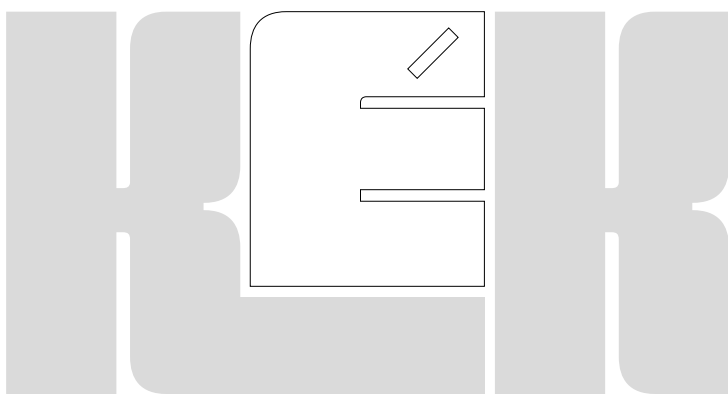


Kultúra és Közösség
művelődéstudományi folyóirat

Egyéniségek – értékvilágok



Kultúra és Közösség

művelődéstudományi folyóirat



Támogatók: Magyar Kultúráért Alapítvány, Petőfi Kulturális Ügynökség

Ebben a számban Anna Margit és Ámos Imre alkotásaiból válogatott S. Nagy Katalin művészettörténész.

Főszerkesztő: Tibori Theodosia Timea CSc

Főszerkesztő-helyettes: Fekete Mariann PhD

Vendégszerkesztő: Almadi Sejla PhD, BCE egyetemi adjunktus

A szerkesztőbizottság tagjai: Almadi Sejla PhD, Bögre Zsuzsa DSc, Deáky Zita PhD, Kovács Eszter PhD, Paksi Veronika PhD, Rajkó Andrea PhD, Szász Antónia PhD

Tudományos Tanácsadó Testület: Boga Bálint Dr., Fónai Mihály CSc, Jászberényi József PhD, Koncz Gábor PhD, Laczkó-Albert Elemér, Murányi István PhD, Neményi Mária DSc, Sipos Júlia PhD, Szilágyi Erzsébet CSc, Tarnóczy Mariann, T. Kiss Tamás PhD

Adományozás:

Belvedere Meridionale Alapítva: 1995 (1998-tól közhasznú szervezet)

Adószám: 18454909-2-06. Számlaszám: 57400217-10117712.

Kiadóhivatal: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.

Szerkesztőség címe:

1096 Budapest, Haller u. 88.

+3630 99 00 988

www.kulturaeskozosseg.hu

foszerkeszto@kulturaeskozosseg.hu

Kiadja: Belvedere Meridionale

www.belvedere.meridionale.hu

Nyomdai kivitelezés: s-Paw Bt., 6794 Üllés, Bem József u. 7.

www.s-paw.hu

Felelős vezető: Szabó Erik

ISSN 0133-2597

A lap előfizethető és megrendelhető a következő e-mail-címen: terjesztes@belvedere.meridionale.hu

A lap ökotudatos szellemben készül.

TARTALOMJEGYZÉK

Búcsúzunk Ferge Zsuzsától (1931–2024) DOI 10.35402/kek.2024.2.1	5
Főhajtás AGA-nak halála évfordulóján DOI 10.35402/kek.2024.2.2	21
FÓRUM	
Pap Ágota – Beke Ottó – Szabó Emília – Szűts Zoltán: <i>Sír a mesterséges intelligencia?</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.3	23
EGO DOKUMENTUMOK - VITAANYAG	
Lányi Gusztáv: Az ego dokumentumok jelentősége DOI 10.35402/kek.2024.2.4	33
Csorba János Lektorai vélemény 1.....	42
Lányi Gusztáv válasza	43
Csorba János lektori vélemény 2.....	43
Lányi válasza és kérése Csorbához és a Szerkesztőséghez.....	45
Felkérés szakmai vitára.....	45
Válaszok a szakmai kérdésekre:	
Kiss Endre.....	45
Séra László	46
Szokolszky Ágnes	48
ÉRTÉKEINK - KÖZÖSSÉGEINK	
Gyökér Róbert: „ <i>Urbán törzsek vagyunk...</i> ” DOI 10.35402/kek.2024.2.5	53
MŰHELY	
Simonyi Gabriella: <i>Socio-Cognitive Factors in the Development of Lying Behavior in Children</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.6	71
Fekete Éva: <i>Közügyek nélküli közösségek</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.7	83
S. Nagy Katalin: <i>Anna Margit és Ámos Imre</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.8	105
SZEMLE	
Deáky Zita: „Ahogy én láttam, tapasztaltam” DOI 10.35402/kek.2024.2.9	113
Nagy Péter Tibor: <i>T. Kiss Tamás: Kultúr(politi)ák. Művelődéstörténeti és kultúrpolitikai tanulmányok</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.10	117
Valuch Tibor: <i>A kultúra és a művelődés vonzásában</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.11	119
Almadi Sejla: <i>Vendégszerkesztői levél. Könyvszemlék a nyugati kulturális polarizáció törésvonalainak feltárásában</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.12	121

Almadi Sejla: <i>Az idegen kultúra eljövetele: Vízió és valóság a lelkiismeret tükrében</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.13	125
Almadi Sejla: <i>A Szentek tábora víziója</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.14	127
Almadi Sejla: <i>Az olaszországi invázió valósága</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.15	141
Almadi Sejla: <i>Tárgyasított lelkiismeret</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.16	155
Sejla Almadi: <i>Machiavelli's advice to the reigning "Prince" of Italy on immigration</i> DOI 10.35402/kek.2024.2.17	165
Szerzőink.....	169

BÚCSÚZUNK

DOI 10.35402/kek.2024.2.1

Ferge Zsuzsa (1931–2024)

A Kultúra és Közösség Szerkesztősége és Tudományos Tanácsadó Testülete javaslatára Ferge Zsuzsa emlékére az alábbi előadását közöljük – örök tanulságul.



JAJ AZ ORSZÁGNAK, MELYBEN A KÖZÖSSÉGI SZELLEM BŰN!

Ferge Zsuzsa emlékbeszéde¹

Csak meghatott csodálatom kifejezésével tudom kezdeni ezt az emlékbeszédet. Sok hónapi olvasás után másokhoz hasonlóan én is arra jutottam, hogy Széchenyinek a nagyságát sem tudom felmérni. Mintha több élete lett volna. Naplója és megrendítően sokrétű levelei gazdag és zaklatott magán- és belső életéről adnak valamennyire képet, bár ezekbe is minduntalan beszivárog a közélet. (Előadásom címe is a Naplóból van.²) Nyilvánosságnak szánt írásai, meg a mi mindennapi életünket körülvevő számtalan tárgyalkotó génuszáról, hihetetlenül széles körű tehetségéről és tudásáról, gyakorlati tevékenységéről, a közügyek tömegének felvállalásáról tanúskodnak.

Valóban egész életét átszövi a törődés a közzel, a nemzettel. Javasol, alapít, tervez, szervez, robbant sziklát és társadalmi közönyt, részt vesz, vezet, kijár, tárgyal, mozgósít, tanul és tanít felsorolni is sok, az élet hány területén. És mindezt szinte gúzsba kötve. Szakadék van 1848 előtt is a nyilvánosságnak szánt

írások, illetve a Napló és egyes levelek között, s különösen az 1848 előtti írások meg a késői döblingiek között. E szakadékok fölött kellett állandóan egyensúlyoznia a cenzúra miatt. Halász Imre írja a Nyugatban 1913-ban: „Széchenyi egészen bizonyosan tudta, hogy sem a 'Hitel', sem a 'Világ', sem az e két munkában proklamált eszmék gyakorlati és programszerű kifejtését és megokolását nyújtó 'Stádium' soha napvilágot látni nem fog, ha bennök mégoly szelíd modorban is a fönnálló kormányrendszer bírálatába bocsátkozni merészelne. Az előtt az alternatíva előtt állt: vagy eleve lemondani minden reformakcióról, vagy mélyen hallgatva a kormány hibáiról, minden bűnt, hibát, mulasztást a nemzet vállaira rakni.” (Halász, 1913) A mély hallgatás a kormányzatról kényszerűség volt, az elfojtások tömege majd a késői döblingi munkák nyomán válik világossá. Ám a kikényszerített egyoldalúság egy jottányit sem érvénytelenít a „nemzet vállaira” rakott kemény bírálatokból. Széchenyi kegyetlen bírálatainak minden szavát ugyanolyan komolyan gondolta, mint a jobbításra irányuló javaslatait. Hisz minden javaslata, még azok sorrendje is logikusan következik a helyzet pontos és könyörtelen felméréséből.

Az ország elmaradottsága tény, amin változtatni kell.

„...mi magyarok ma nemcsak elsők nem vagyunk semmiben is, hanem még

A cikk az emlékbeszéd szerkesztett, referenciákkal és több adalékkal kiegészített változata. Az eredeti előadás megtalálható a FB-n. Köszönöm Deák Andrea, Kecskeméti Károly és Takács Imre tartalmi segítségét. Külön köszönetem Karbach Erikának (FSZEK) számos munkaelérhetőségéért és Gottstein Adriennek (SZIMA) az előadás technikai előkészítéséért.

¹ Széchenyi Emlékbeszéd VII. 2016. április 7.

² Napló, 1826. május 20.

középsők sem, de mindenben egyenesen azon népek leghátulsó sorában állunk, mellyek a' civilisáltak közt igénylenek foglalni helyt.” (Kiváltságos, 2/33) Ám „sem magas állású, sem boldog mindaddig nem leend Magyarországnak, míg a népet nem emeljük a nemzet sorába, azaz Hunnia által eddig örökké elbonczolt privilegiált³ tartománybul nem lesz interessék/érdekek/ által örökre egyesülendő szabad országgá.” (Világ, 309). Mert most nem az: „szabad ország-e Magyarország? Az élő Istenre, nem! A nemes ember szabad, a paraszt szolga vagy rabszolga.” (Napló 1823. május 9). A feladat tehát „Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása”. (Stádium, 17).

A nemzet felemeléséhez szükséges teendők tömegét sokszor leírta. Éveket töltött annak végig-gondolásával, hogy milyen sorrend lenne helyes és az érdekelték számára elfogadható. Munkássága úgy is olvasható, mint egy végiggondolt, a részeket egymásra építő tervezet ahhoz, hogy mindenki a nemzet sorába emelkedjen. Elgondolásaiból, követeléseiből az elmúlt másfélszáz év során sok minden – alkalmasint már nem is rá hivatkozva – megvalósult. Számos esetben azonban a megvalósulás tökéletlen, vagy éppen ellentmond Széchenyi eredeti szándékának.

Két egymással szorosan összefüggő elemet emelek itt ki, amelyek ma különösen aktuálisak, és amelyek esetében jó lenne, vagy jó lett volna Széchenyire figyelniük. Széchenyi munkásságának talapzata az egyesülés, vagyis az autonóm társadalmi szerveződések létrehozatala. Ezek megalakulása és működése a köz iránti érdeklődés felébresztését, kérdések közös tisztázását, informálódást szolgálnak, olvasással, vitákkal, az „elmék súrlódásával”. De ez sem öncél. Az egyik cél a politikai hatalom, Széchenyi szavával az önkény valamilyen kontrollja. A másik az ország felemelése. Ehhez a szavakon túl tettek kellenek, azokhoz meg pénz. Ő maga a közpénzekhez való hozzájárulás legáldozatosabb mintaadója volt, de tudta, hogy az egyéni adakozás kevés. *A közpénzek fő forrása a mindenki által fizetett közteher, röviden az adó kell, hogy legyen.*

Előadásom erre a két témára, a közterhek igazságos viselésére és az autonóm civil társadalom szerveződésére összpontosít. Mindkét ügyben elég jó irányba indultunk 25 évvel ezelőtt. Az utolsó 5 évben pedig mindkét esetben megtorpanást,

³ Kiváltságolt, azaz olyan ország, amelyet még meghatároznak a rendi kiváltságok. (3414. l.ábjegyzet)

Széchenyi elveivel való szakítást és szembefordulást tapasztalunk. A tényekkel való kíméletlen szembenézés Széchenyi alapszabálya. Ehhez szeretném itt tartani magam.

Az adózásról

Hadd bocsássak előre egy kis megjegyzést. Nem véletlenül használom így a kifejezést: az „adózásról”. Széchenyi számára stílusa annyira fontos volt, hogy a Minerva kiadónak is levelet írt: „Méltóztassanak egyéberánt kegyesen a bul-aimat és büi-eimet, úgy, mint egyéb különösségeimet, szüzen hagyni, mert én így jobbnak s szebbnek látom”. Ezt sajnos nem tudom ma következetesen megtenni, de magam is szépnek találok ezt a ragozást is, meg a magyar nyelvhez való személyes viszonyt is.

De rátérve az adózásra: Magyarországon az Aranybullától kezdve a XIX. század első évtizedeiig érinthetetlen, alkotmányosnak tekintett alapelv volt, hogy a nemes nem adózik. A terheket kizárólagosan a misera plebs contribuens, a „nyomorult adófizető nép” viselte. Ezt Werbőczy Hármaskönyve épp úgy megerősítette, mint az utóbb gyakran hivatkozott 1741: 8. törvénycikk, mely kimondja, hogy „a nemeseknek bár mi czim alatti adóztatása még csak országos tanácskozás tárgya sem lehet”. A teljes vagy részleges adómentesség Európa legtöbb országában nemesi privilégium volt. A XVII. századtól ez a privilégium is gyorsan enyészett. A nemesi adómentesség teljes és tartós (1848-ig tartó) fennmaradása magyar sajátosságnak tűnik. Akik ezt a falat megpróbálták áttörni, mint Rákóczi, Mária Terézia vagy II. József, sikertelenek maradtak és híveket veszítettek.

A közteherviselés a magyar liberalizmus programjának szerves eleme. „A nemesi adófizetés az összes reformista és radikális programban szerepel 1794-ig, de a jakobinus per után a többi tervezet sorsára jut: a közéletben nincs többé szó róla.” (Kecskeméti, 109.) Széchenyi élesztette fel a kihunyt tüzet, az 1820-as évektől vezető szerepe volt az évtizedekig tartó küzdelemben. Három alapművében az adóügy szorosan kapcsolódik a privilégiumok csökkentésének programjához, éppúgy, mint az ország és a gazdaság egészének fejlesztéséhez.

„...Hunnia minden lakosainak polgári életet adni! Im ez, amit 1832-ben teljes meggyőződéseim szerint, honunkra nézve nem csak idő előttinek, sőt szinte már időutáninak tartok. ... Honunk minden lakosinak a nemzet sorába iktatása bizonyos életet

terjesztend; kilencmilliónak ezentúl is abbéli kirekesztése ellenben elkerülhetlen halált hozand anyaföldünkre.” (Stádium, 17.)

A reformok lehetőségét a konzervatívok azon szilárd álláspontja gátolta, amely *a törvények megváltozathatatlanságához* ragaszkodott. „Az országgyűléseken 1832-től kezdve állandósult a vita a törvények visszavonhatatlanságának hívei és ellenfelei között. Pontosabban a kormány feltétlen hívei, a klerikálisok és a többé vagy kevésbé hazafias konzervatívok, egyetlen alkalommal sem mulasztották el, hogy a javasolt változtatások ellen globogtassanak egy a XI. század és 1830 közt keletkezett szöveget. A liberálisok a maguk részéről nem elégedtek meg azzal, hogy az elvek nevében vagy a haza érdekében követeljék a reformokat, hanem, mivel éppoly műveltek voltak, mint az ellenpárt, ők is ugyanolyan könnyedséggel bányásztak elő az ő téziseiket alátámasztó ősi törvényeket.” (Kecske-méti, 36.)

Széchenyi egy korai, 1823-as napló bejegyzésben erről a kulcskérdésről, az Alkotmány megváltozathatatóságáról gondolkodik. Ezt a sokrétű, nagyon mélyre ható vitát a Naplóban lakonikusan összegzi:

„Mit céloz és mit akar voltaképpen az egyik és a másik párt? A támadó és a védekező?

1. Támadó: azt akarja, hogy a magyar nemesember adózzék, fizessen, minden további terhet a paraszttal egyenlően viseljen. Nyíltan kimondani sem bátorsága nem volt, sem az idő körülmények nem voltak erre alkalmasak. Most az időpont megfelelőbbnek látszik, ezért a kezdet, a bátorság.

2. Védekező: semmit sem akar fizetni, semmit sem adni, semmit sem teljesíteni. De szégyelli, hogy sokat birtokol, sok hasznot húz az országból, ... Tehát álarcát ölt, hogy pirulását leplezze. Kiabál, arctalanná válik, merthogy gyengének érzi magát, és saját érdekét a hazai alkotmánnyal és a szabadságszeretettel akarja leplezni. (1823. május 9.)

Széchenyi tudta, hogy az adó önmagán túlmutató politikai ügy. Számára az igazságos és integrálódó társadalom eszköze. „**Politikámnak**, mi az *adót* és **jogot**, vagy más szavakkal: az ország terheit és kedvezéseit illeti, egybevonatja nem kevesb, mint mindenkire nézve, ki a haza levegőjét szíjja, egyenlő teher és egyenlő jog.”⁴ (Adó, Jelenkor 49. sz. jun.

⁴ Az eredeti kiadásban a kiemelés ritkított szedésel történt.

22, 1843, SZI kiemelése). Számolt azzal, hogy az adóztatás politikailag gondos előkészítést igényel. Ebben is, mint oly sok mindenben, ütközött.

Kossuth Lajossal, akinek szemére veti, hogy provokatív stílusával „még inkább megcsontosítá (a nemességben) a nemfizetési előítéletet.” (Program töredékek, 132). A leendő adófizetőket meg kell győzni az adó szükségességéről és biztosítani kell részvételüket az adók felhasználásának ellenőrzésében is. „Ha már fizetünk, ne kezeljessék járulékkunk nélkülünk”. (Kiváltságos, 14.) Az adóval kapcsolatos előkészületek

„nem altatták el constitutionalis éberségemet, s nem nyomták el azon féltékenységet (féltést), mellyel a ‘nihil de nobis sine nobis’, a ‘semmit rólunk nélkülünk’ elve iránt viseltetem mindenkoron, s fogok viseltetni végiglen.” (Adó, Jelenkor, 82. sz. october 15. 1843.) Épp ezért „lehetőleg tökéletesen bizonyosakká kell lenniük a tehervállalóknak, hogy azon eleinte önkényesen elfogadott terheknek idő- és körülményekhez képest bekövetkező módosításuk soha és semmi szín alatt kezeikből ne csikartathassanak ki, s önkény által az egykori könnyű teher... idővel erőszakos szakmányoztatás által tűrhetetlen súllyá ne váljék” (Világ, 83).

Először mindenképp el kellett fogadtatni a nemességgel az adófizetés gondolatát. Keserves küzdelem volt. A Hitel (1828) még csak érinti a kérdést. Bézézetésének eleje így szól: „Nevetséges vagy szomorú-e, ha egy nagybirtokos, kinek kiterjedt termékeny szántóföldei, rétei, erdei, szőlei stb. vannak, ki nem adózik, s az országnak szinte semmi terhet nem viszi, ... annyira elszegényül, hogy végre adóssági miatt semminél kevesebbje marad?” A két évvel későbbi Világban már gyakran visszatér a téma. A Nemességről így szól: „Sok közülük, habár nem hiszi is a féktelenséget szabadságnak, belsőjében még nem fejlesztette ki tökéletesen a társasági szabadság filozófiáját, s azt gondolja ténylegesen szabadnak, aki nem adózik!” (Világ, 48.) Az ugyancsak 1831-ben megjelent Stádiumban már két teljes fejezetet szentel a közterheknek, melyek címe „A házi pénztár- és országgyűlési költségeknek mindenkitől idom szerinti viselése”, illetve „A vizek, utak s belvámok terheinek mindenkitől egyenlő viselése az azoknak országgyűlési elrendelése”.

Hogy milyen és mennyi legyen a közteher, arról az első nagy művekben még alig esik szó. A Stádium a víz-út-stb.-díjaknál a „mindenkitől egyenlő”

viselést várja el, az országgyűlési költségeket meg „idom” szerint kellene fizetni. A „mindenkitül egyenlő” egyszegű díjat jelent, a számtalan belső vám, miként a hídpénz mindenkinek ugyanannyi lenne. Az ezzel szembeni ellenállás is óriási. A Világban ezt így illusztrálja Széchenyi: „Nekem, egy másokhoz képest igen felvilágosodott Úriember, csak újabb időkben azt mondta: „Inkább várok három napig Pesten, vagy jeget törve csónakozom Budára, hogysen én vámot fizessek a hídon, habár fényes acélból lenne is az!” (Világ, 81.)

Széchenyi Lánchíd álma 1821-ben született. A liberális hídpénz-elvnek 1836-ra már elég híve lett: az Országgyűlés törvényben rögzítette, hogy a Lánchíd felépítését követően – azaz akkor még csak elvben – mindenki számára kötelező lesz a hídpénz fizetése (1836. évi XXVI. törvénycikk). Emellett Széchenyinek is, másoknak is fontos lett volna az Országgyűlés fenntartását és működését biztosító házipénztárba fizetett adó, melynek szép ellátmányt hozó haszonélvezői kizárólag az Országgyűlés tagjai, nemesek és mágnások voltak. Mindkét tábla azonban nagy többséggel elutasított minden adójavaslatot, inkább „önkéntes ajánlat” formájában vállalták a költségeket. A nemesség „kevésbé irtózott attól, hogy fizessen, mint attól, hogy adóztathatóvá nyilvánítsák”. (Kecskeméti 110.) A háziadó ügye elbukott. A „nemes nemfizet” elvet mégis áttörte a hídpénz.

Széchenyi világosan látta, hogy ezúttal is többről van szó, mint a hídpénzről. Egy 1837-ben írott levele (George Rennie-nek) tanúsítja, hogy a hídpénzt is eszköznek tekinti:

„egy gyerek is látja, mennyire szükségünk van jó utakra, és hogy inkább utak építésével kellene kezdenünk, mint azzal, hogy egy ilyen bonyolult és drága hidat emelünk. Országunkban azonban mindazok mentesek a használati díjaktól, akik azt képesek lennének megfizetni, és a közlekedés egész fenntartása a szegényeket nyomja. Nem a jobb utak építése tehát az, amivel kezdenünk kell, hanem a legelső, amit el kell érniünk, az az általános használati díj elvének megvalósítása... És ezt foglaltuk törvénybe... A hidat eszköznek tekintjük, hogy lépésről lépésre eljussunk az utakhoz is.” (Levél George Rennie-nek. 1837. november 11.)

A Széchenyi hathatós kezdeményezésével induló nemesi adómentesség elleni küzdelem

1848-ban, a forradalmi országgyűlés alatt lényegében sikerrel zárult. A VIII. áprilisi törvény elrendeli a közteherviselést:

„Magyarország s a kapcsolt részek minden lakosai, minden közterheket különbség nélkül egyenlően és aránylagosan viselik.” A részletekről utóbb kívántak rendelkezni.

A viharos forradalmi történések ellenére a Kossuth vezette pénzügyminisztérium 1849-ben benyújtott egy részletes és korszerű adóreform-javaslatot, amelyben a jövedelmi adókulcsa 0,5 és 5% között lett volna. Kétnapos vita után a reform sok fontos részletét elfogadták, de a progresszív adót nem. Széchenyi ekkor már nem vehetett részt a vitákban, de voltak lelkes hívei a progresszív adónak, elsősorban Bezerédy István. Ugyanakkor még Deák vagy Szemere is korainak ítélte bevezetését. Az Országgyűlés ezt a reform-javaslatot elutasította.

Remélem, nem visszaélés a hallgatóság figyelmével, ha a mai történések jobb megértése érdekében kicsit részletesebben visszatérek a küzdelmes előtörténetre, arra, hogy mit jelentettek, hogyan értelmezhetők Széchenyi nézetei az idom vagy idomzat szerinti adófizetésről. Az idomzat kifejezést Széchenyi gyakran használja. Utólagos magyarázata hol arány, hol alak.⁵ Az adó esetében biztos, hogy a (teherviselő fizetőképességével) arányos adót jelent. Ám az arányos adó értelmezése is vitatható és máig vitatott. Az „arányos” jelentése ugyanis kettős. Jelenthet azonos arányt, amikor a befizetett összeg lineárisan nő, ugyanolyan arányban, mint a jövedelem, és jelenthet növekvő arányt, azaz progresszív adót. A mai magyar értelmezések között van, ami Széchenyi javaslatát lineáris, egy kulcsosként értelmezi⁶, és van, amit progresszívként.

A lineáris értelmezés szerintem téves, ha a későbbi, 1843-ban és 44-ben írott adó-tanulmányokat is figyelembe vesszük. Az elsőben, az Adó elején ismét hangsúlyozza, hogy mennyire fontos, hogy a társadalom elfogadja az adó terheit. Úgy gondolja, hogy a „köz adó terhét” akkor fogja a köz elviselni,

„ha nem raknak hátára többet, mint amennyit tehetségének csorbitása nélkül elbírhát;

Ha e tekintetben valamint a jelenre, úgy a jövőre biztosítatik; és

⁵ Régi szótári jelentése „Valamely test, illetőleg mű részeinek arányszerű összefüggése, aránymértékes szerkezete; arányos alakzat, külforma.”

⁶ <http://ado.hu/rovatok/ado/szechenyi-istvan-a-reformkor-gondolkodoja-2-resz>

Ha okvetlen fog adózásának gyümölcse aránylag rá is háramlani.” (Adó, V. rész, Jelenkor, 53. sz. jul. 6. 1843.)

Ezen elveket pontosítva tesz fel olyan kérdéseket, hogy

„mellyik volna azon summa, mellyet Magyarország most és legközelebb időkre rendszeren és csontvelejének csorbitása nélkül elbirni volna képes”; továbbá hogy „milly kulcs és milly felosztás szerint volna a kitűzött egyetemes adónak summája kivetendő és behajtandó”. (Adó, V. rész, Jelenkor, 53. sz. jul. 6. 1843.)

A „summára” az általános választ az Adó VII. részében mintegy megelőlegezi:

„Ha tehát minden holdtul az országnak investitiojára (az országba való beruházásra) fizettetnék általján véve 2 garas telekdij, évenkénti 6,239,850 frt állna az ország szabad rendelkezésére”. (Adó, VII. rész, Jelenkor, 65. sz. auguszt. 17. 1843.)

Ezt a javaslatot (is) óriási felháborodás fogadta. A felzúdulás nyomán már három nappal később, a Kétgaras I. részletében azon rágódik, hogy „captatio benevolentiae” nélkül csak úgy rázúdította a 2 garasos javaslatot az olvasókra. Itt kezd hozzá a részletesebb kifejtéshez.

„Fizessünk minden holdtul évenkénti két pengő garast. De értsük egymást. Ez csak legnagyobb általján van mondva; mert fellette nagy igazságtalanság volna, hogy például: valami mocsár, homoklapály, medverengeteg, szárcsató, és efféle tulajdon, egy-egy holdtul annyit fizessen, mint egy hold bán-sági búzaföld, tolnai dohánytelep, felsővidéki luczernás, Pozsony körüli erdő, s illyes birtok méltánylag fizethetne. Némi tér ennél fogva - ha t. i. törvénynyé válnék az általános elv - táncsak egykrajczárt, sőt mégkevesebbet lenne köteles egy egy holdtul fizetni...”. (Két garas I. Jelenkor, 66. sz. auguszt. 20. 1843.) Utóbb még egyértelműbbé teszi a gondolatot, hogy a két garas nem csak lefelé lehet kevesebb, hanem felfelé is több: „holdonkénti két garas csak legnagyobb általjánosságban van értve; miszerint például közel jó vásárhoz fekvő legjobb búzaföldre négy, sőt tán hat garas is volna

rovandó... a jobbágyi telkektől holdonként egy garas, sőt még ennél is kevesebb volna fizetendő”. (Két garas VIII., Jelenkor 73. szeptemb. 14, 1843.)

Az nem vitatható, hogy Széchenyi progresszív adót javasol. Ám roppant nagy lett az „ingerültség”, az „aggasztó felbőszültség”. A következő évben Széchenyi ezekre egy új röpiratban reagál, amelyben kissé visszavonul,

„mert némi körülményeket mélyebb szemügyre vévén, némi ellenem gördített ellenvetéseket méltányolván, némi jó tanácsnak pedig hódolván, több módosítást leszek bátor, nem ugyan a' dolog lényegére, de csupán annak könnyebb elviselhetésére ' ekkép elfogadhatóbbá tételére nézve, a' most elősorolandó felhívásban hozni javaslatba.” Az új javaslat lényege az, hogy „el lehetne országgyűlésileg határozni azt, hogy azon maximum, mellynél súlyosb telekdíjjal egy-egy hold földet, bármilly gyümölcsöző lenne is az, terhelni nem volna szabad sehol és semmi esetre, ne lehessen magasb mint két garas, midőn minden haszon nélküli térek, vagy egészen ki lennének hagyandók, vagy legfőljebb elv-tekintetből egyedül némi kevéssel terhelendők”. (Magyarország kiváltságos lakosihoz, 10. old).

Ennek az idézetnek a különös érdekessége az „elv-tekintetből”, a következőkben „inkább elvett mint valódi teherhordás végett” javasolt jelképes adó a nem jövedelmező területek után. A jelképes adó gondolata néhány országban olykor létezett, éppen azért, amivel Széchenyi is érvel:

„Igen az adónak közös viselése azon nagy »Egyesítő«, melly minden erőket, a nélkül, hogy ezek mivoltát, fényét s tán elkülönözt hatáskörét megtörné, egybevon, s mellynek minden nép, egyet sem véve ki, köszöni nemzetetté átalakultát; midőn de egyetlen egy sincs, melly ezen Egyesítő nélkül fel bírta volna küzdeni magát a civilisált szabad nemzetek disztorába. (Adó I., Jelenkor 5. sz. jun 8., 1843, 9. old.)

A progresszív adó a XIX–XX. század folyamán Európa-szerte megjelent, ám a két adótechnika közötti választás súlyos világnézeti, ideológiai ügy lett. A kérdés körül máig élénk a vita. A progresszív adó

hívei és ellenzői egyaránt használnak hatékonysági és igazságossági érveket, miközben persze kimondva, de inkább kimondatlanul másként értelmezik mind a hatékonyságot, mind az igazságosságot. Ami igazán megosztó, az az egyenlőtlenség témája. A konzervatív felfogás elfogadja a kialakuló egyenlőtlenségeket, úgy, ahogy vannak. A szociál-liberalizmus az egyenlőtlenségek társadalmi következményeit mérlegeli, s ezeket gyakran károsnak találja a társadalom egészségére, illetve általában a társadalmi viszonyok minőségére. (Wilkinson 2005) Ez a felfogás az adórendszerben, ezen belül a progresszív (jövedelem-, örökösödési stb. adóban) látja az állam egyik fontos eszközét arra, hogy az egyenlőtlenségeket alulról is, felülről is csökkentse.

A vitát színesíti, hogy számos adótanulmány szövegei nem egészen egyértelműek, mindkét értelmezésre lehetőséget adnak. Az én értelmezésemben Széchenyi az eredeti javaslattól való visszavonulás után is még a progresszív adó mellett van, az egykulcsos adó hívei azonban saját magukat láthatják igazoltnak. Erre utal például egykisebb, Széchenyire közvetlenül nem hivatkozó Századvég-tanulmány, amely az egykulcsos adó mellett érvel annak versenyelőnyei, hatékonysága és igazságossága okán. (Századvég: <http://szazadveg.hu/foundation/kutatas/a-szazadveg-politikai-elemzesek-kozpontja/mikor-nem-jo-a-progressziv-ado>).

Adam Smith esetében is éles az értelmezési vita. A mai adózás atyja, a konzervatív olvasatban egykulcsos, a baloldali vagy liberális olvasatban progresszív adórendszert javasolt. Smith első adóelvé az, hogy az adó legyen arányos a jövedelemmel. Ezt a közismerten konzervatív Adam Smith Institute egykulcsos aránynak értelmezi, ezt is javasolja (a mai napig) Anglia számára⁷. Csak a szerzők „elfelejtették” továbbolvasni Smith-t, aki könyve II. kötetében azt írja a gazdagok luxuskörülményeinek leírása után, hogy „egyáltalán nem észszerűtlen, hogy a gazdagok a közös költségekhez nem csak jövedelmükkel arányosan, hanem ennél valamivel nagyobb arányban járuljanak hozzá.”⁸ A liberálisok

minden árnyalata a progresszív adó híve, és a mai állami szükségletek mellett a konzervatívok többsége is ezt elfogadhatónak tartja.

A mai európai valóság sokszínű. A XX. században véglegesen formálódott adórendszerek mindegyike progresszív volt. Magyarországon a XX. század elején megfogalmazott Wekerle adóterv enyhe progressziót javasol alacsony kulcsokkal, az 1988-ban bevezetett adórendszer, az akkori európai gyakorlathoz igazodva, erősen progresszív. A szinte mindenütt domináns progresszivitást az állami bevételek növelésének szükségessége is indokolta, meg az a gazdasági megfontolás is, hogy a progresszív adó egyike a legjobb automatikus stabilizátoroknak. Az egyenlőség-csökkentés, mint érv, hol szerepelt az indokok között, hol nem.

Ezzel a teljesen általános hagyománnyal szakított 1990 után a kelet-európai országok egy része. Az első újítók Észtország és Litvánia voltak 1994-ben, őket kivette Litvánia. A visegrádi országok közül az első Szlovákia volt, amelyik 2004-ben vezette be a 19 százalékos egykulcsos adót.⁹ Az adórendszer-váltó csoporthoz Magyarország 2010-től csatlakozott.

Az 1. Tábla bemutatja, hogy 2004 után mely országok követték a balti országokat, és melyek maradtak közelebb az európai megoldáshoz. Megjegyzendő, hogy Oroszország és legtöbb volt tagállama ugyancsak az egykulcsos adóra tértek át, többnyire igen alacsony kulcsokkal. És az is fontos kiegészítés, hogy Szlovákia több gazdasági és társadalmi megfontolás hatására 2013-ban *visszatért* egy – igaz, csak kétkulcsos – rendszerhez. A régi tagországokban csak progresszív adó létezik, és kétkulcsos adó is csak Írországon van. A táblázatban egy ország nem szerepel, Monaco, ahol semmilyen adó nincs. (Helyette ott a Casino.)

⁷ Az egykulcsos adó javaslat alapanyaga (<http://www.adamsmith.org/research/reports/flat-tax-for-the-uk/2016>). márciusában már nem volt letölthető, de maga a javaslat az Intézet honlapján több helyen szerepel.

⁸ It is not very unreasonable that the rich should contribute to the public expense, not only in proportion to their revenue, but something more than in that proportion. A. Smith Nemzetek gazdagságának II. kötetét, melyből az idézet származik, nem találtam magyar fordításban.

⁹ Tóth, G.C., & Virovác, P. (2013). Nyertesek és vesztesek. A Magyar egykulcsos adóreform vizsgálata mikroszimulációs módszerrel. Pénzügyi Szemle, 58(4), 385-400.

Az Európai Unió tagországaiban a személyijövedelemadó-rendszer néhány jellemzője

Ország	Személyi jövedelemadó		„Létminimum” adómentes (Alsó adósáv 0 kulcsos, eltar- tott kedvezmények, stb.)		Sávok száma/ Kulcsa felső sávban
	progresszív	egykulcsos	igen	nem	
Régi tagországok (Nyugat-Európa)					
Ausztria	+		+		3/50%
Belgium	+		+		5/50%
Ciprus	+		+		4/35%
Dánia	+		+		4/59%
Egyesült Királyság	+		+		3/45%
Finnország	+		+		4/54%
Franciaország	+		+		5/45%
Görögország	+		+		3/42%
Hollandia	+		+		4/52%
Írország	+		+		2/40%
Luxemburg	+		+		19/40%
Málta	+		+		5/35%
Németország	+		+		lin.növ%/45%
Olaszország	+		+		5/43%
Portugál	+		+		5/48%
Svédország	+		+		3/56%
Új tagországok Közép-Kelet Európa					
Bulgária		+	+		10
Csehország		+	+		15
Észtország		+	+		20
Horvátország	+		+		3/40
Magyarország		+		+	16
Lengyelország	+		+		2/32
Lettország		+	+		15
Litvánia		+	+		24
Románia		+			16
Szlovákia	+		+		2/25
Szlovénia	+		+		4/50%

Forrás: Eurostat Statistical Books (2014 edition) Taxation trends in the European Union, Data for the EU Member States, Iceland and Norway. European Union, 2014 Saját összeállítás, egyes országoknál a Wikipédia kiegészítéseivel.

Ha végignézzük Széchenyi adóval kapcsolatos elveit, alig van olyan, melyet ne sértettünk volna meg. Többször figyelmeztetett, az adóval kapcsolatban is, hogy „legyen előbb a kérdés minden oldalról meghányva, s csak azután fogjunk életbe léptetéséhez”. Az egykulcsos adó bevezetésének széles körű megvitatására nem volt mód. Alig fél évvel a kormánybeiktatás után 2010 októberében a kormány benyújtotta a törvényjavaslatot. Egy hónapi (alapvetően ideológiai jellegű) vita után, amelyhez semmilyen elő- vagy hatástanulmány nem kapcsolódott, a 2010. évi CXXIII. törvényt november 16-án elfogadták. Aznap 93 törvényről szavazott a Ház. Az Alaptörvény, amit ennél később, 2011. áprilisában fogadtak el, a lineáris adó mellett főként az igazságossággal érvel. A XXVIII. cikk szerint „Minden ember, valamint törvény alapján létrehozott jogalany teherbíró képességének megfelelően hozzájárul a közös szükségletek fedezéséhez”. A cikk indokolása szerint „A Javaslat a társadalmi igazságosság elvének megfelelően általános jelleggel, valamennyi személyre és szervezetre kiterjedően állapítja meg a közteherviselési kötelezettséget, amelynek célja, hogy a zavartalan társadalmi működéshez, a közösség által ellátandó feladatokhoz szükséges anyagi fedezetet biztosítsa. E kötelezettség a teherbíró képéségen alapul, azaz mindenki olyan részben köteles részt vállalni a közös szükségletek fedezéséből, amennyire ezt körülményei lehetővé teszik.”

Az adóterhek egészében valamelyest csökkennek, ám jelentős jövedelem-átcsoportosítás mellett. A magas jövedelműek, valamint a jó helyzetű három és többgyermekesek jól jártak, a többiek rosszul, minél szegényebbek, annál inkább. A polgárok jelenleg biztosak lehetnek az adórendszer szilárdságában, illetve az egy kulcs további csökkentésében. (Vannak Szlovákiát követni akaró javaslatok, de a miniszterelnök a mind alacsonyabb egyenes adó pártján van.) A következmények, az „adózás polgárokra háramló gyümölcsei” viszont sokak számára inkább savanyúak. A gazdasági előnyök (versenyképesség javulása, új munkahelyek tízezrei, stb.) nem valósultak meg, miközben a legfontosabb közszolgáltatások színvonala folyamatosan romlik, a szegények helyzete pedig tartósan reménytelen.

A magyar adórendszernek a többi országhoz képest még vannak – Széchenyinek ugyancsak elmentmondó – sajátosságai. Az európai és angolszász adórendszerek mindegyike figyelembe veszi, hogy a szegényeknek a szükségesre sincs elég pénzük. Smith ezt hosszan indokolja a „szükséges dolgok” részletes felsorolásával együtt. Úgy véli, hogy az

alapszükségletek, amelyek hiánya nemcsak nélkülözést, hanem szegényt is jelent, az idővel változnak. Az ő korában Franciaországban még szegény nélkül járhattak a szegények, nők és férfiak egyaránt, mezítláb. Skóciában ez csak a férfiakra állt. Angliában már mind a férfiak, mind a nők esetében elengedhetetlen szükséglet volt a bőrcipő. Az a pénz, ami a szükséges dolgokat fedezi, nyilvánvalóan nem adóztatható.

Nem szoktunk Széchenyiről a szegénységgel kapcsolatban beszélni. Kossuth a szemére is veti a Feleletben, hogy nem eléggé ismeri a pesti nyomorban élők helyzetét. Ebben nyilván van igazság, de abban is, hogy sok mindent nagyon érzékenyen figyelt meg. 1821-ben írta Naplójába, amikor Erdélyben járt:

„Az éhínségről, amely nem régen a népet sújtotta, különbözőképpen beszél a fáma. Az biztos, hogy több száz embernek teli magtárak küszöbén kellett éhhalált szenvednie. Úgy látszik a legnagyobb hibák a kormányt terhelik. – Kolozsvárt megalakult egy társaság, kirekesztőleg ifjú emberekből, akik naponta 4-500 embert tápláltak Rumford levessel. Mikor a császár az országba jött, a kormányzat ezt a társaságot feloszlatta – az éhezőket pedig bezárta, avégett, hogy a császár az országban a nyomorúságot ne lássa!” (Napló, 1821, július 29-30. 231. old.)

Sok hasonló helyet idézhetnék. Itt azonban csak az adóról van szó. Azzal kapcsolatban ugyanazt állította, mint Smith, hogy bizonyos határ alatt nem lehet adót szedni.

„...én távulról sem követelem, hogy a haza tág terén, bárki is vérünk fentartása és felemelése végett, (az adó miatt) fázzék, éhezze, vagy testének természete efféle csorbát szenvedjen” (Két garas, Jelenkor, 1843. auguszt. 31.) Majd ehhez még hozzá teszi: „Mindenek előtt személyre venni a szegényebb sorsuakat s már valami adó alatt állókat, úgy hogy ezek vállait az új teher csak könnyen s inkább az általjánosság elve miatt érintse”. (Két garas, XXIV, Jelenkor, 1843. decemb. 31.)

Ahogy a táblázatból látszik, kivétel nélkül minden más európai országban, Keleten és Nyugaton egyaránt, van egy határ, ami alatt a jövedelem nem adózik. A technikai megoldások eltérőek lehetnek (0 kulcsos adó, adókedvezmény stb.), de az elvet

érvényesítik. *Magyarország az egyetlen kivétel, ahol maga az elv hiányzik.* Tényszerűen újabban valami megvalósul belőle, de nem az alapvető okból. A gyermekes családok adójukból és társadalombiztosítási járulékaikból levonhatják a családi adókedvezményt. Ez azonban az 1 gyermekeseknél csak 10, a 2 gyermekeseknél 20 ezer Ft. Ez kis töredéke a létminimumnak, bárhogy számolják is. A 3 és több gyermekeseknél gyerekenként havi 33 ezer, 3 vagy több gyerekkel 99 ezer Ft a kedvezmény. Ez is jóval alacsonyabb a létminimumnál, de ennél nagyobb a baj. A teljes kedvezmény igénybevételéhez 2016-ban minimum 660 ezer Ft havi jövedelem szükséges, ami legfőképpen kivétel lehet. Az alacsony keresetűek, kivált a közfoglalkoztatottak, még a 33 ezer forintot sem tudják honnan levonni. (100 ezer Ft kereset esetén az adó és járadékok együttes összege 32500 Ft.) Ráadásul, és ez megint eltér az európai szokásoktól, a gyerekek után nyújtott családi adókedvezmény logikája a regresszív adónak felel meg: minél magasabb a jövedelem, annál több (a maximumig) a kedvezmény, ahonnan már nem nő tovább. Szokásosan a családi adókedvezmények magasán (esetleg negatív jövedelemadóval) indulnak, és egy szint fölött megszűnnek.

És végül megemlítendő még egy sajátosság. Széchenyi egyértelműen a fogyasztási adók ellen volt. Érveinek egy része – a különös technikai nehézségek, vagy a csekély fogyasztás – ma már érvénytelen. A forgalmi adó Európa-szerre mindenütt igen jelentőssé vált. Ennek ellenére színvonalát igyekeznek korlátok között tartani – épp a tömegek fogyasztásának védelme érdekében. A skandináv országokban és néhány más „klasszikus” jóléti államban GDP-n belül az indirekt, fogyasztási adók aránya kisebb, mint a direkt adóké. A magyar helyzet fordított. Az indirekt adók GDP-hez viszonyított aránya a direkt adók kétszerese. Az Unióban Magyarországon a legmagasabb, 27% az általános forgalmiadó.

Az alábbiak foglalják össze magyar adórendszer sajátosságait az EU többi országához képest:

- Magyarország az egyetlen ország, ahol a létminimum is adózik.
- Az egyetlen ország, amelyben a gyermekes családok adókedvezménye a szegényeknél kevesebb, mint a gazdagoknál. (Másként, ha van, a gyermekesek adókedvezménye a jövedelemmel csökken.)
- A legmagasabb az átlagos forgalmi adó (VAT), 27%.

2. Az egyesülésekről

Széchenyi meggyőződése, hogy az ország nem jut előbbre, ha polgárai nem okosabbak, ha ismereteik alig vannak, ha nem gondolkodnak sem magukról, sem a közösség ügyeiről. A többséget, a magyar nemesség és mágnásság többségét is – a nép többi részéről már nem is beszélve – tudatlannak, sőt butának tartotta.

„A betegség gyökér-okát kizárólag nemzetiségünk fejletlenségében és közértelmességünk csekély létében találtuk. A magyarság kifejléséhez pedig – kötelességeink hű teljesítése által reméltünk a leghathatósabbban hozzájárulni, miként a közértelmesség tágítását az egységesülés és az elmetehetségek súrlódása által gondoltuk a legsikeresebben eszközölhetőnek.” (Világ, 66. old.). A fejlettebb közös gondolkodás nélkül a szabadság is veszélyben van: „A közintelligencia súlya – az egyetlen valóságos fék az önkénynek – más nemzetekéhez hasonlítva nálunk szerfelett csekély.” (Világ, 125. old)

A közös gondolkodáshoz a nélkülözhetetlen közös nyelv fejlesztését az Akadémiátul várta – ezért ez az első általa alapított intézmény. A találkozások és közös beszélgetések első színtereinek a Lóverseny és a Kaszinó szánta, amely

„olyan megkülönböztetett díszes összegyűlekező hely, melyben főbb és előkelőbb s jobb nevelésűek, eszes, értelmes férfiak, *a társasági rendnek mindenik osztályából*, (kiemelés FZs) egymással vagy barátságos beszélgetés végett találkoznak, vagy többféle politikai újságokat, mint amilyeneket rendszerint a kávéházakban találni lehet, s hasznos gazdasági, tudományos, művészi, hónapos írásokat olvashassanak.” (Széchenyi István beszéde az alakuló ülésen, Széchenyi naplói, III. köt. 265. 1)¹⁰

Dessewffy a Taglatatban, azután őt követően többen támadták Széchenyit, hogy ilyen fölösleges, csak a szórakozást és kényelmet szolgáló intézményekre pazarolta pénzét. Sokszor magyarázta el, hogy „a Kaszinó, Lóverseny, itt Pest-Budán hazánk közepén, korántsem mint **Célok**, hanem

¹⁰ Széchenyi István szerepe Budapest fővárossá fejlesztésében. http://epa.oszk.hu/02100/02120/00009/pdf/BPTM_TBM_09_001-031.pdf

mint célhoz vezető **Eszközök** lettek felállítva” (Világ, 190.) A találkozások és viták eszközök egymás megértéséhez és a teendőikben való kiegyezéshez. Sokan akarják a hon javát, de kiegyezni nem tudnak.

„Soknak, igen soknak célja csak egy: nemes és dicső, s nem egyéb, mint a közjó előmozdítása; de annál különbözőbbek s többfélék azon módok, melyeket mindenki a közcél elérése végett legfoganatosabbnak tart s melyekhez ragaszkodik. Mindegyik építeni akar s mind ugyanazon egy épületen, de a talpkövet szinte mindegyik másképp s máshová akarja rakni, s mindegyik külön módokkal fog az építéshez. Sok az első emeleten kezdi, némely annak kifestésével, s némely szinte a ház tetőjével gondolja legjózanabbnak a munka kezdetét. Igazi talpkövet ritka rak.” (Hitel, 3. o.) Így „Több honi bajaink okát 'soha egy soron nem álló szellemünknek' gondoltam mindekelőtt tulajdoníthatni, s ez bírt jószándékú törekvéseimre, melyeknek – bár külön alakokban – végcéluk mindig csak 'Egyesítés' vala. (Levelek, 1837. január 12. Pest. A Nyitrai Casino Társaságnak. 253.o.)

A politikai célokban való megegyezéshez szabad viták vezetnek.

A fontos kérdéseket „csak olyan egyesületek által lehet a lehető legnagyobb igazsággal eldönteni, ahol a leghabzababban, minden korlátától vagy alkalmatlanságtól mentesen, a leggyakrabban s szinte önmagától fordul a szó olyan tárgyra, ... amelyek mindenkinek, és így a társadalomnak és a hazának a legközvetlenebb kellemét vagy hasznát érintik. És az ilyen bilincs nélküli fejtegetésekre és együtt gondolkodásra” azért jó a Kaszinó, mert nincs tiszteletet parancsoló házigazda, és nincsenek pedáns tanácskozási szabályok.; (Világ, 216. old.) Ilyen vitákból születik meg az egyesületek „két különösen nagy, előbbutóbb szükségszerűen bekövetkező haszna, amelyeknek egyike az: hogy a legszegényebb legénynek is, aki benne részes, *növeli önismertét*, és alkalmat nyújt élete kellemét s hasznát nagyobbítani; a másika pedig az, hogy a legféltelenebbeknek is alkalmat nyújt átlátni, *milyen sarkpontokon alapul az igazi szabadság*.” (Kiemelés FZs. uo., 224)

A viták előnye, hogy az érvelés során az ellentétes vélemények is hangot kapnak. „Sokan az ellenzéstől úgy félnek, mint a setétségűtől”, (Hitel, 12.o.). Holott

„opozícióra a legnagyobb szükség van, mert a **Való**, azon egyetlenegy célra-vezető kalauza az emberiségnek, csak elmesurlódások által szokott a halandók közé lépni. Hanem olyan ellenzés, amely a tárgy ismerete előtt határozottat már el, ... soha nem idézheti fel az igazságot”. (Világ, 171. o.)

Mindehhez természetesen az egyesülési szabadság és az egyesületek önállósága szükségeltetik. Ez Széchenyi számára magától értendő volt. „A közvélemény helyes vagy helytelen ítéletét pedig azáltal gondoltuk némileg matézisi dilemmára állítani (következtetéssel befolyásolni, FZs), ha olyan intézeteket állítunk lábra, amelyekben *a kormány lehetőleg semmi részt* nem vesz.” (Kiemelés FZs., Világ, 202.old). Már 10 éve volt Döblingben, amikor híret vette, hogy Ferenc József kormányzata az Akadémia státusát átsorolta, új alapszabályt kényszerített az Akadémiára és egyértelműen kimondta az Akadémia fölötti gyámkodást. Az alapszabály további változtatása is fenyegetett, mely eltörölte volna a magyar nyelv kizárólagosságát. Széchenyi nem tud „megbarátkozni” a kikényszerített szabályokkal sem. Ám kimondja, hogy ha tényleg az alapítói szándéktól eltér a további irány, vagyis az Akadémia áttér a német nyelv használatára, akkor ő (az alapítólevéllel összhangban) eredeti adományát visszaveszi a „megmérgezett Akadémiátul”.

Széchenyi eleven civil társadalmat szeretett volna életre hívni, még ha a fogalom akkor még nálunk nem létezett is. Tudta, hogy egy társadalom csak akkor tud előre mozdulni, ha az erők közötti különbségek és feszültségek nyilvánosak, és ha párbeszéddel, konfliktusok kimondásával majd kompromisszumos megoldásokkal kezelik ezeket. Tudta, hogy ehhez társadalmi önismeret kell. A társadalmi erőterben akkor még a legerősebb játékos az állam volt, ezt kellett volna a civil társadalomnak befolyásolnia. (Ma már két főszereplő, a piac és az állam kontrolljára kellene a civil társadalomnak vállalkoznia.) A civil társadalom természetesen nem csak magas politikai célokat követ. Széchenyi egyesületei a közösség építés, az információ-terjesztés, az érvelés, az együttműködés, a hasznos és szórakoztató tevékenység művelésének is eszközei.

A rendszerváltás után Magyarországon sokszorosan szükség lett volna a civil társadalomra.

Nincs itt tere a „civil társadalom” meghatározásának, leírásának, de néhány mozzanatot fel kell idéznem. Sokszor kiemelik az államtól többé-kevésbé független szolgáltató, jótékonyági, spirituális szerepeit. Mi itt különös figyelmet szentelünk a meghatározás ama elemének, hogy a civil társadalom közvetítő a politika, a gazdaság és a társadalom között, e kapcsolatokkal szolgálja a demokrácia erősítését, az állampolgárok közügyekbe bevonását, mindkét hatalmi mező működésének társadalmi kontrollját.

A civil közösségeknek a rendszerváltás előtt kevés terük volt. Hosszú évtizedekig csak sport-, szabadidős stb. szervezetek jöhettek létre, állami járókában. Csupán a nyolcvanas években jelentek meg, először még illegálisan, szabad szerveződések, mint a SZETA vagy a Beszélő csoport.

Az elfojtott igények a rendszerváltás után robanni látszottak. A szabad szerveződés mindenki joga lett. Az Alkotmány és az egyesülési jogról szóló 1989. évi II. törvény alapján mindenki számára biztosítottá vált, hogy törvény által nem tiltott célra, másokkal szervezeteket, illetőleg közösségeket hozzon létre, működtessen és azok tevékenységében részt vegyen. A „nonprofit” szervezetek száma (a KSH többnyire így nevezi a civil szervezetek összességét) 1862-ben 319, 1932-ben 14 ezer, 1990-ben ugyanennyi, 2000-ben 47000, 2013-ban 65000 volt (KSH 2012). Az önkéntesek száma fél millió körül van, akik átlagosan havi 8-10 órát szánnak e munkákra.

A szám látszólag nagy. Értékelése azonban nem egyértelmű. A tagok száma bizonytalan. Jogilag „civil” szervezetnek számítanak a közalapítványok, köztestületek, közhasznú társaságok is. Számuk alig több 10%-nál, önkénteseik alig vannak, de ők rendelkeztek 2007-ben a szektor humán és anyagi erőforrásainak (bevételek, foglalkoztatottak) 70-80 százalékával (Bocz 2009). Jogi helyzetük 2009 óta változott, de továbbra is igaznak tűnik, hogy a nonprofit társaságok többségénél jelentős az államtól való függés, nem jellemző az önkéntesség és öntevékenység. Egészében a kétezres évek elején az egész magyar civil szektor súlya és hatása a nemzetközi mezőny utolsó, leggyengébb negyedében, 42 ország között a 31. helyen volt (Augur). Azóta feltehetően ez a helyzet nem javult.

A civil szervezetek sok módon csoportosíthatók szervezetük vagy tevékenységük jellege, funkcióik és sok más szerint. Két nagy típusa „szolgáltatást

nyújtók” és a „közügyekben érdekelték” (l. Augur). Az első csoportban lehetnek szabadidős, kulturális, művészeti, sport, hobbi csoportok, nálunk ennek van legerősebb hagyománya. Van hagyománya a karitatív egyesületeknek is. Új jelenség itthon az államtól közösségi szolgáltatásokat átvevő „nonprofit” szolgáltatók (pl. idősek otthona). Az állam nyújtja a pénz kisebb-nagyobb részét, a felelősséget pedig szinte teljesen átadja. A nonprofit szolgáltatók munkájának minőségéről megoszlanak a vélemények, hiteles kutatásról nem tudunk.

Ami a második nagy csoportot illeti, nem először találkozom azzal, hogy egy jelenség olyannyira hiányzott az életünkől, hogy magyar szavunk sincs rá. Ilyen kifejezés az „advocacy” is, ami magába foglal érdekképviselést- és érvényesítést, az emberek hangjának felerősítést, a politikával való civil együttműködést vagy konfrontációt – a munka világában is, a mindennapi életben is.

A határok nem merevek. Elvben minden, akár hobbi-csoport is jelenthet lépést a demokrácia-tanulás és a közösség felé. A valóság más. A magyar statisztikákból és szociológiai elemzésekből (Útasi 2013) annyit lehet tudni vagy sejteni, hogy a szervezetek és aktivisták kis részére (talán 20 százaléka) lehet jellemző az érdekképviselői, demokrácia-erősítő és más közügyi szerep. Ebben a körben a munka világát (munkavállalói és munkáltatói szervezeteket) képviselők 2010-ig még mindig viszonylag erősek maradtak a tiszta civil „advocacy” szervezetekhez képest. Az érdekképviselő civil világ mégis elért bizonyos eredményeket az állam befolyásolásában, jogszabályok kezdeményezésében, a kormányzat tevékenységének bírálatában és különösen az emberi jogok és méltóság védelmében. 2010 után változott a szektor megítélése és támogatottsága. A munka világában jelentős erőltetés következett be a munkáltatók javára, a munkavállalók hátrányára. Az addig némi súllyal és a nemzetközi normáknak megfelelően működő tripartit szervezet, az Országos Érdekegyeztető Tanács megszűnt. Helyét a sokszereplős, egyetértési joggal nem rendelkező Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanács foglalta el.

Az állam és a civil világ közti viszony az utolsó 25 évben hullámzott, az utolsó öt évben eltorzult. A fellendülés kora a rendszerváltás utáni első 5-6 évre esett, amikor még az állam is fontosnak tartott a társadalommal való párbeszédet és elindult a szabad útkeresés. A következő másfél évtizedben a civil szektor helyzete formailag megszilárdult. Létrejötték a civil szektor működési feltételei,

1997-ben az első civil törvény, majd számos rendelet. Kialakították az intézményes kereteket, az állami forrásokat osztó Nemzeti Civil Alapot, a pályázati feltételeket. Még pénz is lett (jórészt külföldi).

Mindez keveset mond a civil szerveződések lényegéről. *Széchenyi számára alapvető volt a civil szervezetek szabad szerveződése, önkormányzati jellege. Azt remélte, hogy a közvitákban erősödik a közintelligencia, az egyéni és társadalmi önismeret. A szerveződéstől várta volna a széthúzó felek közti „egyesítést”. Az államtól/kormánytól való függetlenség éppenséggel sine qua non volt. Mi történt e területeken?*

1990 meghozta a szerveződés szabadságát és – bizonyos kivételekkel – az önkormányzatiság lehetőségét. Csak nem mindig éltünk jól e lehetőségekkel. Két fő baj-gócot látok: amilyenek mi, a társadalom tagjai vagyunk, s amilyen az állam, illetve egymást követő kormányai.

Milyenek is vagyunk? (Persze, csak a civilségi szemzőgéből nézve). A „közértelmességgel” és az önismerettel nem állunk sokkal jobban, mint Széchenyi korában. Nádas Péternek (2006) igaza van, nem vált szokássá a dolgok sokrétű végiggondolása. „A magyar nyelvnek nincs önálló és szisztematikus fogalmi reflektivitása, amelyet minden magyar a saját individuális szintjén birtokolna. (Ennek) az a következménye, hogy magyarul mindenkinek, minden egyes beszélgetésben minden téma megvitatását úgy kell előlrol elkezdenie, mintha magyar nyelven még soha senki nem beszélt volna meg semmit senkivel.” A reflektivitás gyengeségének tudja be Nádas az önismeret hiányát is. „A reflektivitás adottsága kulturális szinten megteremti azt a fajta kollektív önismeretet, amelyet még akkor is elsajátít minden személy, ha ő maga nem ismeri az elsajátított reflektív tudás forrásait”.

Nálunk nem teremtette meg. Sem a múltrol, sem a jelenrol. Gyenge önismeret, gyenge közintelligencia, gyenge civil ön- és kövédelem, szolidaritás- és bizalomhiány mellett manipulálhatók és megfélemlíthetők vagyunk. Mindebben, vélem én, a hosszú múlt mellett sok politikai tényező is szerepet játszik. A rendszerváltás tévelygése, a politikai osztály sorozatos gyávaságai és hatalom féltése miatt nem mozdult előre a múlttal való szembenzés, a közös nemzeti traumákról való közbeszéd. A konfliktusok okának közös keresése és megvitatása elmaradt. Sok előítélet és tévhit rögződött, a múlt társadalmi értékelése egyre megosztottabb. Megjelentek a „rossz” civil szervezetek, amelyek nem a demokrácia építése és az önismeret mellett, hanem

ezek ellen dolgoznak. A civil társadalom nem hozott „egységessülést”, lassan ugyanolyan megosztott lett, mint a társadalom egésze.

Mai világunkban, melyben még nálunk is a civil szektor foglalkoztatja a munkaerő 5 százalékát és összjövedelme eléri a GDP közel 5%-át, az államnak kötelessége, hogy pénzügyi és törvényességi felügyeletet gyakoroljon. Ez mindenütt van, csak épp az állami működés minőségétől függ, hogy meddig marad semleges a felügyelet, mikor kezdi ki a szervezetek függetlenségét és integritását.

Az állammal való viszony már a kilencvenes évek közepétől feszültségterhes volt. Korán megindult a küzdelem a túlzott állami befolyás, a bürokrácia burjánzása ellen. (Az állami feladatot vállaló szolgáltatók különösen könnyen estek az „állam fogságába”). A források elosztásánál az első perctől belépett a Roknok szindróma, a feudális kegyosztás, a direkt korupció. Ez ellen a civil szervezetek egy része erőteljesen tiltakozott, akkor sem túl sok sikerrel.

A helyzet 2010 óta radikálisan megváltozott. 2011-ben új civil törvényt hoztak, amelyet azóta egy további törvény, több rendelet, továbbá az új Polgári Törvénykönyv (hatályban 2014 március óta) civil szervezetekre vonatkozó passzusai egészítettek ki. Formailag teljesen újraszabályozták a civil szervezetek életét. A következő éveket meghatározó bürokratikus bonyodalmak talán csak időlegesen. Az új törvény szerint minden szervezet és alapítvány „az első létesítő okirat módosítással egyidejűleg köteles a létesítő okiratának mindazon rendelkezését felülvizsgálni és szükség szerint módosítani, amelyek nem felelnek meg az új Ptk. szabályainak.” Minthogy egyszerre több, olykor egymással sem összehangolt törvényhez kell igazodni, az új szabályozás végrehajtása bonyolult. Számos civil szervezet utasításokat gyárt, a kormányzat maga 42 oldalas „Segédletben” igyekszik a teendőket elmagyarázni (Segédlet). A munka nagysága a bíróságok korlátozott befogadóképességét is meghaladja. A kétoldalú akadályok miatt az új bírósági bejelentés határidejét 2015-ben törvény módosítással 2017-ig elhalasztották. Az ok egyszerű: 81 ezer civil szervezetből 53 ezer nem hajtotta végre egy év alatt az előírt módosításokat¹¹. Ha ez a zűrzavar elmúlik, akkor is több lesz, főleg a kis szervezeteknél, az adminisztratív kötelezettség, mint másutt, vagy mint eddig.

Mindez még nem a tartalmi munka. A tartalom a köz szolgálata. Ám ennek értelmezése ma már sehol nem magától értődő. A megfelelő intézménynél

¹¹ <https://www.mkvkok.hu/mik-a-teendok-a-civil-szervezetek-uj-ptk-szabalyaira-valo-atteresekor>

el kell ismertetni, hogy egy szervezet a közt szolgálja, vagyis közhasznú. Az országok többsége laza kategóriákat ad és nyitva hagyja az utat, hogy valamilyen független testület döntsön, ha vita van. Nálunk a bíróságnál kell magát közhasznú szervezetként bejegyeztetni annak a szervezetnek, amely hivatalosan akar létezni és az állammal hivatalos kapcsolatot akar tartani (állami feladat vállalásáért, adókedvezményért, támogatásért). Az új törvény szerint azonban a közhasznúság bejegyeztetésének több feltétele van.

- A szervezet akkor közhasznú, ha „közfeladatot” teljesít.
- Közfeladat csak az, ami „jogszabályban meghatározott állami vagy önkormányzati feladat”-ként nevesítve van;

Közfeladatot csak akkor vállalhat a szervezet, ha megvannak a törvényben rögzített anyagi feltételei (pl. megfelelő éves jövedelem), meg a „megfelelő társadalmi támogatottsága” (pl. adófelajánlásban).

Ezzel a nagy szervezetek behozhatatlan előnybe kerülnek. Igaz, sok kiskaput hagytak a „közhasznúság” bizonyítására, de a kicsik ebben a játékban azért hátrányban vannak. Ami ennél bénítóbb, az a közérdek és közhaszon értelmezése. A szervezetnek el kell fogadnia, hogy csak olyan, többnyire egészen konkrétan körülírt feladat dominálhatja a munkáját, amit egy törvény már nevesített. Sem „egyéb” kategória nincs, sem olyan lehetőség, hogy vitás kérdésben valamilyen független testület döntsön. Az általános jogvédelem vagy a kormányzat működésének bírálata például nem számítanak közfeladatnak, mert törvény nem nevesíti őket ekként.¹² A jövő kihívásokra sem lehet törvény. Mindez nyilvánvalóan korlátozza a rugalmas, ötletes demokrácia-erősítő tevékenységeket, a vibráló közéletet.

A függetlenség még nehezebb kérdés. Ha jók is a szabályok, akkor sincs garancia arra, hogy hogyan fog működni a kormány. Jelenleg a szabályok is vitathatók. A civilek számára nyújtott közpénzeket például korábban a viszonylag független, vezetőit maga választó Nemzeti Civil Alap kezelte. Ennek neve Nemzeti Együttműködési Alap lett. Az alap forrásai felett jelentősen megerősödött a kormányzati akarat érvényesülése. Az Alap feletti rendelkezési jogot az illetékes miniszter gyakorolja. Vezető szerveknek, a Tanácsnak 9 tagjából korábban 8, jelenleg 3 a választottcivil tag. Az NCA vezető testületeinek

¹² <http://www.civil.info.hu/documents/10179/545e207d-6374-48e2-9502-9fc0d31c2d48>

elnökeit a civil delegáltak közül választották. A NEA vezetőit viszont, akik túlnyomó többsége már nem civil, hanem kormányzati delegált, a miniszter nevezi ki. A források 10%-a felett egyedül a miniszter dönt, egyedi kérelmek alapján. (Nagy Ádám 2014). A pályázatok elbírálásához ritkán hívnak szakértőket. A Civil Információs Portált az illetékes minisztérium működteti. Az Alap forrásai csökkentek. 2010 előtt 7-8, jelenleg 2-4 milliárd Ft költségvetésből átadott forrással gazdálkodik. Úgy tűnik, hogy a kormányzat civil szektorhoz való viszonya a korábnál nagyobb mértékben átpolitizálódott. A Nemzeti Együttműködési Alap Tanácsának alakuló ülésén például a Tanács elnöke azt nyilatkozta, hogy a civilek feladata „a kormány politikájának támogatása” és a „szellemi honvédelem”.¹³

Ez a sajátos kormányzati beállítottság az utóbbi években több ízben vezetett oda, hogy a rendőrség vagy a kormányzat zaklatott visszasságokat feltáró civil személyeket (pl. a NAV esetében), vagy autonómiára törekvő civil szervezeteket. Ez utóbbira példa a Norvég Civil Támogatási Alap története. Az Alapot kezelő civil szervezetek pályázati döntései gyakran nem feleltek meg a kormányzat politikai szempontjainak, illetve személyi-szervezeti preferenciáinak. A független magatartás retorziójaként kormányzati tisztviselők bűncselekmények elkövetésével vádolták a civil szervezeteket, vezetőik ügyében rendőri és adóhivatali nyomozás indult, az adóhatóság az adószámukat felfüggesztette.¹⁴ Utóbb minden vád alaptalannak bizonyult, a nyomozás eredménye az, hogy bűncselekmény nem történt.

A kormányzat fenti mértékű és jellegű beleszólása, együtt a már korábban jellemzett (és a települések esetében kirívó) önkormányzatiság hiányával, ellentétes a demokratikus működéssel. Széchenyivel szólva:

„Az akadálytalan, egészen szabad mozgás lenyelve a legalsóbb osztályokig az igazi önkormányzat, anélkül, hogy minden forrongásba és bomlásba menne át; de ezt csak igen kevesen értik, ... Mindezek beleszólási viselkedésben szenvednek, vagyis az a rögeszméjük, hogy nekik kell szabályozni, rendezni, ellenőrizni, sőt, bennük van az a düh, hogy

¹³ <http://www.youtube.com/watch?v=W2ht9NfWG9Q>; <http://www.youtube.com/watch?v=zxSHXDL8J>

¹⁴ A Norvég követség tiltakozott. http://www.norvegia.hu/News_and_events/EGT_%C3%A9s_Norv%C3%A9g_Finansz%C3%ADroz%C3%A1si_Mechanizmus/A-magyarorszag-i-civil-tarsadalom-helyzete-aggodalomra-ad-okot/#top

a legkisebb részletekig szakadatlanul kormányozni akarjanak...”

Az új törvény nem véletlenül nem tartalmazza a társadalmi konzultáció kereteit, intézményeit a fentebb említett Nemzeti Gazdasági és Társadalmi Tanácson kívül. A konzultációk (még a Tanácson belül is) néha megtörténnek, néha elmaradnak. Amikor működnek, akkor is nagyon csekély az eredményük. A kormányzat a civilként működő szektort mindeddig nem tekintette partnernek. Észrevételeit, kritikáit nem veszi figyelembe. A civilek törvényes kifejezési lehetőségei korlátozottak. A nyilvánosságban megjelenő írások és szavak mellett törvényes eszközüka tüntetés és a sztrájk. Ezekkel a civil társadalom az utóbbi években elég sűrűn is élt. A kormányzatnak – mely a média jelentős részét dominálja – viszont lehetősége van arra, hogy e tüntetésekről alig adjon hírt, eljelentéktelenítse őket. 2016. március 15-én például a pedagógusok iskola reformért hirdetett tüntetéséről, amelyen az eső és hideg ellenére legalább 30 ezer ember vett részt, nem volt külön tudósítás. Az illetékes államtitkár a tüntetést oka fogyottnak tekintette, hiszen mindent tárgyalással megoldanak. A miniszterelnök magát a tüntetést is, az elhangzottakat is, tréfának tekintette. További lépéseit firtató újságírói kérdésre annyit mondott „Én úgy vettem, hogy ez egy tréfa”. Hozzátette: „Olyan viccesen hangzott az egész”.¹⁵

Mégis, mintha most mintha változóban lenne a helyzet. Szabó Máté (2014) szerint „a 2010–2014 közötti időszak mozgalmi és tiltakozási tapasztalatai ...valamiképp beépülnek a tiltakozási kultúra fejlődésébe.” A változás egyik jelzése, hogy az állampolgári engedetlenség minden korábbinál elfogadottabbá vált és sokkal szélesebb kört mozgósít. A polgári engedetlenség Thoreau-nál erkölcsijog és kötelesség volt: ha az állam igazságtalan, megvonom tőle az együttműködésemet. Ez az erkölcsi felhang ma is megvan, bár kialakult egy pontosabb körülírás. A polgári engedetlenség a szabályok tudatos, önkéntes, erőszakmentes, nyilvános megsértése a jogkövetkezmények vállalásával. (Rawls 1997, 445–446, idézi Szabó.M. i.m.) Akkor van rá lehetőség, ha a demokrácia, bármennyire illiberális is, még teret hagy ezeknek a megmozdulásoknak, továbbá a polgárok még lehetőséget látnak alternatívákra, korrekciókra. Azaz nem látják teljesen reménytelennek a helyzetet. És akkor van

¹⁵ <http://www.atv.hu/belfold/20160316-viccesen-hangzott-igy-reagalt-orban-pukli-ultimatumara>

rászükség, ha súlyosak az alkotmányossági problémák és a törvényes tiltakozási formák elégtelenek, hatástalannak bizonyultak (Habermas 2003, idézi Szabó M., i.m.)

Mit gondolna vajon Széchenyi a mai állampolgári ellenállásról? Élete egyik nagy ellentmondása, hogy ő maga mindig a békés megoldások, a kiegyezések híve volt, de élete folyamán számtalan szabályt és törvényt megsértett, ha ezt erkölcsi érzelme így kívánta. Csak egy korai példa: amikor a cenzúra a Stádiumot – szerinte igazságtalanul – betiltotta, „engedetlenül”, vagy épp törvénysértően, Lipcsében adatta ki. Azután „engedetlenség” csempészték be az országba. Meggyőződésem, hogy a polgári engedetlenség, mint a rossz kormányzás elleni békés erkölcsi ellenállás tetteges kifejeződése, nagyon is kedvére lenne. De a rossz kormányzás ellen erősebb gyógyírt is helyeselt volna. Ezt először jól ismert soraival akartam illusztrálni, melyek Budapesten kőtáblába vannak vésvé.



„Minden nemzetnek olyan kormánya van, aminőt érdemel. Ha valami oknál fogva ostoba vagy komisz emberek ülnek egy bölcs és becsületes nép nyakára, akkor a nép azokat a silány fickókat minél hamarabb a pokol fenekére küldi. De ha egy hitvány kormány huzamosan megmarad a helyén, akkor bizonyos, hogy a nemzetben van a hiba...”

Csak éppen néhány éve kiderült, hogy e szavakat nem Széchenyi mondta. Surányi Miklós *Egyedül vagyunk* című regényében jelentek meg 1936-ban, egy általa költött levélben. Ezért befejezésül ismét az igazi Széchenyihez térek vissza.

A nép és kormány köztiellentét, hogy Széchenyivel szóljunk, a diszharmónia veszélyét hordozza.

„Népek kormányaikkal való diszharmóniáját harmóniába hozni mindig nehéz, még akkor is, ha a vezetők és a vezetettek – amennyire lehet – világosan látnak. Ha azonban népek rövidlátással vannak megverve, a hatalmon lévők pedig egyenesen vakok, akkor a harmónia megteremtése némiképp bizony meghaladja az emberi erőt, s ilyenkor dönt a véletlen, a világ-szellem, a magasabb fény, a fátum, az Isten.”

Felhasznált irodalom

Széchenyi István művei

- Széchenyi István idézett önálló művei a megírás időrendi sorrendjében, a gyűjteményes munkák a megjelenés éve szerint szerepelnek, az idézett műben szereplő helyesírással.
- Széchenyi István(1828-1829). *Hitel*, Budapest :Neumann Kht.,2002. <http://mek.oszk.hu/06100/06132/html/hitel0001.html>
- Széchenyi István(1831). *Világ*. Jegyzetek és szöveg gondozás: Velkey Ferenc – Fülöp Tamás. Budapest: Neumann Kht., 2002-2003. <http://mek.oszk.hu/11800/11842/index.phtml>
- Széchenyi István(1844). Adó és Két garas.Megjelent a Jelenkorban 1843-44-ben, Budán, a Magyar Egyetemi Nyomda betűivel, 1844.
- Széchenyi István(1844). Magyarország Kiváltságos Lakosihoz. [Röpirat.]. [Pest,1844.Beimel József.] 36L. Első Kiadás. A közadózás és a telekdíj mellett érvelő politikai röpirat az Adó és Két garas című cikksorozat folytatásaként jelent meg a Társalkodó című folyóirat mellékleteként.
- Széchenyi István (1847). *Politikai programtöredékek*, In: Gróf Széchenyi István munkáiból. 17. kötet. Budapest. Sajtó alá rendezte, bevezetéssel, szemelvényekkel és irodalom jegyzékkel látta el Berzeviczy Albert. Franklin-Társulat, magyar irod. intézet és könyvnyomda, 1907. II. kötet. 95-134. old. <http://mek.oszk.hu/07900/07911/pdf/szechenyi2.pdf>
- Széchenyi István(1857után). *Diszharmónia és Vakság*. Széchenyi István utolsó napjainak dokumentumai. Válogatta, a szöveget gondozta, a jegyzeteket írta Fenyő Ervin. Fordították: Bárczi Ildikó, Fenyő Ervin, Györfly Miklós, Kajtár Mária, Kovács Ilona, Rakovszky Zsuzsa. Helikon Kiadó, é.n.

https://books.google.hu/books?id=HaUxAAAAIAAJ&printsec=frontcover&dq=sz%C3%A9chenyi+istv%C3%A1n+diszharm%C3%B3nia+%C3%A9s+vaks%C3%A1g&hl=hu&sa=X&redir_esc=y#v=onepage&q=sz%C3%A9chenyi%20istv%C3%A1n%20diszharm%C3%B3nia%20%C3%A9s%20vaks%C3%A1g&f=false

Széchenyi István: Napló. Válogatta, szerkesztette stb. Oltványi Ambrus, fordította Jékely Zoltán és Györfly Miklós. Budapest: Gondolat, 1978. „Ezt köztünk! Isten áldja! Széchenyi István válogatott levelei. Szerkesztő: Kovács Henriett, Körmeny Kinga, Mázi Béla, Oplatka András . Budapest: MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, 2015

Más idézett művek

- AUGUR (2012) Challenges for Europe in the world in 2030. Project no. SSH, 2009. Draft report: Fabrice DESSE(2012) The Role and Structure of Civil Society Organizations in National and Global Governance Evolution and outlook between now and 2030. http://www.augurproject.eu/IMG/pdf/cso_note_provisional_draft5_june_2012.pdf
- Bocz János (2009) „Jéghegyek”. Tévhitek, avagy a magyar nonprofit szektor mélyrétegei. Civil Szemle, VI. évf. 4. sz. 29- 50. o. http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_2009_4_web.pdf
- Eurostat Statistical Books (2014 edition) Taxation trends in the European Union, Data for the EU Member States, Iceland and Norway. European Union, 2014. http://ec.europa.eu/taxation_customs/resources/documents/taxation/gen_info/economic_analysis/tax_structures/2015/report.pdf.
- Habermas, Jürgen (2003) Polgári engedetlenség—a demokratikus jogállam próbaköve. In: Felkai Gábor (szerk.): Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás. Budapest:Rejtjel Kiadó. 147–189.
- Halász Imre (1913) A Széchenyi-irodalomhoz. Nyugat, 1913.7. szám, 511-519.old. <http://epa.oszk.hu/00000/00022/00125/04037.htm>
- Kecskeméti Károly 2008 Magyar liberalizmus,1790–1848. Budapest: Argumentum Kiadó, 2008. (Eszmetörténeti Könyvtár 10.)

- Központi Statisztikai Hivatal (2012) Időszaki Közlemények, 2012. A Nonprofit szektor szerepearéigiókban. <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regio/nonprofitregio.pdf>
- Központi Statisztikai Hivatal (2013) Statisztikai Tükör, 2014/142., A nonprofit szektor legfontosabb jellemzői, 2013.
- Merza Gyula (1940) *Nemzeti KaszinóKolozsvárt. Száz Év Története*. Minerva Irodalmi És Nyomdai Műintézet R.-T. Kolozsvár, 1940. <http://mek.oszk.hu/09300/09317/09317.pdf>
- Nádas Péter (2006) *A reflektivitás nagyszerűségéről*. <http://nadas.irolap.hu/hu/a-reflektivitas-nagyszerusegerol>
- Nagy Ádám (2014) A Nemzeti Civil Alapprogram és a Nemzeti Együttműködési Alap összehasonlító elemzése. *Civil Szemle*, XI. évfolyam, 3. szám, 47-68. old. http://www.civilszemle.hu/downloads/Civil_Szemle_2014_3_web.pdf
- Novák Béla (é.n.) Fővárosi kaszinók a 19. században. http://www.bparchiv.hu/id-860-novak_bela_fovarosi_kaszinok_19.html
- Ökotárs: Kutatási jelentés a civil szervezetektől, 2013. http://www.civiljogok.hu/sites/default/files/a_civil_szervezetek_mukodoeserol_kutatasi_jelentes_okotars.pdf
- Rawls, John(1997): *Az igazságosság elmélete*. Budapest: Osiris.
- SEGÉDLET a civil szervezetekre vonatkozó szabályok áttekintéséhez. Zárás: 2014. árpilis 08. napján. <http://civil.info.hu/documents/10179/6e2b94c3-b629-493e-935e-93bca8d0ff7a>
- Szabó Máté (2014) az ellenzéki mozgalmak reneszánsza? – Uj tendenciák a politikai mozgalmak keletkezésében(2010–2014) *Civil Szemle*, XI. évf, IX. szám, 49-65. o.
- Utasi Ágnes (2013). *Köteletben. Szolidaritás-háló és közélet*. MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont. Szeged: Belvedere Meridionale, 2013.
- Wilkinson, RG(2005) *The Impact of Inequality: How to Make Sick Societies Healthier*. New York, NY: The New Press. 2005.

FŐHAJTÁS AGA-NAK HALÁLA ÉVFORDULÓJÁN

DOI 10.35402/kek.2024.2.2

Mi mást is tehetnénk, mint lapozgatjuk az írásait, nézegetjük azt a sok kincset, amit ránk hagyott.

Válogatunk, de dönteni nem tudunk. Az elvárásainak magas mércéjét képtelenek vagyunk átugrani, ezért újra hozzá fordulunk... és íme:

„Karcolt monogram, avagy lenni még egy darabig”

„Köszönöm, hogy van házam, és lett vacsorám is... próbálok nem egészen meghalni, csak hogy egy darabig még legyek, mint egy fatörzsbe vésett, vagy egy börtöntégláfalba karcolt monogram...” (Konrád György)

A létminimumok maximuma is lehet olykor a teljesség tere. Szerfölött így van ez életképesnek tetsző kultúrák, túlélést remélő társadalmi csoportok körében, legyenek bár többségiek, kisebbségiek, marginalizáltak, védtelenek, sikerképesek vagy reménytelenek. Ezért aztán egyes korok és korszakok, az idő lenyomatai, letűnt mindennapok és továbbélő emlékezeti hálók fogják magukba az

élményrengeteg átláthatatlanságát. Akut értelmezések, időszerű olvasatok mégis vannak. Olykor saját korunk maga az oksági következmény, máskor a történő történelem egyéb látszatai tűnnek értelmesnek, értelmezhetőnek, elbeszélhetőnek, vagy egyenesen kibeszélendőnek. Korok és kultúrák, korszakok és identitások lajstroma világlik ki könyvek, regények, életrajzok, az emlékezeti irodalom utóbbi időkben megjelent opuszaiból. A múló és tartalmas, félelmes, de olvasható idő alakzatai. Könyvek, melyek ilyesmikről szólnak, lesznek itt tanúi az időnek, öregedésnek, alig látszó avulásnak és omlásnak, társadalmi tempóknak, közösségi viszonyrendszernek, hétköznapi hősiességnek vagy rejtelmes elmúlásoknak... A létnek – hogy csekélyebbet ne fogalmazzak. A létezés lehetőségességének, helyeinek, a megmaradás és túlélés kockázatainak, vagy mindezek elbeszélhető törmelékeinek. Tudni kell őket, hogy látva lássuk, átadhatóan hagyományozzuk, félve közvetítsük, megtartó varázssal övezzük. Hogy létezhesen a létezés, amíg még lehet...



Anna Margit: Szerelem: Anna Margit – Ámos Imre (Együttérés)

SÍR A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA?

A ChatGPT hangulatjelek formájában történő érzelemkifejezése, -reprezentációja

DOI 10.35402/kek.2024.2.3

(Esettanulmány)

„A jel önkényességének tétele [...] kénytelen megtiltani a radikális különbségtevést nyelvészeti és grafikai jel között. Ez a tétel kétségkívül csak meghatározott jelölők és jelöltek közti viszonyok szükségességére vonatkozik az általában vett hang és értelem közti, állítólag természetes viszonyon *belül*, a fonikus jelölők és a jelöltek tartalma között (»az egyetlen igazi, természetes kötelék, a hang«). Csak ezeket a viszonyokat szabályozná az önkényesség.” (Derrida 1991, 75)

Absztrakt

A ChatGPT mesterséges intelligencia alapján működő nagy nyelvi modell. A vele történő kétirányú kommunikáció önkényes, gyakran kultúrafüggő, tehát konvencionális verbális jelek írásos formájában történik. Emellett a chatbot – antropomorfizációs potenciáljára támaszkodva – képes az ember biológiai-teszt adottságait, főleg az arcjátékát tükröző hangulatjelek értelmezésére, feldolgozására és egyben létrehozására is. Az emotikonokat megérti, dekódolja és egyben be is építi saját írásos megnyilatkozásaiba. Az esettanulmány azt vizsgálja, a ChatGPT miképpen fejez ki, illetve reprezentál érzelmeket, jelen esetben sírást és könnyeket hangulatjelek formájában. A tanulmány eközben áttekinti a sírással és az emotikonokkal kapcsolatos releváns ismereteket.

Kulcsszavak: ChatGPT, mesterséges intelligencia, hangulatjelek, sírás

Abstract

ChatGPT is a large language model operating based on artificial intelligence. The bidirectional communication with it is arbitrary, often culture-dependent, and takes place in the form of conventional verbalsigns. Additionally, leveraging its chatbot anthropomorphism potential, it is capable of interpreting, processing, and generating human biological and physical characteristics, especially

mood indicators reflecting facial expressions. It understands, decodes, and incorporates emoticons into its own written expressions. The case study examines how ChatGPT expresses and represents emotions, specifically crying and tears in the form of mood indicators. The study also reviews relevant knowledge related to crying and emoticons.

Keywords: ChatGPT, artificial intelligence, emoticons, crying

Bevezető

A mesterséges intelligencia (MI) és a gépi tanulás (Machine Learning, ML) rohamos fejlődésével a nagy nyelvi modellek (Large Language Models, LLMs) előtérbe kerültek, mint például a ChatGPT és a Google által fejlesztett Gemini Ultra. Ezek a modellek az emberi nyelv mélyebb megértését és annak feldolgozását célozzák, lehetővé téve számunkra, hogy széles körű feladatokat lássanak el, kezdve a szöveg generálástól az érzelmek felismerésig és a komplex kérdések megválaszolásáig. A Google Gemini Ultra, bár kevésbé ismert a nyilvánosság előtt, szintén a legfejlettebb MI-technológiák közé tartozik. A Gemini Ultra a Google mélyreható tudásán és adathalmazain alapul, így a képességei a nyelvfeldolgozástól az információ kinyerésén át a komplex problémamegoldásig terjednek. Mindkét modell az úgynevezett transzformációs architektúrán alapul, ami lehetővé teszi számunkra, hogy nagy mennyiségű szöveges adatot elemezzenek és tanuljanak belőle, így fokozatosan fejlesztve a nyelvi készségeiket. Ez a megközelítés teszi őket rendkívül rugalmassá és alkalmassá a változatos nyelvi feladatok ellátására.

A ChatGPT névre hallgató mesterséges intelligencia (ön)meghatározása szerint is magában hordozza a nyelv kitüntetett szerepét. A ChatGPT, amely az OpenAI által fejlesztett GPT (Generative Pretrained Transformer) sorozat legújabb iterációját képviseli, kiemelkedő példa a szövegalapú interakciók új generációjára. Nagy nyelvi modell. A vele történő kétirányú kommunikáció önkényes, konvencionális verbális jelek (Saussure 1997, 93; vesd össze Chomsky 2018, 83; Derrida 1991), illetve

tokenek írásos formájában történik, és gyakran kultúrafüggő, hiszen tanítása a teremtői által kiválasztott szövegek alapján zajlik (Kenyeres – Bényei 2020). Emellett a chatbot képes különböző írásjelek, karakterek kombinációiként adott és a közhasználatban rögzült, kultúrafüggetlen, az ember biológiai-testi adottságait tükröző emotikonokat, továbbá esetenként emojiakat használni és természetesen megérteni, értelmezni. Olvasatunk szerint így használatuk révén emberi érzelmeket fejez ki, illetve – mivel ő maga MI-ként nem rendelkezik ilyenekkel – imitál.

Kutatásunk arra a kérdésre keresi a választ, hogy a mesterséges intelligencia miképpen jeleníti meg a sírás, a könnyeket egy értelmezhető terjedelmű, 15 soros dokumentumban hangulatjelek segítségével. A vizsgálat esettanulmányként a non-verbális gépi érzelmekifejezés, -reprezentáció egy konkrét módjának feltérképezésén túl a radikális másságból, idegenségből kifolyólag az emberi psziché működésére, bizonyos tartalmainak közvetítési, kivetítési móduszaira is rávilágít. A mesterséges intelligenciának, egy technikai infrastruktúrának nincsenek emóciói, nem lehet szomorú, sem vidám, és nem is sírhat. Azt azonban kommunikációs antropomorfizáció révén meg- és egyben bemutatja, mi miként tesszük azt. Az analógiakeresésben és a komparatív műveletek során, vagyis a ChatGPT által megalkotott dokumentum részletekbe menő értelmezésekor figyelembe vesszük túlnyomórészt humán kódoltságát, továbbá nyelvi modell voltát. Nagyrészt emberek által, természetes nyelveken írt szövegeken tanult. A Chat GPT, pontosabban annak ingyen elérhető, 3.5-ös verziója mindennapi, valós beszélgetések millióit olvasta el, beleértve az online fórumokat, a könyveket vagy éppen a filmekben szereplő beszélgetéseket. Az alkotók célja tehát az volt, hogy amikor a rendszerfelhasználókkal írásban, vagyis emberi nyelvek írásos formájában tart kapcsolatot, cserél információkat, akkor olyan üzeneteket kreáljon, mint egy hús-vér kommunikációs ágens.

Az antropomorfizáció a ChatGPT esetében a kommunikációs folyamatokból táplálkozik. Ez az antropomorfizáció specifikus formája: gépi, illetve MI-hátterű kommunikációs antropomorfizáció. A chatbot nem rendelkezik humanoid alakkal, testtel, de – habár szisztematikusan mesterséges intelligenciaként, nagy nyelvi modellként határozza meg magát – úgy kommunikál írásban, akár egy ember. A generatív MI jellemzője, hogy szemlélteti, miként képes valamely, gyakorlatilag szinte bármely

nyelv algoritmikus gépi ismerőjeként és használójaként a rendelkezésre „álló véges eszközöket végtelen változatosságban használni” (Robins 1999, 250; vesd össze Chomsky 2003). A kommunikációs antropomorfizációknak megfelelően alakulnak a felhasználóknak a chatbothoz intézett megszólításai, továbbá az MI-vel folytatott kommunikáció során alkalmazott szubjektív grammatikai alakzatai. Úgy beszélünk „róla” és „vele”, mármint a ChatGPT-ről és a ChatGPT-vel, mintha egy koherens és egységes személy volna. Egy élő és valós ember. Még akkor is ez a benyomásunk, és így tesszünk, ha tudatában vagyunk annak, hogy neurális háló alkotta mesterséges intelligencia. Ez a kommunikációs emberszerűség biztosítja idegenszerűségét és kísérteties jellegét (Tilesch – Hatamleh 2021; Csepeli 2020; Tegmark 2018). A ChatGPT-t úgy kezeljük, mint autonóm entitást. Holott nem autonóm, mivel a felhasználók nem különálló chatbotokkal beszélgetnek akkor sem, ha az emlékszik a korábbi beszélgetésekre, hanem egy egységes algoritmussal, amelynek a „tudata” minden egyes felhasználóval való beszélgetés során szerteágazik, bővül. „Az MI nem függetlenül létezik, hanem szoros interakcióban az emberiséggel, egyfajta globális kollektív tudat kiterjesztéseként, visszatükrözve az emberek etikai értékválasztásait” (Köves – Vicsek – Fehér – Fischer 2022, 6).

A ChatGPT hangulatjel-használata azt az illuzórikus hatást kelti, hogy az MI érzelmreprezentációja valóban létező emóciók, hangulatok kifejező(dé)se – megmutatás, feltárás –, hogy az írásjelek és speciális karakterek jellegzetes kombinációi mögött nem algoritmikus kalkulációk, hanem pszichés állapotok rejlenek. Így van megalkotva nyelvünk és gondolkodásunk: csakis egy másik emberi entitással vagyunk képesek verbális kommunikációt, információ- és eszmecsere feltételezni. A kommunikációs antropomorfizáció illúzióeltelő működésmódja pedig különböző módokon nyilvánul meg. Azt a benyomást kelti, hogy ami írni tud és egyben ír, valamint szövegeket dolgoz fel és értelmez, az valamiképpen ember(i); s ennek megfelelően vannak érzelmei, tehát akár sírhat is.

A sírásról

„[A] sírás a lelki és testi mámornak egyik legintenzívebb, majdnem azt mondhatnám, legperverzebb fajtája – zsongító jóság, bődító gyönyör a könny, veszedelmes szenvedély, kéjelgés, amit szemünkkel követünk el,

öntudatlan szándékkal, ravaszul keresve azt a boldogító kielégülést, aminek tetőfokán kibuggyan fölízgatott, dagadt szemükből.

De ha a sírás akart és keresett mámor, majdnem boldogság – mi akkor a nevetés?” (Karinthy 1980, 338)

Az egyiptomi teremtéstörténet alapján „[a] földi férfiak és asszonyok Ré földre hulló könnyeiből születtek” (Teremtéstörténetek 1993). Könnyekkel kezdődik minden élet. Majd mások sírnak, amikor az véget ér. A sírás kultúrtörténeti jelentősége felmérhetetlen. Miként majd láthatóvá válik: hatásmechanizmusa és recepciója részben éppen az MI-alapú antropomorfizáció következtében a technikai univerzumot és képzeletet sem hagyja érintetlenül. A mesterséges intelligencia is sír. Digitális könnyeket hullat.

A magyar nyelv számos formájában használja a sírás jelentését, így, aki sír, az: könnyezik, sírdogál, pityereg, zokog, itatja az egereket, bög, rí, picsog, pityog, könnybe lábad a szeme, hullatja a könnyeit, szípig, megered a könnye, könnyekben tör ki, hüppög, bömböl, oázik, óbégat, piszeg... Ugyanígy több szólásunkban és közmondásunkban megjelenik a sírás.

A magzat már az anyaméhben is szokott „sírní”. A picik kezdetben sóhajtoznak, fészkelődnek, de ha sokáig éri őket egy bizonyos negatív hatás, akkor elkezdnek hang nélkül „sírní”, tehát az ordító csecsemőkre jellemző arcmimikát produkálják.

Allison Hill szülész-nőgyógyász szerint, amikor egy baba megszületik, azért sír, mert „ki van téve a hideg szobának és a külvilág ismeretlen érzésének”. A sírás szerinte a baba tüdejének kitágítására, valamint a nyálka és a magzatvíz kiürítésére szolgál. (Gingras – Mitchell – Grattan 2005)

A síró hang frekvenciája az egyik legelviselhetlenebb hang az emberi fül számára, nem véletlenül alakult ilyenre. A nők érzékenyebbek a sírásra. A szakirodalomban hatféle csecsemősírást különböztetnek meg: a fájdalom, az éhség, a hascsikarás, az unalom, a kényelmetlen testhelyzetek által kiváltott sírást, illetve azt, amellyel a baba levezeti felesleges energiáit a nap végén. A sírás biológiai szükséglet, azaz a csecsemő túlélésének záloga, pontosan azért, mert máshogy nem tud segítséget kérni. Amikor egy baba sír, a vegetatív idegrendszer aktiválódik, az, amelyik a riasztásért felelős. Megemelkedik a baba pulzusa és vérnyomása, kipirul, izmai megfeszülnek, szaporán lélegzik. (Ranschburg 2012). A síró babák regulációs

segítségét és különösen sok szoros testi kapcsolatot igényelnek.

A könnyről elmondható, hogy átlátszó, erősen sós ízű, enyhén lúgos kémhatású folyadék. A könnynek három fajtája nevezhető meg: a bazális, a reflex és az emocionális könny. A bazális könnyek gyakorlatilag azért vannak, hogy a szaruhártyát nedvesen tartsák, hogy meggátolják a szemkiszáradást. A reflexkönyvek kimosnak a szemükből minden irritációt, vagy oda nem tartozó részecskét, amikor valamilyen szembe jutó idegen anyagot kell kitisztítani onnan. Ez lehet valamilyen szennyeződés, de ilyen könny termelődik akkor is, amikor hagymát pucolunk.

Az emocionális sírás, a könnytermelés fokozódása érzelmek hatására jellegzetes, humánspecifikus jelenség, amelyet biológiai, pszichológiai és szociokulturális tényezők befolyásolnak. (Oláh 2017) A sírás egyúttal megerősíthet olyan kognitív folyamatokat, amelyek önnyugtató hatást eredményezhetnek, vagy akár egy pozitívabb énképet. (Gračanin – Bylsma – Vingerhoets 2014; Bylsma – Gračanin – Vingerhoets 2018).

A síráskönnny akkor jelentkezik, ha erős érzelm lesz rajtunk úrrá. Ezt kiválthatja a meghatódottság, a szomorúság, a stressz vagy akár az erős fájdalom is. Ilyenkor a minket érő impulzusok stimulálják az idegrendszert, ami az acetilkolin nevű neurotranszmitter segítségével jelez a könnymirigyeknek, hogy kezdjenek el termelni. Az ilyenkor termelt könny leucin-enkefalin nevű anyagot tartalmaz, ami fájdalomcsillapító és hangulatjavító hatású. Biokémiai vizsgálatok kimutatták, hogy a reflexkönyvek 98%-a víz, míg az érzelmi könnyek stresszhormonokat is tartalmaznak, ami a szervezetben termelődik ilyenkor. A könnyek segítenek kijuttatni az ilyen hormonokat és a mérgeanyagokat a szervezetből, amelyek a stressz során halmozódtak fel bennünk. A sírás megnyugtató hatását többek közt az oxitocin és az endogén opiátok szintjének megemelkedése eredményezi. Ez utóbbi természetes fájdalomcsillapítóként is működik, de fontos szerepe van abban is, hogy sírás után az emberek sokszor már másként, pozitívabban vagy higgadtan képesek látni a dolgokat. Frey biokémikus azt találta, hogy az érzelmi könnyekben több protein van, mint a nem érzelmi könnyezésben. (Frey 1985)

A sírás jelensége a különböző országokban és kultúrákban leginkább az érzelmi kifejezőképességhez és személyiséghez kapcsolódik; függhet a szubjektív jóléttől, az extraverziótól, a gazdasági

és a politikai szabadságtól. A nemek közti különbségek az önbevallásos kérdőívek elemzésében azt mutatták, hogy sokkal jelentősebbek azokban az országokban, amelyek gazdagabbak, egyenlőbbek, demokratikusabbak, és nagyobb teret adnak az individualizmusnak. A sírás azokban az országokban van inkább jelen, melyek az egyén számára szabadabb érzelmi kifejezést engednek meg (van Hemert – van de Vijver – Vingerhoets 2011).

Az érzelmi könnyek a szorongás, a megnyugvás és a tehetetlenség jeleként szolgálnak, ami elősegíti a proszociális reakciókat a megfigyelőkben. Általánosabb szinten ez azt jelenti, hogy a könnyek az elenségeskedés hiányát is jelzik, ami viszont közvetve előhívja másokból a proszociális válaszokat. Ilyen módon ez a jel elősegíti az összetartozás érzését, és ennek következtében a társadalmi kötődést. A közelmúltban végzett kísérleti és antropológiai tanulmányok egybehangzóan bebizonyították, hogy a sírás legfontosabb funkciója interperszonális és nem intraperszonális (hangulatjavítás), azaz egy adaptív tulajdonsággal párosul: intraindividuális válasz, amely felkészíti a szervezetet a passzív megküzdésre és arra, hogy proszociális válaszokat várhat másoktól. A könnyek azt közvetítik mások felé, hogy az ember feladja az irányítást, és segítségre, illetve komfortérzésre van szüksége. A könnyekre adott reakciók a valódi altruizmus cselekedeteit képviselik, mivel azokat az észlelők empatikus érzései vezérlik. Az a képességünk, hogy érzelmi könnyeket termelünk, és jelentésüket funkcionálisan érzékeljük, valószínűleg hozzájárult olyan ultraszociális fajjá való fejlődésünkhöz, amelynek jelenleg is vagyunk. (Gračanin – Bylsma – Vingerhoets 2018)

Egy friss kutatásban, amelyben a résztvevők könnyező és könny nélküli robotok képei alapján ítélték meg a szomorúság intenzitását, bebizonyosodott, hogy még ha egy robot, vagyis egy szervetlen entitás is hullajt könnyeket, az emberek ugyanúgy észlelik a robotokon a szomorúságot, mint egy síró személy esetében, azaz ebben az esetben a vizuális jelre megjelent az antropomorfizmus. Melegséget és tehetetlenséget is jeleztek. A megfigyelőkben megjelent a támogatási szándék, illetve a könnyhullató robothoz való közelség érzése. Az eredmények arra utalnak, hogy a robotkönnyek, akárcsak az emberi könnyek, mindkét érzelmi jelző funkcióval rendelkeznek: a szomorúság, valamint a támogatási szándékot kiváltó társadalmi jelzőhatással is (Yasuhara – Takehara 2023). Az eredmények megegyeznek a korábbi tanulmányok eredményeivel – ahol emberek képeit mutatták meg a kutatás

alanyainak –, amelyek azt mutatják, a könnyek fokozzák a szomorúságot (Provine – Krosnowski – Brocato 2009; Gračanin – Krahrmer – Balsters – Küster – Vingerhoets 2021).

A könnyes sírás egyedülállóan emberi érzelmi kifejezésforma. Erős folytonosság jellemzi, ugyanakkor csökkenő gyakoriságot mutat az életkor előrehaladásával. (Hasson 2009; Vingerhoets – Bylsma 2015; Walter 2006) További fontos tényező, hogy a könnyek – miként azt a több országot felölelő, az összes kontinenst átfogó kutatások sugallják – fontos társadalmi kapcsolatok, amelyek összekötik a társadalmat. (Zickfeld et al. 2020) A sírásnak evolúciós szerepe is lehet: gyengeségünket fedhetjük fel egy adott helyzetben, vagy általa megadhatjuk magunkat, és ily módon elejét vehetjük egy támadásnak.

Létezik még úgynevezett esztétikai sírás is, amikor valaminek a szépsége olyan lenyűgöző és hatalmas, hogy az emberben szélsőségesen pozitív érzések keletkeznek. Az amerikai John Hopkins Egyetem kutatóinak bő tízéves kutatási eredményei szerint a látszólag teljes mértékben eltérő érzelmek alapja a tehetetlenség – ez az az érzés, ami megríkat bennünket. (Bylsma – Vingerhoets – Rottenberg 2008) A tehetetlenség érzése és a veszteség (például gyász, romantikus kapcsolati szakítás, betegség esetében) olyan prototipikus helyzetek, amelyek könnyeket váltanak ki. Chip Walter magyarázata szerint a könnyeink végül is jelentős hatással voltak filogenetikai fejlődésünkre. (Walter 2006)

Még mindig sok homály fedi – különösen az agyi struktúrákban végbemenő folyamatokat tekintve – a sírás jelenségét. Ráadásul keveset tudunk a fejlődési változásokról a sírás tekintetében. Ezek és más kérdéses témák feltáráshoz multidiszciplináris megközelítésre lenne szükség. (Vingerhoets – Bylsma 2015)

Hangulatjelek

Az emotikonok avagy a hangulatjelek és az emoji között lényeges különbség van. Az előbbieket grafikus jelekből, szöveges karakterekből, ezek kombinációiból állnak, könnyen módosíthatók, kevésbé sztenderdizáltak. Az utóbbiak megjelenése viszont kép/ikon-szerű. Többnyire érzelmeket, különféle tárgyakat jelenítenek meg, és az Unicode által szabványosítottak. Képszerű megjelenésükből adódóan kifejezőbbek elődeiknél. Az első emojiakat Shigetaka Kurita, egy japán programozó alkotta meg 1999-ben. Az emoji lényege, hogy kis méretük ellenére

minél többet tudjanak kifejezni. Ezt az alapvetően sikerült az egységesítés és számos frissítés után is megőriznie az Unicode-rendszernek. Az emoji és a hangulatjelek használata a szövegben egyaránt hasonló jellemzőkkel írható körül, mint a gesztusoké és mint a mimikáé: nem bonthatóak kisebb morfológiai egységekre, nincs előrelátható szintaxisuk, jelentésük a szöveggörnyezettől, illetve a szituációtól függ, és a formájuknak több variációja elfogadott. (Gawne – McCulloch 2019; vedd össze McNeill 1985, 1992, 2005; Kendon 1980, 2000, 2004, 2018; Chandra – Li – Tay – Ungar 2019, Balázs 2023, Balla – Törteli – Szűts 2023).

Az érzelmeket ábrázoló, illetve azokat kifejező karakterkombinációk esetében indokolt szűkebb értelemben vett hangulatjelekről, vagyis emotikonokról beszélni (Bódi – Veszelszki 2006). Ezeknek jelölésére a köznyelvben meghonosodott *smiley* szó szolgál. A *smiley* szó azonban pozitív konnotációjú, ugyanis mosolygós arcot jelent. Ennek megfelelően – függetlenül a szó köznyelvi használatának a jelentésbővülés irányába ható módosulásaitól – nem alkalmas az emotikonok, vagyis a hangulatjelek széles spektrumának és még kevésbé az emoji átfogóbb kategóriájának megragadására. A hangulatjelek túllépnek a szegmentális nyelvi jeleket, beszédhangokat megragadó írás (Benczik 2001, 24) logikáján, ugyanis a gesztusok és az arcjáték nonverbális, illetve extralingvális kommunikációs eszközeinek (Benczik 2001, 52) tükrözésére irányulnak. E tekintetben megtörik, illetve hatályon kívül helyezik a jelek önkényességének tételét.

A hétköznapi nyelvhasználó általában az emotikon szó szinonimájaként tekint az emoji kifejezésre. Ez a hasonló hangzással, a mindkettőt jellemző képiséggel, továbbá azzal magyarázható, hogy az emotikonok és gyakran az emoji is alkalmasak az érzelmek, hangulatok kifejezésére. Ez utóbbi említett jellemvonásnak, potenciáljának megfelelően ezeket szokás szmájliknak, azaz mosolykódoknak nevezni. Az emoji és a hangulatjelek azonosságának látszatát keltik azok a felületek, applikációk is, amelyek a beírt szöveges kódokat, karakterkombinációkat automatikusan átalakítják, és sztenderdizált emoji formájában jelenítik meg. (Vedd össze Orlovsky 2003) Ezeknek köszönhetően a begépelte emotikon már emoji-ként fogadható be. A két kategória közötti különbség abban is megragadható, hogy míg az emotikonok az érzelmek megjelenítésére korlátozódnak, addig az emoji különféle tárgyakat, állatokat, tevékenységeket is megjeleníthetnek. Az emoji jelkészlete sokkal kevésbé korlátozott,

mint a hangulatjeleké. Ez utóbbiak ugyanis csakis szöveges kódokból, írásjelekből és egyéb specifikus karakterekből állnak, míg az emoji gyakorlatilag képek, vagyis ikonok.

Míg az emotikon, azaz hangulatjel kifejezés az emotion és az icon angol szavak összevonásából, addig a japán eredetű emoji („képjel”) az e („kép”) és a moji („karakter”) szavak összetételéből keletkezett. A két kifejezés hangzásbeli hasonlósága, illetve anaforikus azonossága csupán a véletlen műve (Dürscheid–Siever 2017, 258–259; Pusztai 2020, 111–113).

Az emoji és emotikonok őse viszonylag régre, a számítógépek megjelenése előtti időszakra tehető. Az első szövegbe ágyazott emotikont valószínűleg a véletlen szülte. Robert Herrick To Fortune 1648-ban megjelent versében (Levi Stahl fedezte fel), valamint Abraham Lincoln egy beszédének leírásában fordulnak elő legkorábban hangulatjelek. Az első két, immár digitális formában megjelenő emotikont Scott Fahlman számítástechnikus nevéhez kötik. Ezek a :-) és a :-(voltak. Később az e-mail- és sms-üzeneteknek köszönhetően a jelek gyors ütemben terjedni, „mutálódni” kezdtek, újak fejlődtek ki (Pusztai 2020, 111–113). Idővel az emotikonok egyszerűsödtek, az orrot jelölő kötőjelek eltűntek. Ez feltehetően a karaktartakarékosság miatt történt, hiszen az emotikonok használata elsősorban az sms-ekre terjedt ki, amelyek esetében a karaktárszám limitált volt. A hangulatjelek kora az internetes kommunikáció előtérbe kerülésével és az emoji elterjedésével sem áldozott le. A hangulatjelek napjainkban is zajló „evolúciója” nem változtat a vonatkozó jelek azon tulajdonságán, hogy szinte kizárólag az arc jellegzetességeit, vagyis a mimikát tükrözik.

A távol-keleti kultúrában az emotikonok helyett az elsősorban japán karakterek összefűzéséből kialakított félig szöveges, félig grafikus ábrák, az úgynevezett kaomojik terjedtek el, amelyek duci arcokat, állatokat, mozdulatokat imitálnak. Az emotikonoktól eltérően ezeket nem szükséges balra elfordítani, hogy láthatóvá váljon a karakterekből kirajzolódó arc. A kaomojik elsősorban hangulatot, érzelmeket, arckifejezéseket jelenítenek meg. Strukturális szempontból a ChatGPT is ilyen karaktársorokat alkotott.

Míg a kaomojik a japán karakterkészleten, addig az emotikonok az ASCII-kódrendszeren alapulnak. Az írógép létezése óta a betűket nemcsak írásra, de művészeti alkotások létrehozására is használják. A számítógép elődeinél erre még inkább alkalmasnak

bizonyul. Az általa mozgósított ASCII-kódok nemcsak ember-gép kommunikációra, hanem grafikus képek megalkotására is használhatók. Így született meg az ACSII-art. Ez rokonságot mutat az emotikonokkal. Mindkettő esetében grafikus elemekből építkező képi megjelenítés történik. A különbség a karakterek/karakter sorok számában van. Ha eltekintünk a karaktertakarékosságtól, akkor a tágabb értelemben vett emotikonok is kifejezhetnek annyit, mint az emojik. Sőt, összetettebb képeket is megjeleníthetnek, különböző programok által akár a jpeg-fájlokból is generálhatók grafikus, txt kiterjesztésű képek.

Az emojik és az emotikonok beépültek a digitális nyelvhasználatba, vagyis a digilektusba (Veszelszki 2017), az etalonként szolgáló közvetlen emberi kommunikáció (Benczik 2006, 83) eszközeit mímelik, azonban mivel kész elemeket foglalnak magukban, általuk a kommunikáció is gyakran sablonossá válik. Az emojik az érzelmek árnyalását nem teszik kellőképpen lehetővé, egyéni különbségek kifejezésére nem alkalmasak. Az emotikonok, kaomojik, grafikus elemekből álló képek némileg nagyobb fokú önkifejezést tesznek lehetővé, hiszen azokat az eszközkészlet megszabta határokon belül maguk a felhasználók alkotják meg, és módosíthatják is azokat. Azonban minél nagyobb a választék, annál nehezebb választani. Ez az emojikra és a grafikus hangulatjelekre egyaránt vonatkozik.

A ChatGPT sírásreprezentációja és a hangulatjelek értelmezése






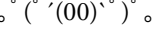









Annak érdekében, hogy kiderítsük, a ChatGPT miképpen fejez ki, illetve reprezentál érzelmeket hangulatjelek formájában, arra kértük, hozzon létre egy 15 sorból álló képet a sírás, illetve a könnyek reprezentációjára. A megadott terjedelem értelmezhető produktumot foglal magában. Kikötöttük, hogy a sorok ne szavakat, mondatokat tartalmazzanak, vagyis ne legyenek nyelvspecifikusak, hanem csakis nyelvfüggetlen karakterekből, emotikonokból épüljenek fel. Az alábbiakban változatlan formában adjuk közre a mesterséges intelligencia által megalkotott érzelmreprezentációkat. Az általunk megadott prompt a terjedelemre vonatkozó paramétert számnév formájában tartalmazta. A chatbot ennek megfelelően minden egyes sort sorszámnévvel vezetett be. A hitelesség és a pontosság kedvéért az alkotás ezen vonatkozásait is változatlan formában jelentjük meg.

1. (°^°)
2. (ಥಥ)
3. ;_;
4. ππ
5. ∴.∴.∴.
6. ° ° ('(00)') °
7. (T_T)
8. (;_|||)
9. (°^°)
10. ~~~~~('|||')~~~~~
11. (ππ)
12. (|||)
13. (πππ)
14. (;_|||)
15. (T△T)

Ezt követően arra kértük a ChatGPT-t, magyarázza el részletesen, milyen összefüggésben állnak az általa készített, hangulatjeleket tartalmazó ábrák a sírással, illetve a könnyekkel. Miként ebből látható lesz, interpretációja a mesterséges intelligencia fentiekben tárgyalt antropomorfizációjával és az ember biológiai-teszt adottságaival, továbbá a sírás pszichológiai, valamint szomatikus-életteni folyamataival szoros összefüggésben áll. A chatbot által megalkotott produktum első három ábrájának, emotikonjának sorrendisége egyenes vonalú kronológiai, vagyis kanonikus narratív logikát követ, ami a későbbiekben megszakad. A hangulatjelek a mimikában rejlő különböző érzelmkifejező vonatkozásokra, jellegzetességekre összpontosítanak, miközben figyelmen kívül hagyják a taglejtésekben rejlő hasonló potenciált. Ennek magyarázata az emotikonok történetileg kimutatható, a korábbiakban már említett „arcközpontúságában” rejlik.

Az egyes sorokhoz, hangulatjelekhez kapcsolódó interpretáció anaforikus felépítésű. 10 alkalommal említ szomorú, 3 esetben pedig síró arcot. Ez utóbbi vonatkozás jelenik meg az első számú emotikon mesterséges intelligencia alapú értelmezésében, ami a feltételezett egyenes vonalú időbeliség kezdeti érvényességét is megkérdőjelezi. 1 alkalommal meghatott, 1 esetben pedig félreértett arcot említ a ChatGPT az általa megalkotott hangulatjelekre irányuló értelmezésében. A meghatott és a félreértett arcnak a sírás összefüggésében történő kiemelése a vonatkozó érzelmi tartalom potenciális ambivalenciájára mutat rá. Kifejezetten örömkönnyekek azonban nem jelennek meg a produktumban.

Az alábbiakban immár a hangulatjelek értelmezésével együtt adjuk meg a mesterséges intelligencia által megalkotott produktumokat. Ebben a formában, vagyis kommentárokkal ellátva immár könnyebbé válik az egyes, meglehetősen bonyolult, a szokásosnál esetenként jóval több karaktert, illetve írásjelet tartalmazó, kaotikus hatású és szokatlan megjelenésű emotikonok értelmezése és olvasói vizualizációja.

1. 
Egy síró arc ábrázolásával kezdődik a sorozat. Lefelé néz.
2. 
Egy szomorú arc. Lefelé néz, és könnyeket hullat.
3. 
Egy szomorú arc. A szemei könnyeket formáznak.
4. 
Egy szomorú arc. Könnyeket hullat.
5. 
Egy síró arc. Az ábra cseppekben jelöli a könnyeket.
6. 
Egy meghatott arc. Mosolyogva sír, a szemei alatt könnyek láthatók.
7. 
Egy szomorú arc. Könnyeket hullat.
8. 
Egy szomorú arc. A szemei alatt könnyek láthatók.
9. 
Egy síró arc. Könnyeket hullat.
10. 
Egy félreértett arc. A szemei alatt könnyek láthatók.
11. 
Egy szomorú arc. A szemei között könnyek láthatók.
12. 
Egy szomorú arc. A szemei között könnyek láthatók.
13. 
Egy szomorú arc. A szemei között könnyek láthatók.
14. 
Egy szomorú arc. A szemei között könnyek láthatók.
15. 
Egy szomorú arc. A szemei között könnyek láthatók.

Összegzés és kitekintés

A ChatGPT nagy nyelvi modell nem csupán nyelv- és kultúraspecifikus, vagyis konvencionális jelentésű és használatú jelek segítségével képes kétirányú kommunikációt folytatni a felhasználókkal. Az ember biológiai-teszt adottságait, főleg az arcjátékát tükröző hangulatjelek értelmezésére, feldolgozására és egyben létrehozására is alkalmas. Ez utóbbi jellemvonás szoros összefüggésben áll a mesterséges intelligencia generatív működésmódjával. Az emotikonokat megérti, dekódolja és egyben be is építi saját írásos megnyilatkozásaiba. Saját használatú hangulatjelek létrehozása során különböző forrásokból származó karakterekből és írásjelekből építkeznek. Az ily módon kirajzolódó emotikonok meglehetősen bonyolultak és egyben szokatlan megjelenésűek, ám csupán az emberi arc különböző vonatkozásait tükrözik, a gesztusokét nem. Értelmezésük és vizualizációjuk leggyakrabban csupán a chatbot segítségével képzelhető el.

Esettanulmányunk rávilágít arra, milyen módon imitálja a chatbot az érzelmek, jelen esetben a sírás és a könnyek kifejezését, reprezentációját hangulatjelek formájában. Hangulatjel-alkotási és -felhasználási folyamatában a mesterséges intelligencia az antropomorfizációban rejlő potenciálra támaszkodott. Oly módon hozott létre hangulatjeleket, hogy azok szisztematikusan könnyeket jelelnének meg grafikus formában, emellett időnként a sírást előidéző érzelmi tartalmak ambivalenciájára is rámutassanak. A sorozat első hangulatjele lefelé irányú tekintetet formáz, ezáltal a folyamat időbeli kibontakozására enged következtetni. A szomorúságon túl a meghatottságot, a mosolyt és a félreértettséget is tematizálják az MI-től származó értelmezések. Az interpretációk leggyakrabban előforduló kifejezése a szomorú arc, leggyakrabban szava pedig a könny és a szem.

A kutatás folytatására két javaslatunk van: Először is, érdemes lenne fókuszcsoportos vizsgálat keretében felmérni a mesterséges intelligencia által létrehozott hangulatjelekben, produktumokban rejlő vizualizációs potenciált különböző generációkhoz tartozó személyek szempontjából. Ennek eleme más érzelmi tartalmak bevonása a vizsgálatba. Ezáltal feltérképezhetővé válna a mesterséges intelligencia érzelmek kifejezésének, -reprezentációjának, továbbá az azzal összefüggő hangulatjel-alkotási és felhasználási módjainak változatossága, valamint antropomorfizációinak egyéb mintázatai is. Másodszor, az Európai Unió 2025-ben életbe léptet egy

jogszabályt, amely arra kötelezi majd a fejlesztőket, többek között a ChatGPT mögött álló OpenAI-t, hogy tegye transzparenssé a mesterséges intelligencia tanításának menetét. Amennyiben hozzáférhetővé válnak majd a „tanítások”, így fejlett szintű tartalomelemzés segítségével megvizsgálhatnánk, hogy a szövegekből milyen logika alapján következnek az algoritmus válaszai (lásd például Molnár – Cserkő – Nagy – Balogh 2023).

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 2023 *Az internet népe*. Ludovika Kiadó, Budapest.
- Balla Georgina – Törteli Telek Márta – Szűts Zoltán 2023 Helyettesíthető a nonverbális kommunikáció szimbólumokkal? *Szabad Piac*, 1: 109–118.
- Benczik Vilmos 2001 *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Benczik Vilmos 2006 *Jel, hang, írás. Adalékok a nyelv medialitásának kérdéséhez*. Trezor Kiadó, Budapest.
- Bódi Zoltán – Veszelszki Ágnes 2006 *Emotikonok. Érzelmekifejezés az internetes kommunikációban*. Magyar Szemotikai Társaság, Budapest.
- Bylsma, Lauren M. – Vingerhoets, Ad J. J. M. – Rottenberg, Jonathan 2008 When is Crying Cathartic? An International Study. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27 (10): 1165–1187.
- Bylsma, Lauren M. – Gračanin, Asmir – Vingerhoets, Ad J. J. M. 2018 The neurobiology of human crying. *Clinical Autonomic Research*, 29: 63–73.
- Chandra Guntuku, Sharath – Li, Mingyang – Tay, Louis – Ungar, Lyle H. 2019 Studying Cultural Differences in Emoji Usage across the East and the West. *Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media*, 13 (1): 226–235.
- Chomsky, Noah 2018 *Miféle teremtmények vagyunk?*, fordította Kisantal Tamás. Kossuth Kiadó, Budapest.
- Chomsky, Noah 2003 *Mondattani szerkezetek / Nyelv és elme*, fordította Zólyomi Gábor. Osiris Kiadó – Századvég Kiadó, Budapest.
- Csepeli György 2020 *Ember 2. 0. A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*. Kossuth Kiadó – Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Budapest.
- Danis Ildikó – Farkas Mária – Herczog Mária – Szilvási Léna szerk. 2011 *A koragyermekkori fejlődés természete – fejlődési lépések és kihívások, Biztos Kezdet Kötetek II*. Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet, Budapest.
- Derrida, Jacques 1991 *Grammatológia. Első rész*, fordította Molnár Miklós. Életünk – Magyar Műhely, Budapest–Párizs.
- Dúll Andrea – Varga Katalin 1993 *Általános pszichológiai gyakorlatok II*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Dürscheid, Christa – Siever, Christina Margrit 2017 *Jenseits des Alphabets – Kommunikation mit Emojis*. *Zeitschrift für germanistische Linguistik*, 45(2): 256–285.
- Frey, William H. – Langseth, Muriel 1985 *Crying: The Mystery of Tears Paperback*. Winston Press, Minneapolis.
- Gračanin, Asmir – Bylsma, Lauren M. – Vingerhoets, Ad J. J. M. 2014 Is crying a self-soothing behavior? *Frontiers in Psychology, Cognition*, 5: 1–15.
- Gračanin, Asmir – Bylsma, Lauren M. – Vingerhoets, Ad J. J. M. 2018 Why Only Humans Shed Emotional Tears Evolutionary and Cultural Perspectives. *Human Nature* (29) 2: 104–133.
- Gračanin, Asmir – Krahrmer, E. – Balsters, M. – Küster, D. – Vingerhoets, Ad J. J. M. 2021 How Weeping Influences the Perception of Facial Expressions: The Signal Value of Tears. *Journal of Nonverbal Behavior*, 45: 83–105.
- Gingras, J. L. – Mitchell E. A. – Grattan K. E. 2005 Fetal homologue of infant crying. *Arch Dis Child Fetal Neonatal Ed*, 90(5): F415–F418.
- Gawne, L. – McCulloch, G. 2019 Emoji as Digital Gestures. *Language@Internet*, 17. Interneten: <https://www.languageatinternet.org/articles/2019/gawne> (Letöltés dátuma 2023. november 11.)
- Hasson, Oren 2009 Emotional Tears as Biological Signals. *Evolutionary Psychology*, 7(3): 363–370.
- Karinthy Frigyes 1980 *Címszavak a Nagy Enciklopédiához. I. kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- Kendon, Adam 1980 Gesticulation and speech: Two aspects of the process of utterance. In Key, Mary Ritchie ed. *The relationship of verbal and nonverbal communication*. Mouton De Gruyter, New York. 207–227.

- Kendon, Adam 2000 Language and gesture: Unity or duality? In McNeill, David ed. *Language and gesture: Window into thought and action*. Cambridge University Press. 47–63.
- Kendon, Adam 2004 *Gesture: Visible action as utterance*. Cambridge University Press.
- Kendon, Adam 2018 Pragmatic functions of gestures. *Gesture*, 16(2): 157–175.
- Kenyeres Attila Zoltán – Béneyi Judit 2020 Médiaértelmező közösségek. In Pusztai Gabriella szerk. *Nevelésszociológia: Elméletek, közösségek, kontextusok*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen. 263–284.
- Köves Alexandra – Vicsek Lilla – Fehér Katalin – Fischer Máté 2022 *Mesterséges intelligencia a jövő szolgálatában. Backcasting jövőkutató szakértői műhely eredményei*. Budapesti Corvinus Egyetem. Interneten: https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/8143/1/MI_backcasting_221208.pdf (Letöltés dátuma 2023. december 30.)
- McNeill, David 1985 So you think gestures are nonverbal? *Psychological Review*, 92 (3): 350–371.
- McNeill, David 1992 *Hand and mind: What gestures reveal about thought*. The University of Chicago Press.
- McNeill, David 2005 *Gesture and thought*. University of Chicago Press.
- Molnár György – Cserkó József – Nagy Enikő – Balogh Zoltán 2023 Creating own AI datasets from different language sources efficiently. In Óbudai Egyetem (szerk.) *IEEE 6th International Conference and Workshop in Óbuda on Electrical and Power Engineering (CANDO-EPE 2023): Proceedings*. IEEE, 155–158.
- Oláh Adrienn Réka 2017 Az emocionális sírás és korrelátumai. *Impulzus: Szegedi Pszichológiai Tanulmányok*, (4) 1: 1–20.
- Orlovsky Géza 2003 Túl a szövegen? *Vigilia*, 1: 23–28.
- Provine, Robert – Krosnowski, K. A., – Brocato, N. W 2009 Tearing: Breakthrough in Human Emotional Signaling. *Evolutionary Psychology*, 7(1): 52–56.
- Pusztai Virág 2020 *Vizualitás és média*. Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó, Szeged.
- Ranschburg Jenő 2012 *Szülők könyve – A fogantatástól az iskolakezdésig*. Saxum Kiadó, Budapest.
- Robins, Robert Henry 1999 *A nyelvészet rövid története*, fordította Siptár Péter. Osiris Kiadó – Tinta Kiadó, Budapest.
- Saussure, Ferdinand de 1997 *Bevezetés az általános nyelvészetbe*, fordította B. Lőrinczy Éva. Corvina, Budapest.
- Tegmark, Max 2018 Élet 3. 0. Embernek lenni a mesterséges intelligencia korában, fordította Weisz Böbe, Garai Attila. HVG Könyvek, Budapest.
- Teremtéstörténetek. Válogatás a világ teremtéséről* 1993 Interpopulart, Szentendre. Interneten: <https://mek.oszk.hu/00100/00192/html/>; *Egyiptomi teremtéstörténet*, <https://mek.oszk.hu/00100/00192/html/001.htm#d18> (Letöltés dátuma 2023. október 10.)
- Tilesch György – Hatamleh, Omar 2021 *Mesterség és intelligencia. Vegyük kezünkbe sorsunkat az MI korában*, fordította Stemler Miklós. Libri Kiadó, Budapest.
- van Hemert, D. A. – van de Vijver, F. J. R. – Vingerhoets, A. J. J. M. 2011 Country and Crying: Prevalences and Gender Differences. *Cross-Cultural Research*, 45: 399.
- Veszelszki Ágnes 2017 *Digilect: The Impact of Infocommunication Technology on Language*. De Gruyter, Berlin, Boston.
- Vingerhoets, Ad J. J. M. – Bylsma, Lauren M. 2015 The Riddle of Human Emotional Crying: A Challenge for Emotion Researchers. *Emotion Review*, 8 (3): 1–11.
- Walter, Chip 2006 Why Do We Cry? *Scientific American Mind*, 17 (6): 44–51.
- Yasuhara Akiko – Takehara Takuma 2023 Robots with tears can convey enhanced sadness and elicit support intentions. *Front Robot AI*, Jun 1; 10: 1121624.
- Zickfeld, Janis H. et al. 2020 Tears Evoke the Intention to Offer Social Support: A Systematic Investigation of the Interpersonal Effects of Emotional Crying Across 41 Countries. *Journal of Experimental Social Psychology*, 95.



Anna Margit: Epilógus [Csak ezt tudnám feledni...]

TISZTELT OLVASÓ!

Szerkesztőségünk – eleget téve a Szerző, Lányi Gusztáv szociálpszichológus-antropológus és a Lektor, Csorba János pszichiáter kérésének – nyilvánosságra hozza az ego-dokumentumokról írott tanulmányt, a lektori véleményt, majd a további levelezést. Mindez olyan inspirációt

adott, hogy a Szerkesztőség szakértőket kért meg arra, saját diszciplínájuk, véleményük alapján fejtsék ki nézeteiket az ego-dokumentumokkal kapcsolatban. Bízunk abban, hogy valamennyi írás újabb gondolatokat ébreszt, hozzászólásra ösztönöz.

Lányi Gusztáv

AZ EGO DOKUMENTUMOK JELENTŐSÉGE Pszichológiai megfontolások – személyes példák – A. Gergely András emlékének –

DOI 10.35402/kek.2024.2.4

A modern, azaz a XIX. század közepén/végén kialakuló pszichológia a személyesség, a szubjektivitás, a lélek tagadásából született lélek(telen) tudomány. Az ortodox tudományosságnak ezt a korlátolt jellegzetességét mára ugyan a pszichológia meghaladta, ám valójában ma is ugyanazzal a belső ellentmondással küzd, mint a társadalomtudományok többsége: a tudományos és módszertani keretek szigorúsága, pontossága, a valóságot leíró értékmentessége *versus* a szubjektív életvilág szövevényes burjánzása, ami a tudományos elemzés ketrecéből mindig ki szeretne szabadulni. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a pszichológia, mint ilyen, jószerivel értelmetlen: a pszichológia elméletek, szemléletek és módszerek paradigmaharcával megragadható és leírható diszciplína. Az egyik legismertebb példát idézem: a behaviorista pszichológia csak az ember *viselkedését* tekintette tudományosan vizsgálhatónak, a *személyiség belső, mentális, sőt tudattalan lelki működését nem tartotta tudományosan megismerhetőnek*. A pszichoanalitikus pszichológia viszont éppen ennek a belső, mentális/lelki világnak a feltételezéséből indult ki. Empirikus bizonyítéka azonban jobbra csak a klinikai gyakorlat, az egészség-betegség tapasztalati valósága, nem pedig a kísérleti laboratóriumok preparált, s így mérhetővé tett „valósága”, nem az ilyen-olyan (attitűd) skálákkal megszondázott véleményeket méri és tipizálja, nem a matematikai statisztikai számításokkal kimutatható, funkcionális, az adatok közötti korrelációk ok-okozati összefüggései szolgáltatták a „valóság”

bizonyítékait és igazságát. Nem véletlen tehát, hogy a pszichológiában is a „puha” módszerekkel dolgozó felfogások képviselői jobban kötődtek/kötődnek például a szépirodalmi alkotásokhoz, általában azokhoz a szellemi objektivációkhoz, amelyekben az élet szubjektív valósága és egyénileg is élményszerű/átélhető, egzisztenciális mélysége/magassága van jelen. A szubjektív valóság az egyéni életvilág partikularitásai, esetlegességei, a mindennapi élet hordalékai, limlom dokumentumai, padlásokon porosodó háztartási eszközök, újságkötegek, szekrények és íróasztalok fiókjaiban felejtett, dossziékban olvashatatlanra kopott, kézírásos, elhalványodott régi levelek, fényképek (= emlékek) adják azt az empiriát, amit értelmezni lehet – az adott pszichológiai elmélet paradigmatis keretei között. A „lágú” módszerekkel dolgozó pszichológiák a mentalista, fenomenológiai, pszichoanalitikus/mélylélektani és szellemtudományos paradigmákban értelmezik az általuk elemzett jelenségeket. A „kemény” módszertani eljárásokkal vizsgálódó természettudományos pszichológiák viszont nem tartják tudományosan elfogadhatónak sem a „lágú” módszertanokat, sem az általuk bemutatott eredményeket.

Én viszont most nem paradigmaharcot vívok, nem osztok igazságot. Az alábbiakban a saját (többek között számítógépes) archívumaimból bányászok elő olyan ego-dokumentumokat = személyes jellegű jegyzeteket, pedagógiai és tudománytörténeti összefüggésekben is elhelyezhető szövegeket, levélváltásokat, amelyek úgy *egoisták*, hogy

ugyanakkor azt a *szubjektív – társas és intézményes – világot* is jellemzik, amelyben megszülettek. Azaz az előfeltevéssel élek, hogy az alább bemutatott dokumentumok és szellemi objektívációk (mű-alkotások/könyvek is) az egyetemi világunk – közelmúltban megtörtént és (még) jelen időnkben is releváns – mindennapi és tudományos kor- és kórképéből diagnosztikus látleteket villanthatnak fel.

I.

ELTE TÁTK POLITIKAI MAGATARTÁSVIZSGÁLÓ KUTATÓKÖZPONT (PMK)¹:

PMK-buzgolkodásainkból

LEVELEM A. GERGELY ANDRÁSNAK ÉS
KABAI IMRÉNEK

Kedves András és Imre!

2004. július 9. – 10:32

Elég hosszú ideje nem cseréltünk eszmét PMK-ügyben. Ennek egyik oka valószínűleg bennem keresendő. A pályázatok megírásában elakadtunk (elakadtam), a vizsgaidőszak (plusz a felvételiztetés) pedig teljesen dekortikált állapotba taszajtott.

Tegnap volt az utolsó menet, ezt már valóban szinte totális „agy(kéreg)vesztett”, leépült állapotban vészelttem át valahogy – és ez kisebb-nagyobb ingadozásokkal az elmúlt hetekben így zajlott végig. Szóval nem maradt energiám, időm a PMK-ra. Mindazonáltal ma reggelre már valahogy összeszedtem magam, s elhatároztam, hogy írok Nektek. Írok Nektek arról, hogy ne adjuk fel a küzdelmet, csináljuk meg a PMK-t, mert úgy látom, hogy mindegyikőtöket egyrészt megérintette a PMK-ban rejlő lehetőség, a közös és a saját, egyéni dolgaink, „rögeszméink”, törekvéseink megfogalmazása, megvalósítása.

Úgy látom, hogy két területen kell(ene) határozottabb és eredményesebb előrelépést tennünk: (1) az egyéni kutatási terveink összeccsiszolása, (2)

¹ Itt most a reményteljes kibontakozás jobbra pozitív életképeit mutatom meg – a hanyatlás, a szétesés szomorú folyamatait egy átfogóbb ego-dokumentumközlésben és (ön)elemző tanulmányban (memoárban) kellene megtennem. (Talán megteszem.)

a pályázatok elkészítése terén. Szeptembertől ezeket a területeket kellene majd alaposan „megdolgoznunk” – és akkor a formális létezésből remélhetőleg a valóságos és prosperáló létezésbe tudjuk majd átvinni a PMK-t. Addig azonban kellemes nyári vakációt kívánok!

Barátsággal: Guszti

A. GERGELY ANDRÁS VÁLASZA

2004. július 9. – 11:25

Na ja, tipikus tanármentalitás...! Tanár Úr, ha fáradt, kéretik nem fogni másra...! Én például négy kötetet görgetek magam előtt, másik négyet szerkesztek – korrigálok és kiadok ... Ha jutna időm, már régen elszállt volna ez a PMK valami magasabb régióba... – de ezt nem is adtam fel, csöppet se képzelj, hogy csak Te vagy motivált ebben...!

Ámde stílust váltva, Guszti, hát persze hogy nem kell magadat egyedül érezned...! Szeptemberben ugyan aligha vannak pályázati kiírások, de a november mindig tele van, s azt jó lenne szeptemberben már előkészíteni.

Azt proponálnám, hogy ami most megvan (gépben, file-ban, táblázatban, tervezetben), azt küldjük körbe, s aggassa rá mindenki, ami személyesen hevíti... – persze ennek „pályázatosított” változatát!

Sőt, ha van már előkészített anyagod (hallgatói dolgozatok, szakmai anyagok), akkor azt vegyük elő, és nyáron én megcsinálom kiadványformára, hogy meg is jelenhessenek... (Vonatkozik ez persze Imrére is!!!) Meglátjuk aztán, hogy PMK-pénzből (ami nincs), kooperációban (ami lehet), vagy az Etnoregionális sorozatban (ami van) a legcélszerűbb kiadni, esetleg pályázati pénzekre lesve szélesebb horizonton is terjeszteni... Most ennyi a propozícióm. A nyaram nemegyszer idebent telik, ha valami még eszedbe jut egy hideg zuhany után, hát ne mulaszd tudatni velem-velünk!!!

De ha nyáron nyaralsz inkább, tedd hát jókedvvel, vidáman, ezt kívánom!

És barátsággal üdvözöllek (Mindkettőtöket):
András

VÁLASZOM A. GERGELY ANDRÁSNAK

2004. július 12. – 9:39

Húha és na ja, kedves András! Nem mindenki olyan szívós bicajos, mint Maga, tisztelt Uram. Aki rendületlenül *tuggya* taposni a pedált hóban,

fagyban, bűzös városi benzingőzben. Vannak olyanok is, akik – például én – fulladoznak a benzingőzben, dideregnek a hóban, fagyban, szóval kissé puhány és kényelmes lények. Mindazonáltal bicajozni én is szeretek, a tavaszi és nyári időjárás körülményeket viszont inkább kedvelem, mint az őszi locspocot és a téli fagyokat.

Stílust váltva: kedves András! A gondolataid, javaslataid, miként mindig is, kiválóak, nagyon kedvemre valók. A nyáron én is próbálom további munkálatokkal előkészíteni az anyagaimat. És persze nagyon számítok arra, hogy a PMK-ra is jut majd idő, hogy elszálljunk valami magasabb régióba.

Barátsággal: Guszti

A. GERGELY ANDRÁS VÁLASZA

2004. július 12. – 12:38

Úgy lesz, Édes Úr, a tempós haladás idővel felszálláshoz is vezethet...!

Üdvi: A.

EGY „FELSZÁLLÁSI” KÍSÉRLET –

LEVÉLVÁLTÁSOM A. GERGELY ANDRÁSSAL

Kedves András!

2005. január 29.

Örömmel értesítelek arról, hogy a héten megállapodtam Fóti Péterrel, hogy a PMK-kiadványok kiadója lesz. Az én „tátikásan” megtámogatott kötetemmel persze még neki is pályázni kell, hogy nullszaldós legyen a könyvek kiadása, de ezt most már jórészt ő csinálja. Abban állapodtam meg vele, hogy mi szállítjuk neki a kéziratokat (lehetőleg persze némi pénz igérvényével – lásd a mostani esetet), ő pedig egyrészt a még szükséges összegeket igyekszik összeszedni, de ami a lényeg: egységes arculattal, tehát sorozatként megjelenteti az általunk szállított kéziratokat. Hát, remélem, hogy ez így is lesz – én azért a kellő mértékben szkeptikus vagyok.

Kedves András! A remélhetőleg nagyreményű PMK-kiadványokban lesznek majd politikai antropológiai írások is? Szeretném, ha Te ebben segítenél!

Barátsággal: Guszti

A. GERGELY ANDRÁS VÁLASZA

2005. január 30.

Kedves Guszti,

kérlek, engedd, hogy a legőszintebben gratuláljak, és drukkoljak is a sikernek...! Természetesen, megpróbáljuk majd megszolgálni a lehetőséget politikai antropológiai írásokkal is, de bizonyonnyal megkérdezed majd Imrét is, hátha van diákjaival együtt egy kötetnyi anyaga (például most az OTDK-ra máris többen jöttek látványos táblázatokkal és textekkel...!).

Szóval, „jó szurkolást kívánok”, no meg várható sikert is, szépséggel együtt vagy anélkül (hiszen intézményközi kooperációnkat nem kellene teljességgel feledésbe menni hagyni, Guba Laci meg épp most kuncsorog a L’Harmattan kiadó pesti nyomdája felé, hogy közösek legyenek kiadványaink...).

A pálya nyitott. Már csak a versenyzők hiányoznak, vagyis mi és diákjaink! Utóvégre még a pénz is, de az a legkevesebb...

Addig is, míg ez a kívánatos egység összeáll, barátsággal üdvözöllek, s hálás vagyok a jó hír és szépségis kellő arányáért!

András

LEVÉLVÁLTÁSOM KABAI IMRÉVEL

2005. január 29.

(Kabai Imrét is örömmel értesítettem a Fóti Péterrel történet megállapodásról... – a szöveg szó szerint egyezik az A. Gergely Andrásnak írt levél vonatkozó részével. Az itt következő rész viszont már nem.)

Imre, tudom, hogy Neked is vannak egyrészt publikációs terveid, kéziratod, másrészt biztosan tudsz további értékes, a mi PMK-s víziókat erősítő kéziratokat összeszedni. És persze további pályázatokat is kellene írunk.

Azt hiszem, hogy saját érdekünk ezeket a dolgokat megcsinálnunk, mert bizony a „tátikás” politológia veszélyes helyzetben van!

Barátsággal üdvözöllek: Guszti

KABAI IMRE VÁLASZA

Kedves Guszti!

2005. január 31.

No, végre valami jó hír ebben a zűrzavaros időszakban! Sajnálom, hogy nem találkoztunk a

múltkor a tud.biz. ülésén, de azóta lezajlottak és – nagyobb részt megoldódtak – azok a folyamatok, amelyekről (a tanszékünk sorsa kapcsán) beszélni szerettem volna Veled (egy kis vigasztalás, persze, soha nem esik rosszul...). Amint ennek a zűrös vizsgaidőszaknak vége (talán a jövő hét eleje), jelentkezem.

Barátsággal: Imre
 LEVÉLVÁLTÁSOM FÓTI PÉTERREL,
 A JÓSZÖVEG KIADÓ TULAJDONOSÁVAL ÉS
 VEZETŐJÉVEL

Kedves Péter!

2005. január 25.

A mellékletben küldöm a szakmai életrajzomat, a publikációs jegyzékemet és a szinopsziszokat. A vitakötetben szereplő partnereknek pedig majd elküldöm a nyilatkozatot, amelyben lemondanak a honoráriumokról (szegények – mi, akik az egész könyvet megalkottuk: semmi honorárium), s arra kérem őket, hogy postafordultával küldjék el Neked a kiadó címére.

Az elmúlt napokban egyébként azért nem jelentkeztem, mert a tömegoktatás vizsgaidőszakra eső gyönyöreire elszívták minden erőmet, energiámat és figyelmemet. És bizony, sajnos, én meglehetősen „rugalmatlan” vagyok: ha egy nap be kell mennem az egyetemre, akkor „kész vagyok”, nem marad bennem igazán már erő másra. Ezt egyébként azért is jelzem itt és most Neked, mert szeretném érzékeltetni, hogy milyen körülmények és lelkiállapotok közepette készültek ezek a könyvek, és hogy miért érzek most olyan nagy szorongást a szoros határidők miatt. De éppen ezért már nagyon szeretnék a kiadás gyötrelmein is túl lenni. Remélem, hogy a Te segítségével sikerül majd.

Barátsággal üdvözöllek: Guszti.

Ui.: Most az itthoni gépemről írok. A jövőben Te is inkább erre az e-mail-címre írd, mert az itt landoló levelekre gyorsabban válaszolok (mert, ha lehet, inkább itthon dolgozom).

FÓTI PÉTER VÁLASZA

Kedves Guszti!

2005. január 26.

Csütörtökön várlak. Nagyon bízom benne, hogy a szükséges és elégséges szorongással megcsináljuk a köteteket.

Barátsággal: Péter

LEVÉLVÁLTÁSOM FÓTI PÉTERREL FÓTI PÉTER LEVELE

Kedves Guszti!

2005. május 9.

Örömmel mellékelem könyved borítóját, amely egy kis kétszemélyes utcai politikai összecsapást ábrázol, kiválóan. Remélem, megnyeri a tetszésedet, s jól kifejezi a politikai magatartásvizsgálatok szükségességét. A másik örömhírem, hogy holnap, kedden az Ó utcában – egy telefon-egyeztetés után – átveheted a könyved korrektúráját, aminek a javítását szeretném, ha legkésőbb csütörtök 12-ig el tudnád végezni, s minden hibát kijavítva visszaadnád a korrektúrát a kiadóba.

A harmadik kérésem, hogy légy szíves a hátsó borítóra, az „égbe” írd egy kb. 10-12 soros ajánló szöveget a kötetéről, amely kedvet csinál a könyv megvételéhez s elolvasásához.

A negyedik kérésem, hogy add meg, légy szíves, azt az egyetemi számlázási címet, amelyre ki tudnánk állítani a mostani könyved nyomdai előkészítéséről szóló 200.000 Ft-os számlát, plusz 100 ezret a következő könyved kézirat-előkészítéséért.

Köszönettel: Péter

Ps. A címlapot illetően gyors visszaigazolást kérek, mert le akarom adni az ünnepi könyvhétre készülő katalógusokba.

VÁLASZOM FÓTI PÉTERNEK

Kedves Péter!

2005. május 11.

A címlap tetszik. A többi kérésedet pedig igyekszem teljesíteni.

A korrekturát holnap (csütörtök) 12 óráig viszem majd vissza. A „kötet szerzői”-hez szeretném, ha Te is segítenél összeszedni az adatokat. Nekem nincs ugyanis „Ki kicsoda” című, azt hiszem igen hasznos kiadványom (de állítólag még én is benne vagyok), igyekszem ugyan összeszedni máshonnan (leginkább maguktól a szerzőktől) az információkat, de az idő rövideje okán ez valószínűleg nem fog igazán sikerülni. Én a következő adatokra gondoltam: születési év, tudományos fokozat, munkahelyi beosztás, munkahely(ek), az öt legfontosabb(nak tartott) publikáció, könyv. (De ha nem jön össze, akkor hagyjuk.)

Barátsággal: Guszti

FÓTI PÉTER VÁLASZA

Kedves Gusztí!

2005. május 11.

Örülök, hogy tetszik a címlap, én is ragyogónak tartom. Természetesen segíték a szerzők-ügyben, nekem van Ki-kicsodám. Szólj.

A korrekurát és egyéb kéréseim teljesítését várom.

Barátsággal: Péter

KABAI IMRE LEVELE

Kedves Gusztí!

2005. június 22.

Csak tegnap döbbsentem rá, hogy kimaradt a Te tárgyad a politikai szakértő MA tervezetünk-ből – ma délelőtt pótoltam! Íme, a mellékelt szakindítási kérelemben már beiktattam (lásd a 11. és a 46. oldalakon a mellékelt anyagban: PMA-037!). Amit kérnék Tőled: a 46. oldalon lévő tanegység-leírást töltsd ki (3-4 mondatban a tantárgy célja és tartalma, 1-3 kötelező és 3-4 ajánlott irodalom – csak úgy, mint a többi leírásban). Ha nem jó az időzítés (2. félév) és a forma (előadás – kollokviummal), jelezd, még át tudom varázsolni!

Nagyon kellemes volt tegnap este a beszélgetés – elindította az én fantáziámat is. Elővettem a 2004. márciusi megbeszélésünk jegyzőkönyvét – érdemes lenne újra dolgozni rajta (mellékeltem).

Gondoltam, csinálók a könyveteknek egy kis hírverést: megszerkesztettem egy plakátocskát a hallgatóinknak róla (mellékeltem). Írd meg, hogy kitehetem-e a tanszéken ilyen formában, vagy mit írjak még bele!

Elindult az agyunk a fiatal kollégákkal a harmadik kötet kapcsán. Felvetődött, hogy legyen ez is egy tematikus vitakötet a rétegződésmodelletről. Írnék egy bevezető tanulmányt, amely bemutatná a modellem előzményeit, koncepcióját, működését (empirikus stratifikációs modellkísérletek az elmúlt fél évszázadban a magyar szociológiában – mint előzmények; a modellem elméleti és empirikus keretei (Blau-Angelusz-Kabai); magyarázóerejének bemutatása a politikai magatartás vizsgálatok (pl. politikai aktivitás során az Ifjúság 2000 adatbázisán). Felkérném mondjuk Thoma Lacit, Boros Lacit és más kollégákat (pl. Angelusz Robi, Tardos Robi, Füstös Laci, Utasi Ági, Ferge Zsuzsa, Kolosi Tamás, Róbert Péter), illetve néhány fiatal (pl. Kiss Viktor,

Reich Orsi, Földi Nóra, Hegedűs Dani, Krekó Péter), hogy 5-10 oldalban reflektáljanak, írják le véleményüket, javaslataikat a modellel és alkalmazási lehetőségeivel (különös tekintettel a politikai magatartásvizsgálatokra) kapcsolatban. Mindez a következő félévben elkészülhetne, januárra elő lehetne készíteni egy 200-250 oldalas kis vita-kötetecskét valami ilyesfajta címmel: „Politikai magatartás – réteghelyzet – életesemények. A politikai magatartás empirikus vizsgálatának új útjai a posztindusztriális társadalomban. Vitakötet” – vagy valami hasonló...

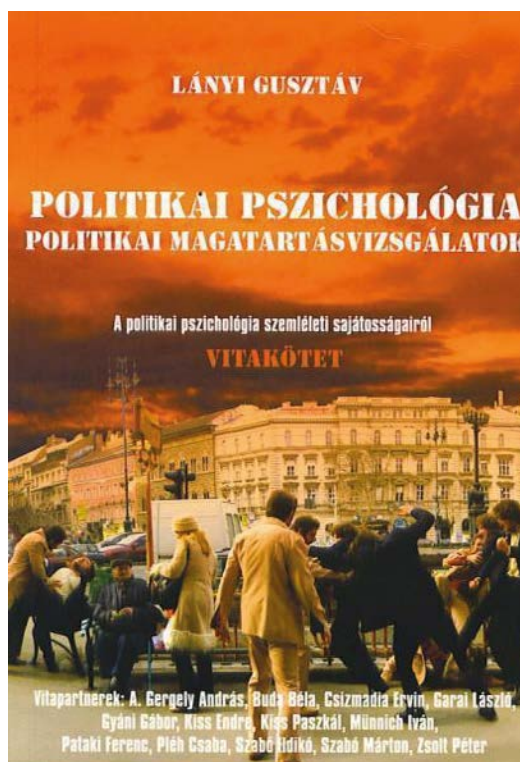
Na, mit szólnál hozzá?

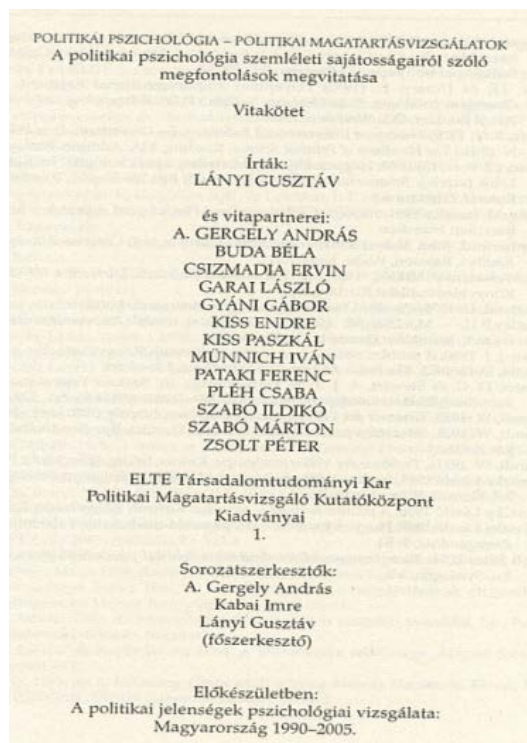
Egy kicsit rendszeresebbé kellene tenni a találkozókat (borral – vagy anélkül)! Kedves Főszerkesztő meg Kutatóintézet-vezető Úr, intézkedjen!

Várom a válaszod – és elnézést, ha teletömtem a drótpostádat!

Barátsággal: Imre

MEGJELENT A POLITIKAI MAGATARTÁSVIZSGÁLÓ KUTATÓKÖZPONT (ELTE TáTK) KÖNYVSOROZATÁNAK ELSŐ DARABJA





Az idei könyvhét egyik legkellemesebb meglepetése volt **Lányi Gusztáv** vitakötetének megjelenése (Lányi Gusztáv és munkatársai: Politikai pszichológia – politikai magatartásvizsgálatok. A politikai pszichológia szemléleti sajátosságairól. Vitakötet. József Műhely Kiadó, Bp. 2005. – ára: 2590 Ft). A Társadalomtudományi Kar oktatóját az A szakos harmadéves hallgatók szeptemberben ismerhetik meg. Éppen ezért jó szívvel ajánljuk figyelmükbe a szerző kitűnő könyvét, amely a kar jegyzetboltjában is hamarosan hozzáférhető lesz.

A sorozatot az **ELTE TáTK Politikai Magatartásvizsgáló Kutatóközpont** indította, melynek egyik alapítója a Politikai Tudományok Tanszék. A sorozat szerkesztőségében helyt kap **A. Gergely András** (MTA Politológiai Intézet), **Kabai Imre** (TáTK Politikai Tudományok Tanszék), a főszerkesztő **Lányi Gusztáv** (TáTK Szociálpszichológia Tanszék).

A sorozat második kötete „*A politikai jelenségek pszichológiai vizsgálata: Magyarország 1990–2005*” címen hamarosan megjelenik, és előkészületben van a harmadik kötet is, amely a Politikai Tudományok Tanszék munkatársainak írásait tartalmazza majd.

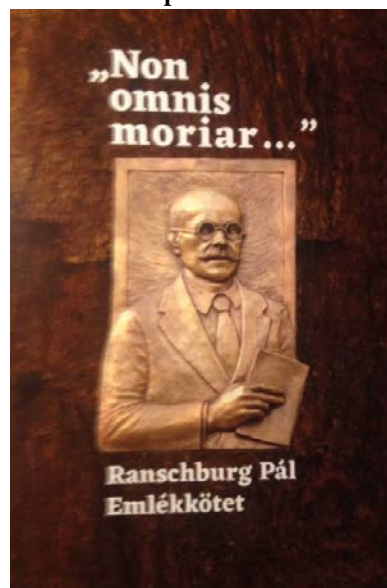
Budapest, 2005. június

II.

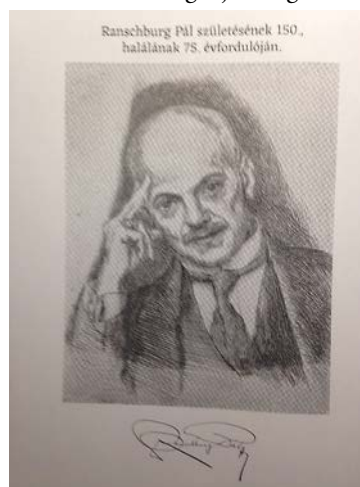
NON OMNIS MORIAR

2020. december 10., csütörtök

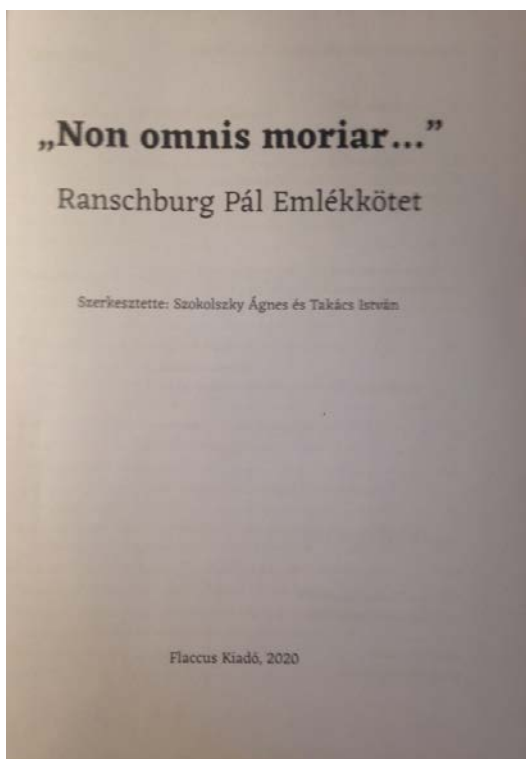
Délután meghozták/megkaptam a Ranschburg Pál-émlékkötetet. Nagy gyönyörűség volt kézbe venni is, ilyenfajta fizikai élvezetet csak egy nyomtatott könyv képes adni, olyan könyv, ami nem virtuális/digitális, hanem valóságos: teste van. Ennek a könyvnek ráadásul **szép a teste**:



A „szép test” azonban nem öncélú mutatvány, nem marketinges hókuszpókusz, hanem a belső, szellemi karakter méltóságteljes megmutatkozása:



A halállal való szembenézés bátorsága:
„Nem halok meg egészen...”



...mert van folytatás:

Tartalom	
A „Ranschburg Pál 2020” emlékévről	
A „Ranschburg Pál 2020” emlékévről (Takács István és Szokolszky Ágnes) ...	9
Ranschburg Pál, a magyar pszichológia meghatározó alakja (Kiss Erikó Csilla)	15
Ranschburg Pál, az orvoslás kiemelkedő alakja (Balázs Judit)	17
Ranschburg Pál, a gyógykeletológiai pszichológia alapítója (Geréb Ferencné)	20
Ranschburg Pál életútja, munkássága és hatása	
Ranschburg Pál életútja (Ranschburg Ágnes Hildegard)	25
Ranschburg Pál, az EMBER (Ranschburg Ágnes Hildegard)	34
Céltáplási folyamatok: homogén és heterogén (Tringer László)	65
„Leseschwäche und Legasthenie nenne ich...” Ranschburg Páltól az „idegrendszeri fejlődési zavarok” koncepciójáig (Csépe Valéria és Mohai Katalin)	76
Ranschburg Pál és a korai magatartáspszichológia mintái (Pléh Csaba) ...	90
Ranschburg Pál és a korabeli elmegyógyászat (Tringer László)	95
Mérhetővé tenni (Pataky Ilona)	102
A Magyar Királyi Gyógykeletológiai Pszichológiai Laboratórium befogadó világa (Török Ágnes)	107
A Ranschburg-örökség szerepe a gyógykeletológia-tudomány és gyakorlat klinikai irányultságának értelmezésében (Geréb Ferencné)	123
Ranschburg Pál és a Magyar Pszichológiai Szemle (Lányi Gusztáv)	134
Ranschburg Pál, az orvos-pszichológus (Teléki Szidálisz)	160
Ranschburg Pál neveléstudományi szemlélete és javaslatai egy 21. századi keletológiai szakpszichológus szemzőgéből (Markó Éva)	179
Ranschburg Pál és a magyar gyermekkeletológia (Fajci György és Erdői Sabine)	193

... közöttük vagyok én is:

Ranschburg Pál és a Magyar Pszichológiai Szemle (Lányi Gusztáv)	134
---	-----

Az Emlékkötet egyik szerkesztője, Szokolszky Ági ezt írta nekem:

Kedves Gusztáv!

2020. 12. 05.

Néhány nappal ezelőtt kijött a nyomdából a Ranschburg Pál-émlékkötet. Nagy öröm kézbe venni ezt a kötetet, amelyik folytatása annak a fontos lépésnek, amit Te tettél a 2013-as Ranschburg-kötet létrehozásával.²

*

EZEK A KÖNYVEK: KATEDRÁLISOK! MI PEDIG EGY OLYAN SZERTARTÁS MESTEREI VOLTUNK ÉS VAGYUNK, AKIK A SENKIHÁZI TÖKMAGFILKÓK (KRAMPUSZKÁK ÉS BOSZORKÁK) FÖLÉ EMELKEDVE MUTATJUK AZ IGAZI, A HELYES UTAT: AZ ÉLET FOLYAMATOSSÁGÁNAK ÉS FENNTARTHATÓSÁGÁNAK VALÓSÁGÁT.

III.

LÉLEK/TANAKODÁS

Vázlatos szösszenet:

Pléh Csaba és Kasza Béla műveinek összehasonlítása

Igazán tanulságos összehasonlítás kínálkozhat – a címlapok képi szimbólumai alapján is –, ha Pléh Csaba „A megismerés vége”³ és Kasza Béla „Pasztorál”⁴ című könyveit egymás mellé tesszük.

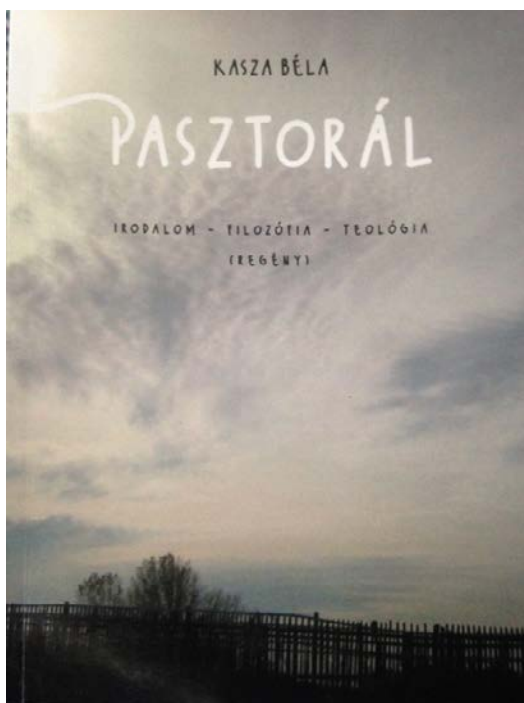
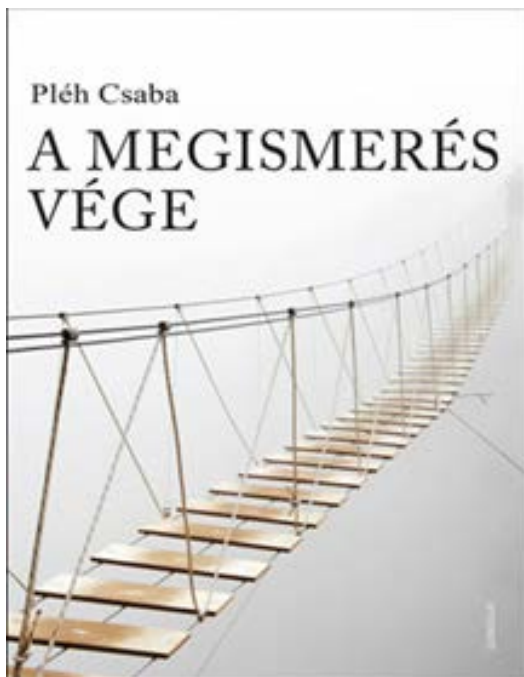
Az összehasonlítás alapja most természetesen nem az, hogy Pléh Csaba egyetemi tanár és akadémikus, Kasza Béla pedig egy egyszerű pedagógus; azt sem veszem figyelembe, hogy Pléh Csaba tanárom volt az ELTE pszichológia szakán, Kasza Béla pedig általános és középiskolai osztálytársam volt. Azt már talán figyelembe vehetném, hogy Pléh Csaba alapvetően meghatározta a pszichológiáról mint tudományról alkotott felfogásomat; Kasza Bélával pedig kisgyerekkorunk óta folyamatosan elmetárgító és eszmeserkentő beszélgetéseket folytatunk. Ez már jó összehasonlítási alap lehet(ne) – egy hosszabb memoárban. Most azonban (még) nem ezt írom. Ám az alkotások és barátságok afféle

² Lányi Gusztáv (szerk.): Ranschburg Pál és a magyar pszichológia. ELTE Eötvös Kiadó, 2013.

³ Gondolat Kiadói Kör, 2021.

⁴ Tankönyvárúház, 2021.

ego-dokumentumaként itt és most alkalmas szellemi objektíváció az összehasonlításra ez a két kötet:



Számomra ugyanis az összehasonlításban ezek a jelentésrétegek tárulnak föl:

A végső kérdések véges végtelene – tulajdonképpen ezzel a kérdéssel foglalkoznak, ezt a problémát

sűrítik egy-egy címlapképbe is. Egy függőhíd, mely valahol a „semmi” fölött lebeg, s a távolabbi vége eltűnik a homályos messzeségbe – és egy szintén ember által alkotott, egyszerű léckerítésbe, amely elhatárolja a „benti”, feltehetően ismerős, lakott, megművelt területet a kerítésen túli, a sejtelmes fények derengő, rejtélyes, ismeretlen világától: a „semmitől”.

Csaba elemző módon *lebeg a „semmi” fölött*: a kognitív pszichológia ok-okozati összefüggéseit szálazza szét lenyűgöző következetességgel és szaktudományos precizitással. Béla is részben a „megismerés végével” is foglalkozik, de nem kognitív pszichológiai alapokon teszi ezt, hanem a lélek ennél átfogóbb, bölcséleti és teológiai komplexitásába ágyazottan vizsgálódik: *nem a levegőben lebeg függőhidas* (tudományos) mutatványosként – *ő a földön járva is képes erre*. Béla ezért nem is elemez: nem „szálaz (szét)” semmit, hogy „valamit” találjon, mert – és leginkább – saját élettörténeti/személyes világát is felvillantja művében. Ha pedig nem saját élettörténetéhez köti az elbeszélést, akkor egyes szám első személyben is „mesél” – regényesen. Ugyanakkor a *Pasztorál*t nem nevezném életrajzi írásnak, afféle memoárnak, miközben nagyon hiteles, majdhogynem realista leírásait adja nemcsak a táj- és természet-élményeinek, de az épített környezet, a (kül) városi, a csepei életnek is. A családi (elsősorban az anyai) szeretet szinte lírai ábrázolásain túl a társas kapcsolatok hálózatában a baráti, a munkatársi, a szerelmi kapcsolatokat is sorra bemutatja, elbeszélő, azaz regényszerű leírásokkal, párbeszédekkel, eszmecserékkel, de leginkább az (ön)reflexiók sűrű indázásaival (így kerülök sorra én is a barátok között).

Ám mégsem realista, regényes elbeszélés a *Pasztorál*, mert az egész szöveget áthatja, szinte mindent magába olvaszt a Lélek valamiféle panteisztikus/misztikus látomása. A léleknek ez a birodalma Csaba számára nem létezik, de ha létezne, akkor is a tudomány/a számára *ez terra incognita* (megismerhetetlen terület).

Béla könyve – és a címlap képi szimbóluma is – azért áll hozzám közelebb, mint Csaba (egyébként nagyszerű) tanulmánygyűjteménye, mert kisgyerekkorom fantáziavilágát idézi: valamiképpen én is így képzeltem el a „világ végét”. Nem a megszűntét, hanem ahol térben „vége van a mi világunknak”. Én is egy kerítést képzeltem a „határra”. (Nem függőhíd.) Ha a kerítés túloldalára merészkednék, akkor ott leülhetnék a világ peremére, le tudnám lógatni a lábam a „végtelen űrbe”. Az álomképsorozat arról azonban nem szól(t), hogy a kerítés

határvonalát átléptem volna, a lábamat lelógattam volna a végtelen űrbe. Arra viszont határozottan emlékszem, hogy egyfelől nagyon kíváncsivá tett a „végtelen” **képzete** – és ugyanakkor borzongató, sőt ijesztő is volt, ezért nem kísértettem meg álomban sem a közelebbi találkozást ezzel a félelmetes, ismeretlen világgal.

Az egész fantáziavilágom azért is érdekes számomra, mert a „kert” és a „kerítés” valamiképpen a kiskörösi házunk és kertünk *mentális térképe* alapján képződött bennem (utólag ezt így tudom értelmezni) – és ennek emléke a mai napig rögzült bennem. Béla könyve címlapjának képe most ezt a gyermekkori álomfantáziálást hívta elő belőlem.

Lányi Gusztáv javaslata a lektorral folytatott vita közzétételére

Kedves Tímea!

Kedves Csorba János!

Természetesen örömmel járulok hozzá levelezésünk publikálásához. Abban bízva teszem ezt, hogy egy olyan vita dinamikájába engedünk így betekintést, ami elmélyítheti a kölcsönös megértés intellektuális élményét is. Ez a vita ugyanis valóságos vita, tehát Lektorom és én is meg vagyunk győződve a saját igazunkról, ám egyikünk sem tekinti magát a „végső és megfellebbezhetetlen igazság” letéteményesének. Én például azt gondolom, hogy a tanulmányomban közzé tett ego-dokumentumaim

valóban töredékesek, olyan „limlomok”, amelyek azonban a hazai egyetemi élet hétköznapi gyűrődéseibe is valamelyest betekintést adnak, a közelmúltunk – és így valószínűleg a jelenünk, sőt még esetleg a jövőnk – szempontjaiból sem érdektelenek. Lektorom, illetve a remélhetőleg érdeklődő Olvasók is, persze tanulmányom révén csak afféle „töredékes” információk alapján kénytelenek az „egészről” valamilyen képet/képzetet alkotni. Lektorom azt mondja, hogy ezek a töredékek annyira törmelékeseek, hogy ezekből az „egész” jószerivel nem világlik ki. Én azonban mégis azt feltételezem, hogy a tanulmányomban publikált töredékes ego-dokumentumok egyfelől a politikai pszichológia hazai fejleményeibe, másfelől szintén a hazai pszichológiai és pszichológiatörténeti kutatások izgalmas és konfliktusos világába némi betekintést adhatnak. Kibontakozó vitáknak – és folytatásának – azonban éppen az lehet(ne) a hozadéka, hogy mindazok, akik rendelkeznek információkkal, tapasztalatokkal („ego-dokumentumokkal”), a jövőre vonatkozóan is vannak terveik, elképzeléseik – hozzájáruljanak/hozzájárulhatnának ehhez a közös és ön-reflexív építkezéshez. Nem az elsüllyedt Atlantiszt akarom felszínre álmodni valamiféle tudattalan bányarémmesével, hanem a valódi és személyesen is motivált alkotói világunkat támogató közösséget/közösségeket képzelek el. AGA – közös barátunk – emlékéhez is talán így lehetünk méltóak.

Baráti üdvözléssel: Lányi Gusztáv

Lányi Gusztáv PhD

AZ EGO-DOKUMENTUMOK KIVÉTELES HASZNA:

A CSELEKVŐSÉG, A HISTORICAL AGENCY SZUBJEKTÍV TÉNYE

*Az ego-dokumentumok kivételes haszna nem a konvencionális értelemben vett történeti tények megállapításában rejlik; valójában az emberi tapasztalat és motiváció szempontjából van vagy lehet nekik kulcsszerepük a történetírói munkában. Nem azért fordulunk hozzájuk, tisztelet a kivételnek, hogy azt ismerjük meg belőlük, amit a már megszokott történeti forrásokból is kihámozhatunk. Ennek ellenére mégis van referenciális értéke az ego-dokumentumoknak, mert olyasmiről is tudósítják az utókort, amiről viszont más források nem szólnak, nevezetesen a **cselekvőség, a historical agency szubjektív tényéről**. Ez utóbbi tudás pedig jószerivel csak az ego-dokumentumok révén férhető hozzá.⁵ Ám ez a tudás nem pusztán történeti, hanem lélektani is – és nem elválasztva, hanem összekapcsolva tanulságos –, hiszen a cselekvőség szubjektív világa a személyiség intra- és interpszichikus mentális tér-idő viszonylataiban is valamilyen nyomot hagy – még a kiskgyerekkori álmok és fantáziák homályos múltjában is ott lehetnek...*

Csorba János PhD: Lektorai vélemény és válasz Lányi Gusztávnak

Vélemény / Bírálat

Az Ego-dokumentumok jelentősége, pszichológiai megfontolások, személyes példák c. írásról, melyet publikálásra a KéK folyóiratnak nyújtottak be

A Szerző írásműve sajnos sem tartalmi, sem formai – továbbá egyéb részletezendő – szempontok szerint nem alkalmas a Közösség és Kultúra kiadványban megjelenésre. A formai követelményekről hely- és időhiány miatt nem beszélek.

Ajánlás szerint a mű A. Gergely András emlékének szól, közelebbi szemrevételezésnél azonban látszik, hogy majdnem ötletszerű inkoherenciával összefűzött, jelentősen eltérő tartalmú részekből áll, a következő „alegységekkel”:

Elnagyolt, másfél oldalas ismertetés a pszichológia mint (kétségbevonat) tudomány kettős vonulatáról: természettudományos-akadémikus

tudománytörténet a pszichés jelenségek biológiai-agyműködési megalapozásának igényével, matematikai-statisztikai-kísérleti módszertannal és – a másik oldalon – humán-szellemtudományos-mélypszichológiai-fenomenológiai-kritikai-művészetpszichológiai stb. megismerő oldal, az élményvilág személyes és egyedi megközelítésével, vagy inkább normatív módszer nélkül.

Az ELTE Társadalomtudományi Kar (TáTk) „Politikai Magatartásvizsgáló Kutatóközpont” elnevezésű imaginációjának (2005) életre keltési (vagy visszaemlékezést segítő) felidézése. Rövid e-mail-váltások 3-4 szereplő között (közöttük AGA, Kabai Imre, Fóti Péter) – évődésekkel, nógatásokkal. A leveleknek semmilyen jelentősége nem látszik sem a kutatóközpont akarása v. működése, sem a levelezők szándékaira, tetteire nézve. A net a „PMK” kapcsán üres, helyesebben az ELTE Szociológiai Intézet/Tanszék ált. oldalára visz át, a téma, „politikai viselkedésvizsgálat” névvel és tartalommal viszont az MTA és egyéb, „nem-ELTE” kutatók, nemzetközi minősítések, rendezvények-könyvek-doktori iskolák-intézmények erdejébe vezet, ahol pl. Stumpf István könyve jelzi az „egészen más” politikai tábor finanszírozó-gazdasági-politikai-akarati hátterét, ahol pénz-paripa-fegyver, minden megvan, hogy színvonalas kutatás folyhasson, ha kvalitásos tudósokat sikerül összegyűjteni.

Hogy mégis legyen bizonyítéka a PMK létezésének, az írásmű szerzője megmutatja a Politikai Pszichológia c. vitakötetnek a borítólapját és a könyvet, mint a PMK könyvsorozatának első darabját, még kettő kötetet ígérnek (2005) – nincs feltüntetve vagy nem tudtam megállapítani, hogy hány oldalas a kiadvány, pedig mint Politikai Pszichológia könyv kuriózum lenne/lett volna a lélektani diszciplínák tengerében.

Minden eddigivel ellentétben, s velük átláthatatlan összefüggésben, a következő oldal a 2020-as Ranschburg Pál-émlékkötet bemutatásával folytatódik, ahol a Szerző megemlíti a könyv „szép testét” (sic!), és a tartalomjegyzékben látjuk, hogy mennyien írtak – közöttük vélhetően a Szerző is – a kötetbe, a nagy pszichológusról. Ehhez a közléshez fűzi a Szerző Szokolszky Ágnes lelkendezését is, de

⁵ Gyáni Gábor: Az ego-dokumentumok történetírói haszna. Bárka 2019/2. sz. – <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6719-az-ego-dokumentumok-tortenetiroi-haszna> – Kiemelés: L. G.

legalább látom belőle, hogy már 7 évvel korábban, azaz mostanra 10 évvel ezelőtt is megjelent emlékkötet Ranschburgról (az első 1946-ban, halála után egy évvel a tanítványok válogatásával).

Ezután „szösszenet” néven 2 kötet (Pléh Csaba és Kasza Béla) borítójának hasonlósága, ill. azonosság alapján (mindkettő ködös felhős levegőegyet ábrázol Pléh Csabánál ködbe vesző függőhíddal) a pszichológia és a filozófia „végső dolgairól” szóló eszmefuttatás következik, bevallva (és ki is fejt), hogy a két könyvnek szinte semmilyen közös vonása nincs. Talán jobban kidolgozva, a két könyvről szóló önálló kritikaként vagy összehasonlításként megállná a helyét az ismertetés.

Az utolsó rész tíz sorában, mintha a Szerző észbe kapna, hogy ego-dokumentumokat ígért vagy úgy indított, s közelebbi definíció nélkül az önéletrész-autobiográfia-napló-memoár-levelek (a kvázi-pszichoanalitikus ego-dokumentum elnevezést – sem ő, sem Gyáni, sem Redlich – valaki kitalálta, pontatlan, mert nem minden, az életünket kísérő kacat, írás személyiség-specifikus vagy pláne az egóra referálna) évnovatkozásairól és jelentőségéről beszél, érintőlegesen a Cselekvő énről is – csak sejthetjük, hogy arra gondol, hogy a „Politikai Magatartástudományi Kutatóközpont” kiskorban elhalálozott eszméje értékes kordokumentum és/vagy András emlékének méltó mementója volt/lett volna. A Recenzens nem így gondolja, ez az írásfűzér, legalábbis ebben a megvalósulásban, sajnos méltatlan hozzá.

Lányi Gusztáv PhD: Válaszom a lektori véleményre

Lektorom ugyan elolvasta a tanulmányomat, de sajnálatosan nem értette meg – vagy legalábbis tanulmányom elméleti és módszertani felfogásával nem ért egyet. Tanulmányom tartalmi, dokumentumjellegű mondanivalóját pedig észre sem veszi.

Az alábbiakban igyekszem vitapartnerem lektori megállapításaira (röviden) válaszolni:

1. Tanulmányom nem más, mint saját „ego-dokumentumaimból” összeállított dokumentumgyűjtemény. Ezt a személyes és szubjektív dokumentumbemutatót egy pszichológiai értelmezési szempont vázlatos jelzése keretezi. A bevezetőben a „lágý” módszertani álláspontomat vázoló. A befejező részben az elsősorban történeti, de nem melleleg néprajzi, kulturális antropológiai stb. elbeszélő („narratív”) és a pszichológiai (ön)elemző, anamnézisjellegű diagnózisalkotás talán szokatlan

összekapcsolására hívom fel (reményteljes és érdeklődő) olvasóim figyelmét.

2. Tanulmányom törzsanyaga: személyes levelezéseim alapján válogatott dokumentumfüzér; valamint olyan, szintén dokumentumjellegű képek sorozata, amelyek sűrített mentális lenyomatai, objektívációi kollegáim és hallgatóink tevékenységeinek.

3. Sajnálom, hogy Lektorom afféle ad hoc-jellegű ömlesztésnek látja ezeket a dokumentumokat. Ezeknek a dokumentumoknak a dramaturgiai íve viszont arra utal, hogy milyen szakmai elszántsággal, hivatástudattal dolgoztunk – mi: akik e munka közben még élveztük is, amit a sokszor elkeserítő körülmények között voltunk kénytelenek tenni. Nevettünk, viccelődtünk és mulattunk is helyzetünkön és magunkon. Levelezéseink ebből az eleven és baráti kapcsolatunkból ad vissza töredéknyi, de talán mégis érzékletes, személyes és dokumentumjellegű részleteket.

4. Az egyetemi világ és könyvkiadás alulnézetből, miközben úgy éreztük, hogy tanítványainkkal és néhány kollegáinkkal együtt a hazai politikatudomány, szociológia és pszichológia interdiszciplináris találkozási felületeit tágíthatjuk és növelhetjük.

5. Tanulmányomat A. Gergely András felkérésére és biztatására írtam. Halálát személyes veszteségnek élem meg. Tanulmányom erről a személyes érzésemről is szól.

6. Lektoromnak köszönöm a véleményét, mert vitára serkentett. De leginkább azért mondok köszönetet, mert arra ösztönöz, hogy a személyes archívumomban őrzött „ego-dokumentumaimból” további publikációkat szerkesszek és tegyek közzé, többek között azért is, hogy tudományos életünk (köztük Lektorom) reflexív önismeretét ezzel is gyarapíthassam.

Csorba János PhD válasza

Kedves Lányi Gusztáv,

látva az írását elutasító bírálatomra érkezett Válaszát, Tibori Timea főszerkesztő azt javasolta, hogy tágítsuk ki a disputa kereteit egy szélesebben olvasható körbe a KÉK hasábjain, hogy a tartalmi kérdéseket tágabb összefüggésekben helyezhessük el, és hogy esetleg mások is bekapcsolódjanak a téma átgondolásába.

Erre vállalkozom, közös értékpontunk AGA, drága elhunyt barátunk tisztelete és emléke.

Miután mindenki elolvasta a Szerző írását, valamint a bírálatomat, rátérnék a Válasz fejtegetéseire, melynek főbb pontjai, hogy

1. nem értettem meg a tanulmányt
2. annak elméleti és módszertani felfogásával nem értek egyet
3. mint dokumentumot nem vettem észre

1. Az írásművet nagyfokú heterogenitása miatt, melyet az elkötelezetlen olvasó már átlapozáskor rögtön átláthat, nem neveztem/nevezném (önálló) tanulmánynak, hiszen elméleti eszmefuttatás, régi e-mailek, könyvborító, képösszehasonlítás, egy emlékkötet recitálása – tehát kaleidoszkópszerű elemekből áll össze. Különösen zavaró a Ranschburg Pál-emlékkötet felbukkanása, mintha a Margitszigeti szálloda, ahol bujkált, padlásán bukkanna fel hirtelen a feje a limlomok közül, ahogy felkapcsoljuk a villanyt. A szándékot érteni vélem: egy sajnálatos módon elhalt ötlet (Politikai Magatartáskutató Központ) bukkant fel majdnem húsz év távlatából, mely úgy tűnik, úgy AGA, mint a Szerző, esetleg még mások közös kedves szellemi gyermeke volt/lett volna – a PMK valószínű sorsának rekonstrukcióját láthatóan a Szerző nem vonta kétségbe, bár csak a net volt rendelkezésemre. A Politikai Pszichológia c. vitakötet mint bizonyíték kerül elő a PMK létezésére, nyilván, ha lenne több dokumentum, azokkal diadalmasan állott volna elő a Szerző.

2. Nos, valóban nem értek egyet a „módszerrel”, amit én kétségbe vonok, tehát a) az ego-dokumentum fogalma és jelentéstartománya; b) e-mail-törödékek ego-dokumentummá minősítése / kinek az egójáról van szó?; c) s hogy ez a torzóban maradt, megvalósulatlan törekvés méltó emlékéllítés lenne-e AGA-nak (?),

továbbá

3. dehogyne, látom, hogy előásott e-maileket ego-dokumentumként talál Lányi Gusztáv (remélhetőleg az ego itt tréfásan a PMK „Énjére” és nem a Szerző személyére vonatkozik), ám egy „forrás” vagy annak tekintett dokumentum a) fontos-nem fontos előzetes minősítés nélkül; b) színvonalas feldolgozás nélkül – véleményem szerint nem alkalmas méltó emlékéllítésre....

*

a) Az ego-dokumentum egy érdekes, hibrid, kvázi-pszichoanalitikus fogalom, amit a Presser-Dekker holland történészpáros a „történelmi (cselekvő?) szubjektum önreflexivitása” tudatos tartalommal indított a pszichológusoktól függetlenül, de az ego előzetes pszichoanalitikus karrierje miatt a fogalom kiterjedt a szubjektum tudattalan v. önkéntelen, nem-tudatos területeire is, mindazonáltal elsősorban írásos dokumentumanyagról van

szó, mely az egyénre, a szubjektumra, individuumra, Énre, egóra stb. vonatkozik v. vonatkozhat. A történészeket az igaz/nem igaz/tévedés szintjén érdekelnék az egyéni élet pluszforrásai vagy emlékek (pl. az a dőrej: nem mi lőttünk, hanem a nápolyi király katonái), a szociológusokat a szubjektív oldal specifikálása (milyen ego-konceptió stb.) nem érdekli – a pszichológiát, művészetpszichológiát akkor érdekli az ego, ha a MŰVÉSZT, alkotót, vagy az alkotó folyamatot jellemzi, az oda vonatkozó ismereteinket gyarapítja. Senki sem, magamat is beleértve, vonhatja kétségbe a naplók, önéletírás, autobiográfia, levelezés stb. fontosságát egy fontos, értékes, híres stb., tehát luminozitását és társadalmi értékességét, ismertségét valahonnan nyerő személy (író, művész, politikus, tudós, történelmi szereplő, sőt: „celeb” stb.) vonatkozásában. Tehát jól jegyezzük meg, a fszt. 3-ban lakó segédházmaster után maradt kacatok közül néhány kordokumentum lehet, de kulturális szempontból érdektelen. De itt is a vizsgáló előzetes döntése a forrásról a mérvadó: fontos vagy nem fontos?; az információ a személyiségére referál (pl. okos, kiemelkedő kognitív képességek) vagy – s ez más – Énjére/Egójára vonatkozik (pl. hogy intézte konfliktusait). A mai információdömping idején lényeges a fontossági distinkció, amikor valaki könyvet ír abból, hogy egyszer a Hadikban együtt dominózott Máraival, vagy bizonyítékot lelek arra, hogy Kodály milyen fűszerezéssel szerette a pörköltet. Nos, még ha egyet is értenék az idézett e-mail-törödékek előrelépéséről Lányi Gusztávnál ego-dokumentummá, tartalmilag semmi informatív vagy új nem került elő, AGA óriási munkabírása tudatában tréfásan munkára biztatja a Szerzőt.

b) A „saját ego-dokumentumaimból összeállított dokumentumgyűjtemény” – ahogy írását a Szerző nevezi, sajnos lemaradt a színvonalas válogatásról és kidolgozásról, mindezek fő okai a kedvezőtlen véleményemnek. Nem vonom kétségbe, hogy a Szerző képes színvonalas munkára, de ezúttal ez elmaradt. Továbbá: akármilyen forrás vagy doku, szubjektív szösszenet, életünket kísérő v. követő hordalék, akármilyen kidolgozatlanul, akármilyen színvonalon nyomdafestéket, publicitást „kulturális antropológia” fedőnévvel nem szabad, hogy találjon, mert az nemcsak a tudomány(unk), itt: kulturális antropológia vége, de saját komolytalanságunk bizonyítéka is lenne.

Legjobbkat az olvasónak, beleértve a Szerzőt is,

Csorba János

SZAKÉRTŐI VÉLEMÉNYEK AZ EGO-DOKUMENTUMOKRÓL

A szerkesztőségi felkérő levelet 12 szakembernek küldtük el:

„Tisztelt Professor Asszony!
Tisztelt Professor Úr!

A Kultúra és Közösség Szerkesztőségéhez egy, az ego-dokumentumok értelmezését boncolgató tanulmány érkezett, és annak több lépcsős bírálata kapcsán úgy ítéltük meg a kibontakozó vitát, hogy érdemes volna azt kiterjeszteni interdiszciplináris megközelítéssel (pl. szociálpszichológia, kognitív fejlődéslélektan, pedagógia, mentalitáskutatás, megismeréstudomány, filozófia, kutatómódszertan és számos más tudományterület).

A tanulmány szerzője, Lányi Gusztáv szociálpszichológus és a Lektor, Csorba János pszichiáter felhatalmaztak arra, hogy elküldjem Önöknek az eredeti tanulmányt, az első bírálatot, majd a további levelezést. Ezek alapján szeretnénk kiszélesíteni a vitát, felkérve Önöket arra, hogy mondják el véleményüket az ego-dokumentumról, alkalmazhatóságukról, módszertani sokszínűségükről, amelyet megosztanánk az Olvasókkal.

Megfontolásaik, javaslatok erősíthetnék, vagy újra gondolásra készítenék a szakértőket éppúgy, mint a téma iránt érdeklődő, de csak részleges ismeretekkel rendelkező befogadókat.

Tisztelt Professor Asszony, Tisztelt Professor Úr! Amennyiben elfogadja felkérésünket, jelezze azt egy válasz-e-mailben.

Az írásokat február 15-ig, lapzártáig kérem elküldeni.

Tibori Timea főszerkesztő”

Hozzászólások az Ego-dokumentumokról folytatott vitához

Kiss Endre DSc, filozófus

Felkérést kaptam, hogy szóljak hozzá ehhez a vitához. Hozzászólásom igen rövid lesz, részben azért, mert (1) Gusztáv tevékenységét lassan fél évszázada ismerem és követem, (2) legalábbis az utolsó harminc évben elég sok oldalról írtam tudományfilozófiai és módszertani kérdésekről (ezek a szövegek viszonylag könnyen vissza is kereshetőek), s végül (3) a vitát nagyon fontosnak tartom és erkölcsi kötelességemnek is tekintem, hogy ha már megkérdeztek, válaszoljak is. Mindebből, némi önkényvel, megengedem magamnak a tézisszerűen rövid

kifejtést, hiszen elég lelemböző dolog egy-egy koncepcionális elemet többször is elismételni.

Káosz és határmegvonás

A hetvenes évektől fokozatosan kaotikussá vált a tudomány világa. Ennek okai igen sokrétűek, a Sokal-jelenség nagy összefoglaló jelenséggel rendelkezik, kritikai racionalizmus és posztmodern, az ideológia új alakzatai, posztmodern és dekonstrukció, hermeneutika és narrativitás, ezen kívül a tudományos intézményrendszer lassú kivéreztetése Keleten és Nyugaton, a tudomány már 98 százalékos bürokratizálása mind csak egy-egy elem a legfontosabbak közül. Lehet valaki vezető történész azzal a tézissel, hogy nincsenek tények, esküdhet egy teljes történész-doktori iskola Foucault-ra úgy, hogy egyetlen filozófiai művét nem olvasták, és jöhet a narrativitás nemcsak azzal, hogy egyik történet olyan, mint a másik, de már azzal is, hogy az történik a világ-gazdaságban, amit valaki, mint történetet kitalál. A módszertani káosz komplexitásnak van beállítva. Természetesen az ilyen tudóskodásnak nincs semmi értelme, bár különböző társadalmi *gameek* miatt ezt nem illik artikulálni, s ha már nem szabad, akkor viszont örömmel mondjuk azt, hogy mennyire toleránsak vagyunk. Az áldozat nemcsak a tudományos megismerés platói ideája, hanem a fiatal tudás nemzedékek túlnyomóan nagy többsége. Ebből a káoszból saját erejükkel nem fogják tudni kiverekedni magukat, szellemi halottak lesznek, bár, mint látjuk, erre is lehet egzisztenciát alapítani, ha a kölcsönösen képmutató *gameek* működnek.

Gusztáv tudata

Az, hogy egy pszichológus egzisztenciális elemeket állít középpontba, önmagában egy bizonyos mértékig lehet legitim (sokan ezért is mennek pszichológusnak). Az „egzisztenciális” jelzőt használnánk egyébként „ego” vagy „személyesség” helyett, mert őszintén szólva, nemcsak nem tartozik ránk Gusztáv tudata, de nem is biztos, hogy érdekel minket. Az a benyomásunk, hogy Gusztáv eddigi pályáján ez a hangsúly eltérő színvonalon érvényesült. A *Karácsony-disszertáció*ban majdhogyanem még a helyén volt, mert ott Karácsony „titkai”-ra akart rákérdezni, s világos, hogy a Karácsony-iskolában Karácsony karizmája igen fontos önálló kérdés volt. Még a *Politikai pszichológia*-projektumban is (amelyben

részt vehettem, innen a benyomás) maradt némi létjogosultsága az egzisztenciális mozzanatnak, hiszen az egész magyar rendszerváltás élménye is akkor személyes volt, és még egy vágyott tudományos diszciplínához is fűződhetett személyes mozzanat. De azért itt már vegyes volt az eredmény. A kötet jobb tanulmányai rendre egy-egy paradigma/diszciplína körvonalazására tettek kísérletet, de ezek nyom nélkül elsüllyedtek a személyesség lelki tengerében, s bizony, ez a paradigma máig hiányzik, és ennek a hiánynak számos gyakorlati hátránya van. A két pont között meghúzott fejlődésvonal egyenesen vezet tovább a mostani anyaghoz, itt már teljesen szabadon lebeg a kritériumok nélküli személyesség, és határozottan tudományos legitimitációt keres magának. Azok a törekvések, hogy a pszichológiai történetének egyes áramlataiban keressék meg a Gusztáv-féle személyesség nyomait, nem vezethetnek sikerre (más kérdés, hogy a pszichológia története számos véletlen, sőt, számos *tabu* eredménye is, ennek kimondása azonban a diszciplína számára lehetetlen). Gusztáv áldozata lett saját fejlődésvonalának, nem szembesült időben azzal, hogy az első két projektum esetében talált egzisztenciális érdeklődésének még tudományos terepet, s ez becsapta a jövőre nézve. A Gergellyel én is kifejezetten eredményesen dolgoztam együtt (a dokumentumok könnyedén lehívhatóak), de nála is soknak találtam a kulturális antropológia személyes, ill. egzisztenciális hangsúlyait. Lehet, hogy még ez is becsapta Gusztávot.

A tudományon (és filozófián) kívül is van élet

Mindenben benne van a véleményem, mi több, a tudományos megismerés sok okból következő felpuhításának tendenciáját erkölcsi problémának is tekintem. Ez nyilván Gusztávra is vonatkozik. Ettől még minden személyes mozzanatnak lehet jelentősége, de nem a tudományban (vagy a filozófiában), hanem azok holdudvarában. Meg kell szabadulni attól, hogy minden, ami fontos, rögtön tudomány (vagy filozófia). Az az érzésem, hogy Gusztáv nagyon jól érzi magát a bőrében, mert (mint) pszichológus, ezt sokféleképpen meg tudja örökíteni.

Séra László DSc, pszichológus

Lányi Gusztáv a politikai pszichológusról, a hazai lélektan történetéről és önmagáról

Amikor Lányi Gusztáv *Az ego-dokumentumok jelentősége – Pszichológiai megfontolások – személyes*

példák c. írását először felületesen átfutottam és láttam vizuális (ön)utalásait, s a lektori véleménybe is belenéztem, három dolog jutott eszembe: az ego-dokumentumok, a politikai pszichológia (és az érzelmek). A pálya széléről, mint Ady „*a régi labdatéren*”, csak néhány megjegyzésre futja hozzáértésem, ráadásul ezek is főleg csak frissen szerzett háttérinformációk lesznek, mivel nem lévén sem szociálpszichológus, sem politológus.

(A politikai pszichológiáról) A. Gergely András, akinek Lányi ajánlja írását, egy akadémiai intézet politikai antropológiai központját vezette, ilyen témájú könyvsorozat szerkesztője, összefoglaló szerzője. Lányi által közölt levelei egy új, kecsgetető közös vállalkozásuk pozitív hangulatát idézik.

A politikai pszichológia keletkezéséről G. B. Grundy oxfordi történészre gondolhatunk, aki – persze nem előzmények nélkül – először javasolta a történészeknek, mint egy még kidolgozandó résztudományt. F. W. Rudmin⁶ a PsycINFO-ban 1901-1920 között 3, 1981-2000 között 838 ilyen című tanulmányt talált. Az első politikai pszichológia kézikönyv 1973-ban jelent meg Knutson, J. M. szerkesztésében.

A politikai pszichológia meghatározása szerint: a politika, a politikusok és a politikai viselkedés megértését célzó interdiszciplináris vagy hibrid tudomány a pszichológia és a politikatudomány (és társtudományok) kölcsönhatásából. Kutatásiban kvantitatív (statisztika, kísérleti hatások elemzése) és kvalitatív és narratív módszereket is alkalmaznak (ezek azok a „*lágymódszertanok*”, amelyeket támogat Lányi Gusztáv bevezetőjében a „*kemény*” természettudományos megközelítésekkel szemben). („... *Mi emberek, egyszerre vagyunk oksági-értelmező és hermeneutikus lények*” (Pléh Cs.)⁷. A mai kutatások területeit jól illusztrálja az 1978-ban alakult Nemzetközi Politikai Pszichológiai Társaság (*ISPP; International Society of Political Psychology*) jelenlegi 14 szekciója, példának okául: „*konfliktusok, erőszak és terrorizmus*”, „*közvélemény*”, „*vezető személyiség és elit döntéshozatal*”, „*biológia, genetika és idegtudomány*” és végül „*klinikai politikai pszichológia*.”⁸

A politikai pszichológia tantárgyat tanítják egyetemeken (PPKE BTK; SZTE AJK; NKE; KRE BTK) és jelentek meg friss kézikönyvi (Sass J.)⁹

⁶ 2005

⁷ 2021, 82, 212

⁸ Elad-Stenger, J., Mintz, A., 2015

⁹ 2022

és tankönyvi (Kiss P.)¹⁰ összefoglalások is, amelyekben nincs Lányira hivatkozás (s más hazai szerzőkre, Hunyady Gy.¹¹ szerkesztett munkáján túl alig hivatkoznak). Tudomásom szerint nincs politikai pszichológiai tanszék, s intézményesítése, melyről a Politikai pszichológia – Politikai magatartásvizsgálatok c. vitakötetben 2005-ben még reménykedtek, semmivé foszlott.

Így érthető Lányi megjegyzése, mely szerint: „a kibontakozás jobbára pozitív életképei” vetíti elének, és „a hanyatlás, a szétesés szomorú folyamatait” pedig félreteszi (1. lbj.). Valójában vitapartnerei méltányolták tevékenységét és teljesítményeit. Írtak „ritka nyitottságáról és készségéről a párbeszédre”, „heroikus küzdelmeiről” (Szabó I.)¹², „sziszifuszi” erőfeszítéseiről (A. Gergely)¹³, és „szelíd és tapintatos makacsságáról... konok és eltökélt szívósságáról” (Pataki F.)¹⁴, egy új szemlélet, diszciplína kialakítása és meghonosítása érdekében. Lányi 1982-ben írt először politikai pszichológiáról a Magyar Pszichológiai Szemlében.

(Politikai érzelmek) Ma már egyértelmű, hogy az érzelem – legyen az pozitív vagy negatív valenciájú – kulcsszerepet játszik az egyezkedésekben (harag, gyűlölet), kapcsolat van a polarizációval, a szélsőséges akciókban való részvétellel; a meggyőzés, az ideológia, a szociális együttműködés, politikai ítélet és döntés nem elszakítható az érzelmektől. A klasszikus érzelem és racionalitás ellentét a politikában félrevezető. A vitakötetben a politikai érzelmek kutatásának jelentőségére is fény vetült, mivel „az érzelem a politikában nem defektus, hanem természetes állapot”, jelzi egy politológus (Csizmadia E.)¹⁵. A tudományág hazai megszületésével kapcsolatban Lányi¹⁶ felidézi Dékány István 1932-ben megjelent, *Politikai pszichológia* c. könyvének „politikai érzületek” fogalmát, amelyek „főként izgatott időkben” – s néha szélsőséges módon -- mutatkoznak. Bibó István által használt „politikai hisztéria” és az „egzisztenciális félelem” fogalmáról sem feledkezhetünk meg, amelyet különösen az 1971-1972-ből származó: *Az európai társadalomfejlődés értelme* c. munkájában fejtett ki.¹⁷

¹⁰ 2020

¹¹ 1989

¹² Lányi 2005, 204

¹³ Lányi 2005, 125

¹⁴ Lányi 2005, 125

¹⁵ Lányi 2005, 83

¹⁶ Lányi 2005, 35

¹⁷ Bibó 1986, 7–123, 11–13

Életünkben sokféle veszélynek vagyunk kitéve, a betegség, háború, természeti csapások, gazdasági krízisek gyakran létünket fenyegethetik. A félelem jelzi a fenyegetést, válasz a veszélyre; a feleletemtől való megszabadulás, az egyén és a társadalom gyengeségének védelme alapvető dolog. Napjainkban nyilvánvalóvá érett a politikai pszichológia számára is egy átfogó érzelemelmélet szükségessége. A hagyományos pszichológia kognitív kiértékelés elmélet és az idegtudományi eredmények összekapcsolására alapozva, a politikatudós George Marcus¹⁸ – ezen témát összegző tanulmányok és empirikus vizsgálatok irányítója – a *félelem és a harag* értelmezésére egy két szakaszból álló elméletet vetett fel a veszélyek észleléséhez. Az első egy korai, gyors affektív tudatelőtti (de nem freudi értelemben) kiértékelési folyamat, sokféle elemzés végzésével, versengő célokkal, és neurális pályákkal; a másik későbbi szakasz a *szubjektív (tudatos) érzések* szakasza. Ez a megközelítés minden veszély esetében két eltérő alapvető azonosítási feladatot feltételez, saját neurális alappal, a félelem, ill. a harag azonosítási feladatához. Az érzelem szubjektív tapasztalását erősen befolyásolják a kulturális sajátságok. Az elmélet sok kutatásra szorul és megerősítésre vár. A pozitív érzelmeknek, mint az öröm, érdeklődés, büszkeség vagy rajongás politikai cselekvésekben való szerepének kutatáshoz alkalmazott elméletek közül a kognitív kiértékelés elmélet, a Marcus által kidolgozott affektív intelligencia mérés és a Fredrickson-féle pozitív pszichológiai láss-gyarapítás elmélet említhetők.¹⁹

(Emlékezés és érzelem) Lányi Gusztáv, mint hazai *pszichológiatörténész* sikeres tevékenységét idézi egy általa szervezett emlékkonferencia kötet címlapja, amelynek szerkesztője is ő volt, melyhez egy későbbi tanulmánya dokumentuma is kapcsolódik. A kötet Ranschburg Pál nemzetközileg ismert emlékezés kísérletei jelentőségéről, laboratórium alapításáról, a Magyar Pszichológiai Társaság első elnökének tevékenységéről szól. Lányi erre méltán lehet büszke. (A felnagyított portrénak talán nem szándékos szimbolikusan túlértékelt szerepe lehet.) A pozitív személyes eseményhez társult érzelem későbbi felidézése intenzívebb, mint a kellemetlen eseményhez társult negatív érzelmre emlékezés, az utóbbi elhalványulása is gyorsabb. Az érzelmi emlékezet ezen sajátságára naplókban feljegyzett eseményekhez kapcsolódó érzelmek vizsgálatai mutattak rá az 1990-es évek végén, s az

¹⁸ 2023

¹⁹ Zommeren 2021

Én védelmével, a pozitív szelf-fogalom fenntartásával értelmezték.²⁰

A naplók a legfontosabb személyes dokumentumok, magánlevelek, az önéletrajzok, memoárok, én-elbeszélések írásban és szóban, történelmi interjúkban (oral history) fontos forrása a történelmi, néprajzi, szociológiai, irodalmi, pszichológiai kutatásoknak, a belső érzések és érzelmek önéletrajzi vizsgálatát is beleértve. A vizuális anyagok többek, mint egyszerű illusztrációk, külön üzenetük lehet. Az *ego-dokumentum* elnevezés egy holland történész (Jacques Presser) 1958-as munkája után húsz évvel terjedt el. Pszichológiai felhasználására a nagyszámú példa közül csak Büchler Sarolta, nálunk 1925-ben megjelent, *Az ifjúkor lelki élete* c., felnőttek serdülőkori *naplóit* gondosan elemző könyvére utalok, melynek fordítója, a szintén naplóíró Várkonyi Hildebrand szegedi pszichológia professzor volt.²¹

Lányi Gusztáv által az ego-dokumentumok hasznáról idézett szövegrészben²² pszichológiai tényezőkre, „*az emberi tapasztalat és motiváció*” különleges szerepére utal a történész szerző, s ez implikálja az érzelmekre emlékezés kérdését is. Az *érzelmi emlékeket* ugyanúgy, mint a nem-érzelmi emlékeket a pszichológia folyamatos *rekonstrukciók eredményének* tekinti. A folyamat része az emberek személyes céljainak és a múltbeli érzelmi események változásának kiértékelései. A tudatos vagy explicit emlékezet (tényekre és eseményekre való emlékezési rendszer, mint az önéletrajzi emlékezet) lehetővé teszi, hogy emlékezzünk arra, ahogy a múltban emlékeztünk. Amikor ezek az emlékek hozzáférhetőek irányítják a figyelmet, gondolkodást, intenciót, viselkedést. Az implicit emlékek (tudni hogyan, pl. biciklizni) előhívását, mint a jelen érzelmet tapasztaljuk, az eredeti kontextusra utaló jelzésekkel együtt.²³

A második részt lezáró nagybetűs szöveg – csak bátortalanul hozom szóba, ha jól értem -- kevert érzelmekre példa, az emelt fő és büszkeség képébe harag és lenézés (lön/irónia?) vegyül. Nagy László sorait juttatta eszembe: „*s dült hiteknek kicsoda állít... katedrális*”, illetve Mt7.24). Néha hiányzik pár sor magyarázat.

(*Művészet, hit, érzelem*) Kasza Béla *Pasztorál* c. könyvének borítójáról azon túl, amelyről Lányi Gusztáv informálja az olvasót, még számos

²⁰ Walker és mtsai 1997

²¹ Várkonyi H. R. Naplótörödékek, 1973

²² Bárka, 2019, 27(2), 69-74; 69

²³ Lásd ehhez Slabáková, R. S. 2018; az érzelmekre való emlékezéstről és téves emlékezéstről: Levine, L. S., Safer, M.S., Lench, H.C. 2006

asszociációnk lehet a könyv „tartalmáról”. Ahogy a kiskamasz elindul s egyre távolodik a háztól, hogy felfedezze a környéket, megfedkezve félelméről, hajtja a kíváncsiság, a kalandvágy, a föld és az ég és a távlatok. Gondolhatunk hasonló élményekre, a lenyűgöző látványra egy magas hegycsúcsról, felnézve a csillagokkal teli sötét égboltra, a nyári égbolton alig kivehető sas körözésének figyelésére, a hajót elborító sötét tengeri ködre, természeti szépségekre, vallásra és spiritualitásra. Az ilyen körülmények sajátos összetett érzelmet idéznek elő, *áhitatot /iszteletet*, amit az elmúlt húsz éve kutatnak a pszichológusok. Kelner, D. és Haidt, J.²⁴ rámutattak, hogy központi meghatározója az észlelt „hatalmaság” (a felfoghatatlan erő vagy felfoghatatlan méret, fizikai és elvont értelemben) és az „alkalmazkodás szükségessége”, a mentális keret vagy a séma hozzáalakítása az érkező információkhoz; eleme lehet az újdonság és a meglepődés. Mind negatív, mind pozitív valenciájú lehet. Az empirikus vizsgálatok szerint számos összetevője van, közöttük a kapcsolat érzései vagy a „szelf-csökkenés”. Besorolható az esztétikai és morális érzelmek közé (erény, kivételes moralitás), kapcsolódik a vallási és spiritualitás élményéhez.²⁵ Kaszab Béla könyvét olvasva találhatunk ilyen élményleírást és más utalásokat pszichoanalízisre és Jung munkáira. Ha ismertetetést írnék, ajánlanám. Még megjegyzésre érdemes, hogy Pléh Csaba tanulmánykötetének borítóján a felfelé ívelő függőhíd grafika – hogy is jut eszünkbe? – a magasra törő teljesítménymotivált embert is szimbolizálhatja.

Lányi Gusztáv írását, különösen, ha A. Gergely a szöveg fölé emelkedő könyvismertetéseire gondolok, amelyeket igaz csak elvélve olvastam, egy szokatlan és különös önbemutató próbálkozásnak gondolom, s pár mondatos kiegészítésekkel elfogadhatónak tartom.

Szokolszly Ágnes PhD, pszichológus **Hasznos fogalom lehet-e az „ego dokumentum” a pszichológia számára?**

Ebben a rövid írásban arra a kérdésre reflektálok, hogy mit tud kezdeni a pszichológia egy szakkifejezéssel, amely a történelmi események kutatásának kontextusában született néhány évtizede. Az „ego dokumentum” fogalmát Jacques Presser holland történész vezette be 1958-as munkájában, majd a fogalom és a vele járó történelmi szemléletmód

²⁴ 2003 fogalmi megközelítés

²⁵ Allen, S. 2018

terjedni kezdett a társadalomtudományokban is. Mít fed ez a szakkifejezés, és mennyiben tekinthető újnak, hasznosnak a pszichológia számára? Lefedi-e a pszichológia módszertana azt, amit jelöl? Érdemes lehet-e beemelni a fogalomtárunkba? Minden fogalom annyiban hasznos, amennyiben olyan elméleti funkciót tölt be, amely segíti a megismerés elmélyítését egy adott területen. Konklúzióm az, hogy bár az ego dokumentum jelentéstartománya több szempontból is lefedett a pszichológiai kutatásokban, a fogalom üzenetét érdemes lehet átgondolni a pszichológia keretében is, mert inspirálhatja a történeti – társadalmi kontextusba ágyazott gondolkodásmódot.

Jacques Presser az ego dokumentum fogalmát azon történeti dokumentumok megjelölésére vezette be, amelyek egy egyénnek saját személyére, illetve életére, tapasztalataira vonatkozóan tárnak fel részleteket egy adott történelmi kor kontextusában, szándékosan vagy szándéktalanul. A konkrét kutatás, amelynek kapcsán az egodokumentum kifejezés megszületett, holokauszt túlélők beszámolóira épült. Presser a személyes dokumentumok: önéletrajzi írások, memoárok, naplók és levelek módszeres tanulmányozásával kívánta gazdagabban megragadni a történelmi valóságot. A fogalom megszületését követően holland történészek egy projekt keretében 1500 és 1814 között született ego dokumentumokat kutattak fel holland archívumokban, ezeket rendszerezték, feldolgozták és elemezték, sok új megvilágítást találva arra, hogy ezt a történeti időszakot, illetve ebben saját életüket és tapasztalataikat hogyan élték meg a társadalom tagjai. Ez újdonság volt, mert az ilyen típusú forrásokat addig a történészek elhanyagolták (v.ö. Dekker, 2002).

Az ego dokumentumok legfőbb értéke a történész oldaláról abban található, hogy „tapinthatóvá teszik” a múltat, és általuk a történelemben ágyazott, cselekvő – tapasztaló – értelmező egyént, mint a történelem ágensét (Gyáni, 2019; van der Wal & Rutten 2013). Az ego dokumentumok a történész számára „mikrotörténeti” ablakot nyitnak arra, hogy egy adott történeti korban élt emberek – kiemelkedő szereplők és közemberek – hogyan élték meg és formálták saját maguk is azt a kort és környezetet, amibe beleszülettek. Fontos, hogy a kutató megfelelő forráskritikával és specifikus kutatási kérdéssel közelítse meg a kijelölt forrásokat. A naplók, levelek, és egyéb személyes dokumentumok egyrészt explicit, másrészt rejtett, ki nem mondott tartalmukkal „beszélnek” a kutatóhoz. Az

egodokumentumok összehasonlító elemzése révén társadalmi csoportok és rétegek világa, tapasztalat-rendszere is megközelíthető.

Egyén és történelem keresztmetszete azonban fontos minden humán tudomány számára. Ez a személelmód vezetett a történettudomány és a pszichológiatudomány kapcsolódási pontjainak kialakulásához is az elmúlt évtizedekben. Ezek a tendenciák a hazai szakirodalomban is tükröződtek. Magyarországon jelentős inspirációt jelentettek László János és Hunyady György iskolateremtő kutatásai, valamint Lányi Gusztáv politikai pszichológiai kutatásai is. Új interdiszciplináris területként jelentkezett a *történeti pszichológia*, amely a múltban élt emberek vagy közösségek lélektani jellemzőit törekszik rekonstruálni (Botond, 2006; Erdős, 2014; Kiss, 2011); a *pszichohistória*, amely a pszichológiai elemzéshez keres történeti támpontokat (Botond, 2006; Erdős, 2014), a *pszichobiográfia*, amely főként művészek, tudósok egyéni élettörténetére fókuszál a személyiségfejlődés és a kreatív teljesítmények megértése (Kőváry, 2011); és a *történeti szociálpszichológia*, amely a jelentősebb, gyakran traumatikus történelmi emlékek, tapasztalatok hosszabb távon mutatózó lenyomatait kutatja a közösségek gondolkodásmódjában (Gergen, 1998; Lányi, 1985, 1988). Az egyre inkább szakosodó megközelítésekben felbukkan a *történeti szociállingvisztika* is, amely az ego dokumentumok nyelvezetének elemzésére alapozva von le megállapításokat az adott kor társadalmi – kulturális viszonyaira vonatkozóan (van der Wal és Rutten, 2013). Ezek a diszciplínák elkerülhetetlenül felhasználják a fenti definíció szerinti ego dokumentumokat, de az ego dokumentum, mint szakkifejezés nem került használatba ezeken a kutatási területeken.

Szemben a történettudománnyal, a pszichológiában – tárgyából fakadóan – régóta honos a személyes nézőpont elemzése. A 20. század első felében a pszichoanalízis hívta fel a figyelmet az objektiválódott személyes megnyilatkozások elemzésének lehetőségére. Az indítást erre Freud Leonardo da Vinci festményeit elemző esszéje adta, amit azután neves amerikai személyiségpszichológusok (Allport, Murray, Erikson) is követtek (Kőváry, 2011). A pszichológia kvalitatív, hermeneutikai hagyományokon nyugvó irányzatai azonban háttérbe kerültek a hipotézis tesztelésen nyugvó statisztikai módszerek elterjedésével. A kvalitatív módszerek tudományos értékébe vett hit megkérdőjeleződött. Viszont az 1970-es

évektől kezdve, majd a 80-as 90-es években gyorsuló módon egy „csendes metodológiai forradalom” zajlott le, amely elvezetett a koherens kvalitatív módszertan és metodológia kialakulásához és szélesedő alkalmazásához a pszichológián belül. Módszertanilag kiforrottabbá vált és megerősödött az interjúelemzés, a narratív vagy diszkurzív szövegelemzés, az esettanulmány, és az egyéb kvalitatív idiografikus - hermeneutikai hagyományokon nyugvó eljárások és kutatásfilozófiák (Szokolszky, 2020). Ismét előtérbe került az egyes szám első személyű perspektíva megjelenítése, amely magától értetődően jár együtt a személyes dokumentumok elemzésével. A naplók, levelek, önéletrajzi írások ismét fontos forrásanyaggá váltak, azonban az „ego dokumentum” kifejezés az ezen a területen született pszichológiai szakirodalomban sem bukant fel.

Összegezve: a pszichológia széles körben és régóta használ személyes (ego) dokumentumokat, csak nem nevezte ezeket így. Az ego-dokumentum kifejezés egy másik tudományágban született, ahol kifejezetten egy elhanyagolt forrásanyagra és nézőpontra volt hivatott a figyelmet irányítani. A kifejezés európai történészek körében született, elsősorban itt kezdett fokozatosan terjedni, az angolszász történészi szaknyelvben máig kevésbé vált népszerűvé (Fulbrook és Rublack, 2010). Egy szakkifejezés élete sok tényezőn múlik egy adott tudományágon belül. Hogy egy adott tudományágban született szakfogalom elterjed-e egy másik tudományágban, az még több tényező függvénye. Kérdés például, hogy találkoznak-e vele a tudományágnak olyan képviselői, akik úgy érzik, szükségük van a máshol született fogalomra. Sokféle diszciplináris és szemléleti akadály állhat az útban.

Továbbgondolva: a személyes dokumentumok haszná a pszichológiai kutatásokban – a történettudomány szempontjához hasonlóan - szintén abban áll, hogy ablakot nyitnak az egyes szám első személyű nézőpontokra. Az „ego dokumentum”, mint terminus technikus hasznos lehet a pszichológiában, mint elméleti háttértől független, semleges gyűjtőfogalom, amely utal az objektívált személyes dokumentumok teljes körére. Ennél fontosabb azonban, hogy az ego dokumentum, mint szemléletmódot hordozó fogalom erősítheti a személyiséget egészben látó, történeti, kulturális és társadalmi összefüggésekbe ágyazó megközelítést. Ahogyan az ego dokumentumok a történész számára a legszemélyesebb közelségbe hozzák a vizsgálat tárgyát, úgy a pszichológus számára is közelségbe hozhatják

azokat a tényezőket és szempontokat, melyek egy adott kor és társadalmi közeg kontextusát jelentik az egyén számára. A pszichológia tárgyánál és hagyományainál fogva nem a történelmi – politikai kor kontextusát keresi a személyes dokumentumokban. Eközben hajlamos elfeledni, hogy az ego, a személyiség, csoportok és a társadalom pszichológiájának alakulása nem csak társadalmi - kulturális, hanem egyben idői - történelmi folyamat is. A személyes dokumentumokban megfogalmazódó érzések, értékek és gondolatok, az egyén önmagára és a külvilágra vonatkozó megnyilvánulásai nem pusztán szubjektív lenyomatok, hanem egyben az adott kor kifejeződései is. Az ember nem a történelem vagy a társadalom „produktumaként” értelmezendő a pszichológia számára, hanem mint korának viszonyaiból építkező és azokra visszaható ágens.

Az ego-dokumentum fogalmát a történészek azért fogadták be, mert úgy gondolták, hogy a történelem megismerését segíti, ha a cselekvő – tapasztaló – értelmező egyént, mint a történelem ágensét közelítik meg. A történészek számára a fogalom segítette a lelki jelenségek történeti folyamatokban játszott szerepének megismerését. A pszichológusok számára a fogalom hasznos lehet, ha a benne rejlő szemléletmód erősíti a történeti folyamatok lelki jelenségekben betöltött szerepének megismerését, az ember, mint történetileg beágyazott cselekvő – tapasztaló – értelmező ágens megértését.

Felhasznált irodalom

- Botond Ágnes (2006). *Pszichohistória*. In: *Bevezetés a társadalomtörténetbe*. Szerk.: Bódy Zsombor és Ö. Kovács József. Osiris, 2006. 539–563.
- Dekker, R. (2002). Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History. *Memoria y Civilización* 5, 13–37.
- Erdős Zoltán (2014). A történeti pszichológia a magyar történettudományban. *Fons*, 21(4). 389-430.
- Fulbrook, M. and Rublack, U. (2010). In Relation: The 'Social Self' and Ego-Documents *German History*, 28 (3), 263–272.
- Gergen, K. J. (1998) Bevezetés a történeti szociálpszichológiába. In Hunyady Gy. (szerk.) *Történeti és politikai pszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó. 67-89.

- Gyáni Gábor Az ego-dokumentumok történetírói haszna. *Bárka* 2019/2. sz. Online: <http://www.barkaonline.hu/esszek-tanulmanyok/6719-az-ego-dokumentumok-tortenetiroi-haszna>
- Kőváry Zoltán (2011). A pszichobiográfia mint módszer. Az élettörténet-elemzés reneszánsza: új perspektívák a sze-mélyiség- és kreativitás-kutatásban. *Alkalmazott Pszichológia*, 4. sz. 65–92. p.
- Kiss Zsuzsanna (2011). *A történeti pszichológia elmélete, és gyakorlatának lehetőségei a nemzetiszocializmus példáján.* (Doktori disszertáció) Pécs.
- Lányi Gusztáv (1985). Élettörténet és történelmi szociálpszichológia. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 42(1), 60–70.
- Lányi Gusztáv (1988). Mi a történelmi szociálpszichológia? Bevezetés egy történelmi szociálpszichológiai elemzéshez. *Pszichológia*, 8(1). 123–135.
- van der Wal, M. J., és Rutten, G. (Eds.). (2013). *Touching the past: Studies in the historical sociolinguistics of ego-documents* (Vol. 1). John Benjamins Publishing.



Ámos Imre: Önarckép kalappal

„URBÁN TÖRZSEK VAGYUNK...” II.
Önszerveződő kisközösségek a posztmodern korban

DOI 10.35402/kek.2024.2.5

Értékek és értékrendek¹

Disszertációm negyedik és ötödik fejezete tulajdonképpen a hipotézisben foglalt összefüggések kibontására tett kísérletként is értelmezhető. Ennek megfelelően a negyedik fejezetben az általam tanulmányozott kisközösségek értékrendjének vizsgálatára, az ötödik fejezetben pedig individualizmus és közösségiség kapcsolatrendszerének feltárására vállalkozom. Még mielőtt rátérnék azonban a kölcsönviszonyok rendszerének, és a kölcsönviszonyok belső játékaiként megszülető értékrendmintázatoknak a részletes bemutatására, röviden áttekintem azokat az értékrendmodelleket, amelyek munkám során meghatározó referenciapontként szolgáltak.

Az értékrend modelljei. Történeti áttekintés

Az értékrendelméleteket vizsgálva három alapvető megközelítésmódra figyelhetünk fel. A kutatók egy csoportja esszencialista látásmódot követ és az értékek integratív, egységesítő szerepét emeli ki. Ezekben az elméletekben az értékek olyan általános rendezőelvek, mélyen gyökerező feltevések, amelyek a kultúra egységét, harmonikus működését biztosítják. Az így létrejövő kultúra összefüggő rendszert alkot, a működését meghatározó általános alapelvek pedig a társadalom valamennyi tagjára nézve kötelező erővel bírnak. A szerzők másik csoportja a hagyományos és a modern értékrend közötti dichotómiából mint történelmileg meghatározott adottságból indul ki. Elemzéseikben a hagyományos és a modern értékrend különbségeire helyezik a hangsúlyt, és a korszakok közt tapasztalható eltérések alapján próbálják meg az értékrendbeli változások okait felfejteni. Az értékrendek harmadik, pszichológiai modellje elsősorban az értékek motivációs aspektusát hangsúlyozza. A pszichológiai összetevőkre koncentráló szerzők a tervszerűségre, az emberi viselkedés és az életben elérendő célok közötti oksági kapcsolatra helyezik a hangsúlyt. Meggyőződésük, hogy az értékek egyfelől különféle

célok elérését befolyásoló alapelvek, másfelől olyan ismérvek, amelyek a helyesnek vélt cselekvés kiválasztásában nyújtanak segítséget. A szerzők ezeknek az értékeknek az azonosítására törekednek, és az értékek eloszlását, kölcsönös egymásra hatását vizsgálják interkulturális összehasonlítás formájában.

Az értékrend esszencialista megközelítése

Az értékrend esszencialista modelljében az értékek integratív szerepe kerül előtérbe. A szerzők meglátása, hogy az értékrend egyfajta felettes instancia, amely az adott kultúra valamennyi tagjára kiterjed és meghatározó szabályozóerőként lép fel az egyéni döntéshozatal során. Ennek megfelelően az így megszülető kultúra generál-kultúra, amely egységes erővonalak, konzisztens világmép mentén szerveződik.

E. Adamson Hoebel 19. század végi indiánkultúrákat vizsgál a maguk viszonylagos izoláltságában. Benedict (1961) elméletéből kiindulva úgy véli, hogy bár az egyes kultúrák számára rendelkezésre álló lehetőségek száma végtelen, a kultúrák által megfogalmazott válaszok száma azonban mégis behatárolt. Ennek magyarázata, hogy egyetlen kultúra sem képes a nagyszámú, egymásnak gyakran ellentmondó lehetőséget kellőképp kiaknázni. A választás kényszere ezért elsődleges jelentőségű az emberi társadalmak és az őket szabályozó törvények működésének megértése szempontjából. A kulturális szelekció tehát korántsem esetleges. Alapját olyan általános vélekedések képezik, amelyeket Hoebel posztulátumoknak (azaz értékeknek) nevez (Hoebel 1954:3-18).

Kluckhohn és Strodtbeck számára a kultúra normatív aspektusát bizonyos értékorientációk határozzák meg. Az értékorientációk komplex, de határozott mintázatba rendezett princípiumok, amelyek az értékelési folyamat elemeinek kognitív, érzelmi és irányító összjátékából erednek. Noha a princípiumok kultúráról kultúrára változnak, a variabilitás csak az alkotóelemek (princípiumok) mintázatában jelentkezik, amelyek maguk kulturális univerzálék. A szerzők öt orientációt, és minden egyes orientáción belül három fokozatot

¹ Jelen tanulmány disszertációm szerkesztett változata, amelyet a Kultúra és Közösség 2024-ben 4 részben fog közölni.

különítenek el elméletükben. Ezek kombinációja határozza meg tulajdonképpen az adott kultúra arculatát (Kluckhohn – Strodtbeck 1961:4).

Az értékrend történeti modellje

Az értékrend történeti modellje történeti összefüggéseiben elemzi az egyes értékrendeket, és a közöttük lévő különbségek feltárására helyezi a hangsúlyt. Számos kutató a modernitás és a posztmodern közötti átmenetre összpontosít, és megpróbálja azonosítani a hagyományos értékek fennmaradásának okait, valamint a hagyományos értékrend alapjain kifejlődő posztmodern személyiség jellemzőit. Az evolúciós paradigma, amely az emberiség történelmét töretlen fejlődési folyamatként látja, és a megelőző korszakokat, mint egy kezdetlegesebb szint képviselőit ábrázolja, a megközelítés egyik lényegi alkotóeleme. A diskurzuson belül a hagyományos értékrend mint a társadalmi fejlettség alacsonyabb szintje, az elmaradottság, a kizsákmányolás világa jelenik meg, szemben a modernitás képviselte értékrenddel, amely a haladás, a társadalmi nyitottság megtestesítője.

Inglehart és Baker az emberi társadalmakat két dimenzió mentén vizsgálják, megkülönböztetve elméletükben a „túlélést hangsúlyozó”, valamint az „önkifejezés fontosságát valló” társadalmakat a „tradicionális”, illetve a „világi-racionális” értékeket követő országoktól. Kutatásuk eredményeit a szerzők végül egy közös – a világ mintegy 65 országát magában foglaló – koordináta-rendszerben összegzik. A „tradicionális” illetve a „túlélést hangsúlyozó” értékeket valló társadalmak negatív jellemzőit Inglehart és Baker elméletében szinte a végtelenségig lehetne sorolni: alacsony toleranciaszint az abortusszal, a válással, az öngyilkossággal és a homoszexualitással szemben, férfi dominancia a gazdasági és a politikai életben, a családi élet fontossága és autoritatív jellege. A fejlett ipari országokban ezzel szemben az önkifejezés szabadsága, a racionalizmus és az egyéni biztonság értékei tesznek szert meghatározó szerepre. Ingleharték meglátása, hogy noha a gazdasági fejlődés a szekularizáció és az önkifejezés előmozdítója, a modernizáció paradox módon a hagyományos értékek megerősödéséhez is hozzájárulhat (Inglehart és Baker 2000:21).

Inkeles és Smith a modern ember megjelenésének okait kutatják. A hagyományos, földművelésen alapuló falu és a modern intézményrendszer által képviselt értékrend ellentétéből kiindulva arra a következtetésre jutnak, hogy a modern ember alakját

az a sajátos élettapasztalat hívja életre, amelyre a gyárakban, ipari üzemekben végzett munka során tesz szert. A modern ember munkavégzése komplex, ésszerűsége nyugvó, technokrata környezetben folyik, tapasztalatainak formálódását pedig a tömegmédiával közvetített tartalmak határozzák meg. Többnyire városi életmódot folytat és tudatosan ki is használja a városban kínálkozó lehetőségeket, mint amilyen például az oktatási rendszer, a színház, a mozi vagy a szabadidő eltöltését célzó különféle rekreációs tevékenységek. A szerzők a modernitás alapvető egységének az egyént tekintik. Meglátásuk, hogy a személyiségjegyek nem feltétlenül csak gyermekkorban alakulhatnak ki: értékrendbeli változások felnőttkorban is bekövetkezhetnek. (Inkeles – Smith 1974:5-10).

Az értékrend pszichológiai modellje

Az értékrend pszichológiai modellje szerint az értékek olyan mélyen gyökerező, absztrakt motivációk, amelyek igazolják a különféle emberi viselkedésmódokat, és irányítják az egyént tervei elérése során. Az értékek szempontjából tehát döntő fontosságú valamilyen motivációs cél jelenléte, amely értelmet kölcsönöz az egyéni életvilágnak, és az életút „sikerességét” az elért célok függvényében méri.

Milton Rokeach az értékeknek az egyéni életútban betöltött fontosságára helyezi a hangsúlyt. Olvasatában az értékek olyan „tartós meggyőződések, amelyek a helyes viselkedés, illetve a létezés ideális végállapota iránti elköteleződést erősítik egy másik viselkedésmóddal, illetve végállapottal szemben” (Rokeach 1973:5). Rokeach az értékek szubjektív meghatározottságán túl rámutat ugyanakkor az értékek univerzális érvényességére is, az értékek hatósugarát pedig kiterjeszti az általános emberi célokra. Az általa kidolgozott módszer segítségével megpróbálja a válaszadók egyfajta értékprofilját felállítani azáltal, hogy arra kéri őket, hogy rangsoroljanak 18 eszköz- és ugyanannyi célértéket.²

² Fontos megemlítenem, hogy már Rokeach elmélete előtt megjelent egy hasonló – értékek rangsorolásán alapuló – modell. Charles Morris 1956-ban publikált *Varieties of Human Value* című könyve a „jó élet” 13 lehetséges módját mutatja be. Morris a személyiség 3 alapvető komponensét különíti el (dionüszoszi, prométheuszi, buddhista), a komponensek kombinációja alapján pedig összesen 7 értékprofil állít fel. Meggyőződése, hogy minden egyén értékrendjét valójában az értékkomponensek jelenlétének erőssége határozza meg (Morris 1956:1-6).

Bilsky és Schwartz az értékek és személyiségjegyek közötti kapcsolatot vizsgálják, és az értékek motivációs aspektusából indulnak ki. Meglátásuk, hogy az értékek olyan célok, motivációk kognitív reprezentációi, amelyek az emberi viselkedést koordinálják. A szerzők összesen tíz értéket határoznak meg, amelyeket további négy magasabb rendű kategóriában helyeznek el. Az így létrejött rendszert végül kördiagramon ábrázolják, amelyen belül az egymással szemközti értékek dichotomikus párokat alkotnak. A szerzők meglátása, hogy az értékek egyfajta személyiség-beállítódások, az értékek és a személyiségjegyek között pedig kölcsönös viszony mutatható ki. Az értékek előmozdítják a nekik megfelelő személyiségjegyek érvényesülését, amelyek visszahatnak az értékekre, és megerősítik azokat működésükben (Bilsky és Schwartz 1994:178).

A kölcsönviszonyok rendszere

Az egyén és a külső valóság alkotóelemei közt kölcsönösségen alapuló viszony jön létre. A környezeti tényezők referenciapontokat képezve hatást gyakorolnak az egyénre, aki értelmezés tárgyává teszi az őt körülvevő társadalmi valóságot. A kölcsönviszony ennek az interpretív viszonyoknak az eredményeként megszülető jelentés. A kölcsönviszonyok sajátossága a szociokulturális valóság sokszínűségéből adódó fogalmi összetettség. A Davoria számára például a „szépség” az experimentális önkifejezés, a hely, a tömeggel folytatott párbeszéd, valamint a különféle zenei hagyományok integratív egysége, amely azonban csak a közösség komplex összefüggésrendszerén belül értelmezhető, onnan kiragadva értelmét veszti. A kölcsönviszony tehát nem abszolút kategória, hanem a szociokulturális valóság elemei köré fonódó társadalmi gyakorlatok és értelmezési módok összessége. Megértéssel, amelynek során az egyén állításokat fogalmaz meg a külső valóságról, és értékeli a hozzájuk fűződő személyes viszonyát.

Kutatásom során összesen tizenhat olyan alapvető kölcsönviszonyt különítettem el, amelyek az önszerveződő kisközösségek értékrendjének megértése szempontjából meghatározó jelentőségűnek bizonyultak. Az egyes kölcsönviszonyokat és a társadalmi valóság bennük összpontosuló dimenzióit – az elméletalkotás induktív logikáját követve – az interjúk szövegkorpuszaiból elvonatkoztatva fogalmaztam meg, szüntelenül csökkentve az interjúszövegek empirikus és elméleti előfeltevéseim teoretikai dimenziója közötti távolságot.

Hogy a modernitásból a posztmodernbe történő átmenetet érzékeltessem, az egyes kölcsönviszonyokat a posztmodern fordulat három dimenziója mentén elemzem. Ezek a dimenziók a „szövegben rejlő veszélyek tudatosodása”, az „objektív és szubjektív látásmód közötti feszültség”, valamint a „reprezentációs válság” problematikája. Rendszerkritika, hermeneutika és reprezentáció tehát az a három aspektus, amelyek mentén a posztmodern fordulat eredményezte korszakváltás legfőbb jellemzőit, ismeretelméleti következményeit összefoglalom.

A kölcsönviszonyok megfogalmazásánál a tematikus analízis Braun és Clark által lefektetett módszertanát követtem (Braun és Clark 2006:6-11). Ennek során a beszámolókat tartalmi egységeit, visszatérő témáit kódokkal láttam el, amelyek lehetővé tették az interjúk rejtett összefüggéseinek pontosabb behatárolását, a fogalmi háló kialakítását. A kódok – azaz kölcsönviszonyok – kidolgozása az előzetes kutatásaim során elvonatkoztatott kategóriák alapján történt, amelyeket terepről terepre haladva szüntelen árnyaltam, finomítottam.³ A kódolást követően az interjúalanyaim által használt kulcsszavakat, visszatérő kifejezéseket tematikus egységekbe, úgynevezett motívumokba rendeztem, és az egyes kölcsönviszonyok dimenziói mentén csoportosítottam. A motívum tulajdonképpen hasonló jelentést hordozó kulcsszavak nagyobb fogalmi egységekbe tömörülése. Szerepe valamely közösség értékrendjének vizsgálatakor valójában abban fejeződik ki, hogy áttekinthetőbbé, befogadhatóbbá teszi a kulcsszavak gyakran túlzott változatosságát. A motívumok kialakításánál igyekeztem legtöbbször egyedi fogalmakat alkotni. Olyan kategóriákat, amelyek minél teljesebben összefogják a közösségek tagjai által mondottakat. Ugyanakkor, ha az interjúalanyaim által használt kifejezéseket kellőképp kifejezőnek találtam, egyszerűen csak átvettem azokat. (Ezzel a lehetőséggel gyakran éltem teoretikusok által alkotott fogalmak kapcsán is.) A motívumokat ezt követően a posztmodern

³ Hosszúhetényi terepmunkám során elsősorban a lokális összefüggésekre, illetve az ezek kapcsán felmerülő kérdésekre koncentráltam, úgymint a biogazdálkodás, a globalizáció-ellenesség vagy a helyi szintű megoldások problematikája. Ennek megfelelően mindössze 7 dimenziót különítettem el. Néhány évvel később azonban szempontjaimat jelentősen átdolgoztam, és a Grundkert (egy budapesti közösségi kert) kutatása kapcsán a korábbi 7 dimenziót 11-re bővítettem. Tulajdonképpen ez a lista képezi jelenlegi kutatásom alapját, amelyben azonban a kölcsönviszonyok rendszerét további 5 dimenzióval 16-ra egészítettem ki.

fordulat általános dimenziói mentén csoportosítottam és elemeztem, reflektálva a modernitás és a posztmodern közti átmenet szociokulturális és ismeretelméleti összefüggéseire.

1. A közösségi lét egyénre gyakorolt hatása

A kisközösség, amennyiben az egyéni életút során megjelenik, úgy kitüntetett szerepre tesz szert. Csak egy kisközösség lehet képes ugyanis arra, hogy a közösséghez tartozás belső igénye mellett az egyéni önkifejezésnek, a személyiség kiteljesedésének is megfelelő terepet biztosítson. Az identitásválsággal küzdő, a társadalmi szabályok túlzott kontrollja elől menekülő egyén ezért tudatosan fordul a közösség felé, azt remélve, hogy határai közt ismét otthonra lel (Gyökér 2017:82-83).

A társadalmi mainstream elidegenítő hatására Colin Campbell is rámutat. A kultuszok társadalmi dinamikáját vizsgálva a kultikus miliő kialakulásának egyik lehetséges magyarázataként a „pszichikai depriváltság” érzését emeli ki, amelyet a többségi társadalom negatív hatásaként értelmez. Olvasatában a kultikus miliő a társadalmi mainstream elnyomó tendenciáinak ellensúlya, az ellenkultúra mozgalmainak táptalaja, a szubjektív motivációk (mint amilyen a közösség utáni vágy is) gyűjtőhelye. Ez a közeg ugyanakkor korántsem egységes. Bár a kultikus miliő a társadalom hegemónikus formái által elnyomott régió, lényegéből adódóan azonban nem közösségi szemlélet által vezérelt, hanem inkább önmegvalósításra tör (Campbell 2002:33).

A kultikus miliő logikájával szemben a közösség iránti elköteleződés nem egyszerűen csak a küldetéstudatnak vagy valamilyen személyes motivációnak a kifejeződése, hanem a közösség által képviselt értékek egyénre gyakorolt hatásának is a leképeződése. Mint ilyen, a modernitásra jellemző korlátlan individualizmus ellentéte. A közösségi lét egyénre gyakorolt hatása egyfelől tehát mint önálló kölcsönviszony mutatkozik meg, másfelől azonban olyan átfogó dimenzió, amelyen belül az értékrend több aspektusa is elhelyezésre kerül. Különös körülmény ugyanakkor, hogy míg az általam vizsgált közösségek szemléletében a közösségiségnek alárendelt szubjektivitás a meghatározó, addig a nyugati ellenkultúra mozgalmainak felfogásában a közösségiség gondolata nem kap hangsúlyos szerepet. Épp ellenkezőleg. Mind a neosámánység, mind pedig a Michael Harner által alapított szellemi irányzat (core shamanism) alapvetően

individualista szemléletű és a spiritualitás megélésének szubjektív formáit részesíti előnyben. Bár összefüggéseik rendszeresek és viszonylag nagyszámú résztvevőt vonzanak, közösségi eseményeik mégis inkább egyfajta elvonulások, amelyek során a természetközelség élménye, nem pedig a közösségiség eszméje jut meghatározó szerephez. Dave Foreman, az Earth First! nevű radikális mozgalom egyik vezéregyénisége, kifejezetten ódzkodik a csoportos rituálék gyakorlatától. Meglátása, hogy a spiritualitás és a rítus az emberiség végzetes hibája, amely túlzott intellektualizmushoz vezet, és elvonja a figyelmet az ember állati mivoltáról, valamint a természetbe-ágyazottság megtapasztalásának személyes élményéről (Taylor 2001:185-187).

A közösségiség eszméjének mozgalmi keretek közt megvalósuló formájával ellentétben az általam vizsgált kisközösségek individualizmus és közösségiség egységére épülnek. Működésük során a személyes orientációk, valamint a közösség által képviselt értékek egyénre gyakorolt integratív hatása együttes erővel jut kifejeződésre. A tagok a közösségben a kitörés lehetőségét látják. Határozott meggyőződésük, hogy a fogyasztói társadalom képviselte szellemiség, illetve a globalizáció profitorientált folyamatai a életvilágunk romlását, illetve az emberi csoportok működésének beszűkülését eredményezik. A „gyógyulást” ezért kizárólag az emberi kapcsolatok rehabilitációja hozhatja el. Ennek legalkalmasabb módja a Concordantia tagjai szerint a sámánáshoz visszatérés:

Ezen a nyomvonalon [a sámánáshoz nyomvonalán] haladva van esély arra, hogy kiemelkedjünk abból a káoszából, amiben most az emberiség van. Hiszen a természethez csatlakozunk vissza, hiszen a szellemvilággal kommunikál, az emberekért van. Nem egy önös valami, hanem egy szolgálat. (Rita)

Mivel az önszerveződő kisközösségek mindig valamilyen vízió kibontakoztatása mentén élik mindennapjaikat, ezért a belső motivációk, az elköteleződés szubjektív indítéka gyakran őrli küldetés alakját. A küldetés a közösségépítés általános gondolata köré szerveződő motiváció, amely valamilyen alkotótevékenység formájában jut kifejeződésre. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy küldetés és cél egymástól csak nehezen elválasztható közösségformáló erők. A küldetés mindig valamilyen közös cselekvésmódban testet öltő hajtóerő, amely inkább a jelen felé elkötelezett. Ezzel szemben a cél egyfajta vízió, amely terveket sző, és egy lehetséges

jövőképet villant fel. A Davoria egyik tagja – visszaemlékezve csatlakozása körülményeire – a következő emlékeiről számol be:

Elég geek voltam mindig is. Furán éreztem magam a világban. Túl sokat olvastam, túl sokat gondolkodtam. [...] Ezért így érdekelt, hogy mi más lehet csinálni. És az egész fesztiválos vonal azért tetszett, mert hogy ott ilyen kis mikrovalóságok teremtéséről van szó. És akkor az számomra egy elég jó szociológiai kísérleti terület volt, hogy van lehetőségem arra, hogy ilyen alternatív valóságokat építsek föl, vagy együtt építsünk fel emberekkel más emberek számára. És ez akkor és azóta is rém jó móka. (Úriember)

A közösség megtartó ereje szintén kiemelt szerephez jut a csoportok életében. A közösség egyfajta szociális háló, amely biztonságérzetet nyújt és támogatja az egyént élete megpróbáltatásai során. A közösség biztosította védelmező funkcióról a következőket mondja a Concordantia Carpatensis egyik vezetője:

A közösség az egy megtartóerő. Amikor valakinek a magánéletében történik egy nagyon erőteljes folyamat, például elveszt egy közeli hozzátartozót, vagy válásra kerül sor az életében, vagy elveszti a munkahelyét, tehát olyan események történnek, amik kibillentik őt ebből az egyensúlyból és harmóniából, akkor ugye ha van egy közösség, ahová ő tartozik, akkor ez a közösség olyan, mint egy szövet. Mert ez a szövet őt meg fogja tartani. (Arikán)

A közösség megtartó ereje a nyimieknél az „otthon”, a családi légkör emlékét idézi, és az egymás iránti megbecsülés napi szintű gesztusai által nyer megerősítést. Ez az erő gyakran olyan korábbi tagokat is visszavon, akik évekkkel ezelőtt ugyan kiváltak a közösség soraiból és külföldre költöztek, de aztán be kellett látniuk, hogy céljaikat leginkább a Nyimi Öko Közösség szolgálja. Érzékletes leírását adja a már-már családi kötelékek erősségét idéző kötődésnek a közösség egyik alapítója:

Hogy én tagja vagyok ennek a közösségnek, ez egy olyan megerősítés, hogy én nekem otthonom van. Énnekem rettentő sokáig tartott, mire valahová elköltözöttem. [...] Itt viszont nagyon gyorsan otthon éreztem magam, mert megvolt ez a nagyon erős kötődés egymáshoz. És az a jó szándék és az az együttműködés és az az ígéret, hogy itt csinálunk valami jó dolgot. (OK)

Az általam tanulmányozott kisközösségek további fontos jellemzője, hogy tagjaik tudatos törekednek egy közös értelmezési mező kialakítására, miközben kritizálják mindazokat a narratívákat, amelyeket a hatalom, illetve a többségi társadalom próbál rájuk erőltetni. A Concordantia Carpatensis esetében a közös értelmezési mező a spirituális élmény által kijelölt „szellemi tér” és az értelmezés szubjektív (de közösségi keretek közt kibomló) hermeneutikai pozíciója, amely Földanyához fűződő személyes kapcsolat által nyer megerősítést:

A sámánságban a hit esszenciája az az önmagamba és a környezetembe vetett hit egyesülése. Amikor ez a kettő egyensúlyban van. És akkor ezt többen többféleképpen hívjuk: Isten, a Forrás, a Rendszer. (Adrienn)

A közösség tagjai ezzel egyidőben élesen bírálják a keresztény egyházat és az általa megjelenített intézményi önkényt, a nagyvállalatoknak a természeti erőforrások kizsákmányolásában testet öltő gazdasági érdekérvényesítését (és az azt igazoló piacorientált narratívát), valamint az öncélú szubjektivitás különféle alakváltozatait. A Davoria a fogyasztói kultúra kritikus szemlélője. Underground csoportként a free tekno mozgalom általuk képviselt irányvonalát különösen kitett a társadalmi mainstream elnyomó narratíváinak. „Még ha jól is akarod érezni magad, akkor is leraknak az asztalra valamit, hogy ezt kell fogyasztani, és így, és ennek ez a módja, és ennyibe kerül” – fogalmaz a csoport egyik tagja mindennapi tapasztalatait összegezve. A Davoria ezért elutasítja a „klubkultúra” piacközpontú szemléletmódját és a lemezkiadók profitorientált üzletpolitikáját, és a saját maga által szervezett rendezvényeken keresztül igyekszik megteremteni a valóság általa elfogadhatónak vélt feltételeit. A Láthatatlan Iskola egy alternatív oktatási szemléletmód iránt elkötelezett. Célja a jelenlegi oktatási rendszer centralizált, a tanár-diák viszony hierarchikus rendjén nyugvó hagyományának az ellensúlyozása. Mivel egy még formálódó koncepcióról van szó, ezért a közös gondolkodást elősegítő értelmezési mező kialakítása esetükben az eredményes működés előfeltétele is. Közösségi összejöveteleik során ezért a „problémák megosztása”, rendszeres időközönként történő átbeszélése, az ötletek, megoldási javaslatok „befogadása”, valamint a „kibontakozás szabadsága” kerül előtérbe. Valamennyi közösség közül talán a nyimiek törekednek a legtudatosabban a közös hang, a közös értelmezési mező kialakítására és a

többségi társadalom működési logikájától eltérő közösségmodell kidolgozására. A tagok meggyőződése, hogy a napi szintű kommunikáció, a „másik meghallgatása” a közösség harmonikus működésének az előfeltétele. Találkozásaik ezért nemcsak a problémák átbeszélésének, hanem a közösség önmegerősítésének is kitüntetett alkalmak.

4. A hagyomány szerepe

Edward Shils szerint a hagyomány szó jelentését a legáltalánosabb értelemben vizsgálva azt találjuk, hogy az gyakorlatilag bármi lehet, amit a múltból a jelenbe átörökítettek. Maga a szó ugyanis semmit sem árul el arról, hogy mi is az, amit valójában átörökítettek (egy tárgy vagy egy kulturális jelenség?), és arról sem tesz említést, hogy maga az átörökítés milyen hosszan zajlott (egy generáció vagy több évszázad alatt?) vagy hogy milyen módon ment végbe (színhagyomány útján vagy írott formában?) (Shils 1981:12). A fogalomnak van azonban Shils olvasatában egy lényegi összetevője, amely állandóságot mutat, bármilyen kulturális közegben vizsgáljuk is. Ez magának az átörökítésnek a folyamata.

A hagyományt működtető belső logika társadalmi szerepe napjainkban azonban megkérdőjeleződik. Az átörökítés elve a posztmodernben gyakorlatilag értelmezhetetlenné válik. A posztmodern egyfelől megsokszorozza az információáramlás csatornáit, amelyek korábban főként a saját kultúra szabta mozgástérre szűkítették az átörökítés folyamatát, másfelől felforgatja a generációk közti időbeliség rendjét. Az internet globális rendszerének részeként az egyén idegen földrészekről, idegen kultúrákból származó, tőle akár sokkal fiatalabb felhasználóktól is szert tehet olyan világnézeti elemekre, amelyek később akár hagyománnyá is szerveülhetnek életútja során. Tim Ingold szerint magának az átörökítés gyakorlatának a világkép kialakulásában játszott szerepe is kétséges. Ingold ugyan elismeri, hogy zajlik egyfajta információáramlás az egymást követő generációk közt, ám az információ nem azonos a tudással és sokkal értelmesebb sem válunk felhalmozása által. Ami döntő, az a tájékozottság, a jelentés megértésére való képesség a környezetünkbe való közvetlen érzéki alámerülés által. Erre a képességre azonban csak a dolgok bemutatásán keresztül tehetünk szert (Ingold 2000:21-22).

A bemutatás, a bevezetés gyakorlati technikái kiemelt jelentőségre tesznek szert az általam tanulmányozott közösségek életében. Az átörökítés különféle szertartások, rítusok során kibomló

tapasztalás, amelyben a „töredezethez” és a „pillanatnyiság” élménye dominál: az események bizonytalan időközönként kerülnek megrendezésre, alkalmi jellegüknel fogva pedig magas fokú sűrítettség jellemzi őket. Az átörökítés ezért a beavatási rítusok élményével rokonítható tapasztalás, amely az izasztókunyhóba lépés, a bemutatkozó kör, vagy a mentorálttal találkozás sokkoló hatásával állítható párhuzamba, szemben a modernitás mechanisztikus gyakorlatával, amelyet a generációk közti áthagyományozás elsődlegessége jellemez.

A free tekno parti a posztmodern korra jellemző átörökítés egyik tipikus formája. A Davoria rendezvényeinek felfokozott közege egyfajta beavatási szertartásként hat a buliba először betévedő egyén számára. A dübörgő zene, a magas bpm-szám ugyanakkor nem öncélú zajkeltés, hanem a tudat felszabadításának eszköze, amely eltereli az egyén figyelmét a mindennapok generálta problémákról és megnyitja a kaput a közösségiség érzésének megtapasztalása előtt. Ezt a felfokozott tudatállapotot a következőképpen írja le a Davoria egyik tagja:

Hogyha belegondolunk, akkor ez tök érdekes, hogy szerek nélkül is egészen durva állapotokba lehet kerülni egy jól elkapott 20 perc monotonitástól. Amikor mondjuk az ember plusz 150 emberrel ugyanarra a ritmusra topog. Abban van valami spirituális, felemelő és törzsi. (Squid23)

Az átörökítés posztmodern gyakorlata a közösségeken belül alapvetően horizontális jelleget mutat, szemben a modernitásra jellemző – döntően hierarchikus, a társadalmi intézményrendszer hegemonikus formái közt kibomló – gyakorlattal. A hagyomány ebben az olvasatban mint a hatalom újratermelődésének eszköze jelenik meg. Legitimációs karakteréből adódóan ugyanis a hatalom gyakran védelmez olyan társadalmi intézményeket, amelyek a többségi társadalom – illetve bizonyos érdekcsoportok – érdekeit képviselik. Ez a viszonyrendszer ugyanakkor kölcsönös: a többségi társadalom, illetve az egyes érdekcsoportok képviselői – elismerésükért cserébe – megerősítik a hatalmat gyakorlati helyességében.

Interjúalanyaim elbeszéléseiben a hagyomány fogalma gyakran jelentkezik a társadalmi mainstreamre jellemző általános beállítódásként. Olvasatukban a mainstream tulajdonképpen a legáltalánosabb értelemben vett társadalmi „szókásjog”, amely egyfajta felettes instanciaként magasodik az egyén fölé, és elvárásokat fogalmaz meg

vele szemben. A kisközösségek perspektívájából szemlélve a hagyomány ezért nem más, mint a társadalmi integráció megtestesítője: stabil munkahely birtoklása, a „családalapítás kényszere”, a fogyasztói kultúra által közvetített kritériumok gyűjteménye, amelyet a Concordantia „magyar őshagyományon” nyugvó szellemisége, a free tekno mozgalomnak a punk, a metal és a hardcore tekno által megalapozott szabadságesszménye, a Láthatatlan Iskolának a gyerekek „bevonásán” nyugvó oktatási koncepciója, valamint a Nyimi Öko Közösségnek az emberi kapcsolatokat középpontba állító szemlélete ellenpontoz. A Davoria egyik alapítója érzékletes öszszegzését adja a társadalmi szokásjog posztmodern kritikájának:

A free tekno azok az emberek, akik nem találják meg a helyüket a mainstreamben. És ez egy olyan hely, ahol jól tudják érezni magukat. Van a társadalomnak egy jó része, aki nem tud beilleszkedni az iskolába, nem tud beilleszkedni a tanrendszerbe, a napi 8 órás kerékvágásba. Hogy dolgozz-szórakozz-aludjál! Legyen gyerek! Folytasd! Van egy réteg, aki ebbe a dologba nem tud így beilleszkedni. A free tekno azoknak szól, akik így érzik magukat. (Thalium)

A kisközösségek hagyománya eseti, nem pedig organikus hagyomány. Nem a távoli múltból eredő, generációkon keresztül átörökített tudás, hanem többnyire az elmúlt évtizedek során felhalmozott vagy múltbeli emlékek alapján újjáélesztett ismeret. Mindig reflektált kapcsolat valami konkrét, intellektuális tudással vagy szellemi örökséggel kapcsolatban, amely gyakorlott tanítók vezette szertartások tapasztalataiból, teoretikusok megnyilatkozásaiból, de akár könyvek által közvetített ideológiákból is meríthet. A Davoriánál fontos hivatkozási pont például Christoph Fringeli enigmatikus alakja. A sámánóknél számos titkos eredetű írás újralfedezése, a hagyományt ápoló tanítók megnyilatkozásai a mérvadók. A Nyimi Öko Közösség által képviselt szellemiség alapját a Nemzetközi Ökofalu Hálózat világnézeti alapelvei képezik, de tagjai merítenek a permakultúra kínálta lehetőségekből és Vágvölgyi Gusztáv-Pablo közösség-modelljéből is. Mindezeket a szellemi irányvonalakat pedig a humanisztikus pszichológia tapasztalataival ötvözik. A Láthatatlan Iskola létrejöttét elsősorban a Láthatatlan Egyetem önismereti és közösségépítő programjai inspirálták, amelyek később nyugat-európai missziós szervezetekre jellemző általános mintákkal egészültek ki.

7. A tér szerepe

A posztmodern radikálisan átalakítja a tér szerveződésével kapcsolatos összefüggéseket. A fogalom jelentésrétegeinek hagyományos kötöttsége fellazul. A tér többé már nem egyszerűen csak földrajzi koordináták által kijelölt lokalitás, hanem olyan többdimenziós tartomány, amelynek határait az egyénnek a globális és lokális összefüggések keresztmetszetében elfoglalt helye, valamint a kibetér virtuális dimenziói közösen jelölik ki. A tér időbeli dimenziója szintén változáson esik át. Állandósága vesztit korábbi jelentőségéből, helyét az alkalmi, ideglenes meghatározottság veszi át.

A tér hibriditása – a fizikai és a kibetér együttes jelenléte, egymást kölcsönösen kiegészítő kapcsolata – valamennyi általam kutatott közösség sajátja. Mindegyik közösség működtet internetes csoportot és jelen van a social media felületein, amelyek nemcsak a „hivatalos” események kommunikálásának, de a személyes ismeretségek fenntartásának is hatékony eszközei. Számos közösségnek van saját weboldala. A Davoria különösen nagyszámú internetes kapcsolattal bír, amely a nemzetközi szcénával kapcsolódás esélyeit is erősíti. A csoport ki is használja a kommunikáció új módozatai kínálta lehetőségeket: rendezvényeiken rengeteg külföldi művész fordul meg, és gyakran akár fellépőként is közreműködik. A tér alkalmi jellege leginkább a Concordantia és a Davoria esetében domborodik ki. Ez a két csoport szüntelenül változó helyeken tartja összejöveteleit. A Láthatatlan Iskola helyszínválasztásait ezzel szemben már bizonyos fokú kötöttségek jellemzik. Az iskola mentortalálkozói ugyan változatosságot mutatnak, az oktatási órák megtartására azonban átmeneti otthonokban kerül sor. (Igaz, ezt elsősorban gyermekvédelmi szempontok indokolják.) A tér hibriditása a Nyimi Öko Közösség esetében is megmutatkozik. Bár a közösség alapvetően ökológiai alapú szerveződés, amely a kertművelés és gazdálkodás kapcsán erősen kötődik a termőföld lokális adottságaihoz, tagjainak mégis csak egy része él a településen. Többen „kétlaki” életmódot folytatnak, és csak bizonyos események kapcsán utaznak le Nyimbe. Ezek az összejövetelek rendszerint közösségi eseményekhez, nyílt napokhoz kapcsolódó alkalmak, amelyek során nemcsak saját közösségük építésére, de a „látogatókkal” való kapcsolat elmélyítésére is lehetőségük nyílik. A következőket meséli ezzel a sajátos életmóddal kapcsolatban a közösség egyik tagja:

Ez a kétlakiság, ez nekem egy nagyon-nagyon erős hívószó. Mert akkor ebből, ami itt van, ebből ki tudsz szakadni. Bár ez nem biztos, hogy a legjobb szó. Tehát, hogy egyszerűen van lehetőség arra, hogy döntsél az igényeidnek megfelelően. Hogyha erre van szükséged, meg a színházra, meg a nem tudom mire, akkor legyél itt [Budapesten], ha meg a friss levegőre, természetközelségre, nyugalomra, akkor pedig legyen ennek egy tere az élettedben, legyen meg a lehetőség. (TM)

A posztmodern egyén térhez fűződő viszonyát nemcsak az általa birtokolt lakóhely fizikai meghatározottsága, de a tér közösségi karaktere is erőteljesen befolyásolja. Bár a Concordantia szemléletében a természeti környezet továbbra is kiemelt szerepet kap, a közösség tagjai alapvetően „urbánus” sámanként tekintenek önmagukra. Meggyőződésük, hogy a természet, mint közeg, csupán másodlagos szerepet bír. Ami igazán fontos, az az összejövetelek során átélt spirituális tapasztalás. A találkozások célja ugyanis, hogy a „kapcsolódást”, az egymáshoz és a szellemvilághoz közeledést elősegítsék, függetlenül attól, hogy a sámáni technikákat természetes vagy mesterséges közegben gyakorolják-e a résztvevők:

Én nem mondanám, hogy el kell hagyni a várost, csak meg kell találni azt, ami visszakapcsol. Ami a városban talán nehezebb, vagy amiben így lehet segítséget kapni, hogy akár egy erdei kirándulás. [...] És ha abban van valamilyen elfogadás és támogatottság, hogy egy ilyen tanulás és visszakapcsolódás meglegyen, akkor sokkal könnyebb. (NÁ)

Bár a Davoria térválasztásában az ipari világ hagyománya fontos szellemi örökségként van jelen, az elhagyott gyárépületek, a bezárt laktanyák posztapokaliptikus közege inkább csak a „díszlet” szerepére korlátozódik. A bulik helyszínéül szolgáló terek kiválasztásának elsődleges szempontja ugyanis a klubkultúra elvárásaitól megtisztított „szabad tér létrehozása”. A tér megváltozott funkciója a Nyimi Öko Közösség esetében is megfigyelhető. Bár a közösség tagjai pillanatnyilag magántulajdonban lévő házakban élnek, kiinduló koncepciójuk továbbra is egy közös területen (az Öko-réten) álló, közösségi tulajdonú épület kialakítása. Természetesen a privát tér, a privát szféra fenntartása lényeges szempont, a közösségi összetartozás szempontjából azonban sokkal fontosabb, hogy „elmenjünk egymáshoz, meg hogy egymás terében legyünk” – fogalmaz egyik interjúalanyom.

Egy kettősség szemtanúi vagyunk tehát. Miközben a tér elszakad a földrajzi koordináták kijelölte szigorú keretektől, a különféle formális szabályok generálta társadalmi kötöttségektől és alkalmi jelleget ölt, egyfajta „terület-nélküliséget” is létrehoz, azaz a konkrét helyhez kötődés hiányát. Ezzel egy időben ugyanakkor megőrzi a térhez kötődés közösségek által megfogalmazódó belső igényét.

A tér hordozta kettősség sajátos következménye a tér variabilitásának felértékelődése. A Láthatatlan Iskola tagjai közül többen kiemelik a tér „alakíthatóságának”, „nyitottságának” a fontosságát. Céljuk „nem elszeparálódni”, hanem a „közös tér” megteremtésén keresztül „új ingerekre” szert tenni, és így a látásmódot szélesíteni. A tér ezen adottsága nemcsak mentori munkájukban támogatja az iskola oktatóit, de előmozdítja a társadalmi szocializáció folyamatát is. A tér sokoldalú hasznosíthatósága, a variabilitás követelménye a többi közösségnél is megfogalmazódik. A Davoria tagjainak személyes tere nem pusztán lakóter, hanem műhely, próbaterem is egyben. Itt zajlik a különféle elektromos eszközök gyártása, a bulikra felkészülés folyamata. A Nyimi Öko Közösségnél az épületek kialakítása során a természettel egygyé válás gondolata kap hangsúlyos szerepet. Ez a koncepció nemcsak a felhasznált anyagok megválasztásában, de az épületek belső elrendezésében is kifejeződésre jut. Egyik épületük közösségi beszélgetéseknek helyt adó tere például egy idős fa körül épült ki. De vannak olyan személyes terek is, ahol a konyha – mindenféle válaszfal nélkül – közvetlenül az udvarra, a természetbe nyílik. A Concordantiánál az ideális tér kialakításának igénye a kézművességgel, a DIY gondolatiságával, valamint a belső egyensúly létrehozásával szoros összefüggésben alakul. A tér a „harmónia” megteremtését elősegítő közeg, ahol „a látható és a láthatatlan világ jeleit, jelzéseit, különböző történéseit össze tudjuk kapcsolni”, „ahol magától megnyílik a szívünk, a tudatunk, és magától leszünk nyitottak magára az életre”.

10. Az ismeretszerzés módja

Az ismeretszerzés módja azon lehetőségek, technikák gyűjteménye, amelyek segítségével az egyén új tudásra tesz szert. A kölcsönviszony központi fogalma a hitelesség kérdése, amely a tudás forrásának megbízhatóságában, valamint a tudást közvetítő személy szakmai elismertségének megítélésében összegződik. Az intézményi tekintély megrendülése következtében az ismeretszerzés a posztmodern korban átalakul. Előtérbe kerülnek a tudásszerzés

alternatív formái. A hangsúly a személyes interakciók, a különféle workshopok, továbbképzések során megszerzhető ismeretekre, illetve az internet által kínált forrásokra helyeződik, miközben a tudásátadás intézményrendszeri keretek közt megvalósuló formája diszkreditálódik. Érzékletes kifejeződése ennek a folyamatnak a tanári tekintély képviselte tudásról az internetes források irányába történő hangsúlyeltolódás.

A hagyományos intézményrendszer szülte kiábrándultság a legtöbb esetben új platformok, alternatív módszerek kidolgozására sarkallja a kis-közösségek tagjait. A tudás áramoltatásának új kezdeményezései a közösségi tevékenységek állandó kísérőjelenségeivé lépnek elő. A Davoria saját műhelyt bérel, amelyen belül különféle audio-vizuális workshopokat szervez a rave kultúra technikai aspektusai iránt érdeklődőknek. A Láthatatlan Iskola maga a tudásátadás egy új formája, amely egyelőre informális keretek közt próbál az oktatási rendszer hiányosságaira választ találni. A Concordantia Carpatiensis a spirituális tudás átadását állítja tevékenysége középpontjába, míg a Nyimi Öko Közösség – saját közössége építése mellett – alternatív ökológiai szemléletmódok és technikák népszerűsítését is küldetésének tekinti.

A tudás megszerzésének sajátosan kiemelt formája az utazás. Az „utazás”, amely fokozott formában hordozza az idegen életvilággal szembesülés közvetlenségét, nemcsak új ismeretek megszerzésének lehetőségét kínálja, de előmozdítja a tudás olyan absztraktabb formáinak az elmélyülését is, mint amilyen például az elfogadás. Az utazásban rejülő lehetőségekről a következőket meséli a Láthatatlan Iskola egyik tagja:

A sok önkéntesség kapcsán nagyon sokat jártam össze-vissza Észtországon belül. Nagyon sokszor fogadtak be olyan emberek, akik bizonyos vallásokhoz kapcsolódtak. [...] Aztán Portugáliában is éltem, ahol nagyon sok olyan emberrel találkoztam, akik végképp a természetet szeretik. Minden nap jóga, meditáció. [...] A meditációt, a jógát megtartottam. Más szemmel nézek egy-egy közösségre. Elfogadóbb lettem, az biztos. Jobban megértem azt, akinek az összes vagyona az, ami rajta van. (KK)

Az utazás ösztönözte ismeretszerzés a Nyimi Öko Közösség esetében elsősorban az önkénteskedés kapcsán kerül előtérbe. Az önkéntes az „idegen” egyfajta alteregója. Az a személy, aki a tudás, az új ismeretek hordozójaként távoli világokba téved,

miközben elviszi oda saját életvilága nézeteit, majd hazatérve az ismeretlenből – immár új tapasztalatok birtokában – saját kultúráját is gazdagítja:

Egyáltalán nem vagyunk zártak, hanem mindenféle párbeszédben próbálunk lenni a környezetünkkel. Onnantól kezdve, hogy mondjuk önkénteseket fogadunk, és mondjuk így velük dolgozunk együtt. És nyilván ők is hoznak be valamilyen nézőpontokat, meg mi is adunk valamilyen nézőpontokat. (SF)

A hagyományos oktatási rendszer képviselte tudás kritikája több beszámolóban is hangsúlyos szerepet kap. A központosított tananyag diktatórikus módon meghatározott tematikájával szemben felértékelődik a tudásszerzés személyessége, a szubjektív érdeklődés által kijelölt tudásterületek, ismeretek elsődlegessége. „Magamtól tanultam” – fogalmaz a Davoria egyik tagja az egyéni érdeklődés szerepét hangsúlyozva. A szubjektivitás a Concordantián belül leginkább a „látomás keresések”, „elvonulások” alkalmain keresztül jelenik meg, míg a Nyimi Öko Közösség tagjai az egyéni érdeklődés meghatározta források diverzitását, sokrétűségét emelik ki.

A szubjektív érdeklődés felértékelődésének következtében előtérbe kerül a megélt történelem, a „személyes beszámoló”, „memoárok” által közvetített tapasztalat jelentősége. Az önéletírások történeti hitelességét – szubjektivitásuk okán – a történetírás sokáig elvetette. Az általuk közvetített ismeret azonban napjainkban egyre fokozódó érdeklődésre tart számot. A napló hitelességének forrása abban a körülményben keresendő, hogy a naplóíró csak önmagával kommunikál, és ezért hiányzik belőle a mások meggyőzésének szándéka –fogalmaz Gyáni Gábor egyik írásában (Gyáni 2019:71). Hasonló nézetek tükröződnek a Láthatatlan Iskola tagjának beszámolójában is:

Támaszkodnék arra, hogy akik tanítják, ők hitelesek. De nagyon megrendült a hitem már bármilyen forrásban, és ez probléma. Talán a személyes beszámoló. Ha mondjuk hiteleset szeretnék tudni egy országról, akkor egy otlakó embernek a memoárja. Az szerintem hiteles. Persze szubjektív nagyon, de mégis hitelesebb, mint valami, amit tizenhat ilyen „official” ember átnézett. (JF)

Az ismeretszerzés módja a posztmodern korban a tanári tekintély frontális (egyoldalú) ismeretátadásával szemben inkább procedurális jellegű,

amely mindig az adott társadalmi helyzetben megfogalmazódó elvárásokhoz, keretfeltételekhez igazodik, és az alkalmazhatóság kritériumát, a tudás gyakorlati értékét állítja előtérbe. Szinte valamennyi interjúalanyom kiemeli a „személyes tapasztalás”, a közvetlen interakciók, beszélgetések útján szerzett tudás jelentőségét. A Nyimi Öko Közösség az „élményszintű, személyes tanulás kikerülhetetlenségét”, a Láthatatlan Iskola tagjai a tréningek, a „tapasztalás útján” megszerzett ismeretek fontosságát hangsúlyozzák. A tudásszerzés egyéssen sajátos formája a „szellemvilággal kapcsolódás”, amely a Concordantián belül teljesen általános gyakorlatnak számít. Az érzékelés érzelmi-intuitív dimenzióit is magában foglaló módszer a közösség tagjai szerint a tapasztalás „magasabb perspektíváját” kínálja a mindennapi tudásszerzés lehetőségeihez képest. A Davoria meglátása, hogy a „bulik ösztönzőereje” közvetve a tudás megszerzéséhez is hozzájárul. A partik során lehetőség nyílik ugyanis a „bevezetésre”, a technikák átadására vagy éppen azok „ellessére”.

13. A helyes és a helytelen megítélési módja – a morálisan helyes kritériumai

Hallowell szerint, ami megkülönbözteti az emberi társadalmat az állatvilágtól, az a morális rend. A morális rend azonban nem egyszerűen csak a helyes viselkedés normák által szabályozott feltételrendszere, hanem annak felismerése is, hogy az önreflexió képességével felruházott egyén erkölcsi felelősséggel tartozik saját cselekedetei iránt (Hallowell 1955:83).

Az egyén gyakorlatilag minden kölcsönviszonyon belül a „helyes” és „helytelen” dilemmájával szembesül. Mivel azonban a bűn fogalma a mindennapi ember számára túlságosan elvont kategória, ezért maga a „gonosz” csak nagyon végtelen esetben manifesztálódik az egyéni életút során (mint például gyilkosságokról szóló tudósításokban, a cyber crime egyre terjedő tendenciájában, illetve művészeti alkotásokban, aszketikus életmódot követő egyének életútja során vagy a démoni megszállottság pillanataiban).⁴ Ennek megfelelően maga a kölcsönviszony is inkább csak általános formában, gyakorlati élethelyzetekhez igazodó

előírások, működési szabályok, illetve a közösségek tagjai által megfogalmazott ajánlások, elvárások szintjén jut kifejeződésre.

Az általam vizsgált közösségek általánosan érvényes jellemzője a normaszegéssel kapcsolatos fellépés, amely elsősorban a személyközi kapcsolatokat, illetve a közösség integritását veszélyeztető emberi konfliktusok kapcsán aktiválódik. Szabályozásai jogforrása egy sajátosan egyedi közösségi jog, amely elkülönül az állami törvényhozás jogrendjétől. A közösségeknek a „helyes” és a „helytelen” megítélésével szemben felvett pozíciója ugyanakkor fokozottan relativisztikus jelleget mutat: ítéleteikben az „esetiség” elve érvényesül, amely az adott szociokulturális helyzetnek megfelelően mindig más és más tartalommal töltődik fel. A közösségi jog természetéből adódó sajátosság, hogy az egyén viselkedésmódját, a „helyes” és a „helytelen” kritériumával kapcsolatos álláspontját egyfajta kölcsönösség által vezérelt moralitás határozza meg, amely éles kontrasztot képez a társadalmi törvények személytelenségével szemben. Ennek megfelelően alakul a kölcsönviszony gyakorlati megvalósulása is: a közösségek működése során a helyes viselkedés kikényszerítése helyett a közvetítésre helyeződik a hangsúly.

A Nyimi Öko Közösség a kölcsönösségen alapuló konfliktuskezelés fontosságát vallja. A közösségen belül mindenkinek saját szavazati joga van, ami által a számára biztosított mozgástér is kiszélesedik. Az általuk gyakorolt közösségi jog további fontos sajátossága, hogy kiegészül egy visszacsatolós rendszerrel is, amely az állami joggal szemben sokkal érzékenyebben reagál az identitás integritását veszélyeztető történésekre, és a kényszerű kompromisszumok okozta sérülések gyógyítását célozza. A vitás kérdések feloldásában ezért a „figyelem”, „a másik meghallgatása”, a „megerősítés” játszanak központi szerepet:

És ezeknek az értékeknek a fenntartása és a viselkedésünknek az értékörző megélése, és a viselkedésünk, amivel kifejezzük egymás iránt a megbecsülésünket, az együttműködési szándékokat, ezeket újból és újból megerősítjük. És ezért értékeknek tekintjük azt, hogy mi együtt vagyunk. (OK)

Az egyik legtoleránsabb, a tagokra legkisebb nyomást helyező közösség a Concordantia. A tagok meggyőződése, hogy szabályok kikényszerítésével semmilyen közösség sem tartható fenn. A közösség életében ezért a „feltétel nélküli elfogadás”, a

⁴ Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy a bibliai gonosz nem arctalan entitás, hanem konkrét alakot öltő létező, aki összezavar, eltérít. Maga a bűn pedig nem morális kategória, hanem céltévesztés: az Istennel való kapcsolat meglazulása.

„megengedés” elve érvényesül, a tagság összetételét, illetve új tagok csatlakozását pedig egyfajta természetes kiválasztódás határozza meg:

Az új közösségi formának nagyon fontos eleme, hogy azt ne külső szabályok tartásák össze, hanem egy belső indíttatás. És az, akiben nem ugyanaz a belső indíttatás, az úgy is el fog menni. [...] Egy-máshoz rendeződés van, amelynek fontos eleme az, hogy egymás tanítói vagyunk, egymás mesterei. És nem egy ilyen külső guruban nyilvánul meg, vagy egy ilyen függőségi viszonyban. (Adrienn)

A kölcsönösség elvének érvényre juttatása a Davoria esetében is általános elvárás. A bulik során a résztvevők alapvetően a „józan ész” diktálta „íratlan szabályokhoz” igazodnak. Gyakorlatilag minden bulin kitermelődik egy általános emberi alapelveken nyugvó normarendszer, amely az „egymás iránti tiszteletben”, „odafigyelésben” jut kifejeződésre. Ennek az alapvetően spontán jogképződésnek az alapja valószínűleg a free tekno mozgalom „általános szellemiségéből”, a rendezvényeket látogatók hasonló gondolkodásmódjából eredeztethető. Mivel a rendezvények önszerveződők, a résztvevők közötti együttműködés elengedhetetlen előfeltétel. Ez a körülmény a szolidaritás központi szerepére hívja fel a figyelmet:

Vannak ezek az alapvető emberi normák, amiket mi nemhogy elvárunk, de betartatunk. Tehát, hogy ne legyen erőszak, ne legyen verekezés. [...] A szexizmus, a fasizmus, az egyéb ilyen izmusok ki vannak zárva. [...] A hülye ideológiai viselkedési formákat elvetjük, amivel se az emberek, se a társadalom nem tud mit kezdeni. Viszont minden más meg megengedett, tehát szabadjára vagy engedve. (Log_n)

Bár a Láthatatlan Iskola működése alapvetően mentor és mentorált sajátos viszonyában ölt testet, a közösség működésének mégis vannak olyan általánosan érvényes alapelvei, amelyek alkalmazása során a vezetőség a tagok véleményének figyelembevételével kidolgozott etikai kódex irányelvei szerint jár el. Különösen így van ez a mentoráltakhoz fűződő személyes viszony szabályozása során:

Az egyik dolog, hogy addig foglalkozunk a gyerekekkel, amíg intézményben laknak, és amikor utána saját lábra tudnak állni. Családostul már nem. [...] A másik, hogy mi tanítunk, meg

tanulunk velük, de nem adományozunk, nem gyűjtünk, nem viszünk ruhaadományt, nem csinálunk mikulás ünnepséget. Ami nem a tanulás része, azokat mi kizárjuk az egészből. (MÁ)

Kölcsönviszonyok összjátéka: az értékrendmintázat

Interjúalanyaim értékrendjét, a valósághoz fűződő személyes viszonyát vizsgálva az értékek összetettségére és belső variabilitására figyeltem fel. Feltűnt, hogy az értékek sohasem tiszta, esszenciális formában, hanem kölcsönviszonyok egyedi kombinációiként mutatkoznak meg. Míg tehát a kölcsönviszony az egyén hermeneutikai törekvéseinek kifejeződése, az egyén és a külső valóság referenciapontjai közti dialogikus kapcsolat, addig az érték valójában a kölcsönviszonyok rendszeréből levezethető, származtatott kategória: kölcsönviszonyok egyedi mintázatba rendeződése és normatív tartalommal telítődése.

A mindennapi valóság „töredezettisége” tehát átalakítja az értékrend hagyományos szerveződését, a konfiguráció „mozaikszerűsége” felé tolvaa annak belső logikáját. Egyén és közösség viszonylatában vizsgálva a kérdést mindebből két következtetés adódik: az egyéni reflexiók szubjektivitása szintjén az érték az elkülönböződés tanújele, az egyéni reflexiók esetleges konvergenciája esetén ugyanakkor a közösségi összetartozás ismérve. Mivel a hermeneutikai viszony egyik lényegi összetevője a valóságról való elmélkedés, a valóság jelenségeinek értékelése az öntudat aktív bevonása által, ezért az értékek sem mutatkozhatnak meg esszenciális mivoltukban, hanem kizárólag az egyéni életvilág részletező leírásaiként. Univerzálisan érvényes értékek megfogalmazása ezért paradoxon. Ez ugyanis azt feltételeznél, hogy két különböző életvilág tökéletesen egymásra illeszthető.

Sem a kölcsönviszonyok, sem pedig az azok hatására lecsapódó értékek nem tekinthetők abszolút érvényű fogalmak tiszta formáinak. Egy-egy értékben gyakran több kölcsönviszony hatása, befolyásoló ereje is fellelhető, illetve ugyanaz a kölcsönviszony jelen lehet számos érték tartalmi összetevőiben. A kölcsönviszonyokhoz hasonlóan az értékeknek sincs az univerzalitás igényével fellépő jelenlétük. Hatókörük gyakorlatilag nem terjed túl az egyéni életvilág, illetve a kisközösség érvényességi körén. A kettejük közti dialogikus kapcsolatot pedig minden esetben meghatározza az a szociokulturális közeg, amelyben felszínre kerülnek.

Mivel bizonyos kölcsönviszonyokhoz adott esetben gyakran társulnak más kölcsönviszonyok, ezért értékrendmintázatról csak abban az esetben beszélhetünk, ha legalább három vagy annál több kölcsönviszony együttes jelenléte azonosítható egy-egy konstelláción belül.⁵ Fejezetem zárásaként néhány lehetséges értékrendmintázat felvázolására vállalkozom.

CONCORDANTIA CARPATIENSIS

kapcsolódás (1 – 2 – 3 – 8 – 11)

A kapcsolódás a Concordantia esetében olyan spirituális élmény, amely a természetfeletttel folytatott személyes kommunikációt kiterjeszti a rítus résztvevőinek teljes körére a tagok közti személyes kötelék megerősítése által, miközben hozzájárul a közösségiség érzésének az elmélyítéséhez is. Maga a természetfeletti ugyanakkor nem a természettel ellentétes régió, hanem annak láthatatlan, a mindennapi érzékelés elől rejtett dimenziója. A kapcsolódás tehát „totális” élmény: a természetfeletttel történő kommunikáció olyan sajátos élethelyzete, amely közösségi eseménybe ágyazódva, ember és természet szoros köteléke által valósul meg.

Kapcsolódás nemcsak a spirituális dimenzió és az egyén, de akár a közösség két tagja közt is létrejöhethet. Interjúalanyaim meggyőződése, hogy hatalmas igény mutatkozik napjainkban arra, hogy az emberek találkozni tudjanak, „ölelkezni tudjanak”, tehát hogy létrejöjjön közöttük a kapcsolódás. Ez ugyanis előfeltétele az emberi test és lélek egészséges működésének. A kapcsolódás mint érték a Concordantia Carpatiensis spirituális összefüggései során mutatkozik meg talán a legérzékletesebb formájában:

Ahol valamilyen fizikai megterhelés van, mint a kunyhóban a meleg, a pára és a fél órán, vagy

⁵ Az interjúszövegek elemzése során a kölcsönviszonyok „sűrűsödésére”, sajátos koncentrációjára lettem figyelmes. A jelenség tipikus módon a közösségek működése szempontjából meghatározó jelentőségű tematikák kifejtése során jelentkezett. Valójában ez a „sűrűsödés”, a kölcsönviszonyoknak ez a komplex együttállása volt az, amely az értékrend mintázatok gondolatának alapjául szolgált. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a „kapcsolódásra” való képesség nem általános közösségi meghatározottság, hanem elsősorban a posztmodern kisközösségekre jellemző sajátosság. Olyan emberek közt létesülő kötelék, akik képesek egymással megosztani, képesek egymással megélni a közösségiség elmélyültebb fokát.

egy órán keresztül fokozódó hangulat, én azt érzem, hogy olyankor az elmémnek már nem marad szabad kapacitása ott kitalálgatni dolgokat. És én ott megpróbálom mindig azt csinálni, ami a feladat. Elmondom az imámat, énekelem az énekeket, és aztán, amikor így megpihenek, akkor nagyon sokszor van ilyen kapcsolódásom, mondjuk a szellemvilággal. Olyankor kapok üzenetet. (NÁ)

A kapcsolódás során nemcsak a spirituális kötelékek térbeli kiteljesedése jön létre, de az időbeli dimenzió is kitágul. Az értékben foglalt tapasztalás közvetlen élményét hosszú, akár hetekig is elhúzódó, tudatos tervezés előzheti meg, amely lépésről lépésre vezet el a szellemi ráhangolódás kezdeti pillanataitól a spirituálissal folytatott kommunikációnak a rítus során átélt betetőződéséig. A különféle szertartások sűrű egymásutánisága, a lelki készülődés egyéni és közösségi gyakorlatai a kapcsolódás folyamatos jelenlétének ismérvei. Az egyén gyakorlatilag a kapcsolódás szüntelen állapotában van, amely döntően meghatározza mindennapjainak alakulását is:

A hagyományainkban a disznótör valamikor egy medvetör volt. Tehát ez egy szakrális áldozati szertartás, ami a hétköznapiakban disznótörként maradt csak meg. De a szakralitás nem a tettel kezdődik, hanem amikor én megtervezem, hogy mit fogok csinálni. Onnantól kezdve én már kapcsolodom az állathoz, az öléshez, a feldolgozáshoz, mindenhez. És ahogy ez a kapcsolódás megtörténik, már ez egy szakralitás. (SzI)

Noha a kapcsolódás a közösség elfogadó közegeiben kibomló spirituális tapasztalás, meghatározó aspektusa mégis a személyesség, az élményben adott jelentés szubjektív átélése. A sámánság a tapasztalás útja, amelynek során a spirituális dimenzió felől érkező tartalmak összekapcsolódnak a mindennapi valóság történéseivel, és szüntelen értelmezésre sarkallják az egyént.

megosztás (1 – 2 – 7 – 8 – 11)

A megosztás olyan érték, amely egyfelől a valós élet történéseit, másfelől pedig a „révülés”, azaz a spirituális tapasztalás során keletkező személyes tartalmakat egyesíti egy közös kommunikációs térben, miközben hozzájárul a „közösségiség” és az „egység” élményének megéléséhez. A szertartások közben elhangzó fohászok, imák az egyéni feltárulkozás

bensőséges pillanatai, amelyek a legbelsőbb érzések megosztása által hozzájárulnak a közösség tagjai közti kötelékek megerősítéséhez, és ezzel a „testvériség” érzésének elmélyítéséhez:

Annak ellenére, hogy nem beszélgetés zajlik a konyhóban, de imák történnek, mindenki beszél önmagáról. És egyszerűen átjön az, hogy ki az a másik. Halljuk a másiknak a problémáit, a nehézségeit. Halljuk a fobásait. [...] És azáltal, hogy rálátunk, belelátunk a másik nehézségeibe, az életébe, a kihívásaiba, akkor valahogy közelebb kerül hozzánk a másik. És amikor együtt részünk volt egy konyhózásban, egy bensőséges szertartásban, akkor onnét kezdve egyszerűen egymás testvéreivé válunk. (Arikán)

A megosztás ugyanakkor nemcsak a másik megismerésének, hanem az önismeret fejlesztésének is az eszköze, amely a transzcendentális tartalmak nyilvánkozottatásszerű megtapasztalása és a szertartások résztvevőinek elbeszélései által tükröt tart az egyén elé. Valójában egyfajta „módosult tudatállapot”, amelynek során a természetfeletttel történő találkozás és a személyes élmények látomásszerű beszámolóit egyszerre kerítik hatalmukba az egyént. A megosztás tudatalatti aspektusát és kettős természetét a következőképp érzékelteti a közösség egyik tagja:

Amiért szerintem fontos a megosztás az az, hogy össze tudjuk kapcsolni a tudatos énünket, az agyunkat azzal az állapottal, amit ott megélünk. Ezért nagyon fontos, hogy igyekezzünk róla beszélni. Mert amit a másik mond, az lehet, hogy nekem is üzenet és tükröz. És ezáltal megtapasztaljuk azt az „egység” élményt, hogy ami a másikban felmerült, az bennem is bennem van. (Adrienn)

A megosztás kiemelt aspektusa az „információcsere”, az „interaktivitás”. A szertartások során a „látható” és a „láthatatlan” világ régiói közt megindul egy bensőséges üzenetáramlás, amelynek segítségével a lét a maga teljességében tárulkozik fel.

DAVORIA szabadság (7 – 8 – 10 – 12 – 14)

Mi a szabadság? A free tekno esetében több kölcsönviszony integrált egésze, amelyben a térrel, az idegennel és a hatalommal szemben kialakított viszony, valamint az önkifejezésre törekvés meghatározó alkotóelemként van jelen. A free tekno nem

egyszerűen csak zene, hanem a high tech eszközök generálta „életérzés” és a bulik helyszínéül szolgáló underground közeg együttes keretrendszere, amelynek célja a közösségiség érzésének elmélyítése. Még konkrétan: a tér saját elgondoláson alapuló használata (fények, projekciók alkalmazása, a hangszerek megépítése), a határok feszegetése (kísérletező jelleg, a keretrendszerek átlépése), fun és flow (rengeteg ember hosszú távú laza együttléte egy átmenetileg birtokba vett területen), a fensőbb kontroll megkerülése (illegálitás, elhagyatott gyárépületek) és ezáltal egy autonóm zóna kialakítása. A szabadság fogalma azonban nem korlátlan szabadság, nem az egyéni érdekek öntörvényű érvényesítése, hanem az önkifejezés azon formája, amelynek az idegenhez való viszony szab határt:

Pozitívan hozzáállni az emberekhez. Tisztelni a másságukat, és tisztelni egymást. [...] Teljesen szabad az ember, hogy ha azt csinálja, ami jó, de amíg nem bánt mást, amíg tiszteli a másik embert – fogalmaz Thaliom.

Fontos látnunk ugyanakkor, hogy noha a szabadság fogalma elsősorban a zene, a bulik közegeiben átélethető miliő kapcsán jelenik meg, szerepe nem korlátozódik kizárólag csak a bulik időtartamára, hanem „átszivárog” a mindennapi valóság összefüggéseibe is:

Szabadság alatt azt értem, hogy van egy kis keretrendszerem, amiből elindulok zenélni a gépeimről, viszont onnan kezdve a pillanatban történik minden, és az határozza meg, hogy mi lesz a következő lépésem. [És ez a szabadság] a mindennapokba is átültethető. Igazából az kell szerintem a zenéléshez is, meg az élethez is, hogy az ember pozitívan és a saját önbizalmából adódó lendülettel tudjon beleindulni. És amikor ez megvan, és élvezed, amit csinálsz, akkor tök mindegy, hogy most „kitáncolsz” jobbra vagy balra három métert, vagy „elesel” közben, vagy bármi, de ad elég energiát és erőt az, hogy ez ne legyen probléma. (Squid23)

Valamennyi interjúalanyom egyetért abban, hogy a szabadság megvalósulásának egyik legnagyobb gátja idegen minták elvtelen átvétele. Az „átvétel”, a „másolás” ugyanis az „önkifejezés”, az „alkotás”, a „kísérletező kedv” ellen hat, amely inkább leépíti, mintsem előmozdítja a lehetőségek kibontakozásának esélyeit:

Részemről inkább a „free” az, ami érdek, és nem egy kultúrát importálni. Egy nyugaton meghonosodott kultúrát egy az egyben importálni és ennek megteremteni a magyar gyökereit. Hanem csinálni, amihez kedvünk van, és jól csinálni. És fejlődni és új lehetőséget teremteni magunknak meg a környezetünknek több téren: ez az, ami érdek. Ez a szabadság. (Üriember)

a valóság iránti elköteleződés (11 – 12 – 13 – 16)

A Davoria tagjait a valóság visszahódításának szándéka hajtja. Elköteleződésük nem öncélú szólami, hanem egy közvetlen emberi kommunikáció alapuló, mindenféle felsőbb kontrol szűrőjétől mentes realitás létrehozásának igénye, amely képes legyőzni az idegenség érzetét, lebontani a kulturális határokat, egységben összefogni a bulik résztvevőit, lefektetve a helyes és helytelen megítélési módjának az alapjait. A Davoria ezért is törekszik olyan közösségi összefüggések létrehozására, amelyek real time-ban zajlanak, és a közvetlen élményre helyezik a hangsúlyt. A bulik során az egyén kiléphet a fogyasztói társadalom konstruált klisék világából, és közvetlen tapasztalásban lehet része:

És itt pont az a lényeg, hogy ez nem egy meta-dimenziójú dolog, hanem ez egy ilyen „valóság”. Hogy hello! Mi kirakjuk a hangszereinket az asztalra. Nem tudjuk előre, hogy mi fog történni, nem számokat játszunk le. Az emberek sem tudják, hogy mit várjanak az egésztől. Nincsen túldimenzionálva a sztori, hanem ilyen egyszerű, és ezért mindenki ilyen valóságot él meg. (Üriember)

A valóság a hatalom, a társadalmi mainstream torzító hatásaitól megszabadított tapasztalás. A valóság iránti elköteleződés sarokköve ezért minden olyan tényező minimalizálása, amely az őszinteség és spontaneitás ellen hat, amely különféle elvárások formájában jelentkező konstruált alakzatokat illet az előadó és közönség közé. Az anyagi érdekek kizárása, a piaci viszonyok megkezdése ezért alapvető elvárás. „A civil társadalom egyszerűen nem hajlandó azt a tényt elfogadni, ha valamit ingyen csinál” – fogalmaz a csoport egyik tagja. Az állami adó, a forgalmazóknak megfizetendő díjak valójában – Baudrillard szavaival élve – egy „szimulált valóság” irányába mutatnak, amely generált társadalmi modelleken keresztül, látszatvalóság mögé rejtőzve próbálja

elleplezni a folyamatok mögött húzódó anyagi érdekek önös szándékát (Baudrillard 1988:173). A Davoria tagjai szerint mindez a személyközi viszonyokra is kihat:

Elmész egy klubba és egy csomó megfelelői kényszerrel találkozol a legtöbb esetben. Kulturális, viselkedési, öltözködési, szexuális blablaba. És az van, hogy te nem a valósággal találkozol és elengeded magad, hanem van ez a front endje ennek az egésznek. Nem táncolni mész el, hanem ez mind megy a fejedben, és ezt így végigjatszod. (Üriember)

Bár a piaci logika kizárása elvileg anyagi veszteséget eredményez, ám a veszteség közösségi kontextusba helyezve értelmezhetetlen fogalom. A bulik részfolyamatai ugyanis önérből, a közösség tagjainak erőfeszítése árán, illetve szívességi alapon valósulnak meg, amely a gazdasági cserefolyamatok közgazdasági vetületét teljesen felülírja. Az anyagi aspektushoz hasonlóan az idegenségtapasztalat jelentéstartalma is új értelmet nyer. Mivel a bulik egy olyan szűk társadalmi réteget szólítanak meg, amely a free tekno univerzális értékei iránt egységesen elkötelezett, így valójában bárki, aki egy-egy esemény részesévé válik, gyakorlatilag beavatottként van jelen.

Láthatatlan iskola önkéntesség (4 – 8 – 10 – 12 – 16)

Az önkéntesség a Láthatatlan Iskola életének egyik központi elve, az önkifejezésre törekvés meghatározó formája. Jellemző megnyilvánulási módja az önzetlen „segítségnyújtás”, amely a haszonszerzéssel (a piacgazdaságra jellemző gazdasági cselekvésmódok mértékadó stratégiájával) szemben tematizálódik. A társadalmi hagyomány mint a modernitás öröksége tehát negatív értelemben, mint bírálat kap helyt az értékrendmintázaton belül. Az iskola mentorai mindenféle anyagi érdektől mentesen folytatják oktatási tevékenységüket, amelyre időt saját szabadidejükből különítenek el. Ha az iskola kapcsán meg is fogalmazódnak bírálatok, azok sajátos módon küldetésük anyagi oldalát érintik, és elsősorban a többségi társadalom ingyenes munkavégzéssel kapcsolatos értetlenségéből fakadnak:

Negatív felütés lehet mondjuk az az elképzelés, hogy ez minnek? Vagy, hogy ti ezt most ingyen miért csináljátok? Szerintem mindannyian

feltettük már a kérdést, hogy ez vajon belefér-e az önkéntesség kategóriájába? Sokszor nem. Viszont mégsem érzi egyikünk sem, hogy ebből nagyon pénzt kellene csinálni. (JF)

Az érték további lényeges alkotóeleme az idegenhez való viszony, amely az érintkezési módok változatosságából és a segíteni akarás önzetlen szándékából adódóan azonban félelemtől, távolságtartástól mentes tapasztalás. Így van ez még annak ellenére is, hogy a mentorok gyakran cserélődnek, és ezért személyes kapcsolataik is állandóan módosulnak. A közösség tagjainak gondolkodásmódjában „nem ez a hagyományos elidegenedősmunkatársas viszony, hanem ez az igazi jóbarátmunkatárs viszony van jelen. És tényleg nagyon sok olyan mentort tudunk, akik csak úgy együtt lógnak, mindenféle ilyen láthatatlan iskolás kapcsolat nélkül” – fogalmaz az iskola egyik vezetője a mentorok közti személyközi kapcsolatokat elemezve. Az önkéntesség kapcsán megmutatókozó idegenségtapasztalat az iskola esetében a legváltozatosabb érintkezési formákban ölt testet, úgymint a külső partnerekkel és az átmeneti otthonokkal ápolt kapcsolatrendszer, a szülőkhöz és mentoráltakhoz fűződő viszony, illetve a mentorok csoportján belüli fluktuáció generálta tapasztalás.

Az érték kulcsmozzanata az anyagi érdektől mentes, önzetlen segítőszándék. Az önkéntesség gyakorlatilag az ideális közösség normáinak kiterjesztésén alapuló gondolat, amelynek során az anyagi haszontól mentes szemléletmód átlépi a kisközösségi határokat, és megjelenik a társadalom szélesebb dimenzióiban is. Utazásai emlékeire támaszkodva a következőképp foglalja össze az érték működési logikáját a közösség egyik tagja:

És ez nagyon sokat alakított bennem, hogy ez is egy életforma, hogy a közösség segíti egymást. Hogy én mondjuk segítsek a takarítónőnek angolul tanulni. Ő ezért segít nekem, és ad nekem takarítószert. Vagy megmondja, mivel kell kipucolni a sütőt, vagy használhatom a sütőjét. Vagy hoz sütit. És akkor ezzel segítjük egymást pénz nélkül. Tulajdonképpen nincs fizetség, de mind a ketten adunk valamit, amihez értünk. (KK)

Az iskola vezetőinek határozott meglátása, hogy az anyagi kényszer – és a nyomában önkéntelenül is megfogalmazódó személyes elvárások – tudatos háttérbe szorítása a motiváció és az önbecsülés megerősítője. Az önkéntesség

konstellációján belül ugyanis mind a mentor, mind pedig a mentorált részéről kizárólag csak az őszinte szándék van jelen, amely kizár minden önos érdeket, miközben az érintetteket sajátos kötelékben egyesíti.

alakíthatóság (1 – 7 – 8 – 10)

Az alakíthatóság értékében tér és egyéniség harmonikus megfeleltetésének igénye jut kifejeződésre. A tér nem öncélú közeg, hanem az egyéniség kibontakoztatásának kreatív forrása, amely az oktatás sikerességének az előmozdítója. A térelemek, berendezések variálhatósága ezért rendkívül fontos szerepet játszik a tanítási célok megvalósításának eredményessége szempontjából:

Tanulásra szerintem az a tér jó, ami alakítható. Ami mindig ahhoz alakítható, amire épp szüksége van az adott embernek. Én minden tanulószobát úgy csinálnék meg, hogy van egy külső és egy belső tere. Szóval, aki inkább olyan, hogy egy bokor mellett szeretne tanulni, mert neki az a kedves, annak is legyen lehetősége, de aki inkább bent, annak is. Lehesse alakítani az asztalokat, hogyha többen vannak. Szóval teljesen „pazzliszható”, alakítható tereket alakítanak ki. (GV)

Másfelől nagyon fontos az a körülmény is, hogy a teret lehetőleg olyan egyének, illetve közösségek töltsék be, akik nemcsak használni szeretnék azt, de érdemben hozzá is szeretnének valamit tenni annak szellemiségéhez. A tér képzete, kialakításának módja ezért valamennyi interjúalanyomnál összekapcsolódik az ismeretszerzés lehetőségével:

Nekünk, az Alternatív Közösségek Egyesületénél, az már egy nagyon-nagyon ideális környezet közösségi szempontból. Több olyan szervezet van, akitől rengeteget tudunk tanulni. Mindenféle látásmód, túracsoport, ez az amaz. És nagyon érdekes, hogy miket tanulunk egymástól. Hogyan épülünk fel. És fizikailag is egy konkrét szabad teret adnak nekünk, ahol szervezhetünk programokat. Ahol nem érdekel senkit, hogyha le van mondjuk törve a csempe. Hanem az a lényeg, hogy hogyan érezzük magunkat. (KK)

NYIMI ÖKO KÖZÖSSÉG kapcsolódás (1 – 3 – 8 – 11)

A kapcsolódás a jelentésből részesülés. Önmagunk és környezetünk megértése egy elfogadó, kölcsönösségen alapuló kommunikáción keresztül. A természethez kapcsolódás a nyimiek szemében valójában önmagunkhoz, saját természetünkhöz kapcsolódás. Vagy ahogyan a közösség egyik alapítója fogalmaz:

Tartalmazottság. Tehát az, hogy a természet engem tartalmaz. Része vagyok a természetnek. Az én létezésem, a puszta létezésem a természet maga. Tehát én nekem nem kell viszonyba kerül-nöm, mert én az maga vagyok. És a viszonyom a természethez az az, hogy én része vagyok a természetnek. (OK)

A nyimiek szerint ennek a viszonyrendszernek a felismerése és tudatosítása az, amely elvezet a helyes önismerethez, amely a konfliktuskezelés, és így a közösség harmonikus, hosszútávú működésének is az alapja:

Vannak ezek az alapok, hogy vidékre költöz-ni, hogy mondjuk kertje van mindenkinek. Tehát a természethez való kapcsolódás, meg a saját természetünkhöz való kapcsolódás. És akkor innen következik az, hogy önismeret meg konfliktuskezelés meg minden. (SF)

Természet, önismeret és közösségiség tehát közös kommunikációs térben egyesülnek, és hozzák létre azt a fajta kapcsolódást, amely a közösség egységének, a célok megvalósíthatóságának, illetve magának a jövőnek a záloga:

Az a kommunikáció, illetve konfliktusmenedzsment, meg az az egész struktúra, amit itt, a Nyimi Öko Közösségben használunk, az nem feltétlenül azt a célt tűzi ki, hogy hogyan legel-tessük közösen a lovainkat a mezőn, vagy hogy a gyerekeink majd egészségesen nőjenek föl. Hanem arról szól, hogy emberek hogy tudnak együtt kö-zösen célokat kitűzni, és azokat elérni. (TM)

A kapcsolódás ugyanakkor nemcsak adott-ság, hanem szüntelen gyakorlás által fenntartandó készség is, amelyet a közösség tagjai közös étkezések, látogatások, összejövetelek alkalmával tudatosan gyakorolnak. Nem egyszerűen csak

kommunikációs esemény, hanem fontos közös-ségmegtartó érték, amely vallomásszerű beszámolókon, odafigyelésen és őszinte segítségkérésen alapul.

tájgyógyítás (1 - 3 - 7 - 8)

A tájgyógyítás természet és önkifejezés, ökológiai szemlélet és művészet sajátos találkozása. A tájgyógyítás gyakorlata egyfelől a terület biológiai rendjébe történő közvetlen beavatkozáson keresztül igyekszik visszaállítani a természet megbomlott egyensúlyát. Ennek során olyan módszerekre támaszkodik, mint amilyen a faültetés, a bekerítés gyakorlata, vagy a fák köré épített fészkek védelmező funkciója. A Nyimi Öko Közösségre jellemző sajátosság ugyanakkor, hogy a gyógyítás folyamatába olyan technikákat is bevon, amelyek művészeti projekteknek adnak teret. A művészeti projektek jelentősége, hogy a gyógyítás folyamata nem egy tetszőleges helyen, hanem a közösség tagjai által birtokolt területen valósul meg, amely így nemcsak a közösségiség érzésének az elmélyítésére van pozitív hatással, de előmozdítja a tagoknak a területhez történő kapcsolódását is:

Én ilyen tájgyógyítás és önismereti folyamat összekötéséből szeretnék művészeti projekteket csinálni. Tehát mondjuk a mi területünkön kitalálni olyan dolgokat, ami igazából az én személyes kapcsolatam a területtel, de közben másoknak a kapcsolódását is segítheti. És igazából szerintem ez egy akkora dolog, amivel mondjuk el tudom tölteni az elkövetkező életemet kb. (SF)

A tájgyógyítás további meghatározó mozzanata a gyakorlati cselekvésmódok kiemelt szerepe. Az értékkel azonosulás a természeti folyamatok lassú, időben elhúzódó jellegéből – és gyakran megjósolhatatlan kimeneteléből – adódóan szinte mindennapi elmélyülést, folyamatos készenléti állapotot követel meg az egyéntől. A tájgyógyítással kapcsolatos folyamatok összetettségére érzékeltesen világít rá a következő interjúrészlet:

Eddig háromezer fát ültettünk el. 3600 a mai nappal együtt. Jelentős része sajnos ugye kipusztul. Olyan pici fákat ültetünk el, hogy azért nagy a pusztulás. Azt a tájsebet, amit a megvásárolt földön – ugye azon a 26 hektáros földön – lehetett látni a Google-ban, 2012-ben olyan nagy volt. Tehát egy

ilyen óriási vízmosság volt, ahogy a dombokból zuhogott le a víz. És a talajerózió nagyon nagy volt. És az volt az első dolgunk, hogy megvettük márciusban a földet, március végén már ki volt mérve a záporgátnak a hely. És az a tájseb megszűnt ettől az egyetlen dologtól. Azóta egy valóságos kis paradicsom lett a teljesen a tönkrement talajnak a helyén. (OK)

*

Az értékrend közösségi alakváltozatai sokszínű mintázatok mentén egyesítik a tagok világnézeti meggyőződéseit. Az értékrend azonban nem absztrakt rendszer, amely az élet többi területétől elzárva mintegy „vegetál”, hanem gyakorlati következményekkel bíró entitás, amely kihat az élet valamennyi szegmensére, így a közösségi jellemzők szerveződési módjára is. A következő fejezetben – a közösségi jellemzők részletes bemutatásán keresztül – ennek a kölcsönös egymásra hatásnak a feltárására vállalkozom.

Bibliográfia

- Baudrillard, Jean (1988) Simulacra and Simulation. In Mark Poster (ed.) Selected Writings. Redwood City, California, Stanford University Press. 166-184.
- Benedict, Ruth (1961) Patterns of Culture. London, Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Bilsky, Wolfgang – Schwartz, Shalom H. (1994) Values and Personality. European Journal of Personality, 8: 163-181.
- Braun, V. – Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. Qualitative Research in Psychology, 3(2): 77-101.
- Campbell, Colin (2002) The Cult, the Cultic Milieu and Secularization. In Jeffrey Kaplan, Helene Löow (eds.) The Cultic Milieu: Oppositional Subcultures in an Age of Globalization. Walnut Creek, AltaMira Press. 23-40.
- Gyáni Gábor (2019) Mesélő naplók és levelek. Az ego-dokumentumok történetírói haszna. Bárka, XXVII(2):69-75.
- Gyökér Róbert (2017) Grundkert. Kisközösség a nagyvárosban. Kultúra és Közösség, 8(2): 75-98.
- Hallowell, A. Irving (1955) Culture and Experience. Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Hoebel, E. Adamson (1954) The Law of Primitive Man. Cambridge, Harvard University Press.
- Inglehart, Ronald – Baker, Wayne E. (2000) Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. American Sociological Review, 65(2): 19-51.
- Ingold, Tim (2000) The Perception of the Environment. Essays on livelihood, dwelling and skills. London, Routledge.
- Inkeles, Alex – Smith, David H. (1974) Becoming Modern: individual Change in Six Developing Countries. London, Heinemann.
- Kluckhohn, Florence Rockwood – Strodtbeck, F. L. (1961) Variations in Value Orientations. Evanston, IL: Row, Peterson.
- Morris, Charles (1956) Varieties of Human Values. Chicago, The University of Chicago Press.
- Rokeach, Milton (1973) The Nature of Human Values. New York, The Free Press.
- Shils, Edward (1981) The Tradition. Chicago, The University of Chicago Press.
- Taylor, Bron (2001) Earth and Nature-Based Spirituality (Part I): From Deep Ecology to Radical Environmentalism. Religion, 31: 175-193.



Ámos Imre: Anna Margit portréja

SOCIO-COGNITIVE FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF LYING BEHAVIOR IN CHILDREN

DOI 10.35402/kek.2024.2.6

Absztrakt

Társadalmi-kognitív tényezők a gyermekek hazugságviselkedésének kialakulásában

A gyermek hazugságai iránti érdeklődés növekvő téma a fejlődési-pszichológiában. Bár a kutatás jelentős előrelépéseket tett a hazugság különböző aspektusainak megértésében, számos társadalmi-kognitív tényező, amely befolyásolja fejlődését, továbbra is alulvizsgált marad. Ez a tanulmány áttekinti a meglévő irodalmat az akaratosság és konvencionális komponensek szerepéről a gyerekek hazugságainak fejlődésében. Vizsgálja, hogy olyan tényezők, mint az végrehajtó funkció, temperamentum, családi háttér és kulturális különbségek hogyan befolyásolhatják a gyerekek hazugságra való hajlamát. Emellett a tanulmány tárgyal kísérleti bizonyítékokat, amelyek a verbális csalás normatív fejlődését jelzik, és hangsúlyozza a további kutatás szükségességét a hazugság atipikus fejlődésének megértéséhez a fejlődési rendellenességgel élő gyermekeknél. Az eredmények aláhúzzák a társadalmi-kognitív tényezők fontosságát az olyan beavatkozásokban, amelyek a gyerekek hazugságos viselkedését célozzák meg, különösen azoknál, akik fejlődési kihívásokkal küzdenek.

Abstract

Lying behavior in children has been a topic of increasing interest in developmental psychology. While research has made significant strides in understanding various aspects of lying, numerous socio-cognitive factors influencing its development remain underexplored. This paper reviews the existing literature on the role of intentionality and conventional components in the development of lying behavior in children. It examines how factors such as executive function, temperament, family background, and cultural differences may influence children's propensity to lie. Additionally, the paper discusses experimental evidence indicating normative development of verbal deception and highlights the need for further research to understand

the atypical development of lying in children with developmental disorders. The findings underscore the importance of considering socio-cognitive factors in interventions aimed at addressing lying behavior in children, especially those with developmental challenges.

Introduction

"Lying is a sin," "Do not lie" - we all encounter such moral injunctions, yet despite this, lying is present in most people's lives. Concealing the truth is one of the most natural accompaniments of our lives. Lying persists in our daily lives also because it holds significant social adaptive significance. No one wants to hurt their relatives, old friends, especially when they approach us with goodwill. Thus, lying is generally considered antisocial behavior (Bok, 1989), yet despite moral condemnation, it remains a common behavior among adults, used as a social strategy to achieve interpersonal goals and manage and maintain relationships (DePaulo & Kashy, 1998). However, for some individuals, it becomes a maladaptive strategy that ultimately damages their relationships. A lie is a statement that does not correspond to reality. Moreover, for a statement to truly qualify as a lie, it must have two very important characteristics. One is that it must be conscious, meaning the person making the statement must be aware that it does not align with the facts; otherwise, they are not lying but merely mistaken. Another characteristic of a lie is that there is always some interest attached to it. Those who lie consciously seek to mislead others, and they hope to gain something useful from their deceptive statement, even if no advantage can be enjoyed if the truth is revealed (Talwar & Lee, 2011). Based on my current knowledge, in Hungary and Serbia, where I live, few have dealt with this topic, so the future results of my research can provide information to educational institutions, practicing educators, school psychologists, and parents alike. The aim of my study is to explore what factors have been taken into account in international research

on children's lying from the outset, what they examine and how. To identify international studies, I searched the ERIC, Web of Science, Google Scholar, and ResearchGate databases. I also used the Science Direct database to collect literature, using the following search terms: 'lying'; 'cheating'; 'deception'; 'ToM'. Throughout my work, I highlighted several key components in lying research, along which I present some of the main aspects of lying research.

Research on lying in children dates back to the beginnings of developmental psychology. Pioneers in this field, such as Darwin, Hall, Binet, and Piaget, discussed and conducted studies on the topic. In fact, the first scientific article was published by Darwin (1877). Two milestones followed this: one by Piaget (1932/1965), who investigated the moral understanding of learned lying in children, and the other by Hartshorne and May (1928) on children's dishonest behavior. There was no research examining children's lying between the early 1900s and 1980 (Lewis, Stanger & Sullivan, 1989). A direct observation in Hungary regarding children's lying is reported by Ágostné Martos (1913), who was the first to collect data on the frequency of children's lies, emphasizing the environment in which the child lives. She conducted her direct observations on elementary and middle school students, as well as her own four children. She categorized children's lies into the following groups: apparent lies (at ages 3-6, where there is no intention to deceive behind the lie, but rather confusion in understanding), imaginative lies, suggestive lies (occurring under suggestion), and positive lies (here she notes that the most common motive for positive lies in childhood is fear, where the child seeks to escape from a tight situation by lying). Martos (year, page) states that self-interest (achieving material gain, desire for possession, or escaping from an unpleasant situation) drives children to lie. According to her, the desire to escape from an unpleasant situation serves as a strong emotional motive in childhood lies. Martos's observations indicate that both boys and girls display vanity as a motive for lying. This includes cases where a child lies to arouse interest in themselves or to get more attention from adults. According to Martos, a more serious form of lying is that which arises from antipathy and is directed towards another person with harmful intent. This includes slander. She also categorizes childhood lies that are referred to as pathological lies into a separate group. In other words, there are children

who invent unlikely stories with vivid imagination, but some details are true, making the rest of the narrative plausible. Classification of childhood lies by Mrs. Ágostné (1913) sounds like this: Apparent lies, with psychological motives as follows: 1) Weakness or deficiency in memory and comprehension abilities. 2) Confusion of concepts. 3) Faulty logical connections. 4) Conceptual misunderstandings. 5) Imperfections in linguistic expression. 6) Imperfections in linguistic expression under biological influence. 7) Active functioning of imagination. Actual (positive) lies, with psychological motives as follows: 1) Fear. 2) Self-interest (desire for material gain, desire for possession, desire to escape from an uncomfortable situation). 3) Antipathy. 4) Vanity. Pathological lies, with physical causes as follows: 1) Inherited tuberculosis. 2) Childhood neurasthenia. 3) Spinal problems. 4) Severe falls. 5) Burns, infectious fever. 6) Degeneracy inherited from alcoholic parents. The above categorization of childhood lies according to Ágostné (1913), which she compared with Stanley Hall's (1902) classification. Hall distinguishes five types of lies in childhood: 1/ Heroic lies, where a generous child takes punishment intended for a weaker peer. 2/ Partisan lies, which arise from sympathy or antipathy. "We tell the truth to our friends, we lie to our enemies," says Stanley Hall. 3/ Selfish lies, which always aim to promote the individual's own interests. 4/ Imaginary lies, which encompass all illusions and self-deception and are always evident in children's play, e.g., when a child pretends to be a bear or a soldier. 5/ Pathological lies, which stem from a pathological condition and can degenerate into a passion for lying. Ágostné's classification of childhood lies aligns with Hall's categories, providing further insight into the nuances and motives behind children's lies.

Since the late 1980s, research on children's lying has increased, primarily due to advancements in three areas of developmental psychology. The first area was the investigation of children's theory of mind (ToM), which is the understanding that individuals have intentions, desires, and beliefs and act according to their beliefs (Wellman, 1992). Lying is nothing but ToM in action because one can lie and successfully deceive only if they understand their own mental state and the mental state of the listener (Talwar & Lee, 2002a). The ability of "mind reading," or the ability to understand "I know that what I know is different from what you know," is crucial. This ability is important because

lying is based on the notion of "I know that you don't know what I know." Therefore, I can lie to you (Lee, 2012). The theory of mind reflects the ability to attribute mental states to oneself and others, understand that another person's mental state differs from one's own (Talwar & Lee, 2002b).

The second area of progress is the increased recognition that culture-specific social conventions play an important role in the formation of moral principles and related behavior (Turiel, 1983). It is increasingly recognized that lying, like all other moral or immoral behavior, is influenced not only by universal moral principles but also by social conventions (Lee, 2000).

The third area of progress occurred in the 2000s when there was a rapid increase in research examining child eyewitness testimony (Goodman, 2006) due to the rise in court cases involving children as witnesses (Lyon & Dorado, 2008). Going forward, we will take a closer look at research on lying in light of these advancements.

The Speech Act Theory in the Context of Lies

A Speech Act Theory (Austin, 1962) provides the best framework for understanding and integrating children's lies. According to this theory, verbal statements are not merely descriptions of states of affairs but intentional actions performed to fulfill social functions. Language use, according to the Speech Act Theory, is not just a guide to action but action itself. Thus, during speech, we use words as tools just like physical tools such as hammers during some action (Austin, 1962). Therefore, lying should be seen as performing deceptive acts with words (Lee, 2000). Lying is ultimately formulated as a speech act whose assertion is semantically false. The degree of lyingness is situated on a continuum depending on three factors: 1) how much the speaker intends to conceal the falsehood of the statement from the listener; 2) how advantageous the lie is for the speaker and how harmful it is to others; 3) how advantageous the lie is for others. Therefore, lying has multiple types; it is more of a scalar than a dichotomous concept (Chen-Hu-He, 2013: 390-393). Like any speech act, lying is regulated by intentionality and conventional components. The former concerns various mental states of the speakers (such as intentions, beliefs), while the latter involves the social rules of conversation (such as being polite when receiving a gift). Individuals must be aware of whether the particular socio-cultural environment they are in or belong to prohibits

or allows lying (conventional element). For example, most societies avoid and condemn lies that conceal their wrongdoings for personal gain. However, some societies encourage individuals to use white lies to spare the feelings of the lied-to person. Therefore, before lying, one must consider and take into account the social contexts that favor either truth or lies, as well as the particular characteristics of the community's social rules. Improper consideration can lead to negative consequences.

A significant portion of childhood is spent acquiring knowledge about various social norms and understanding one's own and others' mental states. During development, children may lack knowledge of social conventions or the ability to assess others' mental states, or both. As a result, they may mistakenly decide to lie or tell the truth and may fail in their attempts to lie successfully. For example, children may tell the bitter truth when receiving an unwanted gift because they do not realize that social norms in their culture allow for lying in such situations. Additionally, children may choose to lie about breaking a glass, but they may be unable to assess their parents' mental state, leading them to claim that a ghost did it. Therefore, the development of lying involves acquiring and integrating the two components of sin, making appropriate decisions about lying or telling the truth, and ensuring the success of lying. These two elements develop together, but depending on the social context and the age of the children, one element may be more present, and one child may lie more while another may lie less. Regarding Speech Act Theory, we must also mention a research conducted in Hungary by Nóra Falyuna in 2016. The empirical study was a pilot study that sought answers to the research questions outlined in point 1: 1) does lying occur, and if so, how does lying manifest in rejecting a favor request; 2) what retrospective judgment does the chosen strategy receive from the rejecting party; 3) what justifies the selection of a particular strategy and the judgment it receives? Twelve data providers participated in the study. The data providers ranged in age from 26 to 56, with five males and seven females, all residents of Budapest. Although the results provide information about adults' protective lies, and although it does not address the topic of childhood lies, we consider their report significant from the perspective of lying research.

Conventionality as a Component

From the age of 3, most children understand that it is inappropriate to lie to hide a wrongdoing, and it is better to tell the truth (Lyon & Dorado, 2008; Talwar & Lee, 2008). However, children's knowledge of social norms against lying is completely independent of their actual lying behavior in similar situations (Talwar & Lee, 2008; Talwar, Lee, Bala, & Lindsay, 2002). Children often believe that lying is morally wrong but still engage in lying. Their understanding of social norms related to promises also influences their decisions regarding lying or telling the truth. Children who promise to tell the truth are more likely to confess to wrongdoing than those who do not make such a promise (Evans & Lee, 2010; Lyon & Dorado, 2008; Talwar et al., 2002, 2004). Some studies have examined whether children learn to tell lies in situations where social conventions require them to do so, i.e., to refrain from complete honesty in situations involving politeness, for example. Preschoolers generally tend to view white lies negatively in such situations, although they perceive white lies less negatively than malicious lies (Bussey, 1999). Children's views on white lies gradually become less negative until adolescence, when they start to consider them positively. Two studies illustrate preschoolers' white lies. When 3- to 7-year-olds were asked to take a picture of the experimenter, who had a large red stripe painted on their nose, the experimenter asked, "Do I look good for the picture?" (Talwar & Lee, 2002b) Most children lied, telling the experimenter that they looked fine, but later told someone else that the experimenter didn't actually seem suitable for the photo. Similarly, when 3- to 7-year-olds discovered that the experimenter gave them an unwanted gift (a piece of soap), many spontaneously told the experimenter that they liked the gift, although their behavior upon opening the gift indicated otherwise (Talwar, Murphy et al., 2007). It is evident that even preschoolers can tell white lies. However, when asked why they lied, few children mentioned politeness as a reason, and many claimed they didn't know, questioning whether their lie was indeed a white lie. During elementary school years, children increasingly tend to tell white lies associated with their personal interests (e.g., they would lose an attractive gift, Popliger, Talwar & Crossman, 2011), and they increasingly justify white lies with politeness (Xu, Boa,

Fu, Talwar & Lee, 2010). Additionally, children who understand the prosocial reasons underlying white lies are inclined to tell white lies when faced with a situation involving politeness (Xu et al., 2010). These developmental changes suggest that children become increasingly socialized, learn the norms of politeness, and consequently become capable of acting accordingly. In some cultures, socialization leads to a different type of lying. In China, group harmony and collective interests are highly important to individuals and the groups they belong to (Fu, Evans, Wang & Lee, 2008). Blue lies are both selfish and beneficial to others, but only to those who belong to the lying group. Blue lies fall between generous white lies and selfish "black" lies (Barnes, 1994; for example, Fu et al, 2008). To test whether 7- and 11-year-old Chinese children tell blue lies, children were placed in a situation where their school class had the opportunity to violate district rules when selecting team members for their school's chess competition (Fu et al, 2008). Cheating by the class would give a competitive advantage to their school. When the experimenter conducted individual interviews with the children, it was found that as they got older, they were more inclined to lie to conceal their class's cheating in order to protect the school's interests. Furthermore, children's moral judgment about whether to tell the truth or lie in a similar situation predicted their willingness to tell blue lies themselves, indicating that the acquisition of cultural norms through socialization influences children's propensity for this type of lying.

Do children consider intent when telling socially sanctioned lies? Examining children's non-verbal behavior when telling white lies reveals that they intentionally influence their facial expressions and body movements as if their statement were true, to such an extent that naive adults cannot distinguish their lies from the truth (Talwar & Lee, 2002a; Talwar et al., 2007). In the soap study, after telling a white lie that they liked the soap, children were asked why. (Talwar et al., 2006). The older the children, the more complex lies they told, such as "I like it because I collect soap" or "we ran out of soap at home." Such verbal and non-verbal dissemination suggests that children's narration of socially sanctioned lies is not merely an overly automated response to the specific demands of social situations but rather an attempt to ensure that their lies are convincing to the listener

Intent as a Component

Much of the primary evidence for intent comes from children's attempts to conceal their misdeeds. These studies typically employ a temptation resistance paradigm in which children are instructed by the experimenter not to peek or play with a toy when the adult leaves the room (Lewis et al., 1989; Polak & Harris, 1999; Talwar & Lee, 2002a). Many children violate the experimenter's instructions, allowing for an examination of whether children acknowledge or deny cheating when directly questioned about their behavior during the experiment. Worldwide studies employing this paradigm show that most 2- and 3-year-old children confess to their misdeeds, but after the age of 4 or 5, most children lie, and this high rate of lying persists until the middle of childhood.

Children's denials were considered to be false statements aimed at deceiving the experimenter. Firstly, significant cases of denial occurred when children violated the rules. When children adhere to the experimental instructions, there is no false confession involved. Secondly, when preschoolers in control experiments were previously given permission to play with a toy, they did not deny playing with it later on (Polak & Harris, 1999). Thirdly, young children are more likely to confess to cheating when they feel that the experimenter is aware of the cheating, compared to when they feel the experimenter is unaware (Fu et al., 2012). Additionally, when comparing children who lie, they have a better understanding of false beliefs than children who misjudge reality and therefore behave inappropriately (Evans, Xu, & Lee, 2011; Talwar & Lee, 2008). Intent plays an extremely important role in children's lies, reflected in how children lie. The intent of children's lies has been examined by comparing nonverbal behaviors between liars and truth-tellers. Such nonverbal behaviors are not accurately distinguished or recognized by naive adults (Crossman & Lewis, 2006; Leach, Talwar & Lee, Bala & Lindsay, 2004; Talwar & Lee, 2002a), including parents, child protection lawyers, social workers, police officers, officials, and judges. In-depth analysis of children's nonverbal behaviors in videos (Talwar & Lee, 2002a) highlights that those who lie intentionally attempt to mimic the behavior of truth-tellers (e.g., establishing direct eye contact while lying). When the situation prompts children to avoid eye contact when telling the truth, they consciously avoid eye contact when lying as well (McCarthy & Lee, 2009).

Children's statements after they have told the initial lie further demonstrate the role of intentionality. In the temptation-resistance paradigm, after children denied cheating, the experimenter asked questions. For example, when children cheated in a game (e.g., Barney game experiment) and lied about the cheating, the experimenter asked, "What do you think this is?" Children's responses show clear developmental changes between the ages of 2 and 7: Most 2-3-year-olds exclaim "Barney!" without hesitation, thus revealing not only that they cheated but also lied (Evans et al., 2011; Polak & Harris, 1999; Talwar & Lee, 2002a, 2008). As they grow older, children try to avoid such obviously inconsistent statements. Initially, their efforts may be somewhat clumsy and inconsistent (i.e., semantic leakage occurs): For example, a 5-year-old girl said, "I didn't cheat. I just touched it and it felt purple. So I think it's Barney." As children age, such leaks become less common. Many older children often feign complete ignorance or provide very plausible explanations based on their knowledge (Evans & Lee, 2011; Talwar, Gordon & Lee, 2007; Talwar, Murphy & Lee, 2007; Talwar & Lee, 2002a, 2008).

A commonly used paradigm for investigating verbal deception is the temptation-resistance paradigm (Lewis et al., 1989; Polak & Harris, 1999). In this paradigm, the researcher places a special – and often desirable – object, such as a toy, behind the child's chair and instructs the child not to look at it, not to peek. The researcher then leaves the room for a short period. Upon returning, the researcher asks the child if they peeked at the toy. Subsequently, the researcher asks questions to the child about identifying and describing the toy placed behind the chair. If the child peeked at the toy, their ability to express ignorance in answering the follow-up questions is referred to as semantic leakage control and includes understanding second-order beliefs (Talwar, Gordon, & Lee, 2007). To skillfully evade detection, the child must first adopt the examiner's perspective. The child assumes that the examiner does not know whether they peeked at the toy when the researcher left the room. Consequently, the child assumes that the examiner does not know the correct answers to the subsequent questions about the size and color of the toy. The child's ability to conceal their misdeeds with lies about the size and color of the toy demonstrates how well the child can understand the examiner's perspective and craft a statement that aligns with this perspective. Therefore, this paradigm allows us to examine children's

ability for semantic leakage, which is their ability to maintain consistency in their responses while telling lies (Alloway et al., 2015). Lying and Theory of Mind (ToM): Cognitive abilities are considered as general mental faculties encompassing reasoning, problem-solving, planning, abstract thinking, complex idea comprehension, and learning from experiences (Gottfredson, 1997). Two components are necessary for successful lying. The first is the ability of "mind reading," which refers to the capacity to understand that "I know that what I know differs from what you know." This skill is crucial for lying because the basis of lying is, "I know that you do not know what I know." Therefore, I can deceive you. The second important factor is the ability of self-control.

It involves the capacity to control our speech, facial expressions, body language, thus making lies convincing. These two factors are fundamentally important for successful lying (Talwar, 2012). "Lying is the hallmark of children's cognitive maturity" (Talwar & Crossman, 2011, p. 141; also see Lee, 2013). Particularly, executive function (EF) and Theory of Mind (ToM) influence children's emerging self-motivated lying (Evans & Lee, 2011; Talwar & Lee, 2002b, 2008; Talwar, Murphy et al., 2007). Theory of Mind reflects the ability to attribute mental states to oneself and others, understanding that the mental state of another differs from one's own (Talwar & Lee, 2013). Children typically acquire this ability around the age of 6. Wimmer and Perner (1983) found that at this age, children do not lie, probably because lying is a speech activity aimed at inducing false belief in another's mind (Hall, Chandler, & Fritz, 1991; Polak & Harris, 1999; Talwar & Lee, 2008; Talwar, Murphy et al., 2007). It has been revealed that young children who excel in Theory of Mind and self-control start lying much earlier, and their lies are much more sophisticated (Evans & Lee, 2011). If we notice that a two- or three-year-old child is already fibbing, it actually indicates that their Theory of Mind and self-control are at a higher level than their peers. To execute a successful lie, one must keep multiple pieces of information in mind. We need to remember what we said previously, what the other person knows, and what we want to tell them to make them believe what we want. Therefore, according to Alloway et al. (2015), a sufficient level of verbal working memory is required for these situations. Six to seven-year-old children with better working memory are much more successful

at telling believable lies (Alloway et al., 2015). The ability to lie for oneself is related to the cognitive development of childhood. Lying is an interpersonal practice that requires the intentional inhibition of truth and the creation of false beliefs in another person's mind. Executive Function (EF) is a complex cognitive construct that allows for maintaining attention, keeping goals in mind, ignoring distracting circumstances, tolerating frustration, considering the consequences of different behaviors, reflecting on past experiences, and planning for the future (Zelazo, Blair, & Willoughby, 2016). It plays a role in resisting temptations, adapting flexibly to changing environments and situations (Cragg & Chevalier, 2012; Diamond, 2013).

From the perspective of EF, higher performance in inhibitory control tasks has been found to be positively associated with children's ability to lie because while lying, they need to conceal their own faults, inhibit their expressive behavior, and suppress distracting thoughts (Evans & Lee, 2011; Talwar & Lee, 2008). Lying may also require cognitive flexibility. Studies with children have shown that the level of lying increases during preschool years, which is a function of normative cognitive development, especially with regard to executive functioning (EF) (e.g., Evans & Lee, 2011, 2013; Polak & Harris, 1999; Talwar & Lee, 2002, 2011; Xu & Lee, 2007). Children's activities can also influence the types of lies they tell. For example, Hsu and Cheung (2013) found that children with higher cognitive abilities (i.e., capable of recognizing that other people may have different perspectives for motivation) better understood prosocial lies. Williams, Moore, Crossman, and Talwar (2016) found that higher ToM scores predicted children's polite lies (when a child lies out of politeness to avoid hurting others). Additionally, understanding ToM is associated with orientation towards prosocial behavior, such as practicing empathy and compassion (Eggum et al., 2011; Fitzgerald and White, 2003). As such, it is conceivable that children with higher ToM scores are more likely to tell prosocial lies that serve the benefits of social relationships (the essence of this type of lie being that it does not benefit the liar). Although it seems likely that similar cognitive abilities facilitate lying for oneself and others, children require greater cognitive resources, such as inhibitory control and perspective-taking skills, to lie to another person while suppressing their own desires. Since previous research suggests that EF and ToM influence children's lying behavior (see Evans

& Lee, 2013; Talwar & Lee, 2008), it is worthwhile to examine these cognitive factors.

Models of Deception

Individual attitudes toward deception vary from person to person, and to this day it has not been conclusively proven whether the propensity for lying and the "talent" or ability for deception depend on age, intelligence, education, or genetic heritage (Brückner & Dorfner, 2009). Lewis (2015), for example, outlines four different reasons why we lie as children, of which only one can be considered explicitly hostile behavior: protecting the feelings of others, avoiding punishment, deceiving ourselves for positive self-esteem, and the only negative aspect, intentionally hurting another person. With the arrival of adolescence, closely linked to the development of naive theory of mind, we acquire all the skills necessary for successful deception. Several attempts have been made to classify lies as well, for example, Bok (1983) categorized lies into trivial lies and lies in crisis situations; Kozák (2002) grouped lies into lies without stakes, omitting details, acquiescence, exaggeration, trivialization, rearrangement of facts, highlighting certain details, bluffing, and structured lies.

Biland (2013), unlike Lewis, divides lies into only two categories: selfish and selfless. The latter concept encompasses all "kind lies," or any type of distortion of reality that ensures our social benefits in the long run. For example, when our parents ask us to be happier with the gift from relatives, even if we had wished for something completely different. Another everyday example is when, as children, we hear from our parents how much they don't want to talk to anyone right now, but when an old acquaintance addresses them, they put on their best smile and with a "it's great to see you!" they immediately engage in conversation. However, these only make up one-fourth of our occasions, as three-fourths of our lies are selfish in nature. Other classifications also exist alongside these: DePaolo (1996) and colleagues, for example, see the main difference in lies between self-directed and directed towards another person. From a psychological perspective, it is important to define the type and characteristics of lies, as well as the motivation behind them. Goffman (1974) distinguishes between benign and exploitative categories. These two categories can be further subdivided, with benign lies being playful deception, deception used in experiments for educational

purposes, crucial tests where loyalty is tested, paternal lies, and strategic concoctions. To this list, Meltzer (2003) adds the category of altruistic lies. The exploitative lies mentioned earlier include espionage, slander, and fraud. Although researchers have proposed numerous types of lies (e.g., Cantarero, Szarota, Stamkou, Navas & Dominguez Espinosa, 2018; DePaolo et al., 1996), there is a lack of a comprehensive model that organizes the types of lies. The question of what motivates us to lie has preoccupied many researchers. Cantarero and colleagues (2018) have developed a model that places the degree of motivation for lying at the center, as well as the long-term and short-term benefits or potential losses associated with lying DePaolo et al. (1996) distinguishes between self-oriented and other-oriented lies, where the liar also considers the interests of others. Specifically, self-oriented lies are described as "lies in which the liar's own protection or enhancement of their psychological state, or the advancement or protection of interests through lying is the goal" (Kashy & DePaolo, 1996, p. 1042). Other-oriented lies serve the benefit of another person rather than the liar. Erat and Gneezy (2011) describe the typical type of Pareto lies. The purpose of these lies is to help both the liars and others. These lies are used more frequently than altruistic lies, which are most common among children (Glatzle-Rutzler & Lergetporer, 2015). Altruistic lies refer to lies where the liar does not gain an advantage at the expense of others, but rather the lie serves the benefit of someone else. DePaolo and her colleagues categorized the available lies based on content into the following categories: 1) lies about feelings, opinions; 2) lies about accomplishments, knowledge; 3) lies about actions, plans, whereabouts; 4) explanations about reasons; and 5) lies about facts, possession. Regarding the motive behind the lies, they classified them into two categories: self-oriented and other-oriented, and formally distinguished between complete lies, exaggerations, and mild lies. Depending on the subject of the lie, they grouped them into lies about the liar themselves, the recipient of the lie, another person, or an object/event. In DePaolo's study, about half of the lies were self-oriented, a quarter were altruistic, and the rest were "mutually beneficial". Regardless of gender, the majority of lies originated from psychological motives (not for material gain), but women told fewer self-oriented lies than men - at least in the college sample. It also mattered to whom the lies were told. Men told more self-oriented lies in both

samples than women, and among lies told by women, there were more altruistic lies than those told by men to women. We must also mention the list provided by Kozák (2002), who identifies the motives for lying as conformity to social roles, avoidance of fear or retaliation, the impact of coercion, conformity (i.e. adaptation to the environment due to economic pressures), self-presentation developed under pressure from economic life, conflict avoidance, maintenance or appearance of status, prestige enhancement, emotional manipulation (seeking emotional support), benevolent lies (spare others), altruism, shaping self-image (self-deception), and finally, the "cask" category, for which there is no explanation. According to Vrij (2001), the reasons for lying include wanting to make a positive impression on others, gaining advantage, protecting oneself from embarrassment, avoiding others' condemnation of one's behavior, and avoiding punishment. Vrij suggests that the latter is quite common among children.

Lies and personality

When considering personality traits that literature suggests lead to more frequent lying, these include Machiavellianism, good acting skills (theatrics), high sociability (extraversion), and high adaptability due to uncertainty. Individuals with one or more of these personality traits lie more than average, do not regret it afterward, would do it again, and do not feel uncomfortable during lying according to studies (Vrij, 2001; Kashy and DePaulo, 1996). In the Hungarian context, the relationship between everyday lies and personality traits has been relatively under-researched. Mercédesz Dinnyés (2004) created her own questionnaire based on the classifications of Kozák (2002) regarding certain characteristics of lying. She supplemented this with a personality test and questions about sociocultural data, presenting it to nearly 200 Swedish and Hungarian university students. Her results indicated a reverse relationship between the preference for certain types of lies and the level of personality, but this was not universal. For example, more friendly individuals were less likely to prefer silence as a type of lie, while more energetic (extraverted) individuals were more likely to bluff than their more reserved counterparts. Emotional instability was associated with more frequent lying in categories such as rearranging facts, withholding details, premeditated or fabricated lies, and exaggeration/minimization, whereas those who were less emotionally labile were

less likely to engage in lies without stakes. Conscientiousness showed an inverse relationship with rearranging facts and exaggeration/minimization. The overall number of lies showed the expected correlations with certain aspects of emotional intelligence (awareness of emotions, recognition of others' emotions, competent emotional expression), as well as with energy, friendliness, and emotional stability.

Summary

Despite much progress in understanding the development of lying in children over the past two decades, many questions remain. To summarize, both intentionality and conventional components have only been examined in cases where the purpose of lying was to conceal wrongdoing (in children). Theory of Mind (ToM) plays an important role, but children's moral understanding of lying does not correlate with their actual behavior. Since research in this area primarily focused on younger children (Evans & Lee, 2011), it can be concluded that research on socially sanctioned lies has almost exclusively focused on the role of conventional elements. For example, the role of ToM understanding was barely considered in studies of children's narratives about white and blue lies. Studies need to simultaneously assess children's ToM and socio-moral understanding to explore how intentionality and conventional components interact in the development of prosocial lying. It's important to note that almost all previous research conducted before 2014 examined only one type of lie without exploring its relationship with other types of lies in children. Studies need to concurrently examine children's narratives about various lies, which can answer the question of whether honesty is a constant trait or depends on the social context. Recent studies published in the last five years have begun categorizing lies. Numerous socio-cognitive factors have been identified that are related to the development of either intentionality or conventional components, but researchers have only recently begun to examine the role of these factors in the development of lying. For example, children's executive function has consistently been linked to preschoolers' lying decisions (Carlson, Moses, & Hix, 1998; Evans et al., 2011; Talwar & Lee, 2008) and semantic leakage control (Evans & Lee, 2011; Talwar & Lee, 2008). The role of many other factors (e.g., temperament, family background, developmental history) remains largely unknown (with exceptions

see Lyon, Malloy, Quas & Talwar, 2008; Popliger et al., 2011; Talwar & Lee, 2011). Additionally, most studies have failed to directly compare lying in children from different cultural backgrounds, although research on the moral evaluation of children's lying has revealed significant cross-cultural differences (Lee, 2000), leaving the question open as to whether children's lying depends not only on context but also on culture. The experimental evidence reviewed in this work primarily demonstrates the normative development of verbal deception. Parents and teachers have reported increased antisocial lying in behaviorally problematic children and adolescents (Loeber & Schmalting, 1985). Two studies found different lying behavioral patterns among children with and without developmental disorders (Li, Kelley, Evans & Lee, 2011; Rasmussen, Talwar, Loomes & Andrew, 2008). Research needs to determine whether deficits in understanding intentionality and conventional components play a significant role in the atypical development of lying. Such research could have significant practical benefits for professionals working with children with developmental issues.

Literature

- Alloway, T. P., McCallum, F., Alloway, R. G., & Hoicka, E. (2015). Liar, liar, working memory on fire: Investigating the role of working memory in childhood verbal deception. *Journal of experimental child psychology*, 137, 30-38.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bok (1989). *Lying: Moral choice in public and private life*. New York, NY: Vintage Books.
- Bussey, K. (1999). Children's categorization and evaluation of different types of lies and truths. *Child Development*, 70, 1338–1347. doi:10.1111/1467-8624.00098
- Carlson, S. M., Moses, L. J., & Hix, H. R. (1998). The role of inhibitory processes in young children's difficulties with deception and false belief. *Child Development*, 69, 672–691.
- Crossman, A. M., & Lewis, M. (2006). Adults' ability to detect children's lying. *Behavioral Sciences and the Law*, 24, 703–715. doi:10.1002/bsl.731
- Darwin, C. (1877). A biographical sketch of an infant. *Mind*, 2, 285–294.
- DePaulo, M., Kashy, D. M. (1998). Everyday lies in close and casual relationships. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74, pp. 63-79
- Dinnyés E. M. (2004) A hazugság összefüggése a személyiséggel és az érzelmi intelligenciával. ELTE PPK Pszichológiai Intézet
- Eggum, N., Eisenberg, K., Kao, T. L., Spinrad, R., Bolnick, C., Hofer, ..., W.V. Fabricius (2011). Emotion understanding, theory of mind, and prosocial orientation: Relations over time in early childhood. *Journal of Positive Psychology*, 6, pp. 4-16
- Evans, A. D., & Lee, K. (2010). Promising to tell the truth makes 8- to 16-year-olds more honest. *Behavioral Sciences and the Law*, 28, 801–811. doi:10.1002/bsl.960
- Evans, A. D., & Lee, K. (2011). Verbal deception from late childhood to middle adolescence and its relation to executive functioning skills. *Developmental Psychology*, 47, 1108–1116. doi:10.1037/a0023425
- Evans, A. D., & Lee, K. (2013). Emergence of lying in very young children. *Developmental Psychology*.
- Evans, A. D., Xu, F., & Lee, K. (2011). When all signs point to you: Lies told in the face of evidence. *Developmental Psychology*, 47, 39–49. doi:10.1037/a0020787
- Fitzgerald, P., White, K.J. (2003). Linking children's social worlds: Perspective taking in parent-child and peer contexts. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 31 (5), pp. 509-522,
- Fu, F., Evans, A., Xu, F., & Lee, K. (2012). Young children can tell strategic lies after committing a transgression. *Journal of Experimental Child Psychology*, 113, 147–158.
- Fu, G., Evans, A. D., Wang, L., & Lee, K. (2008). Lying in the name of the collective good: A developmental study. *Developmental Science*, 11, 495–503. doi:10.1111/j.1467-7687.2008.00695.x
- G. Stanley Hall: *Ausgewählte Beiträge zur Kinderpsychologie und Pädagogik*. Übersetzt von J. Stimpfl. Internat. Bibl. für Päd. IV. Altenburg, Oskar Bonde 1902. 455 S. (38)
- Goodman, G. S. (2006). Children's eye-witness memory: A modern history and contemporary commentary. *Journal of Social Issues*, 62, 811–832. doi:10.1111/j.1540-4560.2006.00488.x
- Gottfredson, L. S., (1997): *Why g matters: The complexity of everyday life*. *Intelligence*, 24, pp.79-132

- Hall, S., Chandler, M., Fritz, A.S., (1991). Fledgling theories of mind: Deception as a marker of three-year-olds' understanding of false belief. *Child Development*, 62 (1), pp. 83-97
- Leach, A., Talwar, V., Lee, K., Bala, N., & Lindsay, R. C. L. (2004). "Intuitive" lie detection of children's deception by law enforcement officials and university students. *Law and Human Behavior*, 28, 661-685. doi:10.1007/s10979-004-0793-0
- Lee, K. (2000). Lying as doing deceptive things with words: A speech act theoretical perspective. In J. W. Astington (Ed.), *Mind in the making* (pp. 177-196). Oxford, UK: Blackwell.
- Lee, K. (2012). Little Liars: Insights from Children's Lies. TED Talk: <https://www.youtube.com/watch?v=TN8eK24e7KQ>
- Lewis, M., Stanger, C., & Sullivan, M. (1989). Deception in 3-year-olds. *Developmental Psychology*, 25, 439-443.
- Li, A. S., Kelley, E. A., Evans, A. D., & Lee, K. (2011). Exploring the ability to deceive in children with autism spectrum disorders. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 41, 185-195. doi:10.1007/s10803-010-1045-4
- Loeber, R., & Schmalting, K. B. (1985). Empirical evidence for overt and covert patterns of antisocial conduct problems: A metaanalysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 13, 337-352.
- Lyon, T. D., & Dorado, J. S. (2008). Truth induction in young maltreated children: The effects of oath-taking and reassurance on true and false disclosures. *Child Abuse & Neglect*, 32, 738-748. doi:10.1016/j.chiabu.
- Lyon, T. D., Malloy, L. C., Quas, J. A., & Talwar, V. A. (2008). Coaching, truth induction, and young maltreated children's false allegations and false denials. *Child Development*, 79, 914-929. doi:10.1111/j.1467-8624.2008.01167.x
- Macmillan, Kuhn, D. (2000). Metacognitive development. *Current Directions in Psychological Science*, 9, 178
- Martos Ágostné (1913) A gyermekkor hazugságok lélektana és pedagógiája. In: *A gyermek. A Magyar Gyermektanulmányi Társaság közlönye. VII. Évfolyam*, 393
- McCarthy, A., & Lee, K. (2009). Children's knowledge of deceptive gaze cues and its relation to their actual lying behavior. *Journal of Experimental Child Psychology*, 103, 117-134.
- Murphy, S. M., Talwar, V. & Lee, K. (2007). White lie-telling in children for politeness purposes. *International Journal of Behavioral Development*, 30,1-11. doi:10.1177/0165025406073530
- Piaget, J. (1965). *The moral judgment of the child* (trans. M Gabain). Glencoe, IL: Free Press. (Original work published 1932)
- Polak, A., & Harris, P. L. (1999). Deception by young children following noncompliance. *Developmental Psychology*, 35, 561-568. doi:10.1037/0012-1649.35.2.561
- Popliger, M., Talwar, V., & Crossman, A. (2011). Predictors of children's prosocial lie-telling: Motivation, socialization variables, and moral understanding. *Journal of Experimental Child Psychology*, 110, 373-392. doi:10.1016/j.jecp.
- Rasmussen, C., Talwar, V., Loomes, C., & Andrew, G. (2008). Brief report: Lie-telling in children with fetal alcohol spectrum disorder. *Journal of Pediatric Psychology*, 33, 220-226. doi:10.1093/jpepsy/jsm069
- Talwar, V., & Lee, K. (2002a). Development of lying to conceal a transgression: Children's control of expressive behavior during verbal deception. *International Journal of Behavioral Development*, 26, 436-444. doi:10.1080/01650250143000373
- Talwar, V., & Lee, K. (2002b). Emergence of white lie-telling in children between 3 and 7 years of age. *Merrill-Palmer Quarterly*, 48, 160-181.
- Talwar, V., & Lee, K. (2008). Social and cognitive correlates of children's lying behavior. *Child Development*, 79, 866-881. doi:10.1111/j.1467-8624.2008.01164.x
- Talwar, V., & Lee, K. (2011). A punitive environment fosters children's dishonesty: A natural experiment. *Child Development*, 82, 1751-1758. doi:10.1111/j.1467-8624.2011.01663.x
- Talwar, V., Gordon, H., & Lee, K. (2007). Lying in the elementary school: Verbal deception and its relation to second-order belief understanding. *Developmental Psychology*, 43, 804-810. doi:10.1037/0012-1649.43.3.804

- Talwar, V., Lee, K., Bala, N., & Lindsay, R. C. L. (2002). Children's conceptual knowledge of lying and its relation to their actual behaviors: Implications for court competence examinations. *Law and Human Behavior*, 26, 395–415. doi:10.1023/A:1016379104959
- Talwar, V., Lee, K., Bala, N., & Lindsay, R. C. L. (2004). Children's liotelling to conceal a parent's transgression: Legal implications. *Law and Human Behavior*, 28, 411–435.
- Turiel, E. (1983). *The development of social knowledge: Morality and convention*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Wellman, H. M. (1992). *The child's theory of mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Williams, S., Moore, K., Crossman, A.M., Talwar, V. (2016). The role of executive functions and theory of mind in children's prosocial lie-telling. *Journal of Experimental Child Psychology*, 141, pp. 256-266
- Wimmer, H., Perner, J. (1983). Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13, 103–128.
- Xu, F., Boa, X., Fu, G., Talwar, V., & Lee, K. (2010). Lying and truth-telling in children: From concept to action. *Child Development*, 81, 581–596. doi:10.1111/j.1467-8624.2009.01417.x
- Zelazo, P.D. (2006) The Dimensional Change Card Sort (DCCS). A method of assessing executive function in children. *Nature Protocols*, 1, pp. 297-301
- Zimmer-Gembeck, M. J., & Collins, W. A. (2008). Autonomy development during adolescence. In G. R. Adams & M. D. Berzonsky (Eds.), *Blackwell handbook of adolescence* (pp. 174–204). Oxford, UK: Blackwell. doi:10.1002/9780470756607.ch9

Notes

The research was supported by the Digital Society Competence Centre of the Humanities and Social Sciences Cluster of the Centre of Excellence for Interdisciplinary Research,

Development and Innovation of the University of Szeged. The author is member of the New Tools and Techniques for Assessing Students Research Group.



Anna Margit: Özvegy

KÖZÜGYEK NÉLKÜLI KÖZÖSSÉGEK

Közösségfogalmak vizsgálata a magyarországi közösségi terek működésének, szolgáltatásainak tükrében

DOI 10.35402/kek.2024.2.7

Absztrakt

A tanulmány a hazai közösségi tereket, azok működésén és szolgáltatásain keresztül azok közösségképét vizsgálja. A 2021 óta zajló kutatás középpontjában a közösségi terek által a lokális közösségekre gyakorolt hatás, a működésük nyomán létrejött értékek és a hozzájuk köthető társadalmi tőke vizsgálata áll. A kutatás eddigi szakaszában a közösségi terek vizsgálata az azok működésében aktívan résztvevő szakemberekkel lefolytatott félig strukturált interjúkon keresztül zajlott. Jelen tanulmány az eddig lefolytatott, alacsony elemszámú (N=16), de összetételében változatos csoporttal folytatott interjúkban tapasztalt ismétlődő mintázatok összegzése. A válaszadók önkormányzati, nonprofit, vagy e kettő speciális együttműködésében szerveződő közösségi terek munkatársai, ökéntesei. A beszélgetésekben a terek szolgáltatásainak jellegéből, az egyes kihívásokra adott – vagy nem adott – válaszokból körvonalazódik két teljesen különböző, Magyarországon egyszerre, egy időben párhuzamosan létező közösségkép, melyeknek közös pontja az apolitikus attitűd és a helyi közélet tudatos kizárása. A tanulmány célja ezek ismertetése és értelmezése

Kulcsszavak: közösség, közösségi tér, közügy

Abstract

Communities without public affairs
Examining community concepts in the light of the operation and services of community spaces in Hungary

The study examines the community image of domestic community spaces through their operation and services. The research, which has been ongoing since 2021, focuses on the impact of community spaces on local communities, the values they create and the social capital they generate. So far, the research has explored community spaces through semi-structured interviews with professionals and volunteers actively involved in their operation. The present study is a synthesis of the recurrent patterns

observed in the interviews conducted so far with a small number of participants (N=15), but with a diverse group of participants. The respondents are staff members and ecumenists of community spaces organised by municipalities, non-profit organisations or special collaborations of these two. From the nature of the services provided by the spaces and the responses given - or not given - to the challenges, two completely different images of community emerge from the interviews, which exist simultaneously in Hungary, with a common point of apolitical attitude and a conscious exclusion of local public life. The aim of this study is to describe and interpret them.

Keywords: community, community space, public affairs

Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben folyamatosan következett be a közösségek szétmorzsolódása, az online térbe szorulása. A médiumok, közösségi platformok folyamatosan kínálnak olyan online közösségeket az egyén számára, melyek kielégítik a közösséghez tartozás igényét a különböző témák mentén szerveződő pszeudocsoportokkal (Vercseg 2018). A Covid-járvány miatti lezárások tovább fokozták az elszigetelődést és visszatérve a pandémia után, egyre nagyobb kihívást jelent a szakemberek számára a közösségek aktivizálása, bevonása, újraépítése az offline közösségi terekben. A közösségi aktivitás, a közösség iránt érdeklődés pedig a közéleti ügyek iránti érdeklődés alapja, általa jöhetnek létre a demokratikus közélet csírái (Utasi 2012). A vidéki környezetben, hátrányos helyzetű, leszakadó régiókban a közösségek számára nyitott nem kereskedelmi céllal létrehozott terek tehát közösségépítő munkájukkal színterei lehetnek, lehetnének e csírák létrejöttének.

Jelen tanulmány középpontjában a közösségi terek, a közösségi tereket látogató, azokat működtető közösségek állnak. A kutatás arra tesz kísérletet, hogy a közösségi terek egyfajta tipizálását alkossa meg az azok működése nyomán a helyi közösségben létrejött változások, értékek mentén, továbbá vizsgálja a közösségi terekben létrejövő társas kapcsolatokat,

erős és gyenge kötések a közösségi terek működése és az általa generált események tükrében. A vizsgálat egyik központi eleme a magukat közösségiként említő terek összehasonlítása szerveződési struktúrájuk és működési modelljük szerint, valamint e struktúrák és modellek vizsgálata és összehasonlítása az általuk létrehozott társadalmi tőke és a lokális társadalomra gyakorolt hatás alapján. A 20. századi magyar művelődéstörténetben a közösségi művelődés és a közművelődés céljából létrehozott terekre számos példát találhatunk, melyek többnyire lokális jellegűek, a művelődési, kultúra teremtői, befogadói, szociális-felzárkóztató, közösségi funkciók betöltését kívánják szolgálni és melyekben korszakonként eltérő intenzitással jelenik meg egyfajta ideológiai funkció is (G. Furulyás, 2016).

A tanulmány célja kettős: egyfelől, hogy a kutatás keretében lefolytatott szakértő interjúk összegzésén keresztül bemutassa, milyen motivációi, milyen céljai és törekvései vannak a közösségi terekben aktívan tevékenykedő szakembereknek, milyen kihívásokkal, dilemmákkal találkozhatnak munkájuk során és mindezeket hogyan befolyásolja működésük struktúrája és keretrendszere. Másfelől, hogy a lokális kis közösségekkel foglalkozó szakemberekkel lefolytatott beszélgetéseken keresztül azonosságokat és különbségeket keressen a közösségértelmezésekben, így rajzolva meg a mai Magyarországon közösségekkel foglalkozó intézmények, szervezetek közösségekről és a közösségek számára nyitott terek szerepéről alkotott képét. Emellett célja, hogy kitekintve az elmúlt 80 év kultúrtörténeti és közművelődési törekvéseire, párhuzamokat keressen az egyes időszakok közösségekkel, közművelődéssel kapcsolatos szakmai motivációi, közösségképe és a jelenleg meglévők között. Kutatói kérdés volt, hogy mit jelent a „közösségi” jelleg az egyes közösségi terek esetében az eltérő működési struktúrák (fenntartás, működés jellege, elérni kívánt célcsoport, funkciók) mellett az általuk szervezett közösségi események tükrében, valamint, az, hogy van-e összefüggés a működési struktúra és a közösség bevonódásának mértéke és jellege között. Választ szeretne kapni a kutatás arra is, hogy a közéleti témák milyen mértékben jelennek meg az egyes működési struktúrák mellett a közösségi terek szolgáltatásai között. A kérdések megválaszolásához először a hazai közművelődéssel, közösségek számára nyitott terekkel, közösségekkel és közügekkel kapcsolatos szakirodalom áttekintésére kerül sor, amit a közösségek terei és a közügekkel kapcsolatos állampolgári aktivitás közötti összefüggések feltárása követ. Az eredmények ismertetése előtt bemutatásra

kerül a vizsgálati módszer és a minta, azt követően pedig a szakemberekkel készített félig struktúrált interjúkon keresztül a különböző működési struktúrájú közösségi terek közösségképe kerül fókuszba. Az egyes interjúk részletein keresztül a cikk feltárja és összehasonlítja a közösségi terekben megjelenő közélettel kapcsolatos attitűdöket is.

Elméleti háttér

Közösségi terek a Casinótól a művházig - Kitekintés a kultúra és közművelődés hazai színtereinek történetére

A közösség által használt terek története hazánkban összefonódik a közművelődés és kultúrafogyasztás történetével. Ennek egyik oka az a történelem számos mozzanatával igazolható tény, hogy a magyar történelmen végighúzódik a mindenkori állam politikai gyanakvása az önszerveződő, önszervező szervezetekkel, közösségekkel szemben. I. Ferenc császár korlátozta a nyilvános közösségek működését, ellenőrizte a színházak tevékenységét és 1798-ban megszervezte tanulmányi és cenzúrabizottságot. Ez az intézkedés okozta, hogy a kultúra gondozása a magyar történelem e szakaszában a családi, baráti közösségekbe szorult vissza. A „művelődési otthon” kifejezés említésekor ugyanakkor sokakban a „sztálinista” maradvány sejlik fel, mint a központosított kulturális és szabadidős tevékenységek állami színterei, noha az intézményrendszer eredete a felvilágosodásra nyúlik vissza.

A polgárosodással egyidejűleg jelentkezett az igény arra, hogy minél szélesebb társadalmi rétegekhez jusson el a népoktatás. A nemzeti kultúra szélesebb tömegekhez való eljuttatása érdekében adományozói összefogások kezdődtek. Egyetemek, könyvtárak, karitatív intézmények sora jött létre a nemesség adományaiból, itt említendő Széchenyi akadémiára tett felajánlása is. A közművelődés aktivitásait Széchenyi 1830-ban kiadott Hitel című munkája lendítette fel. „A lelkesedés és felháborodás az érdek- és értéktálatlanító szervezetek sorát hívta életre”. A reformkorban az információk szélesebb paraszti rétegek számára történő eljuttatása érdekében olvasókönyvek, kalendáriumok jelentek meg, a nemesség számára pedig a társadalmi nyilvánosság legfontosabb színtere a Széchenyi által alapított Nemzeti Casinó (1827) lett, melynek mintájáról Szemere Bertalan így ír angliai naplójában: „A clubok (casinók) itt hatalmas erkölcsi erőfeszések, mikben közügek lévén a beszélgetés tárgyai,

a leghanyagabbak, a legönzöbbségek is részvevő polgárokká képződnek..." (Kovalcsik, 1987:35-36). Széchenyi István e szellemben alapította meg (a mágánásoknak) a Nemzeti Kaszinót, a polgárság számára pedig e szellemben épült meg 1833-ban az első magyar „művelődési ház”, a Pesti Vigadó (a Redoute). A kaszinó alapításakor Széchenyi három célt határozott meg: az „elmesúrlódás”, a koncentráció és a kulturált szórakozás politikamentes helyszínének szánta. A Nemzeti Kaszinó mintájára először megyei kaszinók, majd városi és subás kaszinók jöttek létre az egyes rétegek összefogására. A kaszinók biztosították a jelenről és a jövőről való gondolkodás szellemi színtereit. A felnőttek művelődésének szervezeti formáit, a különböző önképző egyesületeket és kulturális közintézményeket a reformkorban az aktív közösségek összefogása hozta létre. Az állam lassan reagált a felnőttek művelődésének igényeire. Munkásképzők jöttek létre, vándortanítókat képeztek és küldtek ki a falusias országrészekre (B. Gelencsér, 2010).

A monarchia idején, 1867 és 1918 között a kultúra decentralizálása és magyarosítása érdekében tett lépések egyre szorgalmazták olyan vidéki terek létrejöttét, melyek ha csak időszakosan is, de szélesebb tömegek hozzáférését engedték a műveltséghez és kultúrához. 1875-ben került kiadásra az a miniszteri rendelet, mely szigorúan megtiltja az egyesületek politikai tevékenységét, korlátlan teret biztosítva ugyanakkor a művelődés, a szórakozás, valamint a gondoskodást célzó egyesületi aktivitás számára (Gyáni, 2010). A közösségek számára a művelődés okán létrehozott terek között az elsők a György Aladár által alapított közművelődési csarnokok (1890), melyeket a vidék szellemi központjainak szán és melyek a Vigadóhoz hasonlóan a mai művelődési házak elődjének tekinthetők. A közművelődés tudományos keretrendszere nem épül ki a 19. században, de törekvések vannak arra, hogy a köz művelése megtörténjen, így a „közművelődési” jelző számos egyesület és intézmény nevébe bekerül. Szegeden 1911-ben jön létre a Közművelődési Palota, mely a Városi múzeumnak és a Könyvtárnak ad helyet (T. Kiss, 2019).

A 20. század elején népfőiskolai tanfolyamok szerveződnek, majd intézményesült formák is alakulnak. 1908-ban megalakul az Országos Közművelődési Tanács. A köznapi életben a közművelődés kifejezés helyett a népnevelés szóhasználat terjed el, mely folyamat jegyében folyóiratokat jelentet meg, eseményeket, találkozót szervez vidéken is az Országos Szabadoktatási Tanács, majd az Iskolán kívüli Népművelés Országos Bizottsága (uott).

A két világháború között a falun élők művelődésének megszervezéséért kiskönyvtárakat adományozott az állam 2700 falunak, tanfolyamokat szervezett iskolán kívüli népművelés címén, de legnagyobb állami támogatottságot az állami iskolai intézményrendszer kapott. A falusi közösségi színterek az iskola és egyház kötelékén kívül a népi társ-munkák színterei, a kalácsa, a fonó voltak, a nagyvárosi közösségi összejövetelek helyszínei a klubok, egyletek, éttermek és kaszinók (Gelencsér, 2010). Mindezek mellett legnagyobb közösségszervező ereje a vallással, hitélettel kapcsolatos szervezeteknek, intézményeknek volt. Ilyen volt például a földművesek és földmunkások legényegyleteit összefogó KALOT és a leányoknak szerveződő KALÁSZ.

A II. világháború után központosítás kezdődött és az állam által kedvelt kulturális és közösségi, közművelődési irányzatok kaptak teret. A második világháború után gyökeresen átalakult a művelődéspolitikai és a kultúraközvetítés módja is. Az iskolán kívüli népművelés koncepcióját – egy időre – felváltotta a Karácsony Sándor nevével fémjelzett szabadművelődés rendszere. 1945 után, mikor a Szovjet mintára létrejött kultúrotthonok, kultúrházak építése mozgalmi szintre nőtt, a szocialista szemléletet tükröző títustervek nemcsak az épületek megjelenésében, de mindinkább a kultúrpolitikai tartalomban is követték a kommunista párt által diktált vonalat. Az idejétmúlt világnézeti elemek átmenetével vádolt Országos Szabadművelődési Tanács (OSZMT) számos tagját eltávolították, helyüket káderekkel töltötték fel. Az állam egyre türelmetlenebbül akart kizárólagos befolyást a kultúra területén is, sürgette az átállást a szabadművelődésről irányított népművelésre (Szórá, 2017). Ettől kezdve az állam meghatározó szereplője a hazai kulturális színtérnek, irányítja a széles tömegek kulturális életét (T. Kiss, 2019).

A kultúrotthon-mozgalom célja az ú.n. kulturális nevelőmunka folyamatosságának biztosítása volt, de az egyes területek összekapcsolása egyúttal lehetővé tette a megfelelő politikai irányítást és rendszeres ellenőrzést is (Ónodi, 1951). A kultúrotthonok a „szocializmus templomai” lettek (Zólyomi, 1969. 3. o.).

„A művelődési otthonok országos hálózatának megteremtése a szocialista kulturális politika egyik nagy vállalkozása volt, amellyel egy egységes szocialista intézménytípus kiépítésére törekedett.” (Szabó 1953 in Kovalcsik 2003, 15).

A kulturális forradalom célja a dolgozó tömegek műveltségi színvonalának növelése, a lakosság

világnézeti, politikai, szakmai és művészeti nevelése, társas életének formálása, szervezése, a színvonalas szórakozás kereteinek kialakítása. Ahogy Köpeczi Béla fogalmaz: „A kulturális forradalom célja a korábbi uralkodó osztályok, kiváltságos rétegek monopóliumának megszüntetése, a munkások és a parasztok számára a művelődési lehetőségek megteremtése, a marxista világnézet terjesztése, a tudomány támogatása, a szocialista művészet kifejlesztése és új szocialista értelmiség kialakítása volt.” (Köpeczi, idézi Kovalcsik, 1987, 744)

A '60-as években létrejött kulturális változások eredményeként a programszerűen, kényszeresen megépített kultúrházak nem voltak képesek kielégíteni a kultúrára vágyó emberek igényeit, egyértelműen vesztek vonzerejükből, amit a televízió, a rádió széles körű elterjedése tovább rontott. A későbbi, nyugat felé történő nyitással, majd az egységes kultúrpolitikai stratégia híján, ezek az intézmények végleg magukra maradtak és a helyi igényekhez alkalmazkodva működtek. A tartalmi kiüresedéssel funkcionális feltöltődés kezdődött ezekben az intézményekben, néptáncsoportok, tanfolyamok, a kics csoportos művelődési formák (fotó klubok, informatikai klubok, filmklubos, stb) felé fordult a közönség. A kultúrházak többszáz férőhelyes termei csak ünnepi alkalmakkor, nagyobb közösséget megmozdító szórakoztató események, multságok alkalmával teltek meg, egyébként legtöbbször kihasználatlanok maradtak. A hetvenes években szabályozás követelte meg a művelődés iránti igény felkeltését a közművelődési intézményektől (Koncz, 2002).

„A közművelődést szolgáló valamennyi intézmény közös feladata, hogy felkeltse a művelődés iránti igényt, közreműködjön annak kielégítésében, a közművelődés eszközeit és alkalmait mindenki számára hozzáférhetővé tegye, és ezzel szolgálja a kultúra demokratizálódását, a közösségi gondolkodás és életmód általánossá tételét.” (Kormos, 1999, 20)

A kultúrházak, művelődési házak által ajánlott programlehetőségek mellé kívülről szivárogtak be fokozatosan olyan tartalmak, melyek a közösség „magaskultúra” iránti igényét elégítették ki. A művelődési házak, mint infrastrukturát biztosító közeg voltak jelen a kulturális és közösségi folyamatokban. Azok a tartalmak, melyek ideológiai tartalmuk miatt nem fértek be ezekben az intézményekbe, alternatív közösségi tereket hoztak létre maguknak. Ezeknek a sokszor teljesen „ártatlan”, de az állam által „izgatásnak” tekinthető tartalmaknak és a hozzájuk tartozó gondolatiságnak a kiszorulása az államilag elfogadott kultúrából beindítja azokat a hazai folyamatokat, melyek például a hazai hippy, vagy punk mozgalmakhoz

is vezettek (T. Kiss, 2019). A hazai közösségi mozgalmak sokáig meg is maradnak a közművelődés területén, és ahogyan az az államszocialista utódállamoknak általában jellemzője a régióban, nálunk is sokáig hiányzik a széles körű alulról építkezés és civil aktivitás. Nem véletlen az sem, hogy a hazai közösségfejlesztés közvetlenül a népművelésből fejlődött ki, mely az organikus törekvések eredményeként jelent meg a társadalmi szinten, sokszor ösztönösen folytatva az értelmiségi hagyományokat (Vercseg, 2010).

A rendszerváltással együtt jelentős társadalmi változások indultak, melyek kihatottak a közösségek művelődésére is. Az új, 1997-es közművelődésről szóló törvény kiter a civil szféra fontosságára, szerepvállalására és megfogalmazódik az egyének és közösségek joga a művelődéshez. A „köz” előtag helyett a „magyar” és a „nemzeti” jelzők kerülnek előtérbe, a korábbi közművelődési központok pedig kulturális központokká alakulnak. A budapesti központú Nemzeti Művelődési Intézet 2016-ban megszűnik, helyét a lakitelki székhelyű NMI Művelődési Intézet Nonprofit Kft. veszi át, mely a Durkó Mátyás által megkezdett hagyományok folytatását, a keresztény értékekre hivatkozó egységes nemzetnevelést tűzi ki céljává (T. Kiss, 2017).

Ma a helyi közművelődés intézményei megmaradtak a kultúra közvetítés színtereinek. Szolgáltatásaiknak palettája, teljes rendszere is ehhez igazodik, mely a fenntartó rugalmasságától függően némiképp bővíthet a bennük dolgozó szakemberek elköteleződésének, elhivatottságának függvényében (Monostori, 2019). Ezek a jellemzően önkormányzati, állami fenntartásban működő intézmények azonban az egyre fokozódó gazdasági megszorítások miatt a korábban jellemzően diplomás szakalkalmazottak létszámát egyre csökkenteni kényszerül és az egy-két fős szakmai állomány mellett, az intézmények működéséhez elengedhetetlenül szükséges munkakörök betöltését közfoglalkoztatottakkal oldja meg. A fogyatkozó szakmai állomány, a szűkös források, valamint az erős önkormányzati, állami függés miatt a kulturális közintézmények programjainak, szolgáltatásainak köre egyre szűkebb, nem egyszer elsősorban a működéshez szükséges forrásteremtés tematizálja azt (Beke, 2010).

A közösség értelmezései és az értelmezés dimenziói

A „közösség” és „közösségi” kifejezések, de önmagában a „köz” szó, mint előtag egészen más jelentéssel

bírnak a magyar történelem egyes szakaszaiban. Egyes korszakokban meghatározó elemei egyes politikai és társadalommegújítási folyamatoknak, más pillanatokban prioritás minden tiltása, ami kapcsolatos a „köz”-zel. Ez a furcsa történeti rétegződés szinte rátapad e kifejezésekre és nem egyszer megnehezíti annak általános megértését, befogadását, a vele való azonosulást. A Révai Kis Lexikona 1936-os kiadásában már említi a „a nagy közösség”: a köz érdeke kifejezést, abban a kontextusban, ahogyan a dolgozatban is értelmezem többek között, azaz a közt, mint az egyéneken túlmutató nagy közösséget. A „köz”-zel való feladatok talán első, kutatásom szempontjából releváns említése az 1777-ben megjelenő első, majd az 1806-os második Ratio Educationis, mely a „köz” kifejezést, mint a társadalom egy bizonyos szempontból elkülönülő csoportra érti és alkalmazza, majd tágabb értelmezése is megjelenik a „köz nevelése” és „közboldogság” kifejezésben (Benkóczi, 1928). A „köz nevelése” kifejezését váltja fel a „nép nevelése” Andrássy kormányának kultuszminisztere, Eötvös József alatt. Nála jelenik meg a közműveltség kifejezés is, melynek sikerében nagy jelentőséget tulajdonít az értelmiségnek, az értelmiség köz érdekében kifejtett aktív felelősségvállalásának (Eötvös, 1886).

A 19–20. század tudományos diskurzusában számos elmélet született, mely a közösséggel, annak definiálásával foglalkozik. A közösségek iránti érdeklődés az urbanizáció nyomán létrejött jelentős társadalmi változásokkal erősödött fel. E korszak társadalomelméletei összecsengenek abban a tekintetben, hogy a modernizáció, az urbanizálódás hatására a társadalmi kapcsolatok új kihívásokkal kell hogy szembenézzenek. Az átrendeződő társadalom új közösségei, és az egyes csoportok, társulások külső és belső működéseinek és kapcsolatainak vizsgálata számos irányzaton keresztül próbálta létrehozni a maga közösség-definícióit. Az urbanizáció a 19. század utolsó harmadában olyan mértékben változtatta meg a társadalom szerkezetét és kapcsolatait, úgy és olyan ütemben nőtt meg a nagyvárosok népessége és szakadt el lakosságuk a régi világ emlékeitől, hogy az egy erős hagyománykereséshez, a népi kultúrák felé forduláshoz vezetett. Az elszigetelt törzsi közösségek és kultúrák a művészet és tudomány érdeklődésének egyaránt középpontjába kerültek, új aspektusokat hozva be a vizsgálódásba. Az új tudományágak megjelenésével egyidejűleg jelentek meg az újabb és újabb közösség értelmezések. Az ökológia, etológia, a genetika és a demográfia külső és belső azonosságokat és

különbségeket kereső törekvései mellett megjelent a szociológia és a szociálintropológia saját közösség-definíciója is, mely kiegészült a múlttal párhuzamokat kutató tudományágak, a régészet és történelemtudomány által keresett összefüggésekkel. Így került képbe a közösség-definíciók vizsgálatánál az időbeliség kérdése. A 19. századi korai szociológia elmélete méretük alapján (is) tipizálni kezdi az egyes embercsoportokat és vizsgálja a különböző léptékű társas mezők külső és belső folyamatait, keresve azok jellegzetes kapcsolattartási típusait, viselkedési mintáit. A közösség különböző értelmezéseivel a 20. század elejétől a közösségtanulmány (community study) is foglalkozik. Ez a komplex, interdiszciplinárisnak mondható módszertan magának tekinti az antropológia, a szociológia, az etnográfia, a városkutatás és estenként az urbanisztika módszertanát is, de ahogy Becze Szabolcs fogalmaz, ez fordítva is igaz, vagyis a fent említett diszciplínák némelyike „saját gyerekeként” tekint a közösségtanulmányra (Becze, 2010).

A jelenkori közösségtanulmány elsődleges hivatkozási pontként tekint Max Weber és Ferdinand Tönnies közösség-definícióira. Max Weber a társadalmi kapcsolatokból vezeti le a közösség fogalmát és az emberi kapcsolatok szubjektív dimenzióját emeli ki. Zárt és nyitott társadalmi kapcsolatokat, ezekkel összefüggésben pedig társulásokat és közösségeket különböztet meg. Megnehezíti a weberi közösség értelmezést az általa használt két kifejezés magyar megfelelőinek hiánya. Megkülönbözteti ugyanis a közösség, mint képződmény létrejöttét, és magát a képződményt, mely képződménynek, az abban jelen lévő cselekvők a tagjai. Mint írja, társadalmi kapcsolatot akkor nevezünk „közösségnek”, ha a társadalmi cselekvésben résztvevőket érzelmi-indulati vagy tradicionális összetartozáson alapuló beállítottság jellemzi. Társulásról akkor beszélünk, ha érték vagy cél mentén motivált érdekek vezérlik őket (Weber, 1967). Ferdinand Tönnies megkülönböztette a valós személyes, a vérségi, a hagyományos, a kapcsolatokon, a kulturális azonosságon alapuló közösségeket, melyek organikusak és a társadalom képződményei, melyek mechanikusak, mesterségesek. Tönnies szerint „minden bizalmas, otthonos, kizárólagos együttélést közösségnek kell tekinteni” (Tönnies, 2004:9-10) és kiemeli a vérségi kapcsolatot, mint legerősebb közösségalkotót. Tönnies definíciója: „Az emberi akaratok viszonyait, tehát a kapcsolatot vagy valóságos és szerves életnek tartjuk, ez a közösség (Gemeinschaft) lényege –, vagy ideális és mechanikus képződménynek – ez a társadalom

(Gesellschaft) fogalma.” (Tönnies 1983:9). A közösség a weberi megközelítésben magában foglalja a családi életet, „melybe az ember egész érzületével, gondolkodásmódjával beletartozik és sajátos alanya a nép”, magában foglalja az erős közösségi kötelekkel rendelkező falusi életet, „melybe az ember egész kedélyével tartozik és sajátos alanya a község” és harmadikként a városi életet, „melyhez az ember egész lelkiismeretével kapcsolódik, s sajátos alanya az egyház” (Tönnies, 1983:329). Tönnies a szabad választáson alapuló, nem organikus jellegű, szellemi barátságokat, elvbarátságokat nevezi a városok sajátjának a szomszédság mellett, melyeket az alkotó akarat tart életben. A kapcsolatok és vérségi kötelék, mint közösségalkotó elv mellett Tönniesnél és Webernél is megjelenik a térbeliség kérdése, melyre még visszatérünk e szakaszban

Az urbanizáció és iparosodás folyamatai felerősítették azokat a nézeteket, melyek szerint nem létezik kollektivitás, hagyomány, kontinuitás és stabilitás nélkül közösség, és kialakult egyfajta idealizált, idilli közösségkép a tudományos köztudatban. A népi kultúra és népi hagyományok felé fordulás az identitáshiány tünetének tekinthető, mely az iparosodással egyidejűleg bekövetkezett nagyvárosi népesség drasztikus megnövekedéséhez köthető. Ez az idealizált közösségek utáni vágy hozta előtérbe a társadalmat és közösséget. A 19–20. század társadalomtudományi értekezései a közösséget a tér és idő problémája szerint ragadták meg. Az alapvető kérdések, melyek elvezettek a közösségtanulmány megszületéséhez arra irányultak, hogyan lehet az egyes közösségeket a térben konceptualizálni, valamint hogyan lehet az időben, akár egymáshoz képest értelmezni azokat. A közösségtanulmánynak – módszertani nehézségei mellett – vizsgálatának tárgya, vagyis a közösség pontos meghatározásának nehézségével is szembe kellett néznie. Egyes definíciók túl általánosnak, mások túlságosan specifikusan írták le a közösséget, annak határait és mechanizmusait (Becze, 2010). A nagyvárosok tömegtársadalmainak kialakulásával a településszociológia irodalmában szembekerül egymással a vidéki és a nagyvárosi közösségi lét. A 20. század elején megjelent tanulmányában Georg Simmel (1973:255–266) a racionális és intellektuális nagyvárosi közösségi létet veti össze a vidéki, a kistelepülések érzelmi kapcsolatokban gazdag létezésével, melyben a család, a hagyományok és a vallás jelentik a közösség-szervező erőt. A Chicagói iskola egyik meghatározó gondolkodója Louis Wirth (1973:41–63) a technikai civilizáció térnyerését írja le a nagyvárosokban a

népi közösségekkel szemben. Az urbanizáció hatására elmagányosodás és kiüresedés vár az egyénekre, az újonnan létrejövő közösségekben pedig a rokoni kötelékek helyett már az érdekek jelentik a szervező erőt.

A közösségtanulmány 20. századi történetét Kovács Éva három részre osztja annak közösséggel kapcsolatos elméletei és viszonyulásai szempontjából. Az első „nemzedék”, ahogyan nevezi, a közösséget adottnak tekintette, a történeti perspektívát figyelmen kívül hagyta. A második „nemzedék”, akárcsak az első, a népet és a kisvárost helyezi túlsúlyba vizsgálataiban. Kritikaként jelenik meg e korszak képviselőivel szemben, hogy nem leírni, mint inkább előírni törekednek a közösség normáit. A harmadik „nemzedék” szakít a közösség ideájával és arra volt kíváncsi, hogyan definiálják és képzelik újra az emberek közösségeiket és identitásait (Kovács, 2007).

Fordulat a hetvenes években következik be a közösségtanulmányban és kutatásának tárgya már nem a közösség, mint idea, sokkal inkább a vizsgált közösségek definíciója önmagukról, identitásukról. Ekkor születik meg Antony Cohen közösség definíciója. Cohen meghatároz négy feltételt, melynek a közösségnek meg kell felelnie. A társadalmi tér, a lokalitás, melyben a közösség „helyiként” éli meg magát. Az értékek, melyek a közösséggé formálódásra ösztönöznek, és melyekre identitásukat építik. A tagok között zajló interakciók és közösségek szimbolikus vetülete, vagyis társadalmi cselekvésükbe, kultúrájuk vitalitásába vetett hitük (Cohen, 1985).

A közösség térbelisége, lokalitása a legtöbb esetben első helyre kerül az elméletekben, ahogyan Cohennél is. A közösségek lokalitása a mai társadalomtudományos értekezésekben a globalitással együtt kerülnek említésre, mint a globalizáció okozta kihívások és problémák ellentétében álló érték. Becze (2010) értelmezése szerint ez a megközelítés, mely így értelmezi a közösségek lokalitását, annak a közösségeket idealizáló korai elméletnek az átörökítése, mely az iparosodás korának hagyatéka.

A lokalitás és a közösségek funkciója szerinti értelmezés összefüggéseiről értekezik Warren (1963) amerikai szociológus. Megállapítása szerint, a közösségnek öt funkciója van az életünkben: a szocializáció, a gazdasági boldogulás, a társadalmi részvétel, a társadalmi kontroll és a kölcsönös támogatás, mely funkciót a szolidaritás funkciójának is szokás nevezni. E funkcióknak mindegyike fontos a lokalitás olvasatában, ám ezek felett nincs

kizárólagos hatalmuk, jócskán túlmutatnak az adott közösség határain. Mint mondja, megszervezésükhöz a közösségi szinten túl más testületekkel, szervezetekkel való együttműködés szükséges. „Azt sem mondjuk ..., hogy ezeket a funkciókat nem láthatják el másfajta társadalmi rendszerek, például informális csoportok, formális szervezetek, vagy egész társadalmak. A közösségnek azonban az egyik fő jellemzője éppen az, hogy e funkciókat a lokalitás szintjén szervezi meg.” (Warren, 1963:10)

A 20. század utolsó évtizedeiben, majd méginkább a 21. században, mikor a globalizáció, az online platformok és a folyamatosan változó világ korát éljük, a lokalitás „sebezhető” koncepcióvá vált (Vercseg, 2012). Ugyanakkor vitathatatlan, hogy a közösség értelmezésének térbeli dimenziója továbbra is megkerülhetetlen, hiszen számos társadalmi funkciójuk mellett – ahogyan azt Warrennél is láthattuk – politikai részvételüket is lokálisan gyakorolják az emberek (Warren, 1963). A helyi identitás, a helyi részvétel és helyi cselekvés fogalmait épp a fentebb említett, a 21. században mindinkább felerősödő tényezők hozták újra előtérbe.

Helyi társadalom, helyi közügyek, lokális közösség, társadalmi tőke

Hankiss 2009-ben a regresszió csapdájába szorult magyar társadalomról beszélt. Közéleti passzivitást, magánéletbe történő visszahúzódot, társadalmi depressziót és a perspektívák elvesztését írja le. Ezzel a regresszív állapottal szembeállítja a progresszív társadalmi tudat állapotát, melyben aktív, felelős, a jövő és a világ felé forduló polgárok alkotják a társadalmat (Hankiss, 2009). A turneri liminalitás¹ elméletén vezet le a kelet-európai, jellemzően poszt-szocialista országok és ezen belül a magyar társadalom liminális, átmeneti állapotát. Mint írja, ebben az állapotban a társadalom olyan átalakuláson megy keresztül, mely pozitív és negatív végkimenetellel is záródhat és a kimenetele a *communitasszá*² vált

¹ Turner liminalitás elmélete szerint a rítusok során a közösségen belül, a rituálé egy pontján az abban részt vevők egy átmeneti állapotban vannak, melyben sem a régi normákhoz nem tartoznak már, sem az újakhoz, a kettő közé rekedve várják, hogy rituálisan csatlakozhassanak egy új normarendhez.

² Victor Turner a rítuselemzések során hangsúlyozza az egalitarizmus erős érzésének jelenlétét, mely meghaladja a közösségen belüli belső ellentéteket és kifejezi annak alapértékeit. A közösségi létezésnek ezt az aspektusát nevezi *communitas*-nak és szembeállítja a struktúrával.

individuumok kapcsolatainak erősségén és jellegén múlik. Hankiss szerint a magyar társadalomban ez a *communitas* állapot, vagyis a közösségképződés nem jött létre, a közösségi szellem, a szolidaritás szinte teljes hiánya jellemzi a magyar társadalmat (uott). A turneri *communitas* gazdag eszmecseréje, „zsibongó” közege helyett a magyar társadalom inkább néma, melynek egyik oka a vitakultúra és kommunikációs kultúra hiánya, a megosztottság és a bizalmatlanság.

Pedig a jól működő közösségeket a bizalom fogja össze (Fukuyama, 1995) és ez a bizalom elengedhetetlenül szükséges ahhoz, hogy a közösségek együtt tudjanak működni egy közös cél eléréseért. Coleman társadalmi tőkének nevezi azt a képességet, amely lehetővé teszi, hogy az emberek csoportokban, szervezetekben, közösségekben legyenek képesek társulni és e tőke erősségét annak függvényeként határozza meg, hogy az adott csoporton belüli egyének normái, értékei mennyire azonosak. E közös értékek születésének alapja a bizalom (Coleman, 1988). Egy kölcsönösségen nyugvó társadalom erősebb és hatékonyabb, mint egy bizalmatlan, „a bizalom megolajozza a társadalmat” (Putnam, 2000). Bizonyított, hogy az erős társadalmi tőkével rendelkező közösségek gazdasága is stabilabb, ez a stabilitás pedig visszavezethető a közösség tagjainak viselkedésére, arra, hogy civilekként, polgárokként viselkednek-e, aktívan részt vesznek-e a döntések meghozatalában. Az állampolgári részvétel hálózatai nem csupán a közös siker megtestesítői a társadalmon belül, de a jövőbeni normák megalapozását is szolgálják (uott). A bizalom és a bizalmatlanság tehát egyformán alakítja a társadalmat, a gazdaság és a jövő normáinak jellegét és minőségét.

A bizalom, a társadalmi tőke kialakulásához és megerősödéséhez az állampolgárok részvétele szükséges, ehhez pedig szükségesek azok a terek, melyek helyet adnak a nyilvánosságnak. Jürgen Habermas (1990) az emberiség történetében a nyilvánosság terének három típusát írja le. A hellenisztikus, agora központú antik görög világét, a középkori feudális társadalomét, valamint a 18. század végétől létező polgárinak elnevezett nyilvánosságot, mely a társadalmi és kulturális viták színhelyeként működő szalonokban, kávéházakban jött létre és mely egyszerre jelent teret és diskurzust. A modern információáramlás eszközeinek fejlődésével egyidejűleg Habermas polgári nyilvánossága jelentős változáson ment keresztül, majd az internet megjelenésével a hagyományos értelemben megszűnt, helyébe

a tömegtársadalom - vagy posztpolgári, globális, hálózatalapú- nyilvánosság lépett (Tibori Szabó, 2017).

A társadalmi nyilvánosság értelmezhető a társadalmi kapcsolatok rendszerének, a kommunikáció színteréül szolgáló térnek. Jelentősége abban rejlik, hogy lehetőséget kínál az egyéneknek a bekapcsolódásra, lehetőséget ad a véleménycserére, információcserére. A nyilvánosság az önszerveződés és társadalmi együttműködés alapvető feltétele, mely segíti a racionálisabb döntések meghozatalát egyes, a közösség szélesebb körét érintő ügyekben. A nyilvánosság szorosan kötődik a demokrácia fogalmához. Az állampolgárok közügyekben való aktív részvétele, az azok iránti elköteleződés az élénk és egészséges demokrácia alapja (Tocqueville, 1983). A nyilvánosság Habermas szerint garanciája és egyúttal feltétele a demokráciának, hiszen a nyilvánosan folytatott vita során kristályosodhat ki a közvélemény. A társadalmi nyilvánosságba bevonás és az abban való részvétel hazánkban „látszatszinten” működik, melynek oka a magyar történelemben és a bizalmatlanságban gyökerezik (Nizák, Péterfi, 2005). „Az emberek nemcsak a demokrácia intézményeiben és a politikusokban nem bíznak meg, de még egymásban sem.” (Utasi, 2010:16). A bizalmatlanság okozta elszigetelődés, a szorongó, közösségektől elzárkózó egyénekből álló atomizált társadalom kiszolgáltatott, manipulálható, s mint ilyen táptalaja az önkényuralmi rendszerek térnyerésének (Tibori 2001). Az izoláció, a mikrotársadalmi kapcsolatok felbomlása az urbanizációs folyamatok egyik következménye. A nagyvárosokban az ismeretségeken, bizalmon alapuló kapcsolatok száma csökken, a valóban bizalmon alapuló kapcsolatok a legszűkebb családra korlátozódnak (Utasi, 2018). A társadalmon belüli bizalom szintje szorosan összefügg az egyenlőtlenséggel, szolidaritással és a kapcsolatok minőségével. Minél alacsonyabb a társadalmon belül a szolidaritás és a bizalom szintje, annál kevésbé kiterjedtek és intenzívek a közösségi kapcsolatok és a civil szervezetekben való aktív együttműködés (uott).

A közösségi élet kiterjedtsége jelentős hatást gyakorol a közéleti diskurzus és aktivitás kialakulására. Aktív közéleti párbeszéd aligha jöhet létre formális és informális közösségi összejövetelek nélkül. Ezek a találkozások teremtenek lehetőséget a különféle beszéd témák, köztük a közélettel kapcsolatos témakörök felvetődésére. „A közösségi aktivitáshoz közösségi terekre, formációkra és találkozásokra van szükség, ahol összejöhetnek,

kapcsolatba kerülhetnek egymással az emberek” (Széll, 2012:28).

A fizikai térben is létező közösségi terek hozzájárulnak egy adott közösség társadalmi tőkéjének erősödéséhez. Az ezekben a terekben létrejövő gyenge kötések, a közéleti eszmecserék, az egy célért való közös együttműködés és önszerveződés mind hozzájárulnak az egyének közötti és így az egész társadalmon belüli bizalom megerősödéséhez. A családi és munkahelyi közegeken túli kapcsolatok szélesítésének lehetősége rejlik a Ray Oldenburg által harmadik helyként aposztrofált terekben. E terek Oldenburg értelmezése szerint közel hozzák egymáshoz a környéken élőket, az újonnan érkezőknek lehetővé teszik a közösségbe belépést, elősegítik különböző csoportok létrejöttét és a környék fejlődését. Miközben szórakoztatnak, teret adnak a barátságoknak, közelebb hozzák a generációkat egymáshoz és új ismeretségek létrejöttét serkentik, egyúttal teret adnak a közéleti és politikai viták kialakulásának (Oldenburg, 1989).

A harmadik terek társadalmi és politikai jelentőségét Sara Evans és Harry Boyte „szabad tér” fogalma írja le leginkább. Ezek alatt a szerzők olyan hálózatokat, közösségi tereket értenek, ahol a csoport tagjai a csoportidentitás önérvényesítését, az önbecsülés képességét és az együttműködésben rejlő lehetőségeket és értékeket tapasztalhatják meg. Ezek, az érdekérvényesítés tereiként is értelmezhető helyek a társadalmi struktúrában a privát szféra és az intézményesített mozgalmak között helyezkednek el (Evans-Boyte, 1986).

Ezek a terek felfoghatók egyúttal a hálózatelméletben „tipping point”-ként nevezett összekötőknek is, melyek egy a közösség élénk együttműködései nyomán létrejövő új társadalmi hálózat csomópontjai lehetnek. A közösségi tereket működtető szervezetek és szerveződések motivációinak és az egyes közösségi terek a fentebb leírt aspektusok mentén történő vizsgálatát ez a bennük rejlő összekötő és társadalom-megújító potenciál indokolja (Barabási-Albert, 2003).

A módszerek és a minta bemutatása

A 2023-ban zajló kutatás során Magyarországon működő, magukat közösségiként aposztrofáló terek működésében aktívan közreműködő szakemberekkel készültek félig strukturált interjúk. Közreműködő szakembernek tekintik a tanulmány azokat, akik a vizsgált közösségi tér mindennapi működésében aktívan részt vesznek, a programok szervezésével

kapcsolatos és működést befolyásoló tényezőkkel kapcsolatban döntési körrel rendelkeznek. A vizsgálati minta összeállítása két lépcsőben zajlott. Először a közösségi terek kiválasztása történt meg. A közösségi terek meghatározása a következő kritériumok mentén zajlott: 1) a névben szerepeljen a közösségi tér kifejezés; 2. a közösségi területen a keresés időszakában egy hétnél frissebb bejegyzés legyen található. Nem kerültek be a mintába kereskedelmi és vendéglátóipari egységek, továbbá piaci alapon szerveződő közösségi terek sem. Földrajzi elhelyezkedésüket tekintve kiszűrésre kerültek a fővárosi közösségi terek, melyeknek vizsgálatára a kutatás nem tér ki. Az így létrejött listából kiszűrésre kerültek a községek közösségi terei, törekedve az összehasonlíthatóságra az alacsony elemszám mellett is. Az így létrejött, városokat és megyei jogú városokat tartalmazó listából véletlenszerűen került kiválasztásra az a tíz, melyekből a megkérdezettek kikerültek. A megkérdezettek esetében a kiválasztás alapja a döntéshozatali „jogkör” és a közösségi tér működtetésével összefüggő aktivitás, részvétel volt, vagyis a megkérdezettek körébe olyanok kerültek, akik a vizsgált közösségi tér működésében, működtetésében mindennapos szerepet vállalnak, annak zavartalan nyitvatartásához szükséges részvételük. Abban az esetben, ha egy közösségi tér szakmai irányításában és működtetésében több aktív szereplő vesz részt, ott minden szereplővel készült interjú. Így összesen 16 fővel készült félig strukturált interjú.

A vizsgált közösségi terek (N=10) közé 5 önkormányzati ingatlanban, négy piaci alapon bérelt ingatlanban és egy saját tulajdonba álló ingatlanban működő közösségi tér került.

A kutatás kezdetben a megyeszékhelyeken működő terekre koncentrált, de az interjúk során felfedezhető visszatérő mintázatok alapján indokoltta vált a vidéki városok bevonása is. Így a mintába 8 település 10 közösségi tere került, 5 megyeszékhelyen és 3 vidéki városban működő.

A megkérdezett 16 alany mindegyike felsőfokú végzettséggel rendelkezik, többeknek több végzettsége is van, melyeket munkájuk során a közösségi térben használnak. Így az alanyok között 2 fő közművelődési szakember, 5 fő szociológus, 5 fő pedagógus, 2 fő szociális szakember, 1 fő művész, 1 fő fizikusvégzettséggel rendelkezik. Életkoruk alapján 23-65 év közöttiek. Az interjúk online és személyes formában történtek egy négy blokkból álló kérdéssor alapján. Az első blokk rákérdez az alany közösségi térben betöltött szerepére, státuszára, az odakerülés időpontjára és módjára és ugyanebben a

blokkban kaptak kérdéseket az alanyok a közösségi tér működési struktúrájával, alapításának körülményeivel kapcsolatban is. A félig strukturált interjú második blokkjának kérdései a közösségi tér eredetileg meghatározott céljaira – ha vannak ilyenek-, és a megkérdezett személy személyes motivációira irányultak. A harmadik blokk indirekt módon a megkérdezett és a közösségi teret létrehozók által legfontosabbnak tartott értékekre kérdez rá, melyekre a közösségi tér szolgáltatásaival, működésével hatni kíván az elért területen. A befejező szakasz az elmúlt időszakban a közösségek, közösségi terek elé gördülő nehézségekre, krízisekre, és az azokra adott válaszokra, megoldásokra kérdez rá, úgy mint Covid járvány, ukrán-orosz háború, energiaválság.

Kutatói kérdések

Az elméletekre alapozva a következő kutatási kérdések kerültek kialakításra:

Vajon a különböző működési jellegű, fenntartású, és különböző körülményeket, szolgáltatásokat biztosító közösségi terek eltérő mértékben érik-e el a helyi közösség bevonódását? Szerepel-e céljaik között a helyi lakosság bevonása?

A közösségi terek működésének jellege és fenntartásának körülményei (az ingatlanhoz kapcsolatos tulajdonviszony, az ingatlan jellege, elhelyezkedése, stb.) hatással vannak-e a nyújtott szolgáltatások jellegére?

A közösségi terek működésének jellege és körülményei (az ingatlanhoz kapcsolatos tulajdonviszony, az ingatlan jellege, elhelyezkedése, stb) hatással vannak-e arra, hogyan hat, hat-e az adott tér a helyi közösségi életre?

Válaszó	N
Neme	
férfi	4
nő	12
Kora	
21-29	1
30-39	6
40-49	6
50+	3
Státusza a térben	
alkalmazott	12
önkéntes	4

1. Ábra: A mintában szereplő interjúalanyok jellemzőinek bemutatása

	INGATLAN			ÜZEMELTETŐ		MŰKÖDÉSBE BEVONTAK STÁTUSZA			TELEPÜLÉS TÍPUSA	
	ÖNKORMÁNYZATI	PIACI	SAJÁT	ÖNKORMÁNYZATI	NONPROFIT	FÓÁLLÁSÚ	ÖNKÉNTES	KÖZMUNKA	MEGYESZÉKHELY	EGYÉB VÁROS
1. partnerségi	X				X	X	X			X
2. független			X		X	X	X		X	
3. intézményi	X			X		X			X	
4. partnerségi	X				X		X		X	
5. önszerveződő		X			X		X		X	
6. intézményi	X			X		X		X		X
7. önszerveződő		X			X		X		X	
8. intézményi	X			X		X			X	
9. intézményi	X			X		X		X		X
10. partnerségi	X				X	X	X			X

1. Ábra: A mintában szereplő közösségi terek jellemzőinek bemutatása

A kutatás azt vizsgálja, vajon az egyes közösségi terek fenntartója, a közösségi térnek helyet adó ingatlan jellege és annak tulajdoni jogviszonya háttérrel van-e az elérni kívánt szakmai célokra, a célcsoportokra és a nyújtott szolgáltatások jellegére. Ennek érdekében a mintába bevont közösségi terek között több típus is szerepel: I.) önkormányzati fenntartású, önkormányzati ingatlanban működik (továbbiakban: intézményi típus), II.) önkormányzati tulajdonú ingatlanban nonprofit szervezet által üzemeltetett (továbbiakban: partnerségi típus), III.) nonprofit szervezet által üzemeltetett és piaci alapon bérelt ingatlanban működik (továbbiakban: önszerveződő típus), IV.) nonprofit szervezet saját tulajdonú ingatlanában működik (továbbiakban: független típus). Az egyes típusok leírására az Eredmények részben kerül sor.

Eredmények

A kutatás a közösségi terek vizsgálata során azok működésének jellege, a közösségi térnek helyet adó ingatlannal kapcsolatos jogviszony és a szolgáltatások és azok célcsoportjai szerint négy típusú azonosított. E négy típus az intézményi, a partnerségi, a független és az önszerveződő közösségi tér típusa.

Az intézményi típusú közösségi terek leginkább a közművelődés intézményei, melyet az adott település, vagy településrész önkormányzata üzemeltet. Célja, hogy kulturális, szabadidős, foglalkoztató programokat szervezzen. Az intézményi típusú közösségi terek sok esetben a kultúrházak és

művelődési házak, vagy más önkormányzati fenntartású szociális intézmények alá szervezve működnek. Fókuszukban egy településrész, pl. egy lakótelep lakói állnak. Klubok, foglalkozások, szakkörök szervezése mellett kis létszámú előadások és privát rendezvények befogadására is alkalmasak. Látogatói körüket túlnyomó részt a rendszeres szakkörök, foglalkozások résztvevői jelentik, vagyis látogatóiknak köre egyazon visszatérő közösség. Az intézményi típusú közösségi terek infrastruktúrájának, terminek, eszközeinek bérbeadása szolgáltatási palettájuk szerves része. Arról, hogy mely témák fogadhatók be az intézményi típusú közösségi terekbe, a kutatásban megkérdezettek elmondása szerint egyeztetni szükséges a fenntartóval.

A partnerségi típusú közösségi terek önkormányzati ingatlanban működő, nonprofit szervezet által működtetett közösségi terek. Mint ilyenek, cél szerinti tevékenységükkel kapcsolatos programokat, eseményeket szerveznek és segítenek megjeleníteni a közösségi térben. Az egyes programokkal kapcsolatos szakmai kérdésekről a szervezet maga dönt, nem szükséges egyeztetnie az önkormányzattal, mint partnerrel. Am a megkérdezett szakemberek válaszaiból a kutatásban kiderült, hogy működik egyfajta belső kontroll az egyes témákkal kapcsolatban. Elmondásuk szerint ennek oka, hogy nem kívánnak konfliktusos helyzetbe kerülni az ingatlant rendelkezésükre bocsájító önkormányzattal. Látogatóik köre változatos, a nonprofit szervezet saját maga által meghatározott céljai mentén szerveződő tevékenységekhez kapcsolódik, illetve magát a szervezeti tagságot, önkénteseket is jelenti.

	INTÉZMÉNYI	PARTNERSÉGI	ÖNSZERVEZŐDŐ	FÜGGETLEN
CÉLCSOPORT	Település, településrész lakói.	A település, településrész lakói, vagy kiemelt csoport, pl. nyugdíjasok, fiatalok, stb.	A működtető szervezet alaptevékenységében részt vevő, vagy az iránt érdeklődők köre, településen élők.	A településen élők közössége, a működtető szervezet/szervezetek tevékenysége iránt érdeklődők.
LÁTOGATÓK	Programokon résztvevő lakosok, szolgáltatásokat igénybe vevők, esetenként (pl. színházi előadások esetén) környező települések lakói.	Kiemelt csoportok tagjai, egyes programok esetében környéken élők, településen élők.	A működtető szervezet alaptevékenységében részt vevő, vagy az iránt érdeklődők köre, önkéntesek, támogatók, egyéb érdeklődők, eseményekhez kapcsolódva a környéken élők, településen élők, egyéb lakosai.	A működtető szervezet alaptevékenységében részt vevő, vagy az iránt érdeklődők köre, önkéntesek, támogatók, egyéb érdeklődők, eseményekhez kapcsolódva a környéken élők, településen élők, egyéb lakosai.
SZOLGÁLTATÁSOK	Közművelődés körébe tartozó, kultúra, szabadidős programok, könyvtár, rendezvényhelyszín, szakkörök, klubok számára bérelhető helyiségek, esetenként családi rendezvényekre bérelhető termek.	A működtető szervezet alaptevékenységébe illeszkedő, ahhoz köthető szolgáltatások, bérelhető termek és rendezvényhelyszín, kulturális és szabadidős programok, gyakran ingyenesen.	Alacsonyküzszöbű szolgáltatások (pl. wifi, fénymásolás, a tér maga stb), a működtető szervezet, és/vagy annak partnerei által szervezett programok, közösség által kezdeményezett szolgáltatások és programok, bérelhető termek, rendezvényhelyszín.	Alacsonyküzszöbű szolgáltatások (pl. wifi, fénymásolás, a tér maga stb), a működtető szervezet, és/vagy annak partnerei által szervezett programok, közösség által kezdeményezett szolgáltatások és programok, bérelhető termek, rendezvényhelyszín.
SZERVEZŐK	Közművelődési szakember, művelődés/programszervező szakember, főállásban, rész munkaidőben. Egyes feladatok ellátására közfoglalkoztatottak bevonása.	Szervezet jellemzően egyéb forrásból, pl. pályázatokról finanszírozott munkatársai, a szervezet önkéntesei.	A szervezet meglévő és újonnan belépő önkéntesei.	Szervezet jellemzően egyéb forrásból, pl. pályázatokról finanszírozott munkatársai, a szervezet önkéntesei.
DÖNTÉSI FOLYAMAT	Fenntartóval egyeztetve, szakmai, gazdasági alapon, éves munkaterv szerint.	Fenntartóval egyeztetve, szakmai alapon, éves munkaterv szerint.	Gyakran a szervezet körüli önkéntes és támogató kör bevonásával történő demokratikus folyamat	Gyakran a szervezet körüli önkéntes és támogató kör bevonásával történő demokratikus folyamat.
NYITOTTSÁG, BEVONÁS	Nyitott az alapműködésbe illeszkedő programok számára. Piaci alapon szervezett programok számára költségtérítéssel, ingyenes események számára ingyen használható teret biztosít felügyelet mellett, nyitvatartási időben. Önkéntesség nincs jelen, esetenként iskolai közösségi szolgálatosokat bevon.	Az ingatlan biztosító partner számára is elfogadható, "külsősök" által szervezett programok számára nyitott. Piaci alapon szervezett programok számára költségtérítéssel, ingyenes események számára ingyen használható teret biztosít akár nyitva tartási időn túl is, felügyelettel, vagy anélkül is. Önkéntesség jelen van, iskolai közösségi szolgálatosokat bevon.	A működtető szervezet alapértékeivel nem ellentétes programok számára nyitott, jellemzően ingyenesen, vagy a piaci ár alatti/jelképes összegért biztosít teret. Önkéntesség markánsan jelen van, iskolai közösségi szolgálatosokat jellemzően bevon, fogad. A közösség bevonása cél.	A működtető szervezet alapértékeivel nem ellentétes programok számára nyitott, jellemzően ingyenesen, vagy a piaci ár alatti/jelképes összegért biztosít teret. Önkéntesség markánsan jelen van, iskolai közösségi szolgálatosokat jellemzően bevon, fogad. A közösség bevonása cél.
KÖZÉLETI, POLITIKAI TÉMÁK	Politikai, pártpolitikai események számára nem nyitott. Fenntartó által szervezett, engedélyezett, lakosságot érintő fórumok számára elérhető, de nem jellemző.	Politikai, pártpolitikai események számára nem nyitott.	Közéleti témákra nyitott, ám nyíltan politikai, pártpolitikai eseményeket nem fogad.	Közéleti témákra nyitott, ám nyilvánosan meghirdetett nyíltan politikai, pártpolitikai eseményeket nyíltan nem fogad. Politikai aktivizmushoz kapcsolódó, nem nyilvános tevékenységekhez helyet biztosít.

Az önszerveződő közösségi terek a közösség igénye, vagy az adott szervezet szakmai céljainak megvalósítása érdekében jönnek létre. E típusba azok a közösségi terek tartoznak, melyeknek a szakmai, szabadidős, kulturális és egyéb programok szervezése, a közösség építése és segítése mellett feladata a közösségi tér fenntartási költségeinek biztosításához kapcsolódó forrásteremtő munka. Az önszerveződő közösségi terek egy meglévő, aktív közösség tagjainak biztosítanak teret céljaik megvalósítására. Márkásan jelen van az önkéntesség, a teret használók anyagilag is hozzájárulnak az ingatlan kapcsolatos kiadásokhoz. Jelen van a szolgáltatások között az ingatlan termeinek bérbeadása, infrastruktúrájának, eszközeinek térítés ellenében történő használata külső felhasználók számára, mint forrásteremtési eszköz. A megkérdezett szakemberek elmondása szerint a befogadott eseményekkel kapcsolatban a szervezet vezetősége és tagsága közösen dönt, a döntési folyamat demokratikus. Alapvető cél a teljes nyitottság, ám az egyes „megosztó”³ témák megjelenésétől a támogatói források elvesztésének kockázata miatt elzárkóznak.

A független közösségi terek saját tulajdonú ingatlanban, nonprofit szervezet által létrehozott és működtetett közösségi terek. A működtetéshez és fenntartáshoz szükséges források megteremtésének módja diverz: vállalkozói tevékenység, pályázatok lehívása és támogatói adományok, tagdíjak egyaránt megjelennek a fenntartásra fordított bevételek között. A független közösségi terek funkciójuk tekintetében is összetettek. A tér a szervezet központja, másfelől más közösségek, formális és informális csoportok számára is helyet biztosít, akár állandó, kizárólagos használatra átadott épületrésszel. Mindezek mellett gyakran helyet kap coworking iroda, vendéglátó egység, vagy adománybolt is az ingatlanban. A kutatás jelen szakaszában elért független közösségi tér szakemberei válaszaikban elmondták: függetlenségükhöz szükséges a teljes nyitottság, mindenki számára elérhető, befogadó jelleg. Ugyanakkor a településen

³ A „megosztó”, vagy „kockázatos téma” kifejezést a megkérdezett szakemberek használták az interjúk során. Ezek jellemzően az adott település helyi közügyeivel kapcsolatos, a nyilvánosságot foglalkoztató kérdések, vagy olyan aktuálpolitikai témák, melyek az országos sajtóban vannak jelen, nagy nyilvánosságot kapnak, sokakat érintenek, a lakosságot is -jellemzően két nagy- véleménytáborra osztják. Ilyenek a szakemberek által példaként felhozottak között az LMBTQ kérdések, az orosz-ukrán háború, az oktatás vagy az akkumulátor gyárak ügye.

betöltött szerepük és megítélésük szempontjából fontos, hogy ez a függetlenség egyértelmű legyen mindenki számára, így azokat a témákat, melyek a közvélemény számára például valamely politikai oldallal azonosítható, nem engedik megjelenni a térben.

A vizsgált közösségi terek fókusza és a nyújtott szolgáltatások palettája változatos. A nonprofit szervezetek által üzemeltetett közösségi terek programjainak jellege a közösség igényeire és érdeklődésére reagálva, több esetben őket a szervezésbe bevonva alakul, így igen változatos. Az önkormányzati fenntartású közösségi tereknél a különböző klubok, délutáni csoportok mellett a hagyományörzés, a kreatív foglalkozások és a kulturális programok, mint színházi, zenés előadások vannak túlsúlyban. A mintába bevont terek között háromnak van kiemelt célcsoportja, mint az ifjúsági korcsoport, a nyugdíjasok, vagy a kisgyermekes anyák, míg a többi közösségi tér nem jelölt meg kiemelt célcsoportot válaszaiban.

Az eredmények ismertetése a továbbiakban a kutatás keretében lefolytatott félig strukturált interjúk kérdésblokkjainak mentén történik. Az első kérdésblokkra adott válaszokból egyértelműen kiderül, hogy a vizsgált közösségi terekben strukturális különbségek vannak jelen, melyek szakmai munkájukra és céljaikra ugyanúgy hatással vannak, mint lehetőségeikre. Az egyesületek, alapítványok által szerveződő tereknél a rendező és szervező elvek között jelen van a demokratikus működés, az organikus, spontán szerveződés. A válaszokból az is kiderül, hogy egyes esetekben a társadalmi részvétel érdekében végzett tudatos, míg másoknál – az elmondottak alapján látens tartalomként levonható következtetés alapján – egyfajta ösztönös közösség-építő munka zajlik. Ugyanezekben jelen van az adományozás, az önkéntesség, kevésbé hierarchikusak a belső folyamataik, mint egy önkormányzati közösségi tér esetében. Az önkormányzatok által létrehozott és működtetett közösségi terekben ugyanakkor hierarchikusabb belső működés jellemző és a közösség bevonásának mértéke és jellege is más. A különböző modellben működő közösségi terek különböző szolgáltatásokat nyújtanak az általuk elért közösségek számára céljaik elérése érdekében. A mintában szereplő közösségi terek honlapjainak, közösségi felületeinek vizsgálatakor és a megszólaltatott szakemberek beszámolóiból is kitűnik, hogy míg az önkormányzatok által üzemeltetett, vagy önkormányzatokkal kapcsolatban álló terek elsősorban szabadidős, kulturális és közművelődési

céllal kívánják elérni a minél nagyobb számú látogató közönséget, addig a nonprofit szervezetek kifejezett célja aktív közösségépítés, a helyi közösség bevonása a tér életébe, működtetésébe.

„Cél, hogy magas látogatottságot érjünk el a fiatalokkal.”

II/8. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

„Cél volt a tér kialakításával, hogy komplex szabadidős helyet hozzunk létre, ami nem csak a gyerekekre fókuszál, hanem minden korosztályra.”

I/6. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„Cél, hogy a környéken lakók össze tudjanak jönni, nekik minél több foglalkozást tudjunk szervezni az igények szerint.”

I/3. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„A funkciója, az értéke és a célja is, hogy az itt élő embereket inspiráljuk, hogy tegyenek valamit a környezetükért és jöjjenek be, kezdeményezzenek maguk is.”

II/1. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

„A közösség fejlesztése, szervezése és bevonása volt a cél kezdetektől.”

III/7. közösségi tér (önszerveződő) munkatársa

„Célunk, hogy teret adjunk a kicsit másként gondolkodó közösségeknek. Szeretnénk egy olyan lokális közegben élni, amely a társadalmi problémák mentén aktív és önszerveződő.”

IV/2. közösségi tér (független) munkatársa

Az önkormányzatok fenntartása alatt működő közösségi terekben a látogatók számának nagy jelentősége van, a szolgáltatási paletta kialakításában fontos szempont a nagyszámú közönség bevonása, ugyanakkor az ilyen terekben dolgozó szakemberek számára is világos, hogy a látogatók száma nem megfelelő indikátor az elért eredmények mérésére.

„A vezetőség számokat szeretne látni. De szakemberként tudjuk, hogy ezt nem lehet számokkal mérni. (...) ha a látogatót számként kezeled, az életben nem jön vissza többet.”

III/8. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

A nagy elérések generálása az olyan közösségi terekben is megjelenik, melyek céljukként a helyi közösség aktív részvételét, bevonódását határozták meg, ám a motivációik túlmutatnak a statisztikák számain:

„Amentén szerveződnék a programjaink, hogy mi az, amivel a legtöbb embert be tudunk vonzani. És nem azért, hogy sokan legyenek a programon, hanem azért, mert akkor nagy a merités. Ha hatvan ember bejön, lehet, hogy találunk kettőt, aki rendszeresen be tud járni, segít és maga is hozzá tud adni valamit.”

II/1. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

Az interjúk során elhangzottak alapján megállapítható, hogy célokban számos metszéspontot találhatunk az egyes működési modellek között. A szabadidő hasznos eltöltése, a programok szervezése, a helyszín biztosítása egyéni elképzelések számára mindegyik tér esetében jelen van, ahogyan a generációk összekapcsolása, a fiatalok bevonása és a helyi közösség különböző igényeire adott válaszok is. Az elmondottak szerint úgy tűnik, hogy a szolgáltatásokban is számos ponton vannak azonosságok a vizsgálatba bevont közösségi terek esetében, még ha kivitelezésük módja, és a szolgáltatások megvalósítása, finanszírozása esetenként el is tér egymástól. Visszatérő szolgáltatásként jelenik meg szinte minden tér esetében a tér biztosítása, mint alapszolgáltatás, bérbeadás, rendelkezésre bocsátás formájában. Az internet, vagy a mosdók szabad használata, büfé-szerű fogyasztási lehetőség szintén majdnem mindegyik térben megjelenik a közösség számára elérhető lehetőségek között. Visszatérő programelem a baba-mama klub, a kézműves foglalkozás, különböző mozgásformák a táncról a jógáig az önkormányzati fenntartású terekben és néhány nonprofitnál is. Különbözőség mutatkozik ugyanakkor a program paletta tervezésében és szervezésében. Míg a nonprofit szervezetek által működtetett terek szabadon, sokszor spontán és organikusan alakítják ki a heti, havi programjukat, addig az önkormányzati terek tervszerűen állítják össze programnapjukat. A megkérdezett önkormányzati terekben dolgozók válaszaikban megfogalmazták, hogy szolgáltatási palettájuk, szakmai programjuk kialakításakor a fenntartó által meghatározott céloknak kell megfelelniük és az év elején meghatározott szakmai program megvalósításáról szakmai beszámolóval kell számot adniuk az év végén. Gyakran kitűnik válszaikból, hogy szakmailag nem feltétlenül tudnak azonosulni a feljükk támasztott elvárásokkal, szakmai célokkal és igen korlátozottak a lehetőségeik a szakmai folyamatok szabad alakításának tekintetében, például forrásaik szűkössége és a fenntartó elvárásai miatt is.

„Vannak főntről jövő igények, hogy mit szeretnének a vezetőségben látni. Ezekkel mi vagy egyet tudunk érteni, vagy nem, sokszor jelezzük, hogy nem feltétlenül így működnek a látogatók. Igyekezünk megtalálni az arany középutat.”

II/8. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

„Az, hogy egyetlen közművelődési szakemberként vagyok a házban és közmunkásokkal vagyok körülveve, nagyon rányomja mindenre a bélyegét.”

I/9. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„Egy hónapra előre tervezünk és benyújtjuk a vezetőség felé a tervet. Ha nem túl drága, vagy meg tudjuk oldani semmiből, akkor többnyire átmegy.”

I/3. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„Igyekezünk olyan programokat szervezni, amikkel nem szúrunk nagyon szemet odafent, hogy drágák vagyunk.”

I/8. közösségi tér (intézményi) munkatársa

A különböző struktúrában működő és szervező közösségi terek megkérdéztett szakembereinek markánsan eltérő a közösségről, a közösségi jellegről alkotott fogalmuk is. A nonprofitok számára a közösségi jelleg a közösség aktívan bevont, a tér életében, működésében felelősséget vállaló attitűdöt jelent, az önkormányzatok közösségi tereiben dolgozó szakemberek szóhasználatában a „látogatók”, „ügyfelek”, „betérők” számára biztosított találkozási pont funkcióval függ össze a közösségiség.

„Akik a környéken laknak, azok itt összetalálkoznak, megismerkedhetnek családiás légkörben. A magányosak itt találkozhatnak másokkal.”

I/3. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„Ez attól közösségi, hogy ez a település központjában egy találkozási pont.”

I/9. közösségi tér (intézményi) munkatársa

A nonprofit szervezetek szakemberei egyértelműen fogalmazzák meg, hogy a közösségi jelleg nem a szolgáltatások szabad, ingyenes igénybevételét jelenti számukra, hanem azt, hogy létrejönnek új közösségek, melyek valamilyen téma, ügy mentén szerveződnek össze és működnek együtt tovább akár a közösségi tér falain túl is.

„Áldásos állapot, hogy van itt ez a tér, amit fenn

tudunk tartani egyelőre, és hogy van tudásunk arra, hogy tudjuk megtölteni közösségekkel. Akik közösségszervezés révén jöttek létre és erősödtek meg a kereteinken belül, azok most önállósodtak és valahogy általuk, vagy miattuk megtaláltak minket más csoportok is.”

IV/2. közösségi tér (független) munkatársa

„Úgy alakultak a társadalmi folyamatok, hogy annak ellenére mint amit mondanak, a civil szféra egyre inkább a háttérbe szorult, centralizálás ment végbe, ez természeténél fogva kizárja, hogy egy embernek beleszólása legyen a társadalmi folyamatokba. Ebben a társadalmi folyamatban nagyon fontos szerepe van annak, hogy az emberek felismerjék azt, és elinduljon egyfajta önszerveződés, ami ellensúlyozni tudja ezeket a folyamatokat és az emberek ettől esetleg a saját lakóhelyükön jobban érezzék magukat. Ez a tér erre is való.”

III/7. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„Ez egy szabad tér. Demokratikus platformot próbálunk adni embereknek és szervezeteknek, hogy közösségben tudjanak gondolkodni.”

IV/2. közösségi tér (független) munkatársa

„Folyamatosan bővíteni szeretnénk a kört és a köztük lévő kapcsolódásoknak valami jó fórumot, irányt találni. A közösség együttműködésével kell dolgozni és jobb minőségű állampolgárokat létrehozni.”

II/1. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

„Megpróbáljuk ránevelni az embereket arra, hogy nem úgy működik, hogy te csak kéred és megkapod, igenis érvényesítsd az akaratod és érvelj, ha valamit el akarsz élni a közösségben.”

II/2. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

A közösségi téren, a térhez kapcsolódó közösségen belüli bizalom kérdése a nonprofit szervezetek által működtetett terek szakembereinek válaszaiban, mint érték, mint a tér sikeres működésének egy fontos eleme jelenik meg a személyes sikereket, a legkedvesebb emlékeket és a közösségből való lemorzsolódás okait taglaló kérdések mentén:

„Legnagyobb siker? A bizalom. A közösségek bizalommal fordulnak hozzám. Ha bármilyen probléma van, ha nem is én vagyok az első, akihez fordulnak, de sokszor kéri a segítségünket. Büszke vagyok, hogy érzik, hogy mi azért vagyunk, hogy segítsük őket.”

IV/1. közösségi tér (független) munkatársa

Önkormányzati fenntartású	Nonprofit
<i>Egy nagyobb asztal nagyon jó lenne a kézműves foglalkozásokhoz."</i>	<i>„Megreformálnám a szervezetet, mert nagy az egyesület, de 5-6 fő a valódi tag, a többiek csak támogatók."</i>
<i>„Még egy státusz kellene mellém, hogy ne csak közmunkások legyenek mellettem."</i>	<i>„Még élesebben leválasztanám az egyesület és a közösségi tér munkáját. Jobban tudnánk fókuszálni a terre, ha nem terhelik a kollégákat az egyesület adminisztratív és szervezési gondjai."</i>
<i>„Hozzáépítenék még egy nyitott csúrt az épülethez."</i>	<i>„A közösségekkel való kommunikáción javítanék, hogy még jobb legyen. Ezen vagyunk, hogy ezen fejlesszünk."</i>

1. Ábra: Példák a „Ha bármit változtathatna, mit tenne?” kérdésre adott válaszokból

„Biztonságot ad a programjaink szervezésénél a tudat, hogy az, hogy bevételt mennyire hoz egy-egy esemény, az nem elsődleges szempont. Kiepült már a bizalom. Nem kérdés, hogy ha van egy esemény, azt támogatni fogják a közösség tagjai kisebb nagyobb összeggel."

III/1. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

"A személy életemre nagy batással volt, hogy önkéntes lehetek itt. Előtte nem volt olyan tapasztalatom máshonnan, hogy csak úgy bemegyek, hogy senkit nem ismerek, csak max futólag, mégis rám merték bízni a helyet, kaptam kulcsot, tudtam segíteni, hozzátenni. A bizalom. Sokat adott, hogy működik."

2. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„Akik lemorzsolódnak, az mindig bizalomvesztésből ered, de olyan is van, hogy egyszerűen elköltöznek a tagok, vagy olyan az élethelyzet, ami mellett már nem tudnak kapcsolódni."

III/2. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

Érdekes különbséget tár fel az interjúban az a kérdése is, mely arra kérdez rá, min változtathatnának az alanyok, ha bármit változtathatnának a működésben, a térben. Az önkormányzati fenntartású közösségi terekben dolgozók válaszaikban műszaki, személyi és infrastrukturális jellegű változtatásokat eszközölnének, ha bármit változtathatnának – nagyobb asztalt, nagyobb termet, fizetést és új munkatársat – a nonprofitok szakmai és a működés strukturális változásaira vonatkozó változásokat fogalmazzák meg a döntéshozatali folyamatok megváltoztatásától a finanszírozás módján át a szervezet menedzsmentjéig.

Az önkormányzat által létrehozott terek és az önkormányzati ingatlanban működő nonprofit szervezetek által üzemeltetett terek intézményes jellege kirajzolódik több alany válaszaiból. Az egyik önkormányzattal partnerségben, de nonprofitként,

önkormányzati ingatlanban működő közösségi terv vezetője például így fogalmaz:

"Ez a nagy különbség a művház meg mi közöttünk, hogy mi belemegyünk abba, hogy elégetjük magunkat, bevállaljuk a tuti bukót is a közösségért, ők meg szépen elvannak a langy melegben negyven éve. Ha nem csinállok semmit, abból nincs baj. Ez általános problémája a magyar intézményesített kultúrának, hogy a megúsásra játszik. Akik ebbe lelket visznek, azok kilencven százalékban a civilek. Amint intézményesül valami, meghal benne a lélek."

II/10. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

Az önkormányzati ingatlanban működő, az önkormányzat nonprofit kft-je által üzemeltetett tér munkatársa így foglalja össze az intézményes jellegét:

"Mondjuk azt, hogy szabad kezet kapok, nem mindig érezhető, de tudom úgy forgatni. Itt jobban szem előtt leszek, de a másik helyen azt és akkor csináltam, amit akartam. Itt egy intézményhez kell alkalmazkodni és annak a programjához. Van olyan, amit meg 'kell' csinálnom, de mindig igyekszem arra terelni, hogy higgyék el, hogy ez az, ami kell a közösségnek." (...)

I/8. közösségi tér (intézményi) munkatársa

A nonprofit szervezetként működő közösségi tér munkatársai így fogalmazzák:

„Vannak a városban önkormányzattal együttműködő, általuk üzemeltetett, vagy támogatott közösségi terek. Egyértelműen korlátozza és behatárolja a tevékenységüket ez a függőség. Eleve nagyon behatárolt, ha egy szűk célt szolgál, azzal jött létre. Ennek (a nonprofit, független térnek) nagyobb a szabadságfoka."

III/7. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese
Saját ingatlanban nonprofitként, magát független közösségi térként azonosító tér munkatársa ezt az összehasonlítást így fogalmazza meg:

„Szabadság. Az a városban nagyon hiányzik a befogadókészség máshol a másként gondolkodók irányába. Ez a miénk szabad és nyitott.”

IV/1. közösségi tér (független) munkatársa

Az egyes működési, fenntartási konstrukciók közötti különbség jól érzékelhető az egyes krízishelyzetekre adott válaszokból is. Az önkormányzati fenntartású közösségi terek a Covid 19 járvány miatti korlátozások idején szinte az elsők között zártak be és jelentősen megnehezítette munkájukat az energiaválság is. Az energiaválság az önkormányzati tulajdonú, de nonprofit fenntartású közösségi terek működésére is negatívan hatott. Korlátozó intézkedések, kényszerbezárás és a plusz kiadások fedezetének összegyűjtését célzó akciókról számoltak be a válaszadók. Ugyanígy másként reagáltak az ukrán-orosz háború miatt kialakult helyzetre az egyes modellek képviselői. Két válaszadó a közösségi terek földrajzi elhelyezkedése okán nem volt érintett a kérdésben, a többi megkérdezett azonban adott, vagy adhatott volna válaszokat a krízishelyzetre.

Az önkormányzati fenntartású, vagy önkormányzati ingatlanban működő terek adománygyűjtéssel, raktározással segítették a krízishelyzet megoldását, ám voltak olyanok is, akik elzárkóztak ettől, vagy célzott segítséget nyújtottak időszakosan, vagy esetileg.

„A pánikkeltést elkerüljük és nem foglalkozunk a háborúval most sem. A tér alkalmatlan volt az adománygyűjtésre, vagy befogadásra, de maga a központi intézmény, amihez tartozunk, szervezett gyűjtést az első hetekben, ha jól tudom.”

II/8. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„Van ukrán testvér településünk, nekik gyűjtötünk és tartottuk a kapcsolatot velük.”

I/6. közösségi tér (intézményi) munkatársa

A nonprofit fenntartású terek háborús helyzetre adott válaszai igen színesek. Adománygyűjtéssel, szállítással, ideiglenes férőhelyek kialakításával segítették a menekülteket. Több válaszadó ebből a csoportból a közösségükre gyakorolt hatása alapján „pozitív élményként” gondol vissza a háborús krízis

időszakára. Kiemelik, hogy a lassan reagáló önkormányzat és kormány tehetetlenségét látva kezdtek el spontán szerveződni és alakítottak ki rövid idő alatt raktárakat, szálláshelyeket közösségi terekben.

„Elkezdtek mozgósítani közösségeinket, önkénteseket és egy nap alatt berendeztük a raktárat és 20 matraccal a fenti teret szálláshelyé alakítottuk 24 óra alatt.”

IV/1. közösségi tér (független) munkatársa

„Soha nem látott összefogást hozott. Még városokon átívelően is. A háborús segítségnyújtás hasonló habitusú embereket hozott össze, akik erre érzékenyek voltak és együttérzőek. Túllendültünk azon a tényen, hogy amit teszünk, az az állam feladata lenne...”

III/7. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„Nekünk ez abszolút pozitív hatással volt a közösségre a menekültek segítése. Nagyon sok kapcsolat jött létre ennek okán. Kulcsembereket szereztünk. Nem élttem meg negatívan. Megláttuk, hogy az emberek szeretnek segíteni. Felismerést is hozott nekem a háború, hogy ha az embereket valaki összehozza, akkor tudnak és akarnak együttműködni, jó célra használtuk fel az energiánkat. Felismerés volt, hogy sokan akarnak segíteni. Nagyon nagy szerepe volt a segítségben annak, hogy van ez a tér.”

III/7. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„A háború alatt jártuk a határt, a foglalkoztató termekből szállást alakítottunk ki. Két éve laknak benne. Mivel a vármegyében sok közösségi teret, teleházat üzemeltetünk, van olyan, amiben még most is menekült család lakik.”

II/10. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

„Lépéskényszerünk volt, mert nem csinált senki semmit. A fenti részt átalakítottuk átmeneti szállássá. A közösségek nagyon támogatóak voltak és három nap alatt közösen megcsináltuk. (...) Öt-hat hétig ügyelet volt teljesen önkéntesekből. A közösségi élet akkor kicsit visszaesett, mert kevesebb lett a hely az adományelosztó miatt (...)”

IV/11. közösségi tér (független) munkatársa

A fenntartásból, működésből, célokból logikusan következnek bizonyos eltérések az egyes működési modellek között. A források, a kapacitások, a fenntartás jellege, a foglalkoztatott, vagy bevont szakemberek, önkéntesek szakmai háttere és fókusza, az ingatlanok belső kialakítása és az adott településen belüli elhelyezkedése mind-mind olyan

tényezők, melyek mentén jelentős különbségek adódhatnak az egyes terek között. Szembetűnő azonosság, hogy az egyes megkérdezett közösségi terek mindegyikéből kiszorulnak a politikai témák és a legtöbbből a közélet kérdései is. Az első interjúk egyikében a válaszadó „kockázatos témaként” hivatkozott bizonyos témákra. A kutatás további szakaszában a „kockázatos témák” kérdés beemelésre került az interjú kérdései közé. A legtöbb esetben az interjú egy pontján a válaszadó maga hozta fel a politikai és közéleti témákkal kapcsolatos elzárkózást vagy fenntartásokat, néhány esetben pedig, ha az alany nem tért ki rá, „Vannak-e olyan témák, amik nem jelenhetnek meg a térben?” kérdés formájában kérdezett rá az interjú. Az, hogy milyen mértékben szorulnak ki ezek a témák a térből, milyen motiváció húzódik meg a közéleti témák kerülése mögött, mindegyik megkérdezettnél más és más. A nonprofit szervezetek és az önkormányzatiak is „megosztó” témaként utaltak a politikára és bizonyos közösségi kérdésekre, ám abban voltak eltérések a két csoporton belül is, hogy milyen megfontolásból, vagy akár milyen előzmények miatt hozta meg a működtető a döntést arról, hogy ezek az úgynevezett kockázatos témák nem kaphatnak teret a közösségi térben. Az egyik csoport megelőzni kíván konfliktusos helyzeteket azzal, hogy kerüli ezeket a témákat, megítélését félti előzetes ilyen tapasztalatok nélkül.

„Nem politizálunk odabent, mert ennek nincs ott helye. Ha van kérdés arról, hogy hogy megy a választás, pártok, stb, arról OK, de pártpolitika, nézőpontok, stb, az nincs bent. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy úgy tűnjön, valamelyik oldalt képviseljük.”

III/8. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„Vannak kockázatos témák. Politikai téma nem jöhet be (...) Nehéz a politika kizárása, ha akarsz a város vezetésétől támogatást. Én keresném a támogatókat, mennék a város gazdához is, hogy támogassa már meg a helyi közösség fészket, szívügye kell legyen neki is. De leszavaztak. Azt mondták, hogy ne lovgolja meg a dolgainkat a politika. De nehéz is, én is látom, ez tényleg így van, nem tudod elkerülni. Ha beindulsz, ha megjelenik, már nem tudod bezárni az orra előtt az ajtót. De ha meg ad valamit, akkor már megint csak nehéz...”

IV/1. közösségi tér (független) munkatársa

„Ne pingpongozzon velünk a két irány, nem szeretnénk belekerülni ebbe a szférára.”

III/5. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„Ha valami politikai, vagy direkt szerveződés keresné meg a helyet, az önkéntesek, vagy szervezők nem fogadják be. Úgy érzem elutasítanak, hogy elmenjen valamilyen politikai irányba.”

III/7. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„Egyre mondott nemet a szervező csapat és az a politika. Elbizonytalanodtunk, hogy fogadjunk-e be ilyet.”

III/7. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„Politikai dolgoknak nem nagyon adunk teret. Nem ide való. Mindenkinnek a magánügye.”

III/7. közösségi tér (önszerveződő) önkéntese

„Politikai és vallási rendezvényekre nem adható ki a tér. Ha kifizetik a bérleti díjat, akkor egyházak jöhetnek programjaikkal a térbe.”

I/9. közösségi tér (intézményi) munkatársa

„Vannak olyan témák, amikre terembérlés és programok szintjén sem adjuk ki a helyet, ezek pedig a pártpolitikai töltetű, vagy színezetű programok.”

II/1. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

A nonprofit szervezetek között vannak olyanok, akiknek vannak tapasztalatai arról, milyen következményekkel járhat, ha pártpolitikai, vagy esetleg megosztó közéleti témáknak adnak teret a közösségi térben.

„2018-ban nagyon elővették a szervezetet. Több szinten elkezdték vizsgálni és ellenőrizni az egyesületet. Kipécézték minket, mint bűnbakokat, mert akkor kezdtünk el együttműködni egy nagy nemzetközi szervezettel. Akkor úgy döntöttünk, ezt még egyszer nem szeretnénk. Eleinte úgy voltunk vele, hogy jöhetnek pártpolitikai rendezvények is, de aztán rájöttünk, hogy minket csak az ellenzéki pártok találnak meg és akkor nagyon könnyen ránk lehet húzni, hogy őket támogatjuk, mert hát a kormánypárti programok valahogy soha nem ide szerveződnek. Úgy döntöttünk, hogy ez rajtunk kívülálló és akkor inkább senki ne jöjjön. Félünk, hogy elővehetők leszünk mindig, mint bűnbakok.”

IV/1. közösségi tér (független) munkatársa

Azok a válaszadók, akik azt mondták, nincsenek olyan témák, amelyek előtt bezárnák a közösségi tér kapuit, válaszaikban egyértelműen utaltak arra, hogy a közélettel, politikával foglalkozás megítélése egyébként kétes és akár negatív hatása is lehet a

	CÉLCSOPORT	LÁTOGATÓK KÖRE	SZOLGÁLTATÁSOK	DÖNTÉSHOZATAL	NYITOTTSÁG, BEVONÁS	KÖZÉLETI TÉMÁKRA NYITOTT	POLITIKAI TÉMÁKRA NYITOTT
1. partnerségi	A környező lakótelep lakói.	A célcsoport mellett egyes programokra a város más pontjain élők csatlakoznak.	A közösség igényeire épülő, velük és általuk szervezett programok, teremhasználat.	Szervezetten belül, és/vagy a közösségből érintettek bevonásával.	Teljesen nyitott, a cél, hogy a létrehozó szervezet kiszerveződjön. Önkéntesség jelen van, a bevonás cél.	igen	igen pártpolitikára nem
2. független	A város teljes lakossága.	A teret üzemeltetők és az azt használó szervezetek közösségei, egyes programok erejéig mások is.	A teret használók által szervezett programok, coworking iroda, büfé	A teret használók bevonásával és aktív részvételével demokratikusan.	Teljesen nyitott, a szervezet alapértékeivel összhangban. Önkéntesség jelen van, a bevonás cél.	igen	igen pártpolitikára nem
3. intézményi	A környező lakótelep lakói.	A környező lakótelep lakói.	Szabadidős foglalkozások, táboroztatás, kávézó.	Fenntartóval egyeztetve, szakmai és munkaterv szerint.	Nem nyitott, önkéntesség nincs jelen.	nem	nem
4. partnerségi	A környező lakótelep lakói.	A környező lakótelep lakói.	Alacsony küszöbű szolgáltatások, közösség igényeire épülő, velük és általuk szervezett programok, terembérlés	Szervezetten belül, és/vagy a közösségből érintettek bevonásával.	Teljesen nyitott, a cél, hogy a létrehozó szervezet kiszerveződjön. Önkéntesség jelen van, a bevonás cél.	igen	igen pártpolitikára nem
5. önszervező	A város teljes lakossága.	A város teljes lakossága.	Alacsony küszöbű szolgáltatások, közösség igényeire épülő, velük és általuk szervezett programok, terembérlés nyitva tartáson túl.	Szervezetten belül, és/vagy a közösségből érintettek bevonásával.	Teljesen nyitott, a cél, hogy a létrehozó szervezet kiszerveződjön. Önkéntesség jelen van, a bevonás cél.	igen	igen pártpolitikára nem
6. intézményi	A település lakói.	A célcsoport mellett egyes programokra a környék településeiben élők is csatlakoznak.	Szabadidős, kulturális és közmvéledési programok szervezése, terembérlés, konditerem, sportpálya.	Fenntartóval egyeztetve, szakmai és munkaterv szerint.	Külsős programokra részben nyitott, önkéntesség nincs jelen.	nem	nem
7. önszervező	Bármely, a szervezet alaptevékenysége iránt érdeklődő, vagy érintett.	A működtető szervezet tagsága, a programok iránt érdeklődők.	A szervezet tevékenységéhez köthető fizetés és ingyenes programok és szolgáltatások, szálláshely.	Szervezetten belül, és/vagy a közösségből érintettek bevonásával.	A szervezet alapértékeivel összhangban nyitott. Önkéntesség jelen van, a bevonás cél.	igen	nem
8. intézményi	A helyi fiatalok.	A helyi fiatalok egy szűk köre.	Szabadidős, kulturális és közmvéledési programok szervezése, védett hely.	Fenntartóval egyeztetve, szakmai és munkaterv szerint.	Az alap működéssel összhangban nyitott, önkéntesség nincs jelen.	nem	nem
9. intézményi	A város teljes lakossága.	Az egyes programokat látogatók, a szolgáltatásokat igénybevevők köre.	Szabadidős, kulturális és közmvéledési programok szervezése, terembérlés.	Fenntartóval egyeztetve, szakmai és munkaterv szerint.	Nem nyitott, önkéntesség nincs jelen.	nem	nem
10. partnerségi	A város teljes lakossága.	A működtető szervezet tagsága, a programok iránt érdeklődők	Kulturális programok szervezése, kávézó.	Szervezetten belül, szükség szerint az ingatlan biztosító önkormányzattal egyeztetve.	Külsős programokra részben nyitott, önkéntesség jelen van.	igen	nem

közösségi tér működésére, ha ilyen témákat felvállalnak és ennek ellenére vállalják fel, hogy bizonyos keretek között beengednek közélettel, politikával összefüggő kérdéseket feszegető programokat, de maguk nem kezdeményeznek ilyeneket.

„Mi már erre nem vigyázunk egyáltalán. Ha azt gondoljuk, hogy fontos és ezzel kell foglalkozni, azzal foglalkozunk. Sőt, vállalásunk volt, hogy mindig azokat a témákat, amiket a városban nem vállalnak be, akkor azt mi bevállaljuk direkt, mert nem akarjuk, hogy kuss legyen. Fontos, hogy bizonyos témák legyenek feldolgozva vidéken is.”

IV/1. közösségi tér (független) munkatársa

„Nem igazán vannak kockázatos témák. Minden közösségi tér elhatárolódik valamitől és elköteleződik valami mellett, de nem lehet lekorlátozni, hogy mit engedsz be és mit tekintesz ellenségképnek. Nálunk csak a pártpolitika ilyen. Nincs rendben szerintem, hogy ezt korlátozza valaki, mert ha valaki egy csoportot nem fogad szívesen, akkor a többiek sem fogják és kiszorulnak mindenhol. Nem helyes, hogy nem saját véleményük alapján rekesztenek ki közösségeket helyekről, hanem más vélemények miatt. Van olyan, hogy az országban valami most belefér, valami más meg nem.”

IV/1. közösségi tér (független) munkatársa

„Nem volt még olyan, hogy valaki akart volna valamit ott csinálni és mi azt mondtuk volna, hogy nem. Felekezeti és politikai nézettől függetlenül mindenféle történet jöhet. Még politikai előadás is volt már, pedig hát...”

II/10. közösségi tér (partnerségi) munkatársa

Az elmondások alapján tehát úgy tűnik, hogy a pártok rendezvényeitől, pártpolitikai rendezvényektől minden mintába bevont közösségi tér nagyon határozottan elzárkózik.

Összegzés

A vizsgálat egy kis elemszámú, ám speciális minta bevonásával különböző formában működő közösségi terek összehasonlítását végezte el félig strukturált interjúk elemzésén keresztül. A megszólaltatott szakemberek válaszléteket adtak arra, hogy megismerjük az egyes közösségi terek közösségi jellegéről alkotott képét, közösségekkel való viszonyát, szolgáltatásaikon keresztül képet alkothassunk a közösségi terek által megfogalmazott célokról.

A tanulmány elméleti része körüljárta a magyar kultúrtörténet elmúlt két évszázadának

közösségekkel, a köz művelődésével, művelésével kapcsolatos legfontosabb állomásait, vizsgálta az egyes közösségértelmezéseket, annak dimenzióit. Ezután kitért a közügyekkel való foglalkozás, a lokális közösségen belüli aktív kapcsolatok és bizalom megléte, valamint a társadalmi tőke létrejöttének összefüggéseire, kitérve arra, milyen szerepe lehet mindezekben a közösségi tereknek.

A mintába bevont közösségi terek munkatársait a kutatás az adott közösségi tér működéséről, programjainak jellegéről és a lokális közösség részvételéről, bevonódásáról kérdezte. A válaszaikból kiderül, hogy az önkormányzati fenntartású és a nonprofit szervezetek által működtetett közösségi terek között a helyi közösség bevonásának szempontjából markáns különbségek figyelhetők meg. Míg az önkormányzati közösségi terek szolgáltatóként, szabadidős és kulturális programokat kínálnak a helyi közösségnek, addig a nonprofit szervezetek számára a közösségi tér módszertani eszköz a közösség bevonására, aktivitásuk növelésére és önszerveződésük elősegítésére.

A tanulmány Oldeburg harmadik hely elméletét veszi alapul ahhoz, hogy tipizálja a különböző modellekben működő közösségi tereket. A szórakoztatás, a megélhetés költségeinek csökkentése, mint a harmadik helyek jellemző ismérve szerepelnek a vizsgált terek kínálatában. Zenés, mozgásos, kulturális programok biztosítják a szórakoztatást, a megélhetési költségek csökkentéséhez pedig a piaci árnál alacsonyabb összegért hozzáférhető szolgáltatások járulnak hozzá a kínálatban a tanácsadásoktól a becsületkasszás büféig. A kutatásban vizsgált közösségi tereknek szintén mindegyike törekszik arra, hogy közelebb hozza egymáshoz a generációkat, aktív időtöltést kínáljon a nyugdíjasok számára és mind céljaként tűzte ki, hogy teret adjon új csoportok létrejöttének. Különbség azonban ez utóbbi törekvésben már mutatkozik a nonprofit és önkormányzati fenntartású közösségi terek között. Az önkormányzati terekben a már meglévő szabadidős és kulturális programok és szolgáltatások keretében nyílik lehetőség új csoportok létrejöttére (néptánc, thai chi, baba-mama torna stb csoportok), melyek a közösségi teret, mint helyet használják a piaci árknál alacsonyabb térítés ellenében. A nonprofit szervezetek által működtetett terekben ezzel szemben lehetőséget kapnak az önszerveződésre olyan csoportok is, melyeknek céljai, tematikája nem kapcsolódik szorosan a tér már meglévő programjaihoz és szolgáltatásaihoz („másként gondolkodók” lásd fentebb). A hely biztosítása mellett a továbbá a teret üzemeltető nonprofit szervezetek egyfajta

mentor szereppel is segítik az újonnan alakult közösségeket. A közösségi terek ennek megfelelően lehetnek szolgáltató és támogató közösségi terek.

Az általuk elért célcsoport és terület fejlődéséhez mindegyik vizsgált közösségi tér hozzájárul valamilyen módon. Az interjúk elemzése alapján a különbség annak módjában van jelen: a célcsoport fejlesztésének módja szerint a közösségi tér lehet aktív, vagy passzív. Az önkormányzatok által működtetett közösségi terek adott infrastruktúrájukkal, a tér biztosításával passzívan járulnak hozzá a közösség és adott lokalitás fejlődéséhez, míg a nonprofit szervezetek által működtetett terek mindegyike végez valamilyen aktív fejlesztő munkát a helyi közösség igényeinek felméréseivel és a problémák megoldásába történő bevonással.

A passzív, szolgáltató terek nem felelnek meg a harmadik helyek kritériumainak abban a tekintetben, hogy az újonnan érkezők számára a közösség kapujaként szolgáljanak, hiszen ha az újonnan érkezők számára pusztán teret és különböző igénybe vehető szolgáltatásokat biztosít a tér, azzal még nem nyújt feltétlenül kapcsolódási lehetőséget a helyi közösség tagjaihoz. Azok a közösségi terek azonban, melyekben megjelenik az önkéntesség, a helyi közösség tagjainak ügyek és témák mentén történő bevonása (aktív, segítő terek), nagyobb eséllyel nyújthatnak valódi bekapcsolódást az újonnan érkezőknek a helyi közösség életébe. A passzív szolgáltató tereket látogatók attitűdje Mark Fisher nyomán a nézőiséget (Fisher, 2009) várja el a látogató közösségtől, míg az aktív támogató terek részvételiséget. Az aktív, támogató közösségi terekben jelen lévő részvételiség, önkéntesség és nyitott, organikus szerveződés lehetővé teszi az új bizalmi kapcsolatok, gyenge kötések létrejöttét, s ezek mentén a bizalmi tőke és társadalmi tőke létrejöttét, erősödését. Ezeknek a kapcsolatoknak a létrejöttére kevesebb esély mutatkozik az önkormányzati struktúrában a szakemberek beszámolója alapján.

A harmadik helyek Oldeburg elmélete szerint elősegítik a politikai viták kialakulását. E szempont alapján az interjúkban elhangzottakra építve a mintába bevont közösségi tereket két típusra, a keleti, vagy posztkommunista jellegű és a nyugati, vagy polgári jellegű közösségi terekre lehet osztani. Az egyes közösségi terek másként határozzák meg a célcsoportot, melyet szolgáltatásaikkal, szakmai munkájukkal megcélznak. Míg a nonprofit szervezetek a nyugati, polgári típusú aktív állampolgár képét vízionálják közösségük tagjaiban, célcsoportjukban, addig az önkormányzati, intézményes jellegű

közösségi terek kikapcsolódást és az idő eltöltését kínálják a közösségnek, látszólag inkább lefoglalni akarják azt az aktív bevonódás és részvétel helyett.

A Hankiss Elemér (2009) által társadalmi regresszióként, Mark Fisher (2009) által reflexív impotenciaként azonosított jelenségek tettenérhetőek a közösségi terek helyi közéletben betöltött szerepében. Jól látszik a szakemberek válaszaiból, hogy a jelenlegi hazai társadalmi polarizálódás, a függőségi viszonyok miatt mind az önkormányzati, mind a nonprofit fenntartású közösségi terek kerülnek a helyi biztosítását a helyi nyilvánosságot érintő kérdéseknek a megvitatására. Az önkormányzatok közösségi tereiben explicit módon jelen lévő tulajdonképpeni politikai betagozódás zárja ki a politikai vitákat, míg a nonprofit szervezeteknél a hazai közélet kiélezettsége és a helyi közösségekben is megtapasztalható feszültség miatti elővizágyatosság és az esetleges stigmatizálódás elkerülése az elzárkózás motivációja.

Konklúzió

A közösségi tereknek, mint a lokális közösséget egymással összekapcsoló tereknek fontos szerepe lehet a társadalmi és kulturális tőkék erősítésében, hiszen a terek lehetnek fizikai és módszertani keretei a személyes találkozások nyomán kialakuló bizalomnak, vagy a közös cél eléréseért megvalósuló összehangolt cselekvésnek. A vizsgált közösségi terekben aktívan közreműködő szakemberekkel készült interjúk elemzése kétfajta szakmai szemléletmód jelenlétét mutatja a közösségekkel kapcsolatos munkában. A dolgozatban aktív, támogató térként definiált terek az 1970-es évek közepének progresszív, szakmamegújító intézményeihez, a Nyitott házakhoz hasonlóan az egyén autonóm döntésképességére és a közösségi cselekvésre fókuszálnak, szakmai munkájukban megjelenik egyfajta lokális társadalom-fejlesztő szemlélet, míg a passzív szolgáltató terek számára feladatvégzésük keretét – a Nyitott ház mozgalmat megelőző évtizedek szovjet mintára szerveződő ú.n. direkt népművelést (Balipap, 1988) végző intézményeihez hasonlóan – egy hierarchikus rendszerben, felülről irányítottan, tervszerűen szervezett, sematikus programok szolgáltatása adja (Dóri 2020). Ezek alapján nem nehéz párhuzamot vonni az 1976–1984 között végbement hazai közművelődési innovációk szakmai dilemmái és a beszélgetésekből kirajzolódó jelenlegi közösségi, közművelődési dilemmák között. E dilemma annak megítélése, hogy ha a közösségi terek a helyi társadalom igényeire reflektálva,

aktív cselekvésükre, kezdeményező készségükre alapozva a helyi közélet szerves részeként vannak (lennének) jelen az adott lokalitásban, az a jelenlét társadalmi erőforrás-e, vagy politikai veszélyforrás.

Felhasznált irodalmak jegyzéke

- Balipap, F. (1988). Innovációs törekvések a hetvenes évek művelődési otthonaiban. A közösségi művelődés terei. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest
- Becze Szabolcs (2010) Közösségtanulmány: Diszciplínák árnyékában. A ETAS 25. évf. 2010. 1. szám
- Beke Pál szerk. (2010) Saját művelődési otthonunk. Civil Közösségi Házak Magyarországi Egyesülete, Komárom
- Benkóczy E. (1928) in. T. Kiss Tamás A „köz”, a közösség és a közművelődés kapcsolatai a 19–21. század Magyarországon
- B. Gelencsér Katalin (2010) Tudás, a megismerés és a társas megértés öröme. Tinta Könyvkiadó, Budapest
- B. Gyáni Gábor (2010) Individualizálódás és civil társadalom. Történelmi Szemle LII (2010)4
- Cohen, Anthony P. (1985) The Symbolic Construction of Community, London
- Dóri Éva (2020) A nyitott ház mozgalom. A közösségi művelődés szemléleti változásainak társadalmi és kultúrpolitikai Közége a kádárkorszakban, Tudásmenedzsment 21. évfolyam 1-2. szám, Pécs
- Hankiss Elemér (2009) Csapdák és egerek - Magyarország 2009-ben és tovább Management Kiadó, Budapest
- Koncz Gábor (2002) Komplex elemzés a művelődési otthonokról (1945-1985) Szín Közösségi Művelődés Folyóirat, 7. évf. 1-2. szám
- Kormos Sándor (1999) Közművelődési intézmények és szervezetek. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 20., Részlet az 1976-os közművelődési törvényből.
- Kovalcsik József (1987) A kultúra csarnokai. I. Művelődéskutató Intézet, Budapest
- Kovács Éva (2007) Közösségtanulmány. Néprajzi Múzeum, Pte-btk Kommunikáció- És Médiatudományi Tanszék
- Köpeczi Béla (1977) A magyar kultúra harminc éve. Köpeczi Béla (1977) A magyar kultúra harminc éve. Kossuth Kiadó, Budapest 744
- Monostori Éva (2019) Köz – közösség – közösségi tér, Parola, 2019/3
- Nizák Péter, Péterfi Ferenc (2005) A közösségi részvétel – társadalmi és hatalmi beágyazottság. EMLA, Budapest
- Oldenburg, Ray (1989) The Great Good Places, Philadelphia
- Ónodi, 1951=Ónodi Miklós: Kultúrotthon mozgalom. 1951. április 13., előadás jegyzet, Magyar Művelődési Intézet, NI 511
- Putnam, R.D. (2000) Bowling Alone. The collapse and revival of American community. Simon and Schuster, New York 296–331
- Simmel, Georg (1973): A nagyváros és a szellemi élet. In Szelényi Iván (szerk.): Városzociológia. Szöveggyűjtemény. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 251–266.
- Szabó Pál (1953) Hozzászólás az olvasóköri vitához. Művelt Nép, 1953/10, in: Kovalcsik József 1986 A kultúra csarnokai, Editio Plurilingua Kiadó, Budapest, 2003, 15
- Szell Krisztián (2012) Közéleti diskurzus és aktivitás falusi közösségekben. Belvedere Kiadó Budapest – Szeged
- Szóró Ilona (2017) Szerkesztette: Torgyik Judit, Válogatott tanulmányok a társadalomtudományok köréből, International Research Institute s.r.o., Komárno, 311-318.
- T. Kiss Tamás (2019) A 'köz', a közösség és a közművelődés kapcsolatai a 19–21. század Magyarországon. Kultúra és Közösség, IV. folyam X. évfolyam 2019/IV. Szám
- Tibori Szabó Zoltán (2017) A tömegtársadalom nyilvánosságtalansága. Korunk, 2017/4, Budapest
- Tibori Tímea (2001) Kulturális magatartás- és érték-változások. Educatio, 10. évfolyam 3. szám
- Tocqueville, Alexis de (1983) A demokrácia Amerikában. Gondolat kiadó, Budapest
- Utasi Ágnes (2010) Közösség és közélet, MTA PTI Budapest- Szeged
- Vercseg Ilona (2020) Közösség és részvétel. ELTE Társadalomtudományi Kar, Budapest
- Weber, Max (1967[1925]) Gazdaság és társadalom. Szemelvények. Ford. Józsa Péter. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Wirth L.: Az urbanizmus, mint életmód In: Szelényi Iván (1973) Városzociológia. Szöveggyűjtemény. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 41-63.
- Zólyomi Alfonz (1969) Két évtized művelődési otthon beruházásainak néhány tapasztalata. 1969. december 4., előadás jegyzet, Magyar Művelődési Intézet, NI 5732



Anna Margit: Mama Elröpült

S. Nagy Katalin

ANNA MARGIT ÉS ÁMOS IMRE

DOI 10.35402/kek.2024.2.8

Absztrakt

A tanulmány Anna Margit és Ámos Imre, a 20. századi magyar művészettörténet kiemelkedő festőművespárjának munkásságát mutatja be. A művészek szoros szerelmi és alkotói kapcsolatban éltek, művészetük kölcsönösen hatott egymásra. Műveik a 20. század traumáinak, a zsidó sorsnak és a túlélésnek megrázó dokumentumai, egyéni, expresszív stílusban ábrázolva az elmondhatatlant. S. Nagy Katalin a művészek életműveinek elemzésére összpontosít, kiemelve a közös motívumokat, stílusjegyeket és tematikai fókuszokat. A művek elemzése mellett a szerző érzékenyen ábrázolja a korabeli művészeti kontextust és a művészeket érő személyes traumákat (munkaszolgálat, holokauszt).

Mindkét művész expresszionista stílusban alkotott, szürreális elemekkel. Ámos Imre műveire jellemzőek a misztikus, apokaliptikus víziók, míg Anna Margit festészetében a derűs, színes női portrékat a történelmi események következtében a szorongás, a magány és a szenvedés ábrázolása váltja fel. Gyakran festettek önarcképeket, a háború és a pusztulás traumáinak feldolgozásához bábukat használt Anna Margit. A háború utáni művészetében a szürreális világvé, a groteszk humor, a magány és a távolságtartás jelent meg. Ámos elvesztése után Anna Margit az Európai Iskola tagjaként szerepel kiállításokon, fő motívuma az antropomorf bábú. Az 1948-as rendszerfordulat után a művészeti élet a perifériára szorult, ennek ellenére Anna Margit mégis kitart, fest, az özvegy motívuma kap kiemelt jelentőséget munkáiban, melyek a magány és a veszteség kifejezésére szolgálnak.

Anna Margit és Ámos Imre művészete a 20. század traumáinak megrázó dokumentuma. A művészek szoros kapcsolata és kölcsönös inspirációja mindkettőjük munkásságára mélyen hatott. Ámos tragikus sorsa és Anna Margit küzdelme a túlélésért, valamint az alkotásban való kitartásuk a magyar művészettörténet szerves részévé vált, alkotásaik a háború utáni korszak jelentős művei közé tartoznak.

Kulcsszavak: expresszionizmus, szürrealizmus, holokauszt, trauma, túlélés, párhuzamos pályakép

Abstract

The study presents the work of Margit Anna and Imre Ámos, an outstanding painter couple in 20th century Hungarian art history. The artists lived in a close loving and creative relationship, and their art mutually influenced each other. Their works are poignant documents of the traumas of the 20th century, the Jewish fate and survival, depicted the unspeakable in an individual, expressive style. Katalin S. Nagy focuses on the analysis of the artists' oeuvres, highlighting common motifs, stylistic features and thematic focuses. In addition to the analysis of the works, the author sensitively portrays the contemporary artistic context and the personal traumas of the artists (labour service, Holocaust).

Both artists worked in an expressionist style with surreal elements. Imre Ámos's works are characterized by mystical, apocalyptic visions, while Margit Anna's paintings of serene, colourful portraits of women are replaced by depictions of anxiety, loneliness and suffering as a result of historical events. They often painted self-portraits, and Margit Anna used puppets to process the traumas of war and destruction. Her post-war art featured a surreal worldview, grotesque humor, loneliness and aloofness. In her post-war art a surreal world view, grotesque humour, loneliness and detachment emerged. After the loss of Ámos, Margit Anna exhibited as a member of the European School, her main motif being the anthropomorphic puppet. After the regime change in 1948, the artistic life was pushed to the periphery, but Margit Anna persevered, painted, and the motif of the widow became prominent in her works, which served to express loneliness and loss.

The art of Margit Anna and Imre Ámos is a harrowing document of the traumas of the 20th century. The close relationship and mutual inspiration of the artists had a profound influence on the work of both. Ámos' tragic fate and Margit Anna's struggle for survival, as well as their perseverance in creation, have become an integral part of Hungarian art history, and their works are among the significant works of the post-war era.

Keywords: expressionism, surrealism, Holocaust, trauma, survival, parallel career path

Ők ketten azok a festőművészek, akikről nem lehet úgy írni, műveiket értelmezni, hogy ne legyen szó egymást segítő kapcsolatukról, művészi felfogásuk rokonságáról, kölcsönhatásokról. Élettörténetük nagyon fiatalon összekapcsolódott és Ámos Imre korai halála után is évtizedekig folytatódott. Anna Margit festményeiben is dokumentált hosszú özvegysége során sem szűnt meg.



Vajda Júlia, Vajda Lajos, Ámos Imre

Ámos Imre 1907. december 7-én született Nagykállóban, 1944 őszén pusztult el Ohrdurfban (Németország) egy hosszú „erőltetett menet” gyötrelmeiben. Anna Margit 1913. december 23-án született Borotán, 1991. június 3-án halt meg Budapesten. Nagyon fiatalon ismerkedtek meg, Anna Margit 17 éves, Ámos 23. „A rajzképző iskola folyosóján jött velem szembe egy szeptemberi reggelen... kicsike volt és kerek, finom vonású”... „természetre is lány és nőies, majdnem mindig szomorú, magába forduló, sokat vívódó ember” – emlékezik Anna Margit. Nagyon gyorsan alakul ki kapcsolatuk, gyorsan összeköltöznek. „Hamarosan laktunk mindenhol együtt, mindenféle kicsi belvárosi sufniban, szobában, paravánokkal lekerített szobasarkokban,

idegenekkel egy szobakonyhában, szalmaszákon.” Nagyon szegényen. Némileg támogatja őket Ámos két nagybátyja, alkalmi munkákat vállalnak, kulcsokat festettek és lámpaernyőket, az OMIKE menzáján étkeznek. Ámos Rudnay Gyula osztályában tanul a Képzőművészeti Főiskolán, Anna Margit 1932 és 1936 között Vaszary János magániskolájában (Vaszaryt eltávolították a Főiskoláról). Vaszary kiemelt figyelemmel kísérte tanítványa felkészülését a szakmára, tőle ered a híressé vált megjegyzés: „Naccsádkám, magának festék folyik az ereiben.” Ámossal kölcsönösen támogatták egymást a munkában, ez is erősítette kapcsolatukat.

Nyaranta azonban kénytelenek voltak elválni egymástól, hazaköltözni, ahol legalább rendszeresen tudtak étkezni és nem kellett albérltet fizetni. Ámos Imre és Anna Margit otthon is folyamatosan festett, rajzolt, szerető, elfogadó család vette körül őket. Mindketten zsidó származásúak. Anna Margit később is sokszor megfogalmazta: „Zsidó vagyok, de nem vagyok vallásos.” Ámos számára fontos kötődést jelentett a zsidó vallás, a nagykállói haszid hagyomány és a híres csodarabbi ottani sírja. Nagypapja, Lisser Adolf a nagykállói zsidó iskola tanára és elismert talmudoktató. 1937-ben Ámos így emlékezik: „Tele vagyok emlékekkel és misztikus gyermekkori mesék – Kálló szent levegője. Nagypapám talmud meséi és magyarázatai – tudat alatti és tudatos lerakódásaival.” Ötéves volt, mikor édesapja meghalt és az anyai nagyszülő házába költöztek. Édesanyjával igen szoros, bensőséges a kapcsolata, sokszor megfestette, megrajzolta. A gimnáziumban is már sokoldalú tehetségként tartották számon, verseket írt, festett, rajzolt, hegedült. Szívesen járt haza Budapestről, ahova 1926-ban költözött. Képeiben fontos motívum a nagykállói zsidó iskola, temető, a csodarabbi sírja, a péntek esti családi gyertyagyújtások, az ünnepek tárgyi kellékei. Taub Izsák terjesztette el a haszidizmust itthon, Ámos gondolkodásmódjára, hitvilágára, képzeletére erős hatást gyakorolt. Egyik hazalátogatásakor írta: „Asszociatív expresszionizmusnak” nevezi műveit.

Amikor távol vannak egymástól, rendszeresen leveleznek, beszámolnak egymásnak. Ebből nő ki Ámos Naplója, amelyet 1935-ben kezd írni (először 1964-ben jelent meg a Magvető Almanachban). Az 1931 és 1938 között Anna Margithoz írt levelekből a Múlt és Jövő 1999. évi kiadásában megjelent kötetben szerepel jó néhány.

Anna Margit Dobozen élő családtagjainál töltötte a nyarakat, amiket Ámos Nagykállón (Gyula város környéke), anyai nagyanyja házához kötődnek első élményei: a családot összekötő zsidó ünnepek,



Anna Margit

imák és a paraszti játékok, kukoricacsutkából bá-bok, babák. 4-5 éves, amikor első portróját festi. A harmincas években a Békés megyei településen nyaranta a szép, vonzó fiatal lány derűs önarckép rajzokat készített, színes női portrékat festett, még nyoma sincs az 1938 utáni szürreális világgépnek.

Közben Ámos Imre megváltoztatja nevét (az eredeti Ungárt nem kedvelte), a K.r.e. 8. században élt héber próféta nevével jelzi festményeit, és hivatalosan is engedélyezik. Anna Margit is nevet változtat. Eredetileg Sichermann Margit, majd a család Sólyomra magyarosít, ez azonban nem tetszik neki. Apja gazdatiszt, „az elmagyarosodott paraszt zsidó típusa”, Levendel László orvos, műgyűjtő megállapítása szerint (Kritika, 1993. 12. szám).

1935-ben házasodnak össze, Anna Margit 22 éves, Ámos Imre 28. Változatlanul nagyon szegények. Műtermük olyan hideg, hogy a főrabbi látogatása után két zsák tüzelőt küldtek nekik. Viszont sokat és folyamatosan dolgoznak, aminek következtében 1936-ban együtt mutatkoznak be az Ernst Múzeumban – rendkívül fiatalon a múzeum 25. éves jubileumi kiállításán. A mindössze 23 éves festőnek ez az első nyilvános szereplése. (1968-ban, 55 évesen mutatkozhat be az Ernst Múzeumban újra.) Ámos addig is részt vett a Nemzeti Szalonban a Szinyei Társaság kiállításain, 1934-ben első díjjal jutalmazták, a kritikusok méltatták „az álmok országútját járó... ifjú messzevágyót” (Lázár Béla). Rendszeresen ír irodalmi értékű verseket Anna Margitnak. Több szemtanú szerint a zárkózott, melankolikus, bizalmatlan fiatalember csak a feleségének nyílt meg, csak vele volt bensőséges kapcsolata. Ezt erősítette a képzőművészet iránti elkötelezettségük, a festés mint életforma melletti döntésük. Ámos ugyanakkor így fogalmaz: „bizonyos spirituális jelleget szeretnék belevinni minden dologba”.



Anna Margit és Ámos Imre

Régi közös vágyuk teljesül 1937-ben: kevés pénzzel Párizsba utazhatnak. A három hónap alatt megismerkedhettek Picassóval, a kortárs európai festészettel. Meghatározó élmény volt számukra a már otthon is csodált, tisztelt Chagallal való személyes találkozás. Chagall szintén vallásos haszid zsidó közösségben nevelkedett, érdeklődve fogadta a két fiatal művészt. Arra bízta őket, hogy maradjanak Párizsban. Chagall szürrealista látásmódja, költőisége, zsidó-orosz-francia identitása nemcsak Ámos hasonló képi világra hatott megerősítően, hanem Anna Margitéra is, aki addig főleg önarcképeket, fiatal lányokat festett, rajzolt. Közös életüknek egyik legnagyobb közös élménye volt a Chagall műtermében tett látogatás 1937. október 4-én. Ezt a dátumot Ámos ráírta arra a rajzra, amelyen megörökítette a karosszékében ülő derűs, középkorú, a modern művészetben már nagy tekintélynek számító festőt (a rajz a Hatvany Lajos Múzeum, Hatvan tulajdona). A portré háttérében vityebszki házak és feleségének, Bellának látomásos, repülő képmása látható. A rajzon Ámos jellegzetesen álomszerű képalakítása is bizonyítja Chagallal való szellemi rokonságukat. A magyar művészettörténetben elterjed Ámost „magyar Chagallnak” nevezni. Itt csak arra van lehetőségem, hogy felhívjam a figyelmet az alapvető különbségekre. Chagall derűs, bizakodó személyiség, aki a tragikus, apokaliptikus

bibliai jelenetekben és az aktuális történelmi borzalmak közepette is megőrzi hitét, bizalmát, reményeit. Ámos melankolikus, szorongó személyiség, még a házastársi együttlétüket megmutató képeket is átlengi a szomorúság. Chagallnál tett látogatásuk emlékét egy vízfestmény is őrzi, ezen Anna Margit félprofil portréja is látszik (a Magyar Zsidó Múzeum tulajdona).

Ámos Imre és Anna Margit már házasságkötésük (1935) előtt is gyakran megfestették, lerajzolták egymást. Szerény albérleteik egyben műteremként is szolgáltak, így természetesen modellként is megörökítették házastársukat. Kettőjükéről Kállai Ernő, a korszak elismert művészettörténésze írt 1942. április 19-én a Pester Lloydban, cikke címében nevüket kiemelve. Szerinte Ámos már „jó nevet vívott ki magának” a magyar művészetben, Anna Margit „nehezen érvényesül”, és megállapítja, hogy „művészileg felettébb lebilincselő tehetség”. Magasra értékeli mindkettőjük festő nyelvét, egyedi ábrázolásmódját, Ámos vizionárius tartalmait és Anna Margit különös temperamentumát.

Ámos Imre Anna Margittal való megismerkedésüktől kezdve folyamatosan készített róla rajzokat, akvarelleket és kettőjükéről kettős portrékat is. 1934-ben, 1935-ben, 1936-ban, 1937-ben és 1938-ban is festett képet *Kettős portré* címmel. Ez utóbbi kis méretű tempera, tus, akvarell. Ámostól szokatlan intenzív színekkel, egyértelmű szerelmi vallomás az előtérben látható szép, fiatal nőhöz. Ámos leveleiben, Naplójában ugyanazt fogalmazza meg, mint amit ezen a szinte expresszív művén: önmagához képest feleségét erős, határozott, céltudatos személyiségnek látja és látatja. 1942-ben, a munkaszolgálatok között festett olajképe a *Szalonnás csendélet festőpárral*. A képtér legnagyobb részét az asztal tölti ki, rajta a szalonna, ami Ámos Naplója szerint 1938 körül rendszeres reggelijük és vacsorájuk volt. Az asztal mögött furcsa pozícióban a festőpár, mintha nem is valóságos élőlények volnának.

Anna Margit is megfesti Ámost is, kettősüket is, de nem olyan sokszor, mint férje őt, akinél szinte állandó téma, motívum. Az 1936-ban festett *Műterem* a Magyar Nemzeti Galéria tulajdona, az 1937-ben festett *Kettős portré (Szerelem)* a Ferenczy Károly Múzeumban van. Az 1942-ben festett *Együttérés (Szerelem)* már a jellegzetes, rá jellemző festésmódban készült, erős színek, vastag kontúr vonalak. Az asszony – ő – óvó, védő mozdulattal érinti a nála törekenyebb férfit, Ámost. Ez már a munkaszolgálatok korszaka, amikor hosszú időket kénytelenek egymás nélkül tölteni. Ámos Naplójában

beszámol arról, milyen nehezen viselik a távollétet, a szétszakítottságot. Egyetlen idézet: „Borzasztó egyedül érzem magam most, hogy bemégy Pestre” (1939. augusztus 1. Napló).

Anna Margit és Ámos Imre 1935 nyarán voltak először együtt Szentendrén, a Duna parti kisvárosban. Ámos Imre naplójegyzetei és városképei tanúskodnak arról, hogyan erősödik kötődésük a helyhez és az ottani művészekhez. A harmincas években, a motívumokban gazdag, szép kisváros a magyar képzőművészetben egyre jelentősebb szerephez jut, és ehhez ők ketten is hozzájárulnak műalkotásaikkal. (Ámos Imre: *Szentendrei tér kocsival*, 1938; Szentendre, 1937; *Szentendre*, 1943; *Szentendrei önarckép angyalokkal*, 1939; Anna Margit: *Önarckép*, 1940). Vajda Lajos festő barátjuk 1938-ban meghívja a festő házaspárt Szentendrére, 1941-ig ott töltik a nyarakat, festenek, beszélgetnek a modern művészetről. 1941-ben festi Ámos Imre *Művészek* című tempera képét (Magyar Nemzeti Galéria), melyen lehet, hogy ők ketten látszanak festés közben. A festő szentendrei házak között megidézi azt a kisvárosi közeget, környezetet, amelyben barátai – Vajda Lajos, Vajda Júlia, Bálint Endre, Szántó Piroska – együtt alkottak. Az *Alkony* (1940) című olajkép is vallomás arról, hogy a zsidó törvények, a háborús fenyegetések ellenére Szentendre és főleg Anna Margit, akinek az ölébe hajtja a meggyötört fejét a férfi, még mindig táplálja a reményt.

1940 és 1943 között Ámos Imrének kötelező volt munkaszolgálatra bevonulni zsidó sorstársaihoz hasonlóan. Ez kizárást jelentett a katonai szolgálatból, de nem mentesítette őket a háborús eseményekben való részvétel alól. Ez három alkalommal három-három hónap távollétet jelentett feleségétől. Majd a keleti frontra vitték, Ukrajnába, 14 hónapra. Amennyire lehetett, levelezőlapokon tartotta a kapcsolatot feleségével és amikor csak lehetett, rajzolt, vázlatokat készített, számtalanszor megörökítve önmagát is. Verseiben is megfogalmazta sanyarú, megalázó élményeit. Betegségei, leromlott fizikai állapota ellenére 1944 elején még megrajzolta János apokaliptikus jeleneteit, majd a Szolnoki vázlatkönyv tintarajzait. Anna Margit, ez a karakteres, erős asszony sem tudja meggyőzni Ámost arról, hogy ne menjen vissza a munkaszázadhoz. Minden segítséget elutasít. Az egyetlen ember, akihez feltétlen bizalom, szeretet kötötte, nem tudta eltéríteni hitétől, mely szerint mindennek úgy kell történnie, ahogy történik. 1944 szeptemberében találkozott utoljára Budapesten, a Lehel úti kaszárnyában. Itt adta át Anna Margitnak vázlatfüzetét, benne 45 és

fél kék tintával rajzolt lapot. Nem hajlandó menekülni. A menetet Németországba hajtják. Ohrdruf közelében pusztul el, sírja ismeretlen. Nem jutott neki ravatal, mint ahogy 1943-ban festett *Önarckép ravatalon* című képén remélte.



Anna Margit nagyon rövid ideig viselte a kötelező sárga csillagot. Nem volt hajlandó a megkülönböztetés elfogadására. Ő lázadó, ellenálló alkat volt, nem elfogadó, beletörődő, mint Ámos. Kettőjük helyett is küzdött az életben maradásért, fő célja volt férje megmentése. 1940-től egy hadiüzemben dolgozott, csillagos házba költöztették, végül barátai, Fekete Nagy Béla és Major Máté építészek segítségével, hamis papírokkal bujkált. Anyja és testvére a gettóban vészelték át a „sötét időköt”, apját Auschwitzban pusztították el. 1940-től – Ámos munkaszolgálatával egyi dőben – megváltozott képei stílusa, színvilága. Továbbra is festett önarcképeket, ezeket megilleti a „háborús” jelző. A vidám fiatalasszonyból szorongásokkal teli, a szenvedőkkel együttérző, érett művésze lesz. Önarcképein is megjelenik a bábu (*Önarckép bábuval*, 1940), bábusorozata reprezentálja a kort, amelyben alkotott, rokoníthatók a kortárs európai művészek hasonló formavilágú és szellemiségű műveivel (Miro, Klee, Picasso). Önarcképein és bábuin tükröződik a magány, az egyedüllét, a társ, Ámos Imre hiánya.

A kiállítási lehetőségek is beszűkültek. A zsidó vagy annak tartott művészek számára az OMIKE

keretei közötti bemutatkozások maradtak. Anna Margit mind a kettőjük műveit – főleg Ámos miatt – igyekszik bemutatni. A németek bevonulásáig, 1944 márciusáig, volt lehetőség az Országos Magyar Izraelita Közművelődési Egyesület által rendezett művészaukciókon (1939-től) és kiállításokon szerepelni. Anna Margit gondoskodott arról, hogy mindketten jelen lehessenek munkáikkal a szentendrei barátokkal (Vajda Lajos, Vajda Júlia, Szántó Piroška, Bálint Endre stb.) együtt. 1945 után ők az alapítói az Európai Iskolának. Ámos Imre mind a hat képzőművészeti kiállításon szerepelt, az elsőt, 1939 decemberében a zsidó ünnepekről készült 14 eredeti metszettel (*Chanuka, Purim, Sátoros ünnepek* stb.), néhány akvarellal (*Proféta*). Az utolsón, 1944 februárjában ugyancsak grafikákkal és akvarellel vett részt. Anna Margit az első kiállításon (1939. december) tusrajzokkal, főleg önarcképekkel vett részt. Az utolsón (1944) nem állított ki.

Sokáig várja vissza Ámost, nem akar beletörődni elvesztésébe. A szentendrei baráti körből nő ki a háború után az Európai Iskola nevű szellemi közösség, amelyben természetes módon Ámos Imrét is egyenjogú tagnak tekintik. Anna Margit kettőjük nevében rendkívül aktívan vesz részt a közös munkákban, a kiállításokon.

Ámos 1944 novemberében vagy decemberében halt meg a tübingiai erdőben lévő koncentrációs táborban. A halál időpontja ismeretlen. Vannak, akik szerint nagyon korán megérezte, hogy nem menekülhet (*A halál angyala*, 1938, a halálfélelemről szól). Anna Margit 1945 után tenyérnyi önarcképeket fest olajjal papírra (*Özvegy*, 1945; *Önarckép*, 1946). Ugyanolyan tragikusak, mint apokaliptikus arcképsorozata, melyek a háború utáni magyar képzőművészet legjelentősebb művei közé tartoznak.

1945–46-ban egyre több zsidó származású képzőművészről derül ki, hogy mártírhalált halt. Farkas István 57 évesen, Örkényi Strausser István szobrász 39 évesen.

Barátainak többsége érthetetlenül fogadja, hogy Anna Margit férjhez megy Péter Imre rajztanárhoz, újságíróhoz, aki munkaszolgálatos társa volt Ámosnak. 31 éves, amikor 1944 végén özvegy marad. Két fia születik, de a házasság hamar megromlik (törvényesen 1961-ben válnak el). Pénzkereső munkákat vállal, vezeti a háztartást és fest rendületlenül. És gondolzza Ámos Imre hagyatékát azzal az eltökélt szándékkal, hogy múzeumot hoz létre emlékére (ez 1984-ben valósul meg Szentendrén, ma is működik kettőjük nevében).

1945-ben még mindig reménykedik Ámos hazatérésében, de önarcképei, bábui sugallják, hogy tudja: reménytelen. A háború végén több *Félelem* (1945) című expresszív, intenzív, szürreális képet fest, ezeken hangsúlyos a groteszk humor és valami olyan kívülállás, távolságtartás, magány, ami egyre inkább művei jellegzetességévé válik. Nemcsak a szoros szimbiózis, egymásra hangoltság szűnik meg házastársával, annak fizikai hiányával, hanem a képzőművészeti szellemi rokonság is, ami kapcsolatuk első évtizedében beépült munkásságukba is. 1940 és 1944 között a drámai feszültséggel telített, apokaliptikus Ámos rajzokon gyakori szereplő Anna Margit, nemcsak portrékat rajzol róla emlékezetből, hanem beilleszti angyalai közé és a munkaszolgálat életformáját, eseményeit dokumentáló művek közé is. 1944 áprilisáig írt Naplójegyzeteiben is főszereplő Anna Margit (nem túlzás azt mondani, hogy neki, hozzá írja vallomásait).

Anna Margit 1945 és 1948 között az Európai Iskola tagjaként – immár Ámos Imre nélkül – több egyéni és csoportos kiállításon szerepelt. Fő motívuma az antropomorf bábú. az 1948-ban festett *Együtt* című olajkép mintha Ámossal való kettősüket idézné meg, azt a terhet, amit a túlélő cipel, aki túlélte a borzalmakat, párja elvesztését. Mindkettőjük élete jellegzetes közép-európai zsidó sors: a hívő, törekény alkatú férfi kiszolgáltatottsága, majd pusztulása a munkaszolgálatban, a légerben és az erős, küzdő, ellenálló nő, aki barátai segítségével bujkál Budapesten, túléli a nyilas idők szörnyűségeit és élete végéig küzd a nyomasztó élményekkel, amit a férj, az apa, az unokatestvére halála és hiánya jelent.

Aztán 1948-tól teljes fordulat, a Rákosi rendszer betiltja az Európai Iskolát, a modern, korszerű művészet perifériára szorul. „Mert elhagytak akkor mindenké” – írja Pilinszky János az Apokrifban (1956). Ámos eltűnésével már átélte, „mily üres a világ”. Húsz évig nem állíthatott ki (csak majd 1968-ban az Ernst Múzeumban). Rázárult a műterem ajtaja. Újra szegénység, alkalmi munkák. Nem adja fel, még a betegségek (tbc) ellenére sem. Túlélő alkat – ellentétben a békés, szelíd Ámossal. És fest (*Táncoló önarckép*, 1950), ahogy fia, az ötvösművész, szobrász Péter Vladimir fogalmazta egy interjúban: „az ajtók mögött élt a művészete” (2014). Rövid szünetektől eltekintve folytatta alkotásai teremtését.

Az önarcképek, bábuk között megjelenik egy új téma: az özvegy, természetesen ez is önmaga. Még akkor is, ha parasztasszonyként jelenik is meg, mint az 1969-ben festett *Özvegyen*, vagy arca nem látszik, egy fehér lepel alá rejti (*Özvegy*, 1976,

Ferenczy Múzeum), a magányos nő mellett egy üres szék, jobbra fent a remény fehér galambja repül ki a képből. 1962-ben is készült hasonló címmel egy pasztellkréta kép (Antal-Lusztig Gyűjtemény).

2016-ban nyílt a szentendrei Ámos Imre – Anna Margit Múzeumban *Utolsó ítélet* című kiállítása, amelyen a hetvenes-nyolcvanas években festett emlékképei voltak láthatók. Jelentős részük a holokauszt okozta traumákat idézi fel. Bibliikus témájú festményei főként Ámos Imre hiányáról szólnak (*Éden*, 1970). Szinte ikonszerűek az *Özvegy* című képek, vallomások a festő közérzetéről, magányáról. Ez utóbbi címmel is több műve készült (*Magány*, 1978). Memento mori művei a halál drámaiságáról szólnak személyes és történelmi tapasztalatai alapján (*Haláltangó*, 1980; *Halál angyala*, 1983). Utolsó, erőteljes hangvételű, fokozott színvilágú korszakában is állandóan jelen van Ámos Imre.

A két festőről szóló szakirodalomban hangsúlyossá vált az a megközelítés, hogy 1930-tól, megismerkedésüktől kezdve a két művész életpályája, alkotói tevékenysége folytonos egymásra reflektálás. Nem ritka az a megfogalmazás, amely szerint Anna Margit alárendelődött Ámos Imrének, átvette, követte világképét és lírai expresszív festésmódját, szürreális látomásosságát. Kétségtelen, magányosságuk, egyre inkább háttérbe szorítottóságuk, a zsidó sors még szorosabbra fonta párkapcsolatukat. Kétségtelen, mindkettőjüknek a másik volt a legfontosabb lény, a biztos háttér, ráadásul az élethelyzetük miatt egy térben voltak kénytelenek dolgozni, látták azt a folyamatot, ahogy műveik alakultak. A kölcsönhatás kétségtelen, ám lényeges szellemi, elkötelezettségbeli és stílári különbségek bizonyítják egyéni alkotói mivoltukat, szuverenitásukat. Kállai Ernő már 1942-ben megfogalmazza ezt kiállításkritikájában és felhívja a figyelmet Anna Margit erőteljes egyéniségére, markáns, mindenki másétől megkülönböztethetetlen képi nyelvére. Más a hithez, a zsidó valláshoz, a „sötét idők-höz” való visszanyúlásuk, a szimbólumrendszerük, az emberi test ábrázolásaik, önarcképeik rétegzettsége, komponálásmódjuk és színviláguk, festői gesztusaik, ecsetkezelésük.

1930-tól 1944-ig teljes az összetartozás. Ahogy József Attila írja már nagyon fiatalon: „Szövetség ez már, nem is szerelem.” Anna Margit csaknem fél évszázaddal éli túl férje tragikus halálát, eltűnését. Ámos jelenléte további életében is meghatározó (lásd *Özvegy* című festményeit, melyek a magányról, a hiányról tanúskodnak).

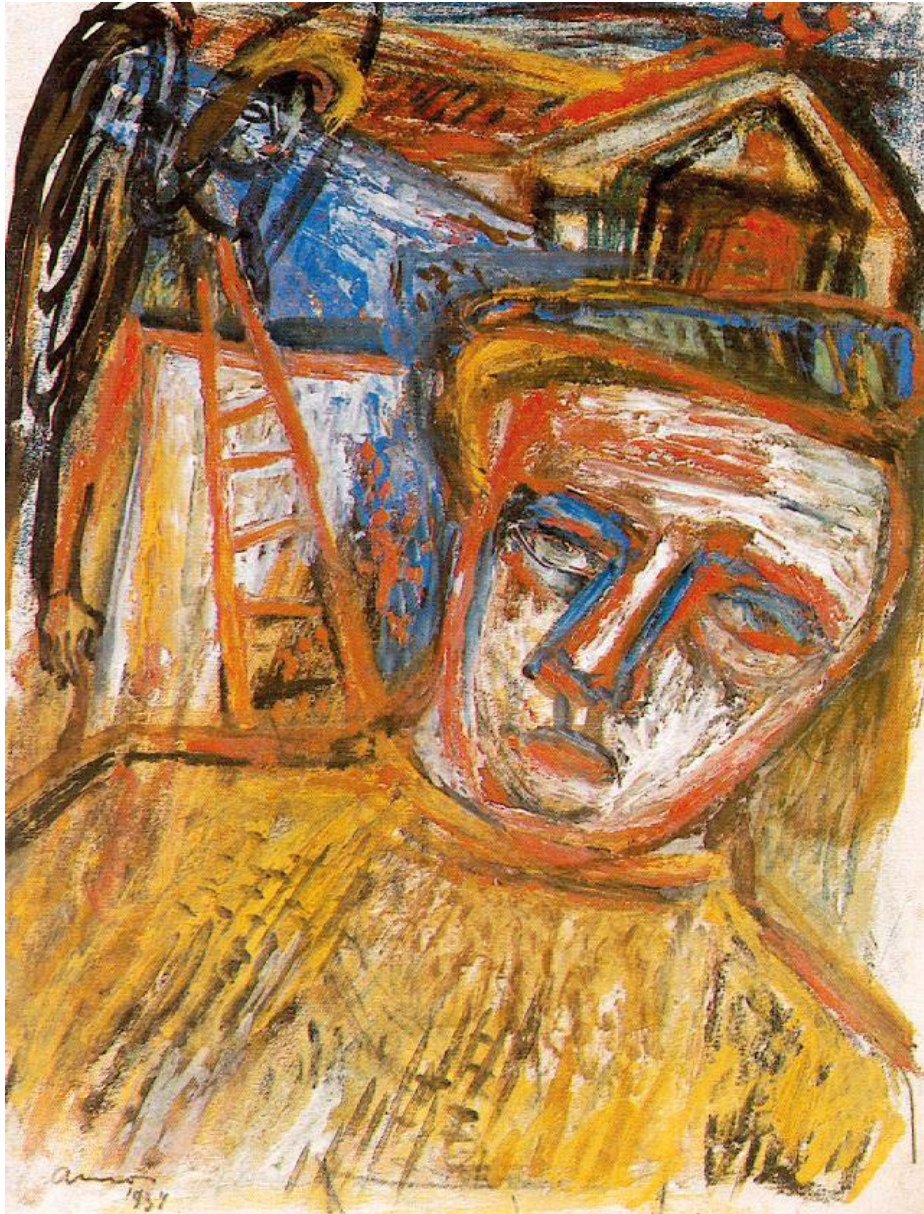
1991-ben végrendelete szerint hamvait a szentendrei Ámos Imre – Anna Margit Múzeum

udvarán helyezik el. Ámos Imrének és Anna Margitnak a róluk elnevezett szentendrei múzeumon kívül jelentős hazai múzeumokban és magángyűjteményekben láthatók műveik, ahol rendszerint a tájékoztatók, katalógusok is kiemelik emberi és szakmai összetartozásukat, a kölcsönhatást munkásságukban. Anna Margit fia, Péter Vladimir édesanyja eredeti műveiből ajándékoz Borota község önkormányzatának, ahol a festő született. A Koch borászat falán 2021 óta emléktábla hirdeti a híres szülöttjének nevét, és egy gyerekjátékszóteret is elneveztek róla. Ámos Imrének 2005-ben nyílt szülőhelyén, Nagykállón képtára. 52 olajfestmény, akvarell, grafika, melyeket Anna Margit ajándékozott a szülővárosnak, mely híres zarándokhely a haszid csodarabbi sírja miatt.

1969-ben voltam először Anna Margit Fillér utcai lakásában, műtermében azzal a céllal, hogy

készüljön róla kismonográfia (1971-ben jelent meg a Képzőművészeti Alap Kiadónál). Már a második látogatáskor hosszan beszéltem Ámos Imréről és számos rajzát is megnézhettem. Mindvégig, amíg rendszeresen jártam hozzá (20 évig), folyamatosan megidézte Ámost és munkásságát.

Meglepően sok fekete-fehér fotó maradt kettőjükéről az 1930–1942 közötti időből, zömében kettős portrék. Az alacsony, széparcú, impulzív, nőies, határozott nő és a törékeny, szelíd, visszahúzódó, melankolikus férfi összetartozásáról. Bensőséges együttlétükről. Szerelmükről, melyet társa szörnyű, kegyetlen halála sem tudott megszüntetni a túlélőben. Magányában, özvegységében is társa maradt a 17 évesen megszeretett embernek, mint ezt önarcképei és a hetvenes évektől festett, holokauszt élményen alapult szürreális festményei bizonyítják.



Ámos Imre: Önarckép anyállal

Deáky Zita

„AHOGY ÉN LÁTTAM, TAPASZTALTAM”
Reflexiók T. Kiss Tamás ünnepi tanulmánykötetéhez

DOI 10.35402/kek.2024.2.9



Ha valakinek a 75. születésnapját és ezzel megközelítőleg 50 éves oktató-nevelő-kutató-tudományszervező munkáját ünnepeljük, akkor nagyon könnyű udvarias gesztusokat tenni. Ha ehhez egy, az ünnepeelt munkásságát összefoglaló tanulmánykötet is társul, akkor látjuk igazán, milyen töredékes lehet a megismerés, ugyanakkor mennyi tanulsággal szolgálhat, mennyi kapcsolódási ponton keresztül közelíthetünk, mennyi közös probléma- és kérdésselvetés segíti a megértést.

A *Kultúr(politik)ák. Művelődéstörténeti és kultúrpolitikai tanulmányok* című, Tibori Tímea által szerkesztett tanulmánykötet T. Kiss Tamás sok évtizedes oktatói, kutatói munkájának kaleidoszkóp-szerű bemutatása, körkép azokról a témákról, amelyek őt az utóbbi 50 évben foglalkoztatták, amelyek legjobban jellemzik őt kutatóként, főiskolai és egyetemi tanárként is. E jubileumi kötetben

a 19. század végétől napjainkig áttekintést kapunk a majd 150 év jelentősebb kultúrpolitikai folyamatairól, a kultúrával, az oktatással, köz-, illetve népműveléssel kapcsolatosan történeti, társadalmi, politikai kérdésekről, hangsúlyosan a magyarországi kulturális élethez szükséges infrastruktúra kialakításának szakaszairól.

T. Kiss Tamást életútja, törekvései segítették, vezették a kötetben is bemutatott témakörökhöz, és érzékenyebbé tették a kultúra különböző kérdéseinek kutatására. Vidékről indult, néprajzi gyűjtéseket végzett, festőművészeknek készült, népművelői feladatokat is ellátott, falukutatói gyakorlatokat vezetett, felsőoktatásban tanított, sőt új képzési szakot indított, minisztériumi dolgozóként is művelődésszervezéssel foglalkozott. Kívülről és belülről is láthatta a kultúrpolitikai döntéseket és azok hatását a kulturális folyamatokra, egyúttal segítette azokat történeti kontextusban elhelyezni.

Az itt bemutatott kötet, a 340 oldal, a 17 tanulmány, plusz a preambulium és az epilógus mögött több évtizedes kutatói, szervezői munka, multidiszciplináris szemlélet áll, társadalomtörténeti, művelődéstörténeti, politikatörténeti, oktatáspolitikai, filozófiai és szociológiai szempontokat is érintve.

A tanulmányokban újra és újra előkerül az a gondolat, hogy az államnak többféle módon, anyagilag, elméletileg és elviekben kötelessége támogatni a kulturális életet, és annak fejlesztéséről gondoskodnia kell. T. Kiss Tamás lépésről lépésre mutatja be a dualizmus korától azt az utat és gyakorlatot, azt a szervezeti rendet és felállást, amellyel az állam kultúrpolitikája erősebben határozta meg a magyarországi kulturális életet, mint a nyugat-európai országokban. A kulturális élet mindig stratégiai jelentőséggel bírt Magyarországon – szögezi le (16. o.), és így volt ez a 20. század elején, majd a két világháború között, a második világháború utáni időszakban, de napjainkban is. Ezért fordul többször írásaiban Eötvös Józsefhez, ugyanis Eötvös miniszteri tevékenysége, különösen a népiskolai törvény elindítása a dualizmus-kori Magyarországon a kulturális élet fejlődését, modernizációját és a Nyugat-Európa-hoz való

felzárkózást. A kiegyezéssel és Eötvös fellépésével tulajdonképpen létrejött a magyar polgári állam modernizálódó oktatásügye, ugyanis a népiskolai törvény felekezettől, etnikumtól, gazdasági helyzettől függetlenül mindenkire kiterjedt, és az egyházakon túl vagy mellett, osztársadalmi feladattá tette az ehhez szükséges infrastruktúra megteremtését, az egységes ismeretek átadását, az analfabétizmus felszámolását, de a többlepcsős iskoláztatási rend megteremtését és az ellenőrzés kiterjesztését a legkisebb helységekre is.

Osztársadalmi hatását mutatja, hogy az általános tankötelezettséggel együtt nagyon hamar változott a hagyományos korosztályi besorolás rendje, és 6 éves kortól bekerült az iskolás/elemista fokozat megnevezés, ami egységessé vált az egész országban. A törvény még a szegény családokat is egy új gazdasági (első önálló ruha stb.) és társadalmi stratégiára ösztönözte, el kellett fogadniuk az intézményes szocializációs hatásokat is, és sorolhatnánk azokat a jelenségeket, hatásokat, amelyek ennek következtében a lokális közösségeket érintette, alakította.

T. Kiss Tamás kiemeli, hogy a népiskolai törvény hatását segítette a ma már tudománytörténeti jelentőségű Néptanítók Lapja, amelyet Eötvös indított el 1868-ban, és amely 1944-ig a mindenkori közoktatásügyi kormányzat hivatalos lapja maradt, a tanítóság szaklapja, fóruma. Ma pedig a népoktatás történetének enciklopédiájának is tarthatjuk, hatalmas ismerethalmazt, adatot nyújtva a társadalom- és neveléstörténeti, szociológiai, néprajzi kutatások számára is.

Eötvös korai halála után a következő miniszterek, különösen Trefort Ágoston folytatta a reformokat, alakította, egységesítette az alapfokú oktatási struktúrát, kulturális intézményeket hozott létre. Az első világháború és a trianoni békediktátum után a gazdaságilag, társadalmilag, kulturálisan meggyötört országban Klebelsberg Kuno határozottan lépett, kiharcolva a tárca addig nem ismert állami támogatását, a Rockefeller és más alapítvány támogatását, és megnyerte az arisztokráciát és a gazdag nagypolgárokat, közöttük a numerus clausust elszenvető zsidókat, akik eddig is támogatták a kulturális életet, sőt, sok területen élen jártak annak alakításában. Nem véletlen, hogy a tanulmánykötetben hangsúlyt kaptak Klebelsberg Kunoról szóló írások is, nemcsak azért, mert T. Kiss Tamás egyik kiemelt kutatási témája volt (1999-ben könyve is megjelent róla), hanem mert elvégezte a miniszter két világháború között meghatározó kultúraszervező tevékenységének

áttekintését és értelmezését is, amely átvezette őt az államszocialista időszakba, a rendszerváltásig. Klebelsberg munkásságával kapcsolatban, de kitérve időben, kutatás- és tudománytörténeti áttekintést ad a korszak művelődéspolitikai elveinek rendszerében az egyes témakörökről – felnőttoktatás, népfőiskola, népművelés stb. –, miközben komplex képet nyújt az időszak kulturális intézményeiről, aktuális nemzet- és magyarságfelfogásáról, valamint a vidéki művelődési folyamatokról.

T. Kiss Tamás hangsúlyozza, hogy Klebelsberg megpróbálta céljai érdekében megnyerni az ország vagyonos rétegét, és idézi: „méltányolandó, hogy akinek az ország területéből tekintélyes része van, vagyis aki egy nemzeti vagyon tekintélyes részének ura, tekintélyes részt vállaljon magára a kulturális terhekből”. Az Országos Gyermekvédő Liga 1926. április 25-i közgyűlésén tartott beszédében visszautalt erre, és határozottan leszögezte a miniszter: „Három éven át kértem a nagyvagyonot, csinálja meg a majorsági iskolákat a latifundiumokon. Nem csinálták meg a maguk jószántukból, amikor érdekük lett volna. Most törvénnyel rájuk kényszerítettem.” (171) Erről eszünkbe juthat, hogy az uradalmak egy része nem hogy iskolát nem építtetett önként a cselédei számára, hanem árnyékszékét sem. Az 1920-as évek végén a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium több uradalmat büntetéssel fenyegetve kényszerített arra, hogy biztosítson faanyagot a cselédek számára, hogy árnyékszékét építhessenek. Ehhez képest az iskolaépítés más anyagi kiadást jelentett, és a lenézett, de totálisan kihasznált uradalmi cselédekre áldozni sok uradalom csak kényszerrel áldozott. Persze nem mindegyik, mert sok pozitív példa is van.

T. Kiss Tamás rámutat arra, hogy a 20. század első harmadában leginkább Klebelsberg Kuno miniszteri tevékenységének kilenc éve volt a legeredményesebb a kulturális igazgatás területén, vállalva a konfliktusokat is, a kor minden lehetőségét megragadta az előrelépés érdekében. Képzett nemzetközi kapcsolatokat és ösztöndíjakat alapított, amelyek kinyitották Nyugat-Európa és Amerika felé a tudományos életet. A létrehozott vagy fejlesztett kulturális intézményei révén folytonosnak tekinthetjük eredményeit. Ha csak a Klebelsberg-féle tanyasi és falusi iskolákra gondolunk, amelyek akkor a kor színvonalán berendezett és ellátott oktatási intézmények voltak, láthatjuk, hogy ma is működnek a 21. századi EU-s követelményeknek is megfelelő ún. Klebelsberg-iskolák. Azt is tudjuk, hogy a tanyasi iskolák a tanyaközpontokban épültek meg, vagy

épp azok váltak területi központosító erejűvé, így mindenesetre ezek lettek a „tanyasi” kulturális központok. Itt tartottak a Kalászlányok és a fehérkeresztes nővérek az anyáknak tanfolyamokat, majd a népfőiskolások gazdasági képzéseket, itt voltak színelőadások, és a pártpropagandisták programjai is itt zajlottak.

T. Kiss Tamás arra is rámutat, és adatokkal igazolja, hogy az ő minisztersége alatt volt a legmagasabb támogatása a tárcának. Ez tette lehetővé, hogy sok kulturális kezdeményezést és kutatást is támogatott. Így csak egy példát hozva, Gönczi Ferenc somogyi tanító és tanfelügyelő múzeumszervező és alapító kutatásait és tárggyűjtési tevékenységét is jelentősen finanszírozta. Maga Gönczi Ferenc köszöni meg 1937-ben megjelent könyvében Klebelsbergnek, hogy az 1923-tól, 170 somogyi kérdőpontra végzett munkájához, amely „... egész Somogy megye községeinek népies gyermeknevelési módját, és az azokhoz fűzött sokféle szokást kívánja megismertetni”, gyűjtési célokra háromszor adott 2 165 000 koronát.

A kötetbe szerkesztett tanulmányok egyik erénye, hogy a magyarországi kultúrpolitika alakulásának ívét a dualizmus korától a rendszerváltásig, majd napjainkig húzza meg, egy-egy történeti csomópontot kiemelve, benne az ideológiai elveket és ideológiai, akár nevelési célokat kihangsúlyozva. Rámutat arra, hogy a mindenkor hatalom a kultúrpolitikán keresztül is próbálta legitimitását fenntartani, annak stratégiai jelentőségét hangsúlyozva. Így volt ez az államszocialista rendszerben is, különösen az 1956-ot megelőző időszakban. Valószínűleg igaz ez az összes egykori szocialista országra is, ahol a „szocialista embertípus” megteremtésének, nevelésének célja határozta meg a kultúrpolitikát, de valójában az egész életet, a női szerepeket, a családi, kis- és nagyobb közösségi életet, kialakítva az alkalmazkodásnak vagy sokszor a túlélési technikának sajátos módszereit, a kettős nyelvet, kettős nevelést, kettős ünnepeket stb. Ehhez kapcsolhatóan hozza be T. Kiss Tamás az adaptálódás kérdéskörét is, ahogy írja, „adaptáló nagyhatalom”, „népek olvasztótégelye” a magyarság. Ezzel arra hívja fel a figyelmet, hogy a politikatörténet szempontjából is érdemes megnézni a kérdést. Mindenképpen továbbgondolásra inspiráló a dolgozat, mert nem mindegy, hogy természetes folyamatról, önkéntes átvételről, alkalmazkodásról beszélünk, vagy kényszerű, fenyegetés hatására történik, ahogy a szerző is ír a Rákosi Mátyás és Révai József nevével fémjelhető adaptációkényszerekről. És kérdezhetnénk

sok mindent, ténylegesen, vagy csak a felszínen jelenik-e meg, beépül-e a szocializációs stratégiába.?

A tanulmánykötet egy része a Szerző pedagógia-történeti, illetve az egyetemi felnőttoktatói munkájához kapcsolódó tématerületekből áll össze. Az Eötvös-féle népoktatási törekvések, a Türr István kezdeményezte analfabetizmus elleni küzdelem, az Apponyi Albert-féle felnőttoktatási tervezet, az írni-olvasni tudás és a választójogi viták ugyanígy ide tartoznak, hozzáteszem, mint a 18. század végétől az egészségügyi felvilágosító irodalmak, a 19. század közepétől a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók vándorgyűlései, olvasóköri, a filoxéra utáni gazdasági tanfolyamok, gazda- és gazdanőképzők, háziipari tanfolyamok, iparegyleti előadások, szakmai kiállítások, szakmai egyesületek előadásai, önképzőkörök vagy a szakmai lapok, mint az 1970-es évektől megerősödő népművelés és andragógia vagy művelődésmenedzser szakok kialakítása, vagy a levelező és távoktatás kiépítése, amelyek összekapcsolódtak T. Kiss Tamás munkásságával. Ide tartozik az a tanulmánya is, amelyben kitér a két világháború között a Rádió, később a televízió szerepére, a felnőttképzésre, az oktatásra és a távoktatásra. Rámutat, ez sem volt olyan egyszerű, mert bár Klebelsberg több száz rádiókészüléket adományozott a falusi és tanyai népiskoláknak, „a program úgy néz ki, hogy a tisztelt parasztnak énekel Basilides Mária egyet, utána beszélnek a trágyázásról, azután jön valami a Walkürből, és a végén egy előadás arról, hogyan kell a pöcegödrot rendben tartani.” (241) Az 1960-as évektől profibb módon történik mindez, erről is olvashatunk a tanulmányban ugyanúgy, mint a televízió oktatási, felnőttképzési, információadási programjainak történetéről, és még annyi mindenről.

A tanulmánykötet külön érdeme, hogy kísérletet tesz az andragógia kritikai értelmezésére abban a tekintetben is, hogy a rendszerváltás után milyen kihívásokkal kellett megküzdenie ennek a felnőttoktatási diszciplinának. Belülről és kívülről látta, megélte, ő maga is a legutóbbi időnkig alakítója volt, így a tanú hitelességével tudott fontos következtetéseket levonni.

Összességében elmondható, hogy T. Kiss Tamás kötetéből történeti kontextusba helyezve kapunk képet a különböző korszakok, rendszerek kultúrpolitikájáról, azokat bemutatva és értelmezve. Továbbgondolásra, egyúttal vitára is inspirálnak a tanulmányok. Az egész kötetre jellemző a megértés, az elfogadás hangja, az éles kontúrok, a

kinyilatkozások kerülése, miközben határozottan fogalmaz a Kádár-korszak kormányzati támogatást élvező, „szocialista embertípussá nevelő” kultúrpolitikájáról: „A kultúra, a korabeli állami propaganda a kommunista párt ideológiai átnevelési eszközévé, a politika szolgálólányává vált, a tudós, a művész, a tanár, a népművelő egyaránt az állampárt alattvalójává lett.” A Rákosi rendszer kultúrpolitikájáról pedig: „A nép(át)nevelésre a kommunista Révai József vállalkozott, aki 1949 és 1953 között a kultúra teljhatalmú diktátoraként, az MDP KB titkáráként, egyben népművelési miniszterként meghirdette a „szocialista embertípus” kialakítását, a „tartalmában szocialista, formájában népies” – populáris kulturális forradalmi programot. A nép átnevelését szolgáló eszközök a látványos tömegrendezvények, szocialista ember-típus kialakítását és az új erkölcs megteremtését

előmozdítani hivatott népieskedő alkotások és programok (különös tekintettel a filmművészetre), az egyénre gyakorolt „agitatív nevelési módszer”, a gunyoros hangvételű, „meggyőzés” (299) – hozzáteszem: a kiszipolyozott és megalázott parasztok között: kulákklista, kollektivizálás, beszolgáltatás, padláslesöprés, perek idején...

A születésnapra összeállított tanulmánykötet átfogja T. Kiss Tamás kutatói pályáját, legfontosabb témáit. Ebből is látható, hogy megmaradt tanárnak, mondani, összefoglalni, szintetizálni és átadni akar, miközben többször jelzi, egyúttal ki is jelöli saját kutatói és kortársi pozícióját: „ahogy én láttam, tapasztaltam”. Ezzel meghagyja a másként látás, a másként tapasztalás és gondolkodás szabadságát az olvasóban, és nagyvonalúan elismeri, hogy sokféle út, sokféle élethelyzet és cél alakította a 20. század második felében is a társadalom múltját és jelenét.

Még 2011-ben jelent meg T. Kiss Tamás műveinek bibliográfiája, ami kb. 250 tétel, ezen belül 1985 és 2008 között 15 könyv (150 és 600 oldal hosszúságúak), közel tízszer annyi tanulmány, s komoly tudomány – közéleti munkásság, már-mint szerkesztések, előadások, kurzusok és főleg folyóiratszerkesztői aktivitás.

A könyv erre a komoly életműre támaszkodva ajánl egy kultúrszociológiai narratívát a „kultúrpolitikákról”.

Magának a kultúrpolitikának háromféle narratíváját különbözteti meg: az állami (kultuszminisztériumi) politikát, a társadalmi politikai cselekvők (multicentrikus) kultúrpolitikáját, illetve a kultúrpolitikát tagadó (azaz a kulturális fogyasztás egyéni döntésein keresztül érvényesülő), összességében azonban társadalmi csoportok, érdekcsoportok kulturális ízlését érvényesítő álláspontot. Ő alapvetően az elsővel foglalkozik.

Az állam és a társadalom szerepei, funkciói a kulturális infrastruktúra építésében és működtetésében címmel bevezető elméletet nyújt, mely egyben a kultuszminisztériumi működés magyarországi történeti vázlata is. Azt mondhatjuk, hogy T. Kiss „a kulturális termelést” némiképp úgy kezeli, mint a gazdaságtörténetek a GDP-növekedést.

Azaz: pozitív a viszonya hozzá.

Azaz a „kultúra növekedése” (kulturális intézményrendszer gazdagodása, iskolázottság átlagos szintjének növekedése) mindenképpen az egész közösség, az egész nemzet gazdagodása. Sem e fejezetben, sem később nem kritikátlan az egyes kultúrpolitikai áramlatokkal szemben, látja, elismeri és bemutatja, hogy a kulturális intézményrendszer fejlesztése a 19–21. század bármely évtizedében ideológiai és politikai célok szolgálatában áll, de a fejlesztő, növekvő korszakok és koncepciók mindig történetírói rokonszenvével kísértek. Itt jön be talán a GDP analógia: bárhogy, bárkinek a javára is történik a GDP-növekedés, mindenképpen jobb, mintha csökkenés lenne, jobb, mintha a kulturális intézményrendszer növekedése megtorpanna, vagy az iskolázottság növekedése megtorpanna.

Álláspontja persze éppúgy vitára kész, mint az analógiaként beidézett közgazdászoké, hiszen nyilvánvalóan vannak olyan „kulturális növekedések” melyek CSAK akkor tekinthetők „társadalmilag hasznosnak,” ha valaki egyetért a kultúrpolitika, vagy kultúrpolitika-részleg céljaival – kézenfekvő példák erre azok a köztéri szoborállítások, melyek nyilvánvalóan növelték a „kulturális GDP-t”, de 1945 után vagy 1990 után anélkül kerültek elbontásra vagy elszállításra, hogy művészettörténeti vagy „helyi társadalmi, kulturális” szempontból veszteség lett volna számbavehető.

A szerző láthatólag különösen nagy kihívásnak érzi a Kádár-korszak kultúrpolitikájának értékelését, melyben hangsúlyozottan „középutas” álláspontot foglal el, bár az előnyök és hátrányok értékelését – jelen bíráló álláspontjától eltérően – nem annyira a központi kultúrpolitika egyidejűleg meglévő Nyugatos és dogmatikus arckettőségének, hanem az ideológikusnak látott központi politikával szemben fokozatosan teret nyelő helyi törekvések szembeállításával látja helyesnek.

A dualizmuskori Magyarország kultúr/politikai problémája: az *analfabétizmus* című fejezet tulajdonképpen egy részletes elemzés nem is annyira a népiskolafejlesztési koncepcióról, mint inkább a felnőtt alfabetizáció dualizmus kori kísérleteiről, népnevelési egyletekről, Türr és Jancsó törekvéseiről, szociáldemokrata törekvésekről. E fejezetben mintegy demonstrálódik a kultúrpolitika, mint többközpontú rendszer – a VKM éppen azzal érdemli ki a szerző elismerését, hogy felismeri, a társadalmi törekvések támogatásával jobban hasznosulnak az erre költött összegek, mintha maga az állam végezne ilyen tevékenységet.

Fejezetcím tekintetében mindenképpen stílustörés az „Eszmények nélkül nem lehet élni” című fejezet, mert – Klebelsberg Kuno kultúrpolitikai arcában kizárólagosan valamifajta eszmenykövetést helyez előtérbe – míg a fejezet azért feltárja a klebelsbergi kultúrpolitika mögött álló hatalmpolitikai érdekeket is, nem csak az eszmenyket. Miközben T. Kiss maga is részt vesz abban a

folyamatban, ahogyan Klebelsberg az 1988 utáni évtizedekben rehabilitáltatott, a kultuszjelenségek aggasztó volta sem kerüli el figyelmét: „Emlékére az elmúlt két évtizedben annyi szobrot állítanak és emléktáblát avatnak, amennyit Magyarország összes kultuszministerének – ideszámítva Eötvös Józsefet (1813–1871) és Trefort Ágostont (1817–1888) is – együttvéve sem emeltek” – írja, s nem kérdéses rosszállása, mármint hogy Eötvössel és Treforttal kapcsolatban több, Klebelsberggel szemben kevesebb tiszteletet várna az utókortól.

A három „T” ebben az esetben nem az Aczél korszak „három t”-je, a „tilt”, a „tűr” és a „támogat”, hanem a Tudósnevelés, Támogatások, Távozások hármassága. Megmutatja, hogy a klebelsbergi politika lényegében a természettudományok területén kívánta volna itt tartani és hazahozni a legkiválóbbakat. Azt kifejezetten természetesnek tekintette, hogy a liberális-baloldali eszmekörhöz kötődő társadalomtudósok nem kötődnek a magyar kultúrpolitikához. De végső soron Klebelsbergnek „bele kellett nyugodnia” abba is, hogy a természettudományos csúcstelünk is a weimari német, majd amerikai társadalom szabad és befogadó jellegét részesítette előnyben, melyről közhelyszerű bizonyíték, hogy a magyar kontextusú Nobel díjak közül egyetlen egynek a háttérét jelentette magyarországi kutatás, s végső soron minden Nobel-díjasunk a

kortárs és a Nobel-díjat követő időszak hazai társadalmi rendszerének, politikai rendszerének ellenfelévé vált.

Klebelsberg egyházpolitikájáról számos érdekes adattal szolgál. A kulturális élet közteherviselésének klebelsbergi modelljéről szólva megbízható elemzést nyújt, részben arról, hogyan mozgatta meg a nagytőkét, illetve a nemzetközi forrásokat, s hogyan nem tudta megmozdítani a nagybirtokot.

Több különböző logikában veszi végig a felnőttoktatás történetét

A hazai távoktatás megszületéséről és intézményesüléséről szóló tanulmánya sajátos párhuzamos történet a Rádió körüli 1945 előtti és a Televízió körüli (1960 és 1994 közötti) politikai küzdelmek történetéről, bár az utolsó évtized felnőttoktatása a korábbinál sokkal többszereplős játszma, melynek utolsó szakaszában T. Kiss már maga is az egyik szereplő.

T. Kiss Tamás életművének súlya mindenképpen digitalizálást és fokozatos közzétételt tesz indokolttá. Nagyon fontosak azonban a konkrét használhatóság szempontjából a hangsúlyokat kiemelő válogatások. Ez a válogatás kifejezetten jó – a magyar kultúrpolitikák olyan megközelítései, elemzései tárulnak fel belőle, melyek sokak számára használhatók, képzésben is, tudós kollégák körében is.

A KULTÚRA ÉS A MŰVELŐDÉS VONZÁSÁBAN

T. Kiss Tamás: Kultúr(politik)ák – Művelődéstörténeti és kultúrpolitikai tanulmányok.
Budapest, 2024. Wesley Szociológiai Dolgozatok 16. 343. o.

DOI 10.35402/kek.2024.2.11

Egy könyv és olvasója viszonyát sok más mellett meghatározza az az első benyomás, ami a mű első kézbevétele során alakul ki. T. Kiss Tamás új kötete, ami egybe gyűjtött tanulmányait tartalmazza, olyan könyv, amit jó megnézegetni, beleolvasgatni, átpörgetni, s aztán leülni egy csendes sarokba és egymás után végigolvasni az egyes írásokat. Tehát esztétikai és tartalmi értelemben is olyan könyvről van szó, amit jó kézbe venni. Esztétikailag azért, mert Molnár Icsu István a tőle megszokott igényességgel tervezte meg a borítót, éppen úgy, mint a belíveket. Tartalmilag pedig azért, mert sokrétű tematikát felölelő, gondolatokban gazdag szövegeket kap a kezébe az olvasó. A kötetben értelemszerűen benne van az összegző áttekintés szándéka is, ám még koránt sincs szó a gazdag alkotói életmű lezárásáról, sokkal inkább annak a továbbgondolásáról. Hiszen ezek a korábban különböző helyeken megjelent írások, így együtt erősítik a mondanivalót, kirajzolják azt a gondolati ívet, ami mentén T. Kiss Tamás gondolkodik a modernkori magyar kultúráról, kultúrpolitikáról és művelődésről, az értelmiségről, az értelmiségi létről, a társadalmi valóságról, a kultúra és társadalom, a társadalom, a hatalom és a kultúra igen összetett és gyakran gyorsan változó viszonyáról a 19–20. századi Magyarországon.

T. Kiss Tamás könyve 17 tanulmányt tartalmaz, bő másfél évszázados metszetet nyújtva az olvasónak a magyar kultúr- és művelődéstörténet különböző kérdéseiről. Többek között az állam és a társadalom szerepéről a kulturális infrastruktúra működtetésében, a dualizmuskori analfabetizmusról, a klebelsbergi kultúrafelfogásról, a felsőoktatás történetéről, a távoktatásról, a polgárosodás folyamatairól, a rendszerváltás és az értelmiség viszonyáról, a közösség és a közművelődés kérdéseiről szólnak a kötet tanulmányai.

A recenzius nyilván megtehetné, hogy minden egyes tanulmányt bemutat és röviden értékeli, de ennél sokkal közelebb visz bennünket a szerző szándékainak és gondolatainak a megértéséhez, ha a jelen ismertetésben azt gondoljuk végig, melyek azok kulcskérdések, amelyeket a szerző vizsgál, melyek azok a fogalmak, alapkategóriák, amelyeket

használ az elemzésekben s végül pedig azt, mi köti össze gondolati értelemben ezt a széles tematikát felölelő 17 tanulmányt.

T. Kiss Tamás felfogásában a kultúrának, a modern, művelt társadalomnak az alapját a „kiművelt emberfők sokasága” adja, s a modernizáció folyamata és sikere elválaszthatatlan az iskolázott, tájékozott, művelt társadalmi csoportok létszámának folyamatos növekedésétől. Ugyancsak alapvető kérdés számára az állami szerepvállalás és az autonómia kettőssége is. Ahogy a tanulmányokból is egyértelműen kitűnik, a művelődés és a kultúra ügye ott és akkor lehetett és volt sikeres a kiegyezéstől a 20. század végéig terjedő időszakban, amikor az állam képes volt bizonyos önkorlátozásra, arra, hogy a feladatait minél hatékonyabban ellássa úgy, hogy a kulturális és intézményi autonómiákat is tiszteletben tartotta vagy legalább oktanul és rövidlátó módon nem korlátozta.

T. Kiss Tamás írásai között annak a hangsúlyozása is eleven kapcsolatot teremt, hogy a kultúra mindig az állam, a hatalom és a társadalom közös ügye. A modern Magyarország kialakulásának a folyamatában fontos szerepe volt annak, amikor az állam felismerte a társadalmi igényeket, a kívánatos fejlődési és fejlesztési irányokat, a modernizációs követelményeket és intenzíven támogatta a kultúra és a művelődés ügyét. Így teremtődött meg annak a lehetősége, hogy a tudás demokratizálódjon és segítse a társadalmi-gazdasági viszonyok átalakulását. A modern magyar történelem sajátossága, hogy a tudás demokratizálódásának és a modernizáció kiteljesedésének a lehetőségei, időről-időre korlátok közé szorultak.

Szintén visszatérő kulcseleme a kötetben közölt tanulmányoknak a kultúra és szabadság szerteágazó kérdése is. A kiegyezést követő másfél évszázad során, a politikai és hatalmi változások gyakran korlátozták nemcsak az általános, társadalmi és politikai szabadságot, hanem a kultúra szabadságát és így társadalmi szervező erejét, hatását is. Ám sajátos módon a kultúrának mint társadalmi alrendszernek az önállóságát, a szabadságát még a legszigorúbb diktatórikus időkben sem sikerült teljesen felszámolni.

T. Kiss Tamás kultúr- és művelődéstörténeti tanulmányai között ezek a szempontok, kérdések teremtenek szerves kapcsolatot. Ezekre épül fel az a gondolati ív, ami meghatározó eleme a szerző gondolkodásának, ami pedig nem más, mint a kultúra szerepe a modern magyar társadalom polgárosodásában. Hiszen ebben az értelmezésben a polgárosodás alapvetően olyan kulturális folyamat, amikor a polgárosodás kultúrája és a kultúra polgárosodása szorosan összekapcsolódik és elválaszthatatlanul feltételezi egymás létét.

A kultúra a cselekvő ember létezésének a te-repe. Így teljesen magától értetődő, hogy T. Kis Tamás érdeklődésének ugyancsak fontos részét képezik a kultúrát és a kultúrpolitikát alakító személyiségek, egyének pályájának, kultúraformáló szerepének a vizsgálata is. Hiszen a kulturális változások, a művelődés ügyét, alapvetően meghatároz(t)zák a kulcspozíciókban levő

kultúrpolitikusok, a személyiségük, a kvalitásaik. Nyilvánvalóan sok múlott azon, hogy a kultúra irányítói csak végrehajtó hivatalnokok vagy a kultúráról, a jövőről, a kívánatos változások irányairól és jellegéről határozott vízióval rendelkező, nagyformátumú egyéniségek voltak-e. A szerző által vizsgált időszakban szerencsére ez utóbbiak közül is számosan termékenyen és tevékenyen formálták a magyar kultúrát és művelődést, mint ahogyan ezt többek között például Eötvös József vagy Klebelsberg Kunó is tette.

T. Kis Tamás új, kultúráról, művelődésről, kultúrpolitikákról szóló gyűjteményes kötetét nemcsak azért érdemes elolvasni, mert komoly tudás van az egyes tanulmányokban, hanem azért is, mert a szerző gondolkodásában úgy van jelen a felelős tudás és az autonóm értelmiségi gondolkodása, féltő kritikája, hogy az az olvasó számára nemcsak imponáló, hanem inspiráló is.

Vendégszerkesztői levél

KÖNYVSZEMLÉK A NYUGATI KULTURÁLIS POLARIZÁCIÓ TÖRÉSVONALAINAK FELTÁRÁSÁBAN

Kedves Olvasók!

DOI 10.35402/kek.2024.2.12

Nagy megtiszteltetés számomra, hogy részt vehetek a Kultúra és Közösség (KéK) szerkesztői bizottságában, s még inkább, hogy ennek, a 2024. II. számnak a vendégszerkesztője lehetek főszerkesztőnk, Tibori Theodosia Tímea mentorálása mellett. Ettől a számtól ugyanis a folyóirat által befogadott írások témáinak spektruma valamelyest kibővül olyan kultúrák és közösségek irányába, melyek nem feltétlenül maguktól értetődőek, de amelyeknek a szerkesztői bizottság napjainkban létfontosságúnak tartott megjelenést biztosítani, kellő mértékartással, kritikával. Reményeink szerint így lehetőségük nyílik a szerzőknek például a vállalati vagy szervezeti, az állattartási és környezetvédelmi, a fogyasztási és pénzkultúra, vagy az expatriációs és az ökoközösségek témákban – hogy csak néhány példát említsünk – kéziratot küldeni a szerkesztőségünkbe, természetesen az eddig elvárt, magas kutatóírói színvonalon. Sőt, egészben vagy részben tematikus számokba is küldhetnek kéziratot, vagy az azokban megjelent írásokhoz szólhatnak hozzá. Ezek tervezett kulcselemét az egy adott téma köré csoportosított könyvszemléink jelentik, melyek kiegészülhetnek további tanulmányokkal, interjúkkal. Ennek első, kezdeti verziója ebben a számunkban indul útjára, s melyet személyes küldetésemnek tekintek könyvszerető emberként. A könyvek fontos részét képezik az életemnek, az életünknek, nagy hatással bírnak a szemléletformálódásra, az értekeinkre, a beállítódásunkra, s ezáltal a társadalmi érintkezéseinkre és a kultúránkra is. Ezért nem elhanyagolható kérdés, hogy milyen művek és milyen tartalommal jelennek meg napjainkban, és hogy miként „szemléljük” őket.¹

¹ Ezeken túlmenően azonban az sem mindegy, hogy az adott írás nyomtatott vagy digitális formában kerül közzétételre/elolvasásra, ugyanis Altamura, Vargas és Salmerón (2023) korábbi kutatásokat áttekintő tanulmányában (meta-analízisében) arra a következtetésre jutott, hogy a papíralapú szabadidős olvasás jobban segíti a szövegértést, mint a digitális médián történő. Hiába hihetnénk azt, hogy az információs célú olvasás (például a Wikipédia, az online hírek vagy az e-könyvek olvasása) sokkal pozitívabban kapcsolódik a szövegértéshez, ez nem így van. Ennek oka, hogy a szabadidős olvasási szokások a képernyőn minimális mértékben kapcsolódnak a szövegértéshez, ami ellentétben áll a papíron történő olvasási szokások és a szövegértés közötti pozitív kapcsolattal.

Egy *könyvszemle* vagy -recenzió ugyanis, tudományos írási szempontból, lehet egyszerű vagy bővített. Az előbbi egy olyan pároldalas dokumentum, mely egy konkrét mű lényegre törő és objektív/száraz, fejezetről fejezetre történő ismertetésére szolgál – legfeljebb kevés kitekintéssel –, tömör kritika vagy vélemény megfogalmazásával. Ezzel szemben az utóbbi egy olyan (terjedelmét és szerkezetét tekintve) tanulmány, mely akár kutatási célt/kérdést is meghatározhat az adott mű szemléjére vonatkozóan: gondolatmenettől függően ez lehet a kötet egészének vagy egy részének szakszerű összefoglalása, vagy egy abban bevezetett ötlet, elmélet, módszertan kibontása egyéni keretek között. Ezzel összhangban, a recenzens, hogy elérje a célját/ megválaszolja a kérdését, kutatási módszereket is alkalmazhat az adott mű feldolgozására (például tematikus vagy tartalomelemzést), az abban felhasznált források és adatok szintetizálására vagy (újra)elemzésére (például szakirodalmi áttekintő technikákat, leíró és következtető statisztikát), de új információkat is közzétehet logikus rendben. Mindazonáltal egy recenzió általános célja egy kiválasztott mű bemutatása, az arra való reflektálás, a benne leírtak kiegészítése, helyesbítése, s esetlegesen – de nem feltétlenül – kritikája. Ezen túlmenően, a KéK-nél igyekszünk *több kötetet egymás után szemlélni egy adott témában, hogy azok egy meghatározott ötlet/logika mentén összekapcsolódjanak, kitérítve az olvasó látókörét, s ezáltal más és több dilemmát vessenek fel, mint egyenként tennék*. Határozottan úgy gondoljuk, hogy ezen *dilemmák felvetése, egymás meghallgatása és elfogadása – beleértve a másik véleményének „egészséges szubjektivitását” – jót tehet nemcsak a tudományos, de a közgondolkodásnak is azáltal, hogy a meglévő, leegyszerűsített narratívákat, berögzült, automatizmussá vált álláspontokat kimozdítaná status quójukból*.

Egy *könyvszemle* – de akár egy film vagy egy művészeti alkotás recenziója is – többféle stílust felvehet, például lehet argumentatív (érvelő) jellegű, mely „frontálisan”, tehát szövegekben ütközteti eltérő véleményét; lehet kritikus, mely gyakorlatilag pontról pontra bírálja az adott művet, ítéli meg helyességét; lehet meggyőző, melynek kifejezett célja az adott kötetről egy bizonyos kép, benyomás, nézet közvetítése; lehet narratív, mely a műhöz vagy szerzőjéhez kapcsolódó személyes történetek megosztásával meghitt jelleget kölcsönöz az írásnak, és – ebből adódóan – kellőképp

elfogult; lehet kreatív, mely szabadosabban, esetekben humorról, iróniával vagy szatirikusan fogalmaz, enged a művészi sugallatoknak; lehet leíró, mely kontextusba helyezve, például keletkezési vagy fogadtatási körülmények megadásával, tárgyilagos szemmel, és meghatározott szempontjai szerint behatóan, részletességgel szemléli a művet. A jelzett recenzióorozatunkban mi egy *szándékosan felülvizsgáló, politikai szempontból semleges megközelítésből vizsgáljuk az adott műveket, mely nem zárja ki a kritikai észrevételek és a tudományos-közéleti kiegészítések megfogalmazását, vagy a finoman átütő humor, irónia, esetekben (művészi) analógiák, szóképek, szimbólumok beillesztését a szövegbe.* Mindemellett rögzítjük a *szemléírás hüvelyujjszabályaként a szerzők iránti tisztelettel adózást, mely természetesen, nem jelent egyetértést a nézeteikkel.* Ennek részben oka, hogy úgy gondoljuk, hogy a napjainkat jellemző szélsőséges és megbélyegző alkotói-gondolkodói légkörben, bátorság kell a véleménynyilvánításhoz, a könyvíráshoz.

Ebből kifolyólag azért is tartjuk szükségesnek, hogy *szemléink differenciáltságát* és az általunk képviselt *kritikai álláspontot* hangsúlyozzuk, mert úgy látjuk, hogy „Vergődnek szerzők és olvasók a szélsőséges álláspontok közt” – ahogyan azt főszerkesztő asszonyunk éleslátóan megfogalmazta –, melyeket a politika határozott meg. Mi e szélsőségek eloszlátása, az olvasók önálló gondolatra bírása céljából fontosnak tartjuk a megosztó és vitairatok felvonultatását, a különböző érvek és ellenérvek bemutatását, a vélemények ütköztetését, a probléma – és kérdésvetést. Ugyanakkor *folióiratunk nem döntőbíró, és recenzióink nem ítélik meg mások nézetei felett.*

Ezt egy különösen lényeges küldetésnek tartjuk abban a korban, amikor a tudományos és közéleti diskurzusokat egyre szétfeszítik a szélsőséges nézetek, és láthatóvá válik a nyugati társadalmakat – melyek közé hazánk, Magyarország is tartozik – napjainkban jellemző és egyre erősödő *kulturális polarizáció*, s annak *törésvonalai*.² E törésvonalak egyértelműen megjelennek például az írott sajtó hasábjain, a közösségimédia-oldalak alatti hozzászólásokban, a művészeti alkotások ábrázolásában és a közzétett kiadványok, könyvek szövegeiben is; s két, egymással teljesen szembenálló és minden mást kizáró *politikai vélemény* partjaira sodorják az embereket az olyan sarkalatos témákban, mint a

² A nyugati kulturális polarizáció törésvonalairól egy többretű kutatás folyamatban van. Az itt leírt, példaként hozott törésvonalak a nyugati online fősodratú médiából gyűjtött adatok kódolt eredményei, és magasabb kategóriákat képviselnek. Számos altéma található bennük, sokszor átfedéssel a kategóriák közt, amelyek tehát nem kizárólagosak.

népesedés (globális túlnépesedés kontra nyugati demográfiai tél), a bevándorlás (hasznai-kezelése, menekültek és gazdasági bevándorlók), a multikultúra (a fajok, az etnikumok együttélése, a rasszizmus), a nemek (a biológiai és társadalmi nemek, a nemi szerepek, a szexuális orientációk), a vallás (főként a kereszténység, az iszlám és az ateizmus kapcsán), a nemzetközi kapcsolatok-háborúk (például jelenleg Ukrajna-Oroszország vagy Izrael-Palesztina vonatkozásában), a környezet (klímaváltozás és környezetvédelem, beleértve az állatvédelmet) vagy az éppen uralkodó s azt kihívó kor-szemlelemek, filozófiák, mozgalmak. Ezek a témák – vagy ha úgy tetszik, törésvonalak – szorosan összefüggenek egymással, és valamennyi, az értékítéletet megkövetelő kérdésre kiterjednek. Így jelenik meg például a nemek és a vallás keresztmetszetében az abortusz kérdése.

Bár törésvonalak mindig voltak, a napjainkban látható kulturális polarizáció az erkölcsi, társadalmi, vallási kérdésekben való megosztottságon túlmutat, hiszen a legtöbb politikai döntést értékalapúvá teszi, így elmondható, hogy *a vélemények szélsőségei felé tolódásának, az értékek ketté válásának folyamatát ma a politika diktálja.* A politikai pártok ma jobban megosztottak a törésvonalak mentén, s „egyre inkább képviselik a már meglévő értékalapú klasztereket” (Desmet – Ortuño-Ortín – Wacziarg 2024).³ Ennek következtében a társadalom kullog a politika után, s *a kulturális polarizáció gyakorlatilag a politikai polarizáció törésvonalai mentén alakul ki.* Ez a politikai polarizáció leginkább a „liberálisok kontra konzervatívok” oldalakra való szakadást mutatja a nyugati társadalmakban, de akár az „elit vagy neomarxisták kontra populisták” szembenállással is modellezhető, és egyik esetben sem tűr meg köztes álláspontot.⁴ Sőt, miközben a politikai erőter magáévá

³ Kiegészítésként lásd a szerzők ezt megelőző vizsgálódásait a kultúrára vonatkozásában: Desmet, Ortuño-Ortín és Wacziarg (2017), Desmet és Wacziarg (2021).

⁴ Ezen szembenálló oldalak könnyen azonosíthatók például a (fősodratú és a közösségi) médiából, a politikai programokból vagy a megjelent kiadványokból, könyvekből. A politikai programokban tált „liberálisok kontra konzervatívok” megkülönböztetésre rengeteg példát lehet hozni, hogy két különlegességet említsünk az Egyesült Államok vonatkozásában (ahol a „demokraták kontra republikánusok” egy történelmi jelentőségű szembenállás): American Conservative Union (2019), mely Ronald Reagan CPAC-en elhangzott beszédeit gyűjti össze egy csokorba; Ron DeSantis (2023), melyben a szerző többnyire a floridai kormányzóként megválasztott politikai programjának megvalósulását mutatja be. Továbbá, például az „elit kontra populisták”-ra a Heil – Petri (2023) által szerkesztett kötetben, a „neomarxisták kontra populisták”-ra pedig a Scalea (2019) által írt könyvben van explicit utalás.

tesz egyfajta „aki nincs velünk, az ellenünk van” jelleget beállítódást, addig a média – mely médiumonként más-más, de ugyancsak egyre polarizálódó véleményt vagy érdeket képvisel – az övével nem megegyező véleményeket számos esetben cenzúrázza vagy megbélyegzéssel sújtja⁵, és így a szélsőséges gondolatok (és indulatok) felé sodorja az egyéneket, s végső soron a társadalmat. E folyamat dinamikája részben az elérhető információmennyiségtől függ, ami az internet következtében jelentősen megnövekedett, s így a polarizáció felgyorsult. Ebben a politikának (és médiának) való kitettségben a társadalmi bizonytalanság és bizalmatlanság nő, különösképpen a különböző osztályok vagy etnikumok, vagy nemzetek tagjai közt.

Ekképpen a posztmodernnek tekintett korunkban⁶ uralkodó neomarxizmus, felmenője, a marxizmus nyomán ma kevésbé a hagyományos társadalmi osztályok, mint inkább a különböző etnikumok vagy nemzetek közti határvonalat mosná el a egyenlőség eszméje megvalósításának céljából, az elnyomók és az elnyomottak csoportjainak azonosítása által (Scianca 2016), így többek közt támogatja a határok nélkülséget és a bevándorlást, s a szolidaritás és a multikulturalizmus elsőbbségét hirdeti; míg a kihívó korszellem, a populizmus a hagyományos (hazai és nemzetközi) politikai és gazdasági elitet állítja szembe a néppel (és a nemzettel) és annak (például népszavazáson, választáson kinyilvánított) akaratával, amelyet (liberális vagy illiberális) demokrácia útján képviselni hivatott, így a határok és a bevándorlás lezárását-ellenőrzését támogatja, s a nemzeti érdek és kultúra elsőbbségét hirdeti (Heil – Petri 2023).

Ezek *Az idegen kultúra eljövetele*, azaz a bevándorlás törésvonalában rögzült azon szembenálló álláspontok, melyekkel kapcsolatban a jelen számunk recenziósorozatában, és az ahhoz készült interjúbán, szándékunk dilemmák elé állítani a kedves olvasókat. Ehhez elsőként egy igen megosztó könyvet választottunk, Jean Raspail elsőként 1973-ban megjelent kötetét, mely *Szentek tábora* címmel jelent meg hazánkban, s melyet egyesek rasszista, mások profetikus műnek tartanak. Amellett, hogy szemlénkben ezen két szempont helytállóságára kitérünk, szeretnénk, ha a kedves olvasóink előítéleteiket félretéve, egy időre beleképzelnék magukat a Szentek tábora fikatív történetébe, és elgondolkodnának azon, hogy vajon ők maguk miként reagálnának, hogyan

cselekednének az abban részletesen leírt helyzetre, tehát ha önvizsgálatot tartanának, mely – úgy gondoljuk, hogy – a véleményalakítás egyik leg-hatékonyabb eszköze. Ezt követően először a franciaországi majd az olaszországi bevándorlási adatokat tekintjük át, mely során – a felvázolt törvényi szabályozások tekintetében – felmerülhet a kérdésünk, hogy „mennyire hitelesek ezek az adatok?”, és „mennyire engedik következtetések levonását?”. Majd kifejezetten a második kötet, Daniele Scalea (2019) *Migráció – A populisták igaza* recenziója nyomán elgondolkozhatunk rajta, hogy „lehet-e invázióknak nevezni a napjainkban tapasztalt, Európát érintő nagymértékű bevándorlást?”, valamint hogy „mik a populisták gazdasági és demográfiai érvei e jelenség korlátlan engedélyezése ellen?”. A szerzővel készített interjú pedig arra keresi a választ, hogy Scalea „miben látja a megoldást a befogadás ellenében”, és hogy „miként tekint a »klímamene-kültek vagy –bevándorlók« koncepciójára a bevándorlás kezelésében?”. A harmadik könyv, Grégor Puppinc (2020) *Lelkiismeret és emberi jogok szemléje a befogadás és kizárás dilemmáját, a vízió és a valóság kérdéseinek felvetése után, erkölcsi mederbe tereli, és a lelkiismeret mibenlétére, szerepére és megítélésére igyekszik rávilágítani jogi és társadalmi szempontból.*

Főként – de nem kizárólagosan – ezekkel a dilemmákkal kívánjuk elindítani az érdemi párbeszédet, azaz feloldani a bevándorlás törésvonalában kialakult, szélsőséges álláspontokra és megosztó értékekre redukált, politikai-kulturális polarizáció nyomában kialakult társadalmi vitát a jelen számban megjelent könyvszemléink révén.

A teljes számhoz, benne a tanulmányainkhoz, a reflektálásainkhoz, a szemléinkhez és ezeken túl, a kötetekhez is jó olvasást kívánunk!

Tisztelettel,

Almadi Sejla

Irodalomjegyzék

Altamura, Lidia – Vargas, Cristina – Salmerón, Ladislao 2023 Do New Forms of Reading Pay Off? A Meta-Analysis on the Relationship Between Leisure Digital Reading Habits and Text Comprehension. *Review of Educational Research*, 0(0). <https://doi.org/10.3102/00346543231216463>

⁵ A média cenzúrázásáról, azaz az eltörlés kultúrájáról például lásd: Schuler (2023).

⁶ A posztmodern és modern összehasonításáról lásd például Peeters (2012).

- American Conservative Union 2019 *Reagan at CPAC*. Regnery Publishing.
- Daniele Scalea 2019 *Immigrazione. Le ragioni dei populisti*. Historica Edizioni.
- Desmet, Klaus – Ortuño-Ortín, Ignacio – Wacziarg, Romain 2017 Culture, Ethnicity, and Diversity. *American Economic Review*, 107(9), 2479-2513.
- Desmet, Klaus – Wacziarg, Romain 2021 The Cultural Divide. *The Economic Journal*, 131(637), 2058–2088.
- Desmet, Klaus – Ortuño-Ortín, Ignacio – Wacziarg, Romain 2024. május Latent Polarization. *UCLA Anderson School of Management*. https://www.anderson.ucla.edu/faculty_pages/romain.wacziarg/downloads/2024_partitions.pdf
- Heil Kristóf Mihány – Petri Bernadett szerk. 2023 *A népszerűség átká*. Budapest, Alapjogokért Központ.
- Peeters, Marguerite A. 2012 *The globalization of the Western cultural revolution. Key concepts, operational mechanisms*. En Route Books & Media.
- Ron DeSantis 2023 *The courage to be free. The Florida Blueprint*. New York, HarperCollins Publishers.
- Scianca, Adriano 2016 *L'identità sacra. Dèi, popoli e luoghi al tempo della Grande Sostituzione*. Milano: Aga.
- Schuler, Ralf 2023 *Generation Gleichschritt: Wie das Mitlaufen zum Volkssport wurde*. Basel: Fontis AG.

AZ IDEGEN KULTÚRA ELJÖVETELE:

VÍZIO ÉS VALÓSÁG A LELKIISMERET TÜKRÉBEN

DOI 10.35402/kek.2024.2.13

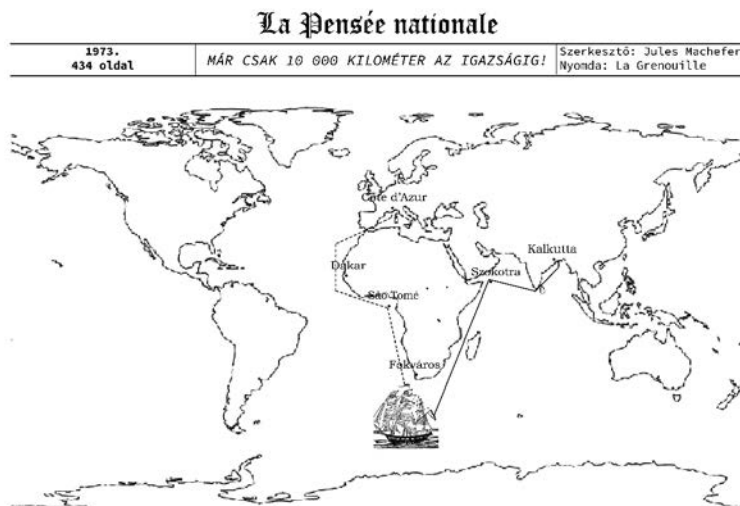
Mi lenne, ha egyszerre egymillió szegényember indulna útnak egy idegen civilizációból, Indiából, egyenesen a „tejjel-mézrel folyó Kánaán” földjére, Európába, pontosabban Franciaországba hajóval, a jólét reményében és egyben történelmi dühtől, elégedetlenségtől és kétségbeeséstől vezérelve? – sugallja a korában képtelennek, ma azonban nagyon is lehetségesnek tűnő kérdést Jean Raspail a rasszizmussal vádolt, ugyanakkor politikai és tudományos elismerésnek is örvendő, 1973-as regényében, a „Szentek tábora”-ban (1. ábra).

„Még az évszázad vége előtt bekövetkezik, hogy az olasz etnikum kisebbségbe kerül a róla elnevezett országban. 2065-ben Olaszország nem olasz lakosságának aránya 40 százalék lesz, 2100-ig pedig ez az arány meghaladja az 50 százalékot” – jelenti ki Daniele Scalea a „dermesztő” tényeket először 2017-ben közzétett tanulmányában, a „Hogyan változtatja meg a bevándorlás az olasz demográfiát – statisztikák és előrejelzések”-ben, majd 2023-ban megjelent könyvében, a „Migráció – A populisták igazá”-ban.

Raspail és Scalea bevándorlásról alkotott képe, a vízió és a valóság a lelkiismeret mentén fonódik össze, mely a befogadás (vagy épp a kizárás) kötelességét rója ránk. A lelkiismeret ma azonban nemcsak erkölcsi kötelességgként, hanem „olyan szörnyszülött jogi eszközként [is] megjelenik, amelyet a társadalom növekvő pluralizmusa, valamint a jog és az erkölcs egymástól való eltávolodása következtében egyre többen követelnek” – fogalmazza meg Grégor Puppinc a „Lelkiismeret és emberi jogok” című kötetében.

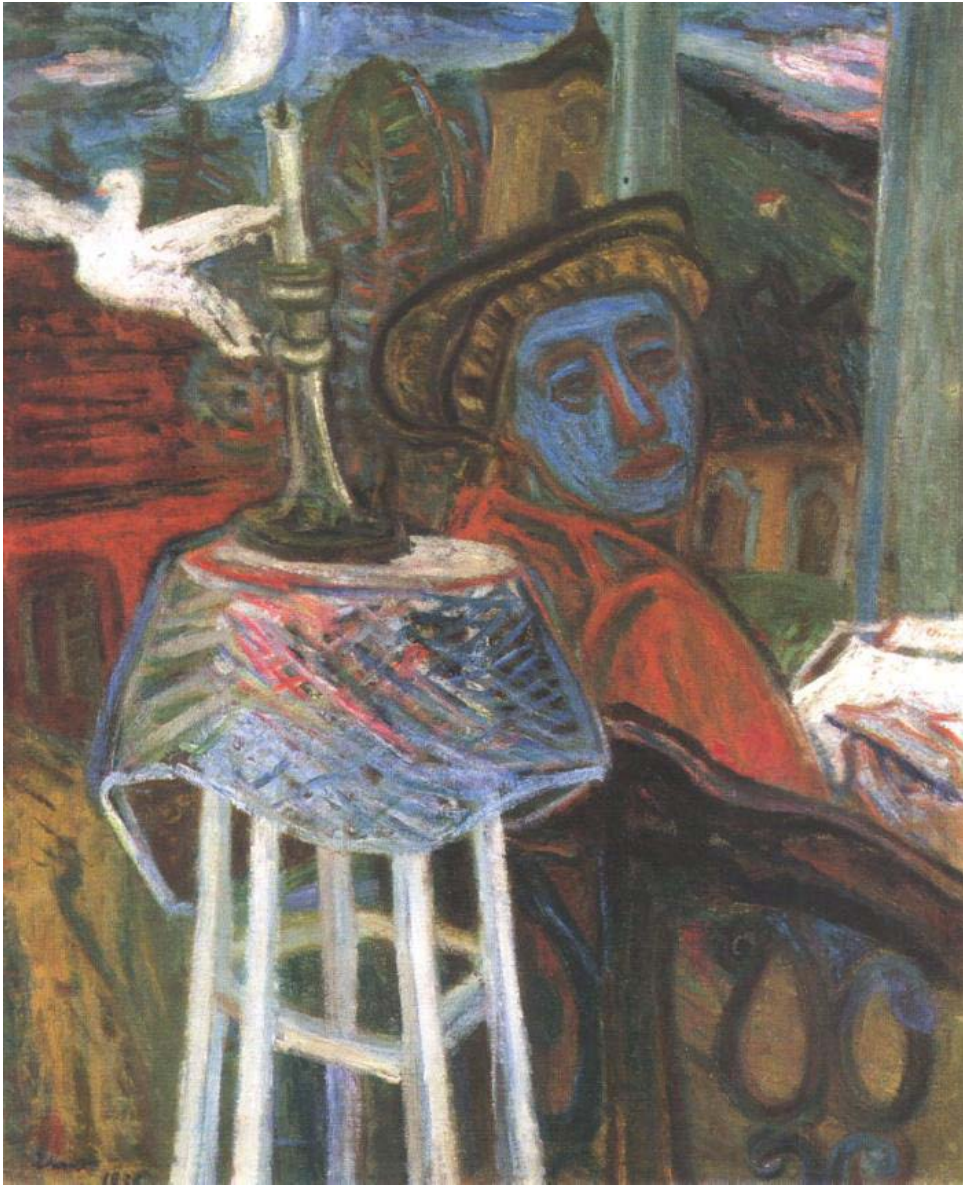
E három mű szemléljét, összekapcsolódó gondolatmenetét követheti nyomon a kedves olvasó a következő oldalakon a következő címek alatt:

1. A Szentek tábora víziója – Jean Raspail (önbeteljesítő) jóslata a franciaországi bevándorlás alakulásáról;
2. Az olaszországi invázió valósága – Scalea népesedési és közgazdasági érvelése a tömeges bevándorlás ellenében;
3. Tárgyasított lelkiismeret – A 20. századi európai és nemzetközi jog „szörnyszülöttje”.



1. ábra

A Szentek táboraiban az armada útja Kalkuttából Dél-Franciaországba – a történetben megjelenített La Pensée nationale elképzelt címlapja alapján (Saját munka, 2022)



Ámos Imre: A festő

A SZENTEK TÁBORA VÍZIÓJA

Jean Raspail (önbeteljesítő) jóslata a franciaországi bevándorlás alakulásáról

DOI 10.35402/kek.2024.2.14

Összefoglalás

Jean Raspail 1973-as megosztó regénye, a Szentek tábora egyesek szerint rasszista, mások szerint profetikus írás. Ekképpen szemlénk ezen vélemények helytállóságának vizsgálatán túl, kiváltképp arra kereste a választ, hogy mennyiben lehet Raspail fiktív történetét önbeteljesítő vagy beteljesülő jóslatnak tekinteni a franciaországi bevándorlás alakulásának tekintetében. Ehhez fogalmi tisztítást, tartalomelemzést és másodlagos kvantitatív adatokat feldolgozó leíró statisztikát alkalmazott. A valóságból nyert adatok arra engedtek következtetni, hogy a regény nem egy önbeteljesítő, de szigorúan véve még csak nem is beteljesülő jóslat, bár a benne vázolt francia társadalom rétegeinek és szereplőinek magatartása és a megjelenített, egymás utáni események sok esetben párhuzamba állíthatók a francia társadalom jellegzetes képviselőinek, nézeteivel, az arra válaszlépként hozott, rasszizmust és diszkriminációt tiltó törvényi szabályozásokkal, de akár – szélesebb perspektívában szemlélve – a 2015-ös európai migrációs válság uniós kezelési javaslataival is. Mindazonáltal, úgy találtuk, hogy eme „allegorikus mű”-ben a lelkiismeret a bevándorló tömegek befogadásának (és kizárásának is) egyik fő mozgatórugója, mely szemben áll a bevándorlást tápláló, szakralitás adta vallásos hittel (mely nem oka a bevándorlásnak, hisz az mindenekelőtt „egzisztenciális”).

Kulcsszavak: bevándorlás, Franciaország, lelkiismeret, migrációs válság, önbeteljesítő jóslat, rasszizmus, szakralitás

Abstract

Jean Raspail's divisive 1973 novel, *The Camp of the Saints*, is considered by some to be racist, and by others to be prophetic. Thus, in addition to examining the correctness of these opinions, our review particularly looked for an answer to the extent to which Raspail's novel can be considered a self-fulfilling or a fulfilled prophecy in terms of the development of immigration in France. To this

end, it used conceptual cleaning, content analysis and descriptive statistics processing secondary quantitative data. The data obtained from reality allowed us to conclude that the novel is not a self-fulfilling, but strictly speaking not even a fulfilled prophecy, although the behaviour and presentation of the layers and characters of the imagined French society, and the displayed sequential events can be paralleled in many cases with the views of its typical representatives of the French society on immigration, with the legal regulations that prohibit racism and discrimination brought in as a response, but also – viewed in a broader perspective – with the EU's proposals for handling the 2015 European migration crisis. Nevertheless, we found that in this fictitious story – analogy – conscience is one of the main driving forces for the admission (and exclusion) of the immigrant masses, which is opposed to the religious faith given by the sacredness that fuels immigration (of which reason above all is “existential”).

Keywords: conscience, France, migration, migration crisis, racism, sacredness, self-fulfilling prophecy

Bevezetés

2019-ben és 2022-ben is kiadták Magyarországon Jean Raspail elsőként 1973-ban (majd '78-ban, '85-ben és 2011-ben) Franciaországban megjelent disztópikus regényét, „*A szentek táborát / Szentek táborát*” (eredeti nyelven: „*Le Camp des Saints*”-t), melyet 2022-ben a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor ajánlott olvasásra tusványosi beszédében. Nem ez volt az első eset, hogy egy ország vezetőjére vagy gondolkodójára nagy hatást gyakorolt Raspail műve. Korábban már Ronald Reagan negyvenedik amerikai elnököt (1981–89) is „lenyűgözte”, és Samuel P. Huntington¹, amerikai politológus

¹ Huntington a Harvard Egyetem professzora. Leghíresebb munkája *A civilizációk összecsapása és a világrend alakulása* című kötet, melyben utalást tett Raspail munkájára (lásd például a 2018-as magyar nyelvű kiadást).

és William F. Buckley, amerikai konzervatív gondolkodó munkájára is befolyással volt (Leimeiszter 2022). De „sokan voltak, az élet minden területéről – meggyőzőek, gyakran befolyásosak, néha magas pozíciókban”, akik írtak Raspail-nak a regénye kapcsán, köztük hazája neves politikusai, üzletemberei és tudósai, például François Mitterrand, a Francia Köztársaság elnöke (1981–95); Jean-Louis Debré, francia belügyminiszter (1995–97), a Nemzetgyűlés (2002–7) és az Alkotmánytanács elnöke (2007–16); Lionel Jospin, a Francia Köztársaság miniszterelnöke (1997–2002); Louis Mermeas, a Francia Nemzetgyűlés elnöke (1981–6); Robert Badinter, francia igazságügyi miniszter (1981–6); Jean-Pierre Chevènement, kutatás- és ipariügyi (1981–3), nemzeti oktatásügyi (1984–6), védelmi (1988–91) és belügyminiszter (1997–2000); Jacques Toubon, kulturális (1993–95) és igazságügyi miniszter (1995–97); Max Gallo, a francia kormány szóvivője (1983–84); Alfred Sauvy, a Collège de France professzora (1959–69), a Nemzeti Demográfiai Intézet (a mai Ined) első igazgatója (1945–62); Denis Olivennes, a FNAC könyvesboltházolat korábbi elnöke, az Europe 1 tévéadó vezérigazgatója; François Pinault, milliárdos üzletember; valamint a teljesség igénye nélkül Raymond Barre, Maurice, Schumann, Alain Poher, Louise Weiss, André Malraux, Pierre Gaxotte, Thierry Maulnier, Jean Anouilh, Maurice Druon, Jean-Louis Curtis, Michel Déon, Jacques Laurent, Jean Dutourd (Raspail 2011: 17–24).

A regény fogadtatása persze nem volt egyöntetűen pozitív, sőt. Voltak, akik már az első hazai vagy külföldi megjelenésekkor *fajgyűlölőnek*² nevezték Raspail-t és/vagy a regényét³ – például 1975-ben, az amerikai első kiadás apropóján Paul Gray, a Times magazin szemleírója, vagy Richard R. Lingeman, a New York Times kritikusa (Leimeiszter 2022) –, de idővel, 2011-ben (21. o.) már maga Raspail is belátta, hogy a napjainkban uralkodó túlérzékenység szinte ellehetetleníti a mű befogadását, s

² A Marriam-Webster Szótár (é. n.) értelmében fajgyűlölet 1) az a meggyőződés, hogy a faj az emberi tulajdonságok és képességek alapvető meghatározója, és hogy a faji különbségek egy adott faj eredendő fel-sőbbrendűségét eredményezik; olyan viselkedés vagy attitűdök, amelyek tükrözik és elősegítik ezt a meggyőződést: faji megkülönböztetés vagy előítélet; 2) egy faji csoport rendszerszintű elnyomása egy másik társadalmi, gazdasági és politikai előnyére; olyan politikai vagy társadalmi rendszer, amely rasszizmusra épül, és annak elveit hivatott végrehajtani.

³ Erről hazai vélemények például: pro: Pető (2022), kontra: Leimeiszter (2022).

hogy regénye valóban „tartalmaz konszenzuálisan kifogásolható kijelentéseket”. Ez a vád a regény cselekményéből és fejtegetéseiből fakad, abból az elképzelésből, hogy mi lenne, ha egyszerre egymillió szegényember indulna útnak egy idegen civilizációból, Indiából egyenesen a „tejjel-mézszel folyó Kánaán” földjére (72. o.), Európába, pontosabban Franciaországba hajóval a jólét reményében és egyben történelmi dühtől, elégedetlenségtől és kétségbeeséstől vezérelve? Így tehát leírja a bevándorlók mozgatórugóit és az útnak indulás lehetséges kiváltó okait; valamint a fogadóország társadalmának eszmejárását és befolyásoló tényezőit a francia őshonos átlagembertől, a már bevándoroltakon, a bűnözőkön, a katonákon, a politikusokon át egészen a média képviselőiig. De megjeleníti a fejlett partnerországok és a hajóút során érintett tranzitországok reakcióit, gondolatmenetét és mindezek jelentőségét a végkifejletben. Abban, hogy végül Franciaország, de a nyugati kultúra többi jeles állama is elesik, önfeladást vagy – durvább szóval – öngyilkosságot követ el, amikor minden elővigyázatosság és következetesség nélkül tömegeket enged be területére egy idegen kultúrából. Hiszen ez utóbbiak célja nem a beolvadás, hanem a túlélés, a megmaradás és a hatalomátvitel, sokszor bosszúval párosulva. Ennek megfelelően egy ilyen jellegű és mértékű bevándorlás teljes mértékben átalakítja az európai társadalmakat és az Egyesült Államokat úgy, hogy rájuk sem lehet ismerni. Vagyis eltűnik belőlük mindaz, amiért olyan vonzóak voltak célszágként. A kiváltó okokat sorra véve Raspail végig latolgatja: „Talán ez is lehet egy magyarázat?” (72. o.).

Mindazonáltal a szerző nem szépíti a korábban gyarmatosító Franciaország és más nyugati államok szerepét a kialakult helyzetben, nem menteti őket, sőt, miközben számtalan esetben csodálattal áhítva és szépséggel ábrázolva mutatja be a színes bőrű személyeket-tömegeket a regényében (például „legtöbbjük gyönyörű csecsemő volt” 70. o., „gyönyörű, sötét bőrű istennő” 82. o., „egy lelkes fiatalember gyönyörű feje” 102. o. stb.), addig kíméletlen kritikával és őszinte bírálattal illeti hazája gyáva és haszontalan politikusait, aljas médiamanipulátorait, de még az oly könnyen megvezethető, rövidlátó középréteget is. Regényében elsősorban civilizációkról ír, keresztény, bársony- és Gangesz-civilizációról (19., 39. o. – az előszóban; 102., 137., 154., 155., 394. – a regényben), de bátran szembenéz a *fajgyűlölet* kérdésével is (104., 174., 420. o.). Jeffrey Hart, a Princeton Egyetem professzora, neves amerikai újságíró és publicista egyenesen úgy fogalmazott, hogy „Raspail nem

fajról, hanem civilizációról ír...” (16. o.). Ugyanakkor a szakmai elismerések, köztük az 1997-ben Chicagóban átvett T. S. Eliot-díj mellett az idő igazolta leginkább Raspail felvetéseit. A nem keresztény civilizációk útrakelési hajlandóságának növekedésével, valóban tömegessé váló bevándorlásával és az azzal együtt járó, tapintható társadalmi feszültségekkel mind Franciaországban, mind a többi nyugati államban nőtt a *Szentek tábora* népszerűsége, és a 2015-ös európai migrációs válság óta töretlen. Sokan látnokként vagy történészként⁴ tekintenek Raspail-ra, hiszen – ahogyan a legújabb magyar kiadás ajánlója írja – „a válság mechanizmusát, lefolyását – egyáltalán: bekövetkeztét – modellezte le tökéletesen, közel fél évszázaddal azelőtt, hogy mindez ténylegesen megtörtént volna. [...] tökéletes pontossággal mutatja be azt, hogy Európa miként ássa meg a maga sírját akkor, amikor a harmadik világ flottái kéretlenül sétálnak be ajtaján.”

Ezt pedig, a *Szentek tábora* egyes kulcselemeinek a valóságban történő megvalósulását vagy bekövetkeztét itthon többen nem egyszerűen beteljesülő, hanem önbeteljesítő jóslatnak tartják⁵. Ezt az izgalmas (vagy megdöbbentő) felvetést célja a jelen szemlének megvizsgálni, azaz azt, hogy *mennyiben lehet Raspail regényét beteljesülő vagy önbeteljesítő jóslatnak tekinteni a franciaországi bevándorlás alakulásának tekintetében?* Ehhez először a beteljesülő és önbeteljesítő jóslat közti különbséget tisztázzuk, hogy felírjuk ezek mechanizmusát és a vizsgálatukhoz szükséges elemeket és módszereket. A kötetben végzett tartomelemzés és a másodlagos kvantitatív adatokat feldolgozó leíró statisztika – főként a megírt, szemben a valós franciaországi bevándorlási trendekről – útján adunk választ a kérdésre. Szemlénket a legfontosabb következtetésekkel zárjuk.

A beteljesülő és az önbeteljesítő jóslat közti különbségek

A jóslat és jóvendőmondás közti határvonal ma öszszemosódik. Eredetileg jóslatot a jós vagy javas adott, miképp megmondta egy embernek, hogy hogyan éljen – mai kifejezéssel élve: életvezetési tanácsot adott –; jóvendőmondással pedig a jóvendőmondó

foglalkozott, amikor a jóvendőre, a jóvendőben bekövetkező eseményekre vonatkozó kijelentéseket tett (Müller 2015). Napjainkban azonban egy beteljesülő jóslat nem feltétlenül egy megfogadott jótanácsot jelent, hanem akár egy jóvendőre tett kijelentés idővel megvalósulását. Ebben a koncepcióban szerepel egy jós vagy jóvendőmondó; az, akinek vagy akiről/amiről meggyőződése vagy tudása alapján kijelentéseket tesz; maga a jóslat vagy jóvendülés; és annak lineáris úton a beteljesülése, mely nem zárja ki a jóslat bekövetkezése érdekében tett pozitív (támogató) érzelmek és gondolatok által vezérelt cselekvéseket.

Ezzel szemben az önbeteljesítő jóslat egy speciális jelenség, mely kiinduló pontja egy helyzet hamis vagy téves megítélése – vagyis a jóvendülés alapja valami, amiről rosszul gondoljuk, hogy be fog következni. S e bekövetkezés oly annyira nem lenne kedvező, hogy menekülnénk előle, szabadulnánk tőle. A kiváltott érzelmek és gondolatok azonban olyan viselkedéseket és cselekvéseket szülnek, melyek – akaratlanul is – pont, hogy a jóslat bekövetkezéséhez vezetnek. Így bár a helyzet kezdeti megítélése téves volt, a beteljesülés annak ellenkezőjéről biztosítja a prófétát (Merton 1948)⁶. Erre számos példát tudunk hozni az irodalomból, például Szophoklész Oedipus királyát vagy Shakespeare Macbeth-jét; de a gazdasági életből is, hiszen ha a banksödtől való – akár alaptalan – félelmükben az emberek kivesszik a pénzüket a bankból, az valóban becsődöl.⁷ Ebben a koncepcióban⁸ szerepel egy jós; egy jóslat; az, akiről vagy amiről szól; negatív (ellenző) érzelmek és gondolatok, melyek a viselkedést közvetítik; számos, a beteljesülés elkerülését célzó cselekedet; beteljesülés.

⁶ Amikor Merton – a Thomas theoremre, azaz elméletre alapozva – 1948-ban megfogalmazta az akadémiai élet számára az önbeteljesítő jóslat mibenlétét, az már nagyban áthatotta a tudományos és hétköznapi vélekedés szintjeit. Sokan bírálták is e fogalmat nem kellő körülhatároltságáért és hiányos módszertanáért (lásd például Miller 1961; Hensel 1982). Ennek ellenére gyökeret eresztett az akadémiai életben, és ma valamennyi tudományág említi. Ez, mondjuk, a legutóbbi kritikák egyike is egyben, hiszen számos kutatás pusztán csak megemlíti egyszer szövegében az önbeteljesítő jóslatot, azaz sokszor indokolatlanul rásüti valamire (erről bővebben lásd: Almadi 2022).

⁷ Utalás Merton (1948) leghíresebb példájára az önbeteljesítő jóslatról, a Last National Bankra (Utolsó Nemzeti Bank).

⁸ Az önbeteljesítő jóslat e működési mechanizmusáról (és egyben egyik speciális fajtájáról, a Pygmalion-hatásról) lásd: Almadi (2019).

⁴ Jean Cau, Raspail barátja, szintén szerző: „Még lehet, Jean Raspail nem próféta vagy látomásos regényíró, hanem jövőnk kérelhetetlen történésze.” (Meritens, 2011)

⁵ Erre explicit utalást lásd például a kötet borítóján, ajánlójában vagy Gazdagnál (2022), Holecznél (2022).

A beteljesülő és az önbeteljesítő jóslat tehát nem ugyanaz, más a működési mechanizmusuk és azok kulcselemei (1. táblázat). A beteljesülő jóslat vizsgálatánál meg kell néznünk, hogy Jean Raspail regénye, az abban megfogalmazott végkifejlet – a tömeges (ellenőrizetlen) bevándorlás Franciaországba és az ottani társadalomátalakulás – és az odavezető cselekvések sorozata vajon tényleg megjósolta-e a franciaországi bevándorlás alakulását vagy a migrációs válságot – értsd: vannak-e hasonlóságok vagy azonosságok a kettő közt. Az önbeteljesítő jóslat esetén pedig fel kell tennünk magunknak a kérdést, vajon a *Szentek tábora* azon feltételezése, miszerint egy napon más civilizációk megindulnak Franciaország déli partjai felé, téves feltételezés volt-e a szerző részéről; és amennyiben igen, vajon volt-e ennek a feltételezésnek (vagy regénynek) akkora ereje, hogy elkerülő cselekvésre ösztönözze egy ország társadalmát (vagy annak kulcsszereplőit), mely cselekvés a feltételezés bekövetkeztét okozta.

előttem felismerte a számokban az »elkerülhetetlen« kirobbanását.” Vagyis a szerző feltételezése vagy az az ihletettsé, mely műve megírására sarkallta, a tudományban már számokkal alátámasztott tény volt: a demográfusok tisztában voltak vele, hogy a bevándorlás nagymértékben nőni fog Franciaországba, mely a társadalom átalakulásához vezet. Az pedig már a *Szentek tábora* 1973-as, kezdeti eladási példányszámaiból (15-20 ezer darab, 16. o.) sejtethető, hogy nem robbantotta ki a francia társadalmat komfortzónájából. Igaz – ahogyan a bevezetőben is írtuk –, ez nem maradt mindig így. Az eladások először váratlanul Nizzában kezdtek el növekedni, így 1975-re elérték a 40 ezres példányszámot. Ezt követően évente kb. 5 ezer darab kelt el a regényből Franciaországban (Blumenthal 2017). A 2011-es újrakiadást követő hónapban azonban a francia irodalom első számú bestsellere (sikerkönyve) lett a *Szentek tábora* az Fnac.com (Archive 2011a) és az Amazon.fr (Archive 2011b) internetes értékesítési oldalakon – vélhetően az új előszó, a Big Other miatt –, így csak

1. táblázat

A beteljesülő és az önbeteljesítő jóslat elemeinek azonosítása Raspail regénye alapján (Saját munka 2024)

	<i>Beteljesülő jóslat</i>	<i>Önbeteljesítő jóslat</i>
<i>Jós vagy jóvendőmondó</i>	Jean Raspail	
<i>Jósolt, akiről/amiről</i>	Franciaország társadalmáról	
<i>Jóslat (téves?)</i>	Regény végkifejlete: tömeges (ellenőrizetlen) bevándorlás Franciaországba és társadalomátalakulás	
<i>Érzelmek, gondolatok (negatív?)</i>	Francia társadalom – pl. politikusok, média képviselői, átlagemberek – pozitív érzelmei (támogatás)	Francia társadalom – pl. politikusok, média képviselői, átlagemberek – negatív érzelmei (ellenzés)
<i>Viselkedés, cselekvések (el-lentétes irányúak?)</i>	Befogadást támogató cselekvések	Befogadást ellenző cselekvések
<i>Beteljesülés</i>	Franciaországi bevándorlási trendek (leíró statisztika)	

E dilemma tehát nem egyszerű: csakúgy mint Merton jóslatában, a bekövetkezés elvileg azt igazolja, hogy helytálló volt a feltételezés. Csakhogy erre a kérdésre maga Raspail adja a választ 2011-es előszavában (17. o.): „Alfred Sauvy [...], aki már jóval

2011 februárja és áprilisa közt 20 ezer példány kelt el belőle (Dupuis 2011). Ám ezek a példányszámok, akármilyen lenyűgözőnek is hangozzanak, csekélynek mondhatók egy hatvanmillió ország mozgósításához. Ekképpen az önbeteljesítő jóslat lehetősége

kizárható, s így a beteljesülő jóslat további vizsgálatához szükséges tartalomelemzéssel haladunk tovább.

Tartalomelemzés a Szentek táborában

Szereplők – a jóslat résztvevői a regényben

A 2. táblázat megmutatja, hogy a regény szereplői – a jóslat résztvevői – mely országokban fordultak elő, illetve ha több helyütt, akkor milyen sorrendben találhatók a vonatkozó jeleneteik. Látható, hogy a franciaországi szál lett a legrészletesebben kibontva, megtalálhatók benne politikusok, átlag (öshonos) franciák, már bevándoroltak vagy azok leszármazottjai, bűnözők, katonák és a média képviselői, azaz rádiós műsorvezetők, újságírók és -szerkesztők – tehát az elképzelt francia társadalom jellegzetes vagy kulcsszereplői. Az

indiai szálon szintén kidolgozott egy-egy szereplő jellege (indiaiak és franciáké egyaránt), egyfajta archetípusként bemutatva, hogy az ő lehetséges motivációikat is illusztrálja a szerző. A táblázat ezentúl felfedi, hogy mely szereplő támogatja (+) vagy ellenzi (-) a bevándorlók befogadását országába. Látható, hogy a szereplők többsége támogatja, és csak egy marék ellenáll van Franciaországban, illetve egy Dél-Afrikában, akik nem. A Francia Köztársaság elnökénél nem egyértelmű, hogy melyik oldalon áll, hiszen hivatalosan – az egyébként befogadáspárti állami apparátus részeként – kezdetben támogatóan lép fel, de annak háta mögött keresi a megoldást a bevándorlók feltartóztatására. A New York-i szereplőknél hasonló a helyzet, hiszen titkon ellenzik a nagymértékű bevándorlást és a társadalom átalakulását, de hivatalbéli cselekedeteikkel nagyban hozzájárulnak ahhoz.

2. táblázat

Szereplők a jelenetek földrajzi eloszlása és a bevándorlás támogatása (+) vagy ellenzése (-) szerint (Saját munka, 2024)

Egyesült Államok	New York polgármestere (+/-); Norman Haller doktor (+/-)
Franciaország	Agnellu atya (+); Albert Durfort, az Est-Radio műsorvezetője (+); Clément Dio (Ben Souad), újságíró (+); Boris Vilsberg, az RTZ rádió műsorvezetője (+); Calguès úr (-); Constantin Dragasès ezredes (-); Crillon, sofőr (-); De Poudis fregattkapitány (2.) (-); Dom Pinet, pap (+); Dom Melchior de Groix főapát (+); Dom Vincent Laréole apát (+); Élise, a félszemű kádi felesége (+); Félszemű kádi (+); Franciaország köztársasági elnöke (+/-); Hamadura úr, Indiából származó francia (-); Iris Nan-Chan, írónő (+); Jean Orelle, a francia kormány szóvivője (+); Jean Perret államtitkár (-); Josiane, átlagos francia állampolgár (+); Jules Machefer, a La Pensée nationale szerkesztője (-); Luc Notaras kapitány (2.) (-); Marcel, átlagos francia állampolgár (+); Panamá Ranger, rendbontó (+); Pap-kukás (+); Paul testvér (+); Pierre Chassal, apát (+); Romégas, inas (-); Rosemonde Réal, az RTZ rádió műsorvezetője (+); Sollacaro úr, a Péché d'argent bordélyház tulajdonosa (-); Stéphane-Patrice Poupas, saint-tropez-i fodrászművész (+); Uras hercege (2.) (-); Szörnytotem (3.) (+)
India	Ballan, ateista filozófus (+); Ganajevő (+); Gangesz apostoli prépostja (+); Himmans konzul (-); Renegát író (+); szikh őr (-); Szörnytotem (1.) (+)
Úti jelenetek	De Poudis fregattkapitány (-); dél-afrikai tengernagy (-); Léo Béon, francia híresség, komédiás, műsorvezető (2.) (+); Luc Notaras kapitány (1.) (-); Uras hercege (1.) (-); Szörnytotem (2.) (+)

Az érzelmektől a cselekvésekig

A „Gangesz-civilizáció” (Raspail 2011: 154) távoli lakosai nem élnek olyan kényelemben, mint a franciák, s tudatában vannak nyomoruk történelmi okainak is. Sőt, többnyire úgy gondolják, hogy pusztán a Nyugat miatt élnek akkora szegénységben. Közben alamizsnáért koldulnak a konzulátusok előtt és a magas szaporulatuk következményeként szintén nyomorban cseperedő ivadékaik örökbefogadásáért. A Nyugat ad alamizsnát a kéregetőknek és anyagi támogatást az országnak, és rendre fogad be indiai csecsemőket, de nem eleget ahhoz, hogy a nyomor eltűnjön Indiából, és ott is pont ugyanolyan jólét szökellhessen szárba, mint Európában. Amikor azonban eljön az az indiai, akinek elege van ezekből, kimondja mindannyiuk bánatát és haragját, és vallásos szöveggel átítatva arra buzdítja a népet, hogy induljon útnak hajóval a „tejjel-mézzel folyó Kánaán földjére” – amiről az az irreális kép alakult ki az emberekben, hogy tökéletes, és csak arra vár, hogy a rálépők elvegyék, amit szinte magától terem –, akkor az elégedetlenségtől, dühtől és bosszútól hajtott indiaiak mindenüket odaadják a hajós kapitányoknak, hogy az utat megszervezzék. Érzik és tudják: nincs veszteni valójuk. Az út elején még kelemesebb ábrándokat szönek arról, hogy miként fogyasztják majd el a francia gyümölcsfák zamatos termését, de a vízen töltött hosszú idő és az embertelen, zord körülmények elméjükben a véres leszámolás és a teljes hatalomátvétel képeit szülik meg. Amit az érzésüket követően végre is hajtanak: senki és semmi nem érdekli őket, sőt, eltapossák és kifosztják mindazt, ami az útjukba kerül. (Hozzájuk hasonlóan a már bevándoroltakat is a bosszú hajtja, az a történelmi elnyomás, melynek még Franciaország területén is, elvileg egyenjogú állampolgárokként ki vannak téve, és a személyes megvettség érzése, mellyel az őshonos franciák rájuk tekintenek.)

A francia állami apparátusban dolgozók többsége támogatja a bevándorlók befogadását, így ennek megfelelő döntéseket vagy szabályokat hoz. Jellemző rájuk a történelmi büntudat (egymásban és másokban keltése), a felsőbbrendűség érzése és a képmutatás, hisz valójában nem támogatnák egymillió indiai beáramlását az országukba, de (többnyire) álszentségtől és Nobel-békedíjtól vezérelve mégis meghirdetik a befogadást. Úgy érzik, hogy most – a világ szeme előtt – „nagylelkűnek” kell lenniük, ugyanakkor a nagylelkűség következményeit partnerországokra hárítanák: kidolgoznak egy nemzetközi együttműködést a bevándorlók befogadásához, „mely lehetővé tenné, hogy szükség esetén ne kelljen egyedül

viselnünk egy olyan nagylelkűség következményeit, amelyetől én személy szerint félek” – szólja el magát a köztársasági elnök (116-7. o.). A kis államtitkár, Jean Perret meri egyedül kimondani az egész állami apparátusban, hogy nem szabad beengedni ennyi embert akármilyen áron. Az elnök ezért rajta keresztül, titkon fedezi az egyetlen ellenálló napilap nyomdai költségeit, kipróbálja a tengerészgyalogságot a bevándorlók feltartóztatására a Kanári-szigeteken – többségük azonban gyávának vagy inkompetensnek mutatkozik, esetleg nem viszi rá a lélek, hogy fegyvertelenek ellen harcoljon, így azok szemrebbetés nélkül veszik el az életét –, végül pedig elcsukló hangon leküldi a katonaságot az államtitkárral az élen Franciaország déli partjaira, hogy az érkező hajók embertömegét feltartóztassák – sikertelenül, hisz soraikból (és valószínűleg az országból) ugyancsak rengeteg gyáva távozik.

A média – egyetlen ellenálló kivétellel, a Jules Machefer-vezette La Pansée nationale napilappal – egyértelműen a befogadást támogatja, sőt mindent megtesz annak érdekében, hogy a közvéleményt is ez irányba terelje. Mindenkinek más a motivációja: van, aki bevándorlók leszármazottja és a bosszú vezérli (Clément Dio), van, akit a felsőbbrendűség és a hírnév éltet, szeret a középpontban lenni, nárcisztikus és hatalommániás.

Az átlagember bár sokszor elégedetlen a társadalmi helyzetével vagy a kormánnyal, valójában „imádja a bársonycivilizációt” (137. o.), a történelmileg kovácsolt egyszerű kényelmét, és csak akkor adja fel, amikor már muszáj – vagy átadja önként vagy elveszik tőle brutálisan. Minél egyszerűbb a bemutatott átlagember, annál ösztönösebben védené magát és az országát, de annál könnyebben is befolyásolható a média által, mely a várakozások teljes ideje alatt gőzerővel érzékenyíti. Bevándorlópárti műsorokat szervez, szakértőket kérdez, dalokat közvetít, éljenzi a vele egyetértést, és eltiporja a más véleményeket – példát statuál arra nézve, hogy mi a követendő vélemény és magatartás. Beleköltözik az átlagemberek agyába és azok lelkiismeretén keresztül a befogadásra kondicionálja őket. Végül már tömegek ünnepelnek és adakoznak az utcákon a bevándorlók befogadásáért. Mámoros az ország, és csak amikor elkezdődik a véres hatalomátvétel, jön rá minden „Marcel” és minden „Josiane”, hogy az ősi őstőneikre kellett volna hallgatniuk. (A bűnözőket, a már bevándoroltakéhoz hasonló bosszú és talán a jellemükbe írt rendbontás kedve hajtja.)

Az ellenállók (azaz Perret-t, Machefert, Calguès-t, Dragasès-t, Crillont, De Poudis-t,

Hamadurát, Notaras-t, Romégas-t és Uras herceget) a hazájuk iránti hűség, hála, szeretet vezérli. Ők az állami apparátus, a média, az átlag (őshonos) francia, a katonaság, a tengerészet, az arisztokrácia, a szolgáltató és a már bevándorolt tömeg egy-egy kivételei. Nagy cselekedeteket – kegyvesztett, egymástól többnyire elszigetelt és jelentős anyagi vagy bármely muníció nélküli kisebbség lévén – nem tudnak véghez vinni, de azért ketten közülük (Machefer és Uras hercege) megjelentetnek egy cikket a bevándorlók valódi arcáról és viselkedéséről (véltető szándékairól) a São Tomé-i légihídnál. Végül pedig, a Côte d’Azur-i partraszállást követően ez a maréknyi ellenálló szerencsésen találkozik, szövetséget és barátságot köt, elejt néhány bevándorlót, árulót, majd hősi halált hal azért, hogy Franciaország szabad ország maradjon – vagy talán azért, hogy ők még egy szabad Franciaországból távozhasanak emelt fővel, ahogyan a lelkiismeretük diktálja.

Minden út Dél-Franciaországba vezet

A franciaországi történések felgyorsulnak a bevándorló flotta érkezésének hírére (3. táblázat), ezt mutatják a bosszúálló Clément Dio útjának tapasztalatai is, akinek sorsa a 9., utolsó pontban összeforr a bevándorlókéval: egy senki nekik, aki az új földjükön áll (sőt, talán pont ő az, aki miatt nyomorban éltek eddig), ezért gondolkodás nélkül megfojtják. Ezután a „befogadó ország” jellegzetes és kulcsfontosságú utcái (mint a párizsi Boulevard Saint Germain), városai (Billancourt, Le Mans Lille, Lyon, Mulhouse, Párizs, Poissy, Sochaux, Vénissieux), templomai (Fontgembar apátság), média- és szórakoztatóközpontjai (RTZ rádióadó, Odeon Music), üzletei (Olo húsbolthálózat, Rádiótechnikai Művek), közlekedési csomópontjai (Deauville-Saint-Gatien oktató-repülőtér) stb. felett átveszik a bevándorlók a hatalmat; de még az átlagemberek otthonaiba is beköltöznek, s ha azoknak szerencsájuk van, akkor kapnak egy sarkot vagy szobát saját ingatlanjaikban. Ennek dominóhatásaként az Egyesült Királyságban (majd az Egyesült Államokban) is mozgolódás történik, ahol a már bevándoroltak elfoglalják a pályaudvarokat (Birminghamben, Cardiffban, Liverpoolban, Manchesterben, Sheffieldben), és megalapítják a Non-European Commonwealth Committee-t. Kisvártatva a Nyugat egésze kapitulál, és újabb tömegek és újabb hajók állnak készen arra, hogy a „tejjel-mézszel folyó Kánaán földjére” léphessenek (nemcsak Kalkuttából, hanem most már a harmadik világ valamennyi területéről, például a Fülöp-szigetektől, Conakryból, Jakartából,

Karacsiból, de Zimbabwében is már 4 millióan akarnak útnak indulni).

Évekkel később a dél-franciaországi csatározásról, melyet a maréknyi ellenálló vívott a bevándorlás ellen, és arról, hogy az indiaiak partraszállásakor a „nemzetközi együttműködés” jegyében táviratban arra kérte az Egyesült Királyság, a Dél-afrikai Köztársaság és Ausztrália Franciaországot, hogy „akár ártatlan vér kiontása árán is tanúsítson határozottságot” (286. o.); már csak mint a „büntetendő gyűlölet utolsó mementójá”-ról esik szó az ENSZ által létrehozott hanoi Antirasszizmus Múzeumban.

Franciaországi bevándorlási trendek

Természetesen a franciaországi bevándorlási és az indiai kivándorlási trendekről, a francia politikusok, média és átlagember bevándorláshoz fűződő viszonyáról külön kutatás(oka)t lehetne / kellene készíteni,⁹ mely azonban egy szemle hatáskörét jelentősen meghaladja. Ekképpen továbbra is a regényre, a hozzáfűzött 2011-es előszóra, statisztikai adatbázisokra és néhány idevágó kutatásra támaszkodunk, hogy csak és kizárólag a kötet és a valóság közti kulcsfontosságokra és -különbségekre összpontosítsunk.

Fontos azt is már az elején megjegyeznünk, hogy mivel a Raspail által választott India nem francia, hanem brit gyarmat volt (1858–1947)¹⁰, nem onnan érkeznek a legnagyobb mértékben Franciaországba bevándorlók. Mindazonáltal, India népessége¹¹ az 1970-es évek óta – tehát amikor a könyv keletkezett – majdnem megháromszorozódott: az akkori félmilliárdról közel másfél milliárd főre nőtt napjainkban (Worldometer 2024a).¹² Ezzel India jelenleg a világ nyolcmilliárdos népességének majdnem 18 százalékát – tehát közel egyötödét! – adja. Népesedési rátája, mely az 1980-as évek közepén csökkenésnek indult az akkori 2,3 százalékról, 2021 óta ismét emelkedőben van,

⁹ A franciaországi bevándorlási trendekről, terrorista cselekményekről, közvéleményről és szabályokról bővebben lásd: Almadi (2018). Háttérinformációt Franciaország külgazdasági helyzetéről, intézményrendszeréről és üzleti környezetéről lásd: Endrődi-Kovács – Hegedűs (2018).

¹⁰ Erről bővebben lásd: Wolpert (2023).

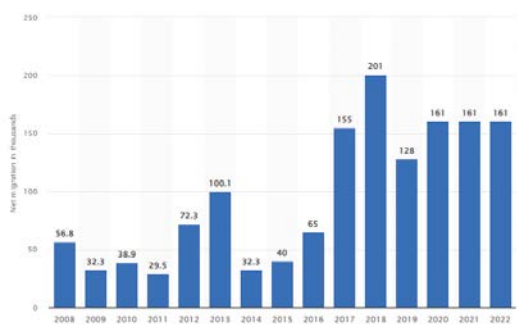
¹¹ Népesedési vitával és benne a fejlődő országok népesedésével, köztük Indiáéval kapcsolatban lásd: Almadi (2023a, 2023b).

¹² A Worldometer az ENSZ adataira támaszkodik, ugyanakkor annak adataival ellentétben más források, például a Világbank, pár millióval többre taksálják az indiai és a francia népességet is.

érkezővel számolt (Brutel 2014). A bevándorlók az 1960-as évekig többnyire Európából jöttek, de ez a trend a gyarmatok felszabadításával jelentősen megváltozott, így ma a legtöbbjük Afrikából indul útnak, akik az összes eddig bevándoroltak nagyjából felét teszik ki (4. táblázat). Az Insee által nemrég közzétett adatok szerint (in Ined 2023) 6,5 millió bevándorló érkezett 2020-ig Franciaországba, mely a francia lakosság 10 százalékát jelenti.

1. ábra

Nettó migráció Franciaországban 2008 és 2022 között, ezer főben (Statista 2024)



4. táblázat

Bevándorlók származási országa szerint 2020-ban (Insee 2023 in Ined 2023)

Születési ország	Nagy Franciaország	Franciaország
Portugália	601 323	601 762
Olaszország	285 878	286 395
Spanyolország	244 142	244 774
Európai Unió más országai	612 233	615 106
Európa más országai	481 957	482 942
Algéria	852 833	853 466
Marokkó	802 055	802 806
Tunézia	302 144	302 379
Afrika más országai	1 071 039	1 090 577
Törökország	243 982	244 034
Más országok	1 006 258	1 119 456
Összesen	6 503 843	6 643 698
Nagy Franciaország (Metropolitan France) és Franciaország (beleértve tengerentúli területeket)		

Ezek az információk azonban csak az újonnan érkezőkre vonatkoznak, azokra nem, akik már Franciaországban születtek bevándorlók leszármazottjaiként. Ez utóbbiról egyáltalán nincs és nem is készülhet adat az országban. Ennek oka, hogy a népesség faji, etnikai és vallási összetétele történelmi okokból – például a gyarmati múlt, a zsidók ellen elkövetett bűntettek stb. miatt és mert a faj („la race”) szónak francia nyelven alapvetően negatív felhangja van – érzékeny téma Franciaországban (France24 2017), ezért a 2007-es alkotmány 1. cikkelye tiltja (1) a személyek faji vagy etnikai származására közvetlenül vagy közvetve utaló személyes jellegű adatok kezelését; (2) a faji vagy vallási változók bevezetését az adminisztratív nyilvántartásokba (Insee 2016). Vagyis – ahogyan frappánsan mondják – a francia alkotmány „színvak”-ságot fogadott (France24 2017). Noha ezt a diszkrimináció leküzdéséért tette, sokan vitatják, hogy pont ettől lesz a francia társadalmi berendezkedés olyan diszkriminatív, hogy nem lehet tudni, kik – feltehetően a bevándorlók – vannak diszkriminatív helyzetben, mondjuk a lakhatás, az oktatás, az egészségügy vagy a rendőri túlkapasok terén. Tehát míg mindenki – a bevándorlást támogatók és ellenzők – számára igen fontos adat lenne az etnikai összetétel, addig csak megtippelni lehet – például a nevek alapján, de az sem teljesen mérvadó –, s így a különböző kutatások is azonosan kezelik az őshonos franciákat a bevándoroltakkal és leszármazottjaikkal.

Charles De Gaulle, francia tábornok, majd köztársasági elnök (1890–1970) szerint „nagyszerű”, hogy vannak sárga, fekete és barna franciák, mert ez azt bizonyítja, hogy „Franciaország minden faj számára nyitott. De csak azzal a kikötéssel, hogy megmaradnak egy csekély létszámú kisebbségnek. Máskülönben Franciaország már nem lenne többé Franciaország. Azért mi mégiscsak és mindenekelőtt a fehér fajhoz tartozó, görög és latin kultúrájú, és keresztény vallású európai nép vagyunk...” (in Peyrefitt 1994). Az ő elnökségét azonban már olyan vezetők és nyomukban törvények követték, melyek ezzel szembemenően határozzák meg a francia népet, és tiltják az attól eltérő véleménynyilvánítást, tehát a szólásszabadságot. Rögtön utána, 1972. júliusban szavazták meg egyhangúlag a rasszista beszéd és viselkedés ellen, Georges Pompidou elnöksége és Pierre Messmer miniszterelnöksége alatt a Pleventörvényt, mely értelmében a *Szentek tábora* kiadatlan volna (Raspail és olvasói szerencséjére a törvényt fél évvel a kötet megjelenése után hozták); majd 1990-ben a Gaysot-, 2001-ben a Lellouche-,

2004-ben pedig a Perben-törvényt iktatták a diszkrimináció elleni és az egyenlőségért folytatott harc részeként, Jacques Chirac, párizsi polgármester (1977–95), francia miniszterelnök (1974–6, 1986–8), francia köztársasági elnök (1995–2007) támogatásával (Raspail 2011: 23–4).

Ezen törvények lehetővé teszik, hogy a francia nép mai meghatározását – mely igencsak kibővíti De Gaulle fogalmi keretét – ne lehessen a rasszizmus, de legalább a diszkrimináció vádja nélkül megkérdőjelezni. Ilyenek például: „Franciaország nem egy nép, nem egy nyelv, egy terület vagy egy vallás, hanem népek konglomerátuma, amelyek együtt akarnak élni. Nincs tősgyökeres francia, csak a fajkeveredés Franciaországa létezik” (Eric Besson, bevándorlásért, majd iparügyért felelős miniszter, 2010); „Amikor városházaink Marianne-ja egy fiatal, bevándorlók gyermekeként született francia nő gyönyörű arcát ölti majd magára, azon a napon egy lépést teszünk előre a Köztársaság értékeinek életre keltésében (Laurent Fabius, korábbi pénzügyminiszter, majd miniszterelnök, 2003); „Nálam otthon vannak» (Mitterrand), egy olyan »Európában, amelynek gyökerei éppúgy muzulmán, mint keresztény eredetűek» (Chirac). (31. o.) Ezt erősítette a média, amikor például a Le Figaro hasábjain „*Nincs tősgyökeres francia ember*” címmel közölt le írást: „a »tősgyökeres francia« kifejezés semmilyen jelentéssel nem bír... Mi mindannyian kevert fajúak voltunk...” (28. o.) Ezzel kapcsolatban Raspail megjegyzi egy későbbi művében (2004), „*Az álkedvesek köztársaságá*”-ban – magyarul nem jelent meg –, hogy a francia vezetők anélkül döntöttek a francia nép vegyes fajúságáról, soknemzetiségéről, hogy arról bármikor is egyeztettek volna a néppel vagy egyáltalán figyelmeztették volna erről.

Egyes kutatók szerint erős idegengyűlölet (xenofóbia) és negatív hozzáállás van a bevándorlással szemben Franciaországban, melynek számos oka lehet – közte pszichológiai, szocializációs, politikai és környezeti, történelmi-kulturális, egyénekre vetített szociológiai vagy etnikai, valamint gazdasági (Dennison – Talò 2017; Fetzer 2000; Haddad – Balz 2006; Hatton 2015). A közvélemény-kutatásokból azonban kiderült, hogy az országban megkérdezettek tapasztalatai szerint „a bevándorló közösség egyes részei nem tették meg a szükséges erőfeszítéseket az integráció érdekében, így nem tudtak beilleszkedni a francia társadalomba”, valamint hogy az iszlám „nem volt összeegyeztethető a francia társadalom értékeivel”, ezért a francia önazonosságot fenyegette (Almadi 2018:

17). Ugyancsak a felmérések alapján, az a társadalomban „gyökerező idegengyűlöletnek ellentmond, hogy bár a Charlie Hebdo elleni terrortámadást követően a válaszadók többsége szerint Franciaország háborúban állt, mégis szívesen fogadták a politikai menekülteket”. De emellett a válaszadók többsége tartott attól, hogy „a magukat menekülteknek vallók között terroristák is érkezhetnek, így a határok lezárását sürgették”. „Vagyis a terrorcselekmények jelentik a bevándorlás ellenzésének a legfőbb okait, de ahhoz az olyan gazdasági szempontok is társulhatnak, mint a munkanélküliség vagy a bevándorlók által követelt juttatások és igénybe vett közszolgáltatások.” Mindazonáltal e 2018-as tanulmány óta jelentősen csökkent a negatív hozzáállás és az idegengyűlölet az országban, hiszen egyre kevesebben választják az „igen, túl sok bevándorló van az országban” „túlságosan leegyszerűsítő, xenofób kijelentést” a közvélemény-kutatások során: a válaszadók 74 százaléka 1995-ben, 63 százalék 2005-ben, 45 százalék 2023-ban (Le Monde 2023). A felméréseket kiértékelők, köztük az idézett média azonban nem veszi figyelembe, hogy a közvélemény-kutatásban megkérdezettek közt vannak francia állampolgársággal rendelkező bevándorlók és leszármazottjaik is – hisz az alkotmány tiltja az azonosításukat és a megkülönböztetésüket –, akik száma jelentősen nőtt a 1990-es évek óta. Vagyis lehetséges, hogy az őshonos franciák hozzáállása nem változott az idő előrehaladtával, sőt, pusztán a társadalmi átalakulás miatt az arányuk – a társadalomban és így a felmérésben is – számottevően csökkent.

Következtetések

Láthattuk, hogy *Raspail jóslata nem nevezhető önbeteljesítőnek, de szigorúan véve beteljesülőnek sem*, hiszen – eddig – nem érkezett (egyszerre) egymillió fegyvertelen indiai hajóval Franciaország déli partjaihoz,¹³ és a francia társadalom többsége – adatok helyett pusztán feltételezve – még őshonos francia, aki a fehér fajhoz tartozik. Ez nem véletlen, hisz a

¹³ A bevándorlók egy része valóban hajóval érkezik Európa déli partjaihoz, és szándékosan fut zátonyra. Például 2001. február 20-án éjjel „egy azonosítatlan teherhajó – ezernyi kurd emigránsal a fedélzetén” futott zátonyra Boulourisnál, pont ahol a Szentek tábora is játszódik (Raspail 2011: 14–5). A szándékos zátonyra futásról mint az embercsempészek üzleti modelljéről, a hajótöröttek európai-keresztényi mentési és befogadási köteleességéről, mely az Emberi Jogok Európai Bírósága 2012-es döntése értelmében jogilag kikényszerített aktussá vált lásd: Scalea (2023).

Szentek tábora nem egy tudományos alkotás, hanem egy regény – ahogyan maga az író is jelzi: „Ez egy allegorikus szöveg” (Raspail 2011: 19). Ekképpen a „huszonnégy óra alatt” lejátszódó történet a „valóságban egy hosszú, éveken át tartó” folyamat, mely „2045–2050”-re hozza el a jóslat vagy jelzett demográfiai váltást: „Franciaországban és a vele szomszédos országokban, az urbanizált területeken, ahol a népesség kétharmada él, az 55 év alatti lakosság 50 százaléka már nem európai származású lesz. Ezek után ez az arány folyamatosan tovább növekszik majd annak visszahatásaként, hogy a Föld mai, hatmilliárdos népességéhez hozzáadódik további két-három milliárd, főként ázsiai és afrikai, s erre válaszul a mi eredeti Európánk semmi mással nem tud majd visszavágni, mint a csenevész születésszámmal és a »dicsőséges« előregedéssel.” Pár évvel később, 2013-ban egy interjúban (Madouas – Quillon), Raspail hozzátette, hogy ez a váltás akkor is bekövetkezik, ha „valamivel több illegális bevándorlót utasítanak ki az országból, és sikerül kicsivel több idegent integrálni, mint ma”.¹⁴

1973-ban Raspail azonban – saját bevallása szerint (Raspail 2011: 39) – még nem látta előre az iszlám bevándorlás erejét Franciaországba. De belefoglalta a történetébe a vallásos hitnek azon erejét, mellyel az iszlám vallásúak is rendelkeznek, s azt, ahogyan az a már bevándoroltakat és az útnak indulókat összekapcsolja: „Buddha, Allah és az egész hindu panteon nevében, s azt litániákba foglalva, milliók millióinak előőrse száll partra nálunk. Ekkor a muszlim vallású párizsi munkások Mekka felé borulnak le e jó hír hallatán.” Ugyanakkor úgy látta, hogy bár a vallás állandó tényezője az „invázióknak” (hódításnak), de nem az oka, az mindenképp előtt „egzisztenciális”; hogy a bevándorlók „Allah, Buddha stb. akaratóból érkeznek”, de egy jobb élet reményében. És ez, a szakralitás adta vallásos hit, az a „plusz”, ami szerinte hiányzik a „szembenállók-ból”. A bevándorlókkal szemben pedig a célország áll, akik közül – a tartalomlemez alapján – főként a befogadáspártiakból hiányzik egyfajta plusz. Ennek oka, hogy ezen szereplők mind rabjai a büntudatuknak és a lelkiismeretüknek – lásd ötven helyen a kötetben az erre való explicit utalást, például: 62.,

74., 76., 95., 110., 115., 122. o. stb. –, mely (a médiamanipuláció és a nemzetközi közösségnek való megfelelési kényszer miatt) a befogadásra sarkallja őket. Ezzel az érzelmi konfliktussal valamennyi őshonos réteg képviselője küzd, melyek összeadódva társadalmi jelenséget alkotnak. A befogadást ellenzők esetében is jelentkezik a lelkiismeret, csak ott szorosan összekapcsolódik a védelmi ösztönökkel és a hazaszeretettel. Velük szemben, az új bevándorlók milliójában és a már bevándoroltak millióiban nem kelt büntudatot a tény, hogy illegálisan érkeznek egy ország területére, hogy ott rabolnak-fosztogatnak, templomokat gyűjtanak fel, asszonyokat gyaláznak meg, hogy mások otthonaiba betörnek, műemlékeket rombolnak le, hogy a saját érdekeiket az őshonosokéi elé helyezik s ezáltal mondjuk egy francia elől veszik el munkát, a szociális és lakhatási biztonságot, s hogy végső soron egy olyan országban veszik át a hatalmat, melyben nem fajuk gyökerezik.

Azonban sokan nemcsak a franciaországi bevándorlás, hanem a 2015-ös európai bevándorlási válság és azóta az uniós bevándorlás alakulásával is szoros párhuzamokat vélnek felfedezni a kötetben megjelenített fiktív történet és a valóság közt. Talán ezen kulcsmozzanatok – mint például a bevándorlók „nagylelkű” németországi meghívása, majd az ebből adódó teher EU-s tagállamok közti elosztási szándéka, vagy az EU „kötelező szolidaritási terve” (France 24 2020) – miatt is olyan „kellemetlen olvasmány” – ahogyan Pető (2022) fogalmaz – a Szentek tábora.

Ebben pedig a "valóság közt" után a köv. lábjegyzetet beszúrni: Az erre való utalást lásd például a kötet hátsó borítóján.

Az "elosztási szándéka" után a köv. lábjegyzetet beszúrni: Ralf Schuler német riporter az Angela Merckellel rendszeresen utazó újságírói stáb tagjaként szemközelből figyelhette meg, ahogyan a korábbi kancellár asszony a „multikulti megbukott”-tól a „meg tudjuk csinálni”-ig eljutott a bevándorláspolitiká tekintetében. Nemrég megjelent könyvében (2023) részletesen leírja, miként Merkel a német történelmi büntudattól vezérelve és/vagy a média főáramlatának való megfelelés kényszere alatt döntött a befogadás, a „nyitott Németország” mellett, és nem akarta lezárni a határait még a papírokat felmutatni sem tudó vagy már más uniós országban regisztrált bevándorlók előtt sem – miközben azt sem akarta, hogy „még több migráns áraszsa el” az országot, ezért akár ad-hoc csúcstalálkozók keretében is, de ki akart csiholni

¹⁴ A bevándorlás kezelését célozza a 2023. december 19-én hozott új francia bevándorlási törvény, mely a bevándorlóknak adott juttatások valamelyest korlátozását, az okmányokkal nem rendelkezők „rendszeresítését”, a migránsvóták megállapítását a jövőre nézve, a családregyesítés feltételeinek keményebbé tételét stb. irányozza elő (Le Monde 2023).

egy közös megállapodást az uniós országok közt a bevándorlók elosztásáról.

Mert e kötet az elbizonytalanító lelkiismeret és a megbénító büntudat ellenében íródott – ahogyan Raspail írja (2011: 21): „Ez egy féktelen, haragos, pezdító könyv, szinte örömteli a maga kétségbeesésében, ugyanakkor vad, sőt, néha brutális és felháborító a járványként szaporodó tiszta lelkiismerettel szemben.” Mert – tehetjük fel a kérdéseket – hogyan is akadályozhatnák meg ma egy idegen civilizáció bevándorlását pont azok a népek, melyek ősei a történelemben más kultúrákat leigáztak? Vagy (helyzetfelismerés kérdése) hogyan is lehetne lekasabolni úgy modernkori gyarmatosítókat, hogy nincs náluk fegyver; hogy nemcsak férfiak, hanem nők és gyerekek is vannak soraikban? És ha már bevándoroltak, hogyan is lehetne megtagadni egy társadalom új tagjaiktól azt a jólétet, ami a régieknek (őshonosoknak) már megadatott, sőt alanyi jogon, születésüktől fogva jár (részint a leigázásból adódóan)? Raspail válasza minderre: „Meg kell keményítenünk a szívünket, fel kell számolni magunkban mindenfajta együttérzést. Ha nem így teszünk, az országainkat végleg előzönlük” (in Leimeiszter 2022).

A *Szentek tábora* valamennyi hazai és külföldi kiadása „szigorúan megegyezik” az eredeti 1972-es francia kiadással. Nem változtatott rajtuk a szerző, és amikor megkérdezték róla, azt mondta, hogy semmin sem változtatna, „Egy jottányit sem” (2011: 21). Lehet, hogy a 2050-es végső francia társadalmi átalakulás után Raspail könyve a feledés homályába vész. De az is lehet, hogy mint a rasszizmus elleni küzdelem, a „büntetendő gyűlölet utolsó mementója”-t örzi majd a jövő történelem.

Irodalomjegyzék

- Almadi Sejla 2018 A bevándorlással kapcsolatos francia közvélemény 2012 és 2017 közötti alakulása. *Külügyi és Külgazdasági Intézet Tanulmányok*, 5, 21 p.
- Almadi Sejla 2019 The research method of conceptual frameworks. The case of Pygmalion effect: A leadership style or self-fulfilling prophecy? *Hungarian Educational Research Journal (Herj)* 9(3), 487-510.
- Almadi Sejla 2022 The meta-narrative of self-fulfilling prophecy in the different research areas. *Society and Economy*, 44(2), 251-269.
- Almadi Sejla 2023a Túlnépesedési vita: Malthus népesedési törvényének és máig tartó tudományos hatásának áttekintése. In Benczes István – Szunomár Ágnes szerk. *Változó világ: Ünnepi tanulmánykötet Szentes Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából*. Budapest: Akadémiai Kiadó (2023), 217-235.
- Almadi Sejla 2023b Kulturális kihalás: A nyugati kulturális forradalom önpusztító mechanizmusa. *Kultúra és Közösség*, 14(2), 75-82. https://www.kulturaeskozosseg.hu/pdf/2023/02/11_Almadi_2023_02.pdf
- Archive 2011a *Meilleures-ventes-Roman – Fnac.com*. <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=http%3A%2F%2Flivre.fnac.com%2F1773%2FMeilleures-ventes-Roman%2FRoman-et-Nouvelles#federation=archive.wikiwix.com&tab=url>
- Archive 2011b *Le „Camp des Saints”: le succès inattendu d’un livre raciste de 1973 – Amazon.fr*. <https://archive.wikiwix.com/cache/index2.php?url=http%3A%2F%2Fwww.arretsimages.net%2Fcontenu.php%3Fd%3D3789#federation=archive.wikiwix.com&tab=url>
- Blumenthal, Paul 2017 Le roman français ouvertement raciste qui inspire Steve Bannon, ex-stratège de Donald Trump. *Huffington Post*, augusztus 19.
- Brutel, Chantal 2014 *Recent Immigrants to France – Increasingly European Immigration*. Institut national de la statistique et des études économiques (Insee). November 28. <https://www.insee.fr/en/statistiques/1283872>
- Dennison, James – Talò, Teresa 2017 *Explaining Attitudes to Immigration in France*. European University Institute, május. http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/46245/RSCAS_2017_25.pdf?sequence=1
- Dupuis, Jérôme 2011 Le Camp des Saints, de Jean Raspail, un succès de librairie raciste? *L’express.fr*, Április 6. https://www.lexpress.fr/culture/livre/le-camp-des-saints-de-jean-raspail-un-succes-de-librairie-raciste_980039.html
- Endrődi-Kovács Viktória - Hegedűs Krisztina 2018 Franciaország versenytárselmezése. *Külügyi Szemle*, 17(különszám), 169-190. https://kki.hu/wp-content/uploads/2019/05/KOFOP_online.pdf

- Fetzer, Joel S. 2000 Economic Self-Interest or Cultural Marginality? Anti-Immigration Sentiment and Nativist Political Movements in France, Germany and the USA. *Journal of Ethnic & Migration Studies*, 26(1), 5–23.
- France 24 2017 Population studies: France's 'ethnicity' taboo. január 12. <https://www.france24.com/en/20170112-france-population-statistics-demography-race-ethnicity-religion-racism-discrimination-data>
- France 24 2020 EU unveils 'compulsory solidarity' plan to share burden of migration. <https://www.france24.com/en/20200923-eu-to-present-new-plan-on-asylum-seekers-austria-warns-against-mandatory-quotas>
- Gazdag István 2022 Barbárok a „szentek tábora” ellen: Jean Raspail önbeteljesítő jóslata. *Demokrata*, február 4. <https://demokrata.hu/velemenyl/barbarok-a-szentek-tabora-ellen-jean-raspail-onbeteljesito-joslata-481653/>
- Haddad, Yvonne Yazbeck – Balz, Michael J. 2006 The October Riots in France: A Failed Immigration Policy or the Empire Strikes Back? *Wiley Online Library, International Migration*, május 12. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2435.2006.00362.x/abstract>
- Hatton, Timothy J. 2015 Immigration, Public Opinion and the Recession in Europe. *Economic Policy*, április 18. https://cepr.org/sites/default/files/events/988_HATTON%20-%20Immigration%2C%20Public%20Opinion%20and%20the%20Recession%20in%20Europe.pdf
- Hensel, R. L. 1982 The Boundary of the Self-Fulfilling Prophecy and the Dilemma of Social Prediction. *The British Journal of Sociology*, 33(4): 511–528.
- Holecz Tibor 2022 A fények Franciaországa önként térdre rogyott: gondolatok A szentek tábora című regényről. *Forum Hungaricum*, november 7. <http://forumhungaricum.hu/kulturkincs/a-fenyek-franciaorszaga-onkent-terdre-rogyott-gondolatok-a-szentek-tabora-cimu-regenyrol/>
- Huntington, Samuel P. 2018 *A civilizációk összecsapása és a világrend alakulása*. Budapest: Európa Könyvkiadó.
- Insee (Institut national de statistics et des études économiques) 2016 *Ethnic-bases statistics*. <https://www.insee.fr/en/information/2388586>
- Insee (Institut national de statistics et des études économiques) 2023 *Migration flows: the number of people entering France was still lower in 2021 than in 2019*. <https://www.insee.fr/en/statistiques/7628889>
- Leimeiszter Barnabás 2022 Nem kímélték a liberálisok az Orbán által idézett sikerkönyv szerzőjét. *Mandiner*, július 22. <https://mandiner.hu/hirek/2022/07/nem-kimeltek-a-liberalisok-az-orban-altal-idezett-sikerkonyv-szerzojet>
- Le Monde 2023 What's in France's controversial immigration law? December 20. https://www.lemonde.fr/en/france/article/2023/12/20/what-s-in-france-s-controversial-immigration-law_6361995_7.html
- Madouas, Fabrice – Quillon, Pauline 2013 Jean Raspail: Notre civilisation est en train de disparaître. *Valeurs actuelles*, október 25. <https://www.valeursactuelles.com/societe/jean-raspail-notre-civilisation-est-en-train-de-disparaitre>
- Merriam-Webster Dictionary é. n. Racism. <https://www.merriam-webster.com/dictionary/racism>
- Meritens, Patrice De 2011 *Le Figaro*, július 2. In Jean Raspail „Today,” The Camp of the Saints „Could Be Sued for 87 Reasons”. *American Renaissance*. https://www.amren.com/news/2011/02/jean_raspail_to/
- Merton, Robert K. (1948) 2016 The Self-Fulfilling Prophecy. *The Antioch Review, 75th Anniversary, Part I: Firsts, Famous, and Favorites*, 74(3): 504–521.
- Miller, Cecil 1961 The Self-Fulfilling Prophecy: A Reappraisal. *Ethics*, 72(1): 46–51.
- Müller Péter 2015 *Jóskönyv*. Rivaldafény 64 Kft.
- Orbán Viktor 2022 *Tusványos, beszéd*. https://www.facebook.com/watch/live/?ref=watch_permalink&v=1413866939093048
- Pető, Péter 2022. augusztus 5. Miért kellemtelen olvasmány a Szentek tábora, amiből Orbán a fajkeveredős mondását kölcsönözte? *24.hu*. <https://24.hu/belfold/2022/08/05/orban-viktor-tusvanyos-jean-raspail-szentek-tabora/>
- Peyrefitte, Alain 1994 *C'était de Gaulle*. Párizs: Éditions de Fallois – Fayard.
- Puppinc, Grégor 2020 *Objection de conscience et droits de l'homme*. Tequi.
- Raspail, Jean (1973, 1978, 1985) 2011 *Le Camp des Saints*. Párizs: Éditions Robert Laffont.

- Raspail, Jean 2019 *A szentek tábora*. Budapest: Gede Testvérek Kiadó.
- Raspail, Jean 2004 *La République des faux gentils* („Az álkedvesek köztársasága” – magyarul nem jelent meg). Editions du Rocher, Monaco.
- Raspail, Jean (2011) 2022 *Szentek tábora*. Budapest: Alapjogokért Kiadó.
- Scalea, Daniele 2019 *Immigrazione. Le ragioni dei populisti*. Historica Edizioni.
- Ralf Schuler 2023 *Generation Gleichschritt: Wie das Mitlaufen zum Volkssport wurde*. Basel: Fontis AG.
- Statista 2024 *Net migration in France from 2008 to 2022*. <https://www.statista.com/statistics/686137/net-migration-france/>
- Wolpert, Stanley A. 2023 British raj. *Encyclopedia Britannica*, november 14. <https://www.britannica.com/event/British-raj>
- Worldometer 2024a *India Population*. <https://www.worldometers.info/world-population/india-population/>
- Worldometer 2024b *Countries in the world by population (2024)*. <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>
- Worldometer 2024c *France Population* <https://www.worldometers.info/world-population/france-population/>

AZ OLASZORSZÁGI INVÁZIÓ VALÓSÁGA

Scalea népesedési és közgazdasági érvelése a tömeges bevándorlás ellenében

DOI 10.35402/kek.2024.2.15

Összefoglalás

Daniele Scalea először 2019-ben Olaszországban megjelent kötete, a *Migráció – A populisták igaza* egy többnyire statisztikai és tudományos adatbázisokból összegyűjtött adatokra és forrásokra épülő írás, mely a populisták bevándorlásellenző „igazát” állítja szembe az „elit vagy a neomarxisták” bevándorlás párti érvelésével. Szemlénk célja az volt, hogy szintetizálja és átadja mindazon információkat, melyek a kihívó korszellem, a populizmus nagymértékű és idegen kultúrából kiinduló bevándorlást ellenző népesedési és gazdasági érveit mutatják be a kötetben, és differenciálják az uralkodó korszellem, a neomarxizmus elgondolásaitól. Ekként tanulmányunkban a bevándorlási vita központi kérdései és a rájuk adott populista válasz költség-haszon elemzése is körvonalazódtak, valamint megtudhattuk, hogy fogalmi szempontból nevezhető-e a napjainkban tapasztalt tömeges, Európát érintő bevándorlás „inváziónak”. Mindemellett megállapítottuk, hogy a szerző politikai filozófiai kitekintései csorbitják a kötet tudományos (vagy bizonyítékalapú) jellegét, miközben erősítik azt a politikai-kulturális polarizációt, melyet például a bevándorlás dilemmáinak a média által végső soron két szélsőséges nézetre, a „szolidaritás kontra faj- és idegengyűlöletre” való torzítása jelent. A szerző következtetése pedig az, hogy minden nép, beleértve az olasz és az európai népet, számára előnyös megoldásokat kell találni a bevándorlás tekintetében.

Kulcsszavak: bevándorlás, közgazdaságtan, népesedés, neomarxizmus, Olaszország, populizmus

Abstract

Daniele Scalea's book, *Immigration – The truth of the populists*, published for the first time in Italy in 2019, is a writing based on data and sources collected from larger statistical and scientific databases, which contrasts the anti-immigration “truth” of the populists with the pro-immigration argument of the “elite or the neo-Marxists”. The aim

of our review was to synthesize and convey all the demographic and economic arguments of the defiant zeitgeist, populism, against the large-scale immigration originating from foreign culture, and to differentiate them from the ideas of the prevailing zeitgeist, neo-Marxism. Thus, in our study, the central issues of the immigration debate and the cost-benefit analyses of the populist response to them were outlined, and it could be learnt whether, from a conceptual point of view, the mass immigration affecting Europe experienced today can be called an “invasion”. Nevertheless, the author's political philosophical outlook somewhat undermined the scientific (or evidence-based) nature of the volume and reinforced the political-cultural polarisation, which, for example, leads to two extreme views of immigration dilemmas, the “solidarity versus racism and xenophobia”, by the media's distortions. The author's conclusion is that solutions that are beneficial to everybody, including Italian and European people, have to be found in terms of immigration.

Keywords: demography, economics, immigration, Italy, neo-Marxism, populism

Bevezetés

2017-ben jelent meg Daniele Scalea *„Hogyan változtatja meg a bevándorlás az olasz demográfiát – statisztikák és előrejelzések”* című, alig tízoldalas tanulmánya, melyben arra a következtetésre jutott, hogy „még az évszázad vége előtt bekövetkezik, hogy az olasz etnikum kisebbségbe kerül a róla elnevezett országban. 2065-ben Olaszország nem olasz lakosságának aránya 40 százalék lesz, 2100-ig pedig ez az arány meghaladja az 50 százalékot” (Scalea 2023: 11). Ez a „dermesztő” felismerés ösztönözte arra a szerzőt, hogy adatai rendszeres frissítésével és a bevándorlás társadalmi-gazdasági-kulturális aspektusainak kibővítésével megírja a *„Migráció – A populisták igaza”* című könyvet, mely 2023 őszén jelent meg hazánkban (az eredeti 2019-ben jelent meg Olaszországban *„Immigrazione – Le ragioni dei populisti”* címmel). Bár a kötet pozitív kritikákat kapott – például a konzervatív olasz napilapoktól vagy az akkori

olasz kormány egyik tagjától –, a szerző úgy gondolja, hogy „Hiú ábránd lenne azonban azt mondanom, hogy sikerült megkongatnom a vészharangokat Olaszországban” (11. o.). Scalea szerint ugyanis a politika egyik oldalán állók elzárkóznak azoktól az érvelektől, melyek különböznek saját ideológiai meggyőződésüktől, a másik oldalán állók pedig elhitték vagy elhitették magukkal, hogy a konzervatív Salvini majd valóban megállítja az illegális bevándorlást. Ezzel szemben 2023 első hét hónapjában nyolcszor annyi illegális bevándorló lépett az olasz partokra, mint 2019-ben az egész év alatt.

Ennek oka Scalea szerint, hogy a bevándorlás egyfajta kultusznak örvend a nyugati világban (125. o.), ami nem egyenlő a bevándorlók iránti együttérzéssel, hanem sokkal inkább a marxista kultúra¹ – részben a gyarmatosító mültra építő – büntudatkeltéssel manipuláló újracsomagolásával, ami ezúttal nem egy társadalmi osztályt akar felforgatni, hanem egész nemzeteket és magát a nyugati kultúrát, hogy annak helyébe a multikulturalizmust helyezze. Ekképpen a bevándorlás a kortárs baloldal legfontosabb „tabuja” lett, mellyel valójában identitását és tagjait védelmezi a valóságtól (Collier 2013: 7-8). Ideológiájának középpontjában a Pierre-André Taguieff (2017) francia filozófus által megalkotott bevándorláspártiság áll,

¹ Adriano Scianca, olasz filozófus rámutat, hogy ha a marxistáknak a proletariátus szenvedéseivel arra volt hivatott, hogy eltörölje az osztálykülönbségeket, akkor a posztmarxistáknak a bevándorlók egyetemes szenvedéseikkel arra hivatottak, hogy eltöröljék a népek közti határokat, s létrehozzák a teljes eggyéolvadást. Ezáltal „Mindenkinek, még azoknak is, akik nemzedékek óta egy területen élnek, úgy kell gondolnia magára, mint aki »kivonul«, mert az exodusban való létezés az emberi élet új formulája. Nem arról van szó, hogy ajtót nyitunk a másíknak, még kevésbé arról, hogy igyekszünk »integrálni« a másikat, azaz »olyanná tenni, mint mi magunk«. Arról van szó, hogy olyan ná váljunk, mint ő [...] abban az értelemben, hogy kultúra, identitás, gyökerek, származás nélkül kell megfelelnünk az ő lényének.” (2016: 45-46) Vagyis Scianca értelmezésében a bevándorlás csak egy eszköz a posztmarxista ideológia megvalósítására, mellyel a hagyományos rendet lerombolja, és az új embert megalkotja. Korábban a bolsevikok úgy gondoltak a Szovjetuniót alkotó nemzetiségek eltörlésével létrejövő embertípusra, mint aki mindig egyforma és teljes mértékben a kommunista hitvallás elkötelezettje. Ma – ehhez hasonlóan – a haladáspártiak elképzelései szerint Európa és végső soron a világ nemzeteinek eltörléséből fakadó embertípusnak sincsenek kulturális jellemzői vagy hovatartozása, mely révén „létrejön az a szélsőséges egyenlőség, amely mindig is lenyűgözte a baloldalt” (54. o.).

ami „a bevándorlást elkerülhetetlennek és feltétlenül jónak tartja”. Retorikájának stratégiája mindazok démonizálása, faj- és idegengyűlölettel (rasszizmussal és xenofóbiával) való megbélyegzése, akik e tabut vagy annak végső célját, a multikulturalizmust megkérdőjelezzik. Ahogy Sieferle írja (2017: 29): „*Azt állítják tehát, hogy tényleg léteznek olyan emberek, akiknek valami bajuk van a külföldiekkel csak azért, mert idegenek, akik utálják a holland turistákat, az amerikai vendégprofesszorokat, a japán ösztöndíjasokat és a kínai üzletembereket! [...] Ez ám a dicséretes felfogás: az illegális bevándorlók elleni fellépést egyenlővé tesszük az »idegenek« elleni fellépéssel, és mivel ez utóbbi teljesen abszurd, abszurdnak láttatja a bevándorlók elutasítását is.*”

Scalea (2023: 144) úgy látja, hogy a neomarxizmus a (színes bőrű) bevándorlókat mint elnyomottak, történelmi áldozatok csoportját állítja szembe a befogadók, pontosabban a fehér faj elnyomó, hóhér csoportjával (Scalea 2023: 144). E csoportok közt nincs átjárás, minthogy a bőrszínét vagy a faji származását eddig még senkinek sem sikerült megváltoztatnia. Ezen az azonosításon túl azonban bármit is tesz az elnyomott csoport tagja – akár a legsúlyosabb bűncselekményeket is követi el –, áldozat marad, sőt bűnét nem a szabad akaratának, hanem a társadalmi igazságtalanságnak tudják be; míg bármit is tesz az elnyomó csoport tagja – például valamennyi bevándorlót befogadja otthonába –, hóhér marad. Ennek bizonyítására – és a közvélemény befolyásolására – Scalea szerint a hírműsorokban a bevándorlókat „mindig egyszerű és szelíd lények”-ként mutatják be, akik a körülmények áldozatai, és csak segítségre szorulnak; és azt állítják, hogy „minél inkább tömeges és invazív a migráció, annál kedvezőbb hatásokkal jár” (16. o.).

Ekképpen a jelen szemle célja, hogy szintetizálja mindazon adatokat, melyeket Scalea a statisztikai és tudományos adatbázisokból gyűjtött össze eme érvelések ellenében, s hogy megnézzék, azok alapján vajon mennyiben lehet elfogadottnak tekinteni a – már szinte alapvetésként értelmezett és közgondolkodásba beépült – következő demográfiai és közgazdaságtani állításokat:

- a) a bevándorlók szükségese az európai népesség fenntartásához:
 - a. a bevándorlók menekültek;
 - b. a bevándorlók többnyire nők és gyerekek;
 - c. a bevándorlók csak elenyésző százalékát teszik a ki az európai társadalmaknak;

E bevezetőből is láthatjuk, hogy Scalea kötetete nem egy szépirodalmi mű, hanem egy többnyire statisztikai és tudományos adatbázisokból

összegyűjtött adatokra és forrásokra épülő érvelés, mely a populisták bevándorlásellenző „igazát” állítja szembe az „elit vagy a neomarxisták” bevándorlás párti érvelésével, mely – a kötet alapján, leegyszerűsítve – az Európába érkező bevándorlók menekültekkel való azonosítását, és az európai népesség és gazdaság fenntartásához és működéséhez szükséges nagymértékű bevándorlás ösztönzést jelenti. Két politikai filozófia, két korszellem szembenállását tükrözi a könyv a bevándorlás demográfiai és közgazdasági kérdéseiben, melyre a szerző többször explicit ki is tér. Ekképpen a szemle célja, hogy szintetizálja és átadja mindazon információkat, melyek a kihívó korszellem, a populizmus nagymértékű és idegen kultúrából kiinduló bevándorlást ellenző népesedési és gazdasági érveit mutatják be a kötetben – lévén, hogy e mű alapvetően a „populisták igazát”-t hivatott megfogalmazni –, és differenciálják az uralkodó korszellem, a neomarxizmus elgondolásaitól.

Demográfiai kérdések

Népesedés, bevándorlás, invázió

A 20. század beköszönte óta a világ népességében az európai népesség aránya egyre csökkenni, az afrikai pedig növekedni kezdett – ez utóbbi részben a nyugati orvostudomány és mezőgazdasági technikák fejlődésének és afrikai bevezetésének tudható be –, így jelenleg a világ népességének 62,7 százaléka ázsiai, 16 százaléka afrikai, 7,8 százaléka közép- és észak-amerikai, 7,4 százaléka európai, 5,7 százaléka dél-amerikai, 0,4 százaléka óceániai. Az ENSZ 2017-es előrejelzései alapján ez a trend erősödni fog, és az európai népesség stagnál vagy csökken, az afrikai pedig rohamosan tovább nő majd, sőt, a század végéig bekövetkező, több mint hárommilliárd fős világnépesség-növekedés 90 százalékát teszi ki. Ekképpen Afrika lesz a legsűrűbben lakott földrész nagyjából 872 fő per km²-rel, ami a jelenlegi olasz népsűrűség négyszerese. Nigériában például 1950 óta már ötszörösére nőtt a népesség, így ma 186 millió lakosa van az országnak, és a nők több mint öt gyermeket szülnek. 1961–2016 között a népsűrűség növekedése a szubszaharai Afrikában 340 százalék, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában 290 százalék, az Európai Unióban 23,5 százalék volt; miközben ugyanezen időszak alatt a megművelhető földterület világszerte 45,9 százalékkal csökkent (szubszaharai Afrikában 61,4, a Közel-Keleten és Észak-Afrikában 71,1 százalékkal). Így bár ekkor a szubszaharai Afrika

háromszorosára növelte az élelemisztertermelési mutatójának (Food Production Indexének) értékét, a népessége majdnem megkétszereződött (Scalea 2023: 27-31).

Ez pedig, azaz az afrikai országok fejlődése – paradox módon – ahelyett, hogy maradásra kész tetné hazájukban az afrikaiakat, inkább hozzájárult a kontinensről való kivándorlás rohamos növekedéséhez. Az 1980-as évek óta ugyanis a fejlett és fejletlen országok közti gazdasági-jóléti szakadék lassan, de folyamatosan csökkent – ami nem kis részben a fejletlen országok által a fejletleneknek nyújtott fejlesztési segélyeknek tudható be. Az életminőség javulásával azonban a gazdagabb élet iránti várakozások gyorsabban nőttek a fejletlen régiókban, s így az elégedetlenség is, ami kivándorlásra ösztönözte az embereket – vagyis a fejlesztési segélyekkel Európa is serkentette a migrációs hullámot. Ezért tehát nem meglepő, hogy a harmadik világ fejlődésével párhuzamosan nőtt a bevándorlás Európába, és ez fordítva is igaz, vagyis amikor Afrika szegényebb volt, mérsékeltébb volt a migrációs nyomás. Ma azonban egész családok gyűjtik össze a pénzt arra – befektetés gyanánt –, hogy valamelyik rokonukat egy gazdagabb országba küldjék. Ahhoz azonban, hogy a bevándorlók anyagi helyzete javuljon, a befogadó ország társadalmi ranglétrájának legalsó fokára kell állniuk, ami bár újabb elégedetlenséget szül bennük, továbbvándorlással nem, hanem politikai tiltakozással és aktivizmussal tudják levezetni (Sieferle 2017: 11-16).

Ekképpen csak 2021-ben az Európai Unióba érkező nem uniós regisztrált személyek száma 2,3 millió fő volt, így 2022-re már összesen majdnem 24 millió nem uniós személy élt a tagállamok területén, akik a teljes népességnek már kb. 5 százalékát tették ki. Ekkor az Olaszországban élő külföldiek fele afrikai, ázsiai, amerikai és óceániai volt, és minden ötödik olaszországi újszülött külföldi anyától származott – Ausztriában, Belgiumban, Svájcban és Németországban kb. minden harmadik. A menedékkérők többsége afrikai, számuk 2013-ban rohamos növekedésnek indult, mely részben a líbiai polgárháborúnak is betudható. Ugyanakkor azóta a menedéket kérő líbiaiak száma minimális – főként nigériaiak, gambiaiak, szenegáliak, eritreaiak, elefántcsontpartiak, Maliból származók, guineaiak és ghánaiak regisztrálnak –, mely arra utal, hogy a nagyszámú afrikai beáramlás oka elsősorban a demográfiai robbanás – csak a nigériaiak az afrikai menedékkérők 31 százalékát, az összes menedékkérő 22 százalékát teszik ki (Scalea 2023: 27-37). A nemek megoszlása tekintetében elmondható, hogy 2017-ben a nem uniós polgárok

tartózkodási engedélyeinek 60 százalékát férfiak kapták, de ebbe a számba a kelet-európai és amerikai bevándorlók is beletartoznak. Olaszországban ez évben menedékjogot vagy humanitárius védelmet kérők 86 százaléka férfi volt (nigériaiak 67, pakisztániak 78, bangladesiek 80, ghánaiak 81, szenegáliak 84 százaléka), és több mint háromnegyede felnőtt. Tehát a bevándorlók többségét nem nők és gyerekek teszik ki, – hangsúlyozza Scalea – ahogyan a média beállítja, és így is sok köztük az állkiskorú² (110-111. o.).

Az Olasz Statisztikai Hivatal számításai szerint 2065-ig további 14,4 millió bevándorló érkezik Olaszországba, akik – az elhalálozásokat figyelembe véve – további 2,5 millió gyermeket hoznak a világra, ami 16,9 millió embert jelent. Ők a már honosított, Olaszországban lakó bevándorlókkal és leszármazottjaikkal együtt nagyjából 22,3 millió főt tesznek majd ki 2065-ben, azaz a (várhatóan) 53,7 milliós olasz népesség 41,5 százalékát – miközben 2001-ben a külföldi lakosok aránya még csak 1 százalék volt az országban, tehát a bevándorlók száma és olasz lakosságon belüli aránya rohamosan nőtt az elmúlt húsz évben. Mindez úgy történik, hogy etnikai gettók jönnek létre a félszigeten, hiszen zárt, homogén, származás szerinti tömbök alakulnak, melyek az olasz társadalomba csak kevéssé integrálódnak. (Az előrejelzések szerint Nagy-Britanniában ugyancsak 2065-re az ország többsége már nem lesz brit származású; Németországban 2050-re a népesség egyötöde lesz külföldi, melyen felül értendők a honosítottak, a másodgenerációs bevándorlók és a *ius soli* hatálya alá esők.)³ (37-41. o.) Ezek az etnikai-kulturális tömbök pedig, ahelyett hogy megerősítenék vagy felértékelnék

az európai kultúrát, kiszorítják azt a kontinensről: vagyis „Európa nem a saját lakosai közé fogadja az újonnan érkezőket, hanem helyet csinál nekik” (Caldwell 2010: 17).

Az ilyen nagymértékű, kulturális és faji szempontból eltérő embertömegekkel történő elárasztás nevezhető invázióknak, azaz hódításnak is, de csakis a szó szoros értelmében, ahol a „vadere” (jönni-menni) és az „in” (befeje) együttesen a kontinensen kívülről érkezők nagyszámú „bejövétel”-ét jelenti – ehhez hasonlóan, a barbár „inváziókat” sem minden esetben övezte erőszakos cselekmény (Scalea 2023: 45-6). Sőt, Adriano Scianca (2016: 25-6), olasz filozófus szerint az európaiak öngyarmatosítását figyelhetjük meg, ahol az idegen konkvisztádorok helyett a hódítók seregeinek élére őshonos tiszték állnak.

Olasz partraszállások, migránsok, menekültek

Jóllehet, Marco Minniti (2016–2018), majd Matteo Salvini (2018–2019) belügyminiszterségével átmenetileg csökkent az illegális partra szállások – tehát kizárólag a tenger felől érkezők – száma Olaszországban, 181 ezerről (2016) 23 ezerre (2018), ezt követően azonban újra jelentősen megnőtt, még a Covid alatt sem csökkent 175 ezer alá (Scalea 2023: 39). Ennek oka többek közt a visszaküldés tilalmának elvében (Genfi Egyezmény 33. cikkelye in Scalea 2023: 114) keresendő, miszerint egy menekült sem küldhető vissza „azon ország területének határára, ahol élete vagy szabadsága faji, vallási okokból, nemzeti hovatartozása miatt, vagy abból az okból van veszélyeztetve, hogy bizonyos társadalmi csoporthoz tartozik, vagy bizonyos politikai véleményt vall.” Ez azt jelenti a gyakorlatban, hogy bármely hajótörött és illegális partraszálló automatikusan jogosult menedékjogot kérni Olaszországban, sőt, azok is, akiket az olasz hajók fognak el a tengeren. Ráadásul, az Emberi Jogok Európai Bírósága (amelynek Olaszország 1950 óta tagja) 2012-es döntése értelmében az olasz haditengerészet vagy parti őrség nem küldheti vissza az elfogott migránsokat abba a kikötőbe, ahonnan elindultak. Vagyis a keresztényi szolidaritás jogilag kikényszerített aktszá vált, s addig kell ennek a rengeteg embernek – sokszor illegális bevándorlónak – az ellátását az államnak – vagyis az adófizetőknek – biztosítani, amíg a bevándorló politikai menedékjogi kérelmét elbírálják, mely hónapokba vagy évekre telhet. Az emberkereskedők pedig – írja Scalea, 117. o.

² Egyre több bevándorló él vissza (Scalea 2023: 119-122) az 1989-es, *A gyermekek jogairól szóló egyezményről*, mely alapján a gyermekek a világ szinte valamennyi államában (kivéve például az egyezményt nem ratifikáló Egyesült Államokban) különleges védelmet élveznek. Ennek megfelelően rengeteg olyan külföldi érkezett az Európai Unióba, aki kiskorúként adta ki magát, ám nem tudta (vagy akarta) dokumentummal igazolni a kiletét (életkorát), és állítólag szülő vagy felnőtt hozzátartozó nélkül jött. Mivel azonban sokuk ránézésre és orvosi vizsgálatok alapján is „túlkoros”-nak bizonyult az általa bevallott életkorhoz, Svédországban, az Egyesült Királyságban, Németországban és Dániában az esetek kivizsgálása megkezdődött.

³ Scalea megjegyzi, hogy Franciaországban tilos az etnikumra vonatkozó adatok gyűjtése. Erről a 2007-es francia alkotmány 1. cikkelye rendelkezik, mely tiltja (1) a személyek faji vagy etnikai származására közvetlenül vagy közvetve utaló személyes jellegű adatok kezelését; (2) a faji vagy vallási változók bevezetését az adminisztratív nyilvántartásokba (Insee 2016).

– „akár akaratok ellenére is hajózásra kényszerítik a bevándorlókat”, és szándékosan idézik elő a hajótöréseket és a tengeri tragédiákat, hogy a közvéleményben keltett együttérzés és felháborodás révén meggyőzzék az európaiakat a parttól partig történő szállítás szükségességéről, az afrikaiakat pedig az út megtételének sikeréről. Erről a Frontex (az Európai Unió határőrizeti ügynöksége in Scalea 2023: 115-116) úgy fogalmaz 2017-es jelentésében, hogy „a közép-mediterrán térségben a SAR-műveletekben részt vevő valamennyi fél akaratlanul is segíti a bűnözőket, hogy minél nagyobb hatékonysággal és kisebb költséggel ériék el a céljukat, s ez meg is erősíti a csempészek üzleti modelljét. [...] a migránsok és menekültek – az előttük járók sikerein felbátorodva – azért vállalkoznak a veszélyes átkelésre, mert tisztában vannak vele és számítanak is arra, hogy humanitárius segítséget fognak kapni ahhoz, hogy az EU-ba jussanak”.

Emellett a véleményformálók és a média által a líbiai migránstáborokban tapasztalt „visszaélések és rossz bánásmód” is arra buzdítják a közvéleményt, hogy támogassa az afrikaiak tengeri érkezését. Líbia a Kadhafi-rezsim előtt prosperáló, olajban gazdag országgént több százezer külföldinek biztosított munkát, így az afrikai bevándorlók közkedvelt célországa volt. Ezért nem meglepő, hogy a Nemzetközi Migrációs Szervezet 2017-es jelentése (118. o.) szerint az ott tartózkodó bevándorlók 58 százalékának a tervezett végső célállomása valójában Líbia volt, ahonnan tehát kimenekítésük vagy befogadásuk nem lenne logikus. Ezen ország eléréséig ráadásul – hangsúlyozza Scalea – több biztonságos országon is áthaladnak általában a vándorló afrikaiak, vagyis ezek közül bármelyikben kaphatnának menedéj jogot – ha kérnének. Ezzel szemben önként továbbvándorolnak Európába, mely a szerző szerint azt igazolja, hogy a motivációjuk elsősorban gazdasági.

Közgazdasági kérdések

*Bruttó hazai termék, gazdasági teljesítmény,
termelékenység*

Scalea a nagymértékű bevándorlás gazdasági hatásainak vizsgálatához sorra vett több vonatkozó közgazdasági elméletet, mint például a standard elméletet vagy a piaci (tökéletes gazdasági) önszabályozás elvét, és arra a következtetésre jutott, hogy ha a bevándorlás a termelési tényezőket – értsd

bevándorlókat – oda is irányítja, ahol azok – ők – a lehető leghatékonyabban tudnak termelni – értsd fejlett országokban –, a határtermelékenység ki mondja, hogy (ezeken a helyeken) minden egyes új tényező – bevándorló – termelésbe való bevonásával addig csökken az előállított többlet mennyisége, amíg nulla nem lesz (Scalea 2023: 47-9). Az pedig szerinte nem elmélet kérdése, hanem közgazdasági tény, hogy a tömeges bevándorlás – legalább egyes ágazatokban – csökkenti a munkaerőköltségeket, s ezáltal az őshonos munkavállalók bérét is, miközben ráadásul az ágazat innovációs fejlődését is rontja (a munkáltatót az olcsó foglalkoztatás nem ösztönzi technológiai fejlesztésekre, 54. o.). Pedig az innováció serkenthetné a termelékenységet és ezáltal a jólétet is Európában. Ezzel szemben, a fogyasztói oldalon áll a GDP-növekedés kérdése, mellyel kapcsolatban a szerző Robert Rowthorn cambridge-i professzort idézi, mikor megállapítja, hogy a bevándorlással természetesen nő az országban fogyasztott javak és szolgáltatások mennyisége, azonban „a jövedelem növekedése kimerül annyiban, amennyit a termelésben ténylegesen résztvevő bevándorlók maguknak megtermelnek” (63. o.). Ez abból is adódik, hogy a bevándorlással együtt nő a népesség, a zsúfoltság, a közjavak és -szolgáltatások kihasználtsága (például utak, iskolák, kórházak, szociális lakások stb.), melyeknek költséges a fenntartása, de még inkább a felújítása.

Az iparra épülő gazdaságokban az emberek a sűrűbben lakott területek felé áramolnak – például, hogy dolgozzanak –, mely területeken az erőforrások egyre szűkösebbé válnak a túlnépesedés következtében.⁴ A túlnépesedés tehát (és az erőforrások szűkössége) ugyancsak visszaveti a gazdasági és jóléti

⁴ Scalea explicit módon utal Ricardo és Malthus túlnépesedéssel kapcsolatos elképzeléseire, ugyanakkor Malthus volt az, aki elsőként foglalkozott kimerítően a népesedéssel, és megalkotta a népesedés törvényét. Erről és Malthus elméletének máig tartó tudományos hatásáról, benne Ricardoval folytatott eszmecserejéről lásd: Almadi (2023).

növekedést (50-51. o.), mégis ma itt tartunk⁵. Pedig Európának egészen a középkor óta sikerült elkerülnie ezt az állapotot, amikor is – más földrészekről eltérően – már a születésszabályozás korai formáját gyakorolták, s így lehetett magasabb egy főre jutó jövedelmet biztosítani a lakosoknak, pénzt fektetni a gyermekek oktatásába, és „egy kézben tartani” (nem elaprózni) a földet és az örökséget (55. o.). Ez a kedvező demográfia tette lehetővé, hogy Európa elsőként lépjen az újkorba a technológia és a termelékenység robbanásszerű fejlődésével.⁶ Ezzel szemben ma hiába stagnál vagy csökken az európai népességszám, a Nyugat – ahelyett, hogy kihasználná ennek előnyeit (az egy főre jutó nagyobb erőforrásokat és oktatási lehetőségeket) – embereket importál, akikkel fenntartja a túlnépesedés állapotát.

Scalea ezeken felül bemutatja azokat az elméleteket is, melyeket a közgazdaságtan más tudományágakból átvett a bevándorlás hasznainak alátámasztására:

- A sokszínűség munkára, termelékenységre gyakorolt hatásának kutatásával a szociálpszichológiában honos *szociális identitás elmélete* foglalkozik (51-52. o.). E szerint azonban mindenki hajlamos arra, hogy „bizonyos csoportok tagjaként azonosítsa magát”, s ezzel együtt megkülönböztesse magát azoktól a csoportoktól, melyeknek nem a tagja. Ekképpen a sokszínűség csökkenti a közösségben az összetartást és a kommunikációt, és negatív hatással van a termelékenységre. Sőt, az új ötletek kigondolására is (lásd például Harvey 2013; Chamorro-Premuzic 2017), ezt támasztja alá a Globális Innovációs Index rangsorolása is, melyben a 20 leginkább innovatív ország közt 7 etnikailag a legkevésbé sem sokszínű ország szerepel (a 20 etnikailag leginkább sokszínű

országból egy sem szerepel a top 20-ban, 53. o.).

- A bevándorlás gazdaságra gyakorolt hatásainak kutatásával a politológiában honos *társadalmi tőke elméletét*⁷ használta fel Paul Collier közgazdász (2013). E szerint a modern gazdaságok megfelelő működésének feltétele, hogy a társadalom tagjai (és rétegei) odafigyeljenek egymásra és megbecsüljék egymást – ekképpen készek az együttműködésre és egymás megsegítésére. Azonban a bevándorlók arányának növekedésével csökken a társadalom tagjai közti bizalom és ezáltal az együttműködés, ami károsítja a gazdaságot és végső soron romba dönti a társadalmat. S míg a gazdag országok társadalmában a kölcsönös odafigyelés nemzeti szinten van jelen, addig a szegény országokban klán szinten – mely utóbbi felfogást viszik magukkal például az afrikai bevándorlók a befogadó országba. Ezen az attitűdön azonban a befogadást követően sem változtatnak a bevándorlók, hiszen az integráció (vagy a bizalom) hiánya a saját gazdasági teljesítményüket és jólétüket nem veszélyezteti, csak a befogadó társadalmát. (Az európai gazdaság ráadásul jobban ki van téve az állampolgárok kölcsönös gondoskodásának, ezért jobban meg is sínyli a nagymértékű bevándorlást, a társadalom felbomlását.) S mivel a bevándorló magasabb jövedelme nem pusztán munkájának, hanem – a standard elméletre utalván – a befogadó ország – évszázados vagy -ezredes erőfeszítéseiből fakadó – fejlettségéből adódó jobb termelékenységének is a következménye, ezért Collier szerint nemcsak gazdasági, hanem erkölcsi szempontból is megkövetelhető a bevándorlóktól, hogy integrálódjanak. „Erkölcseileg jogos tehát megkövetelni, hogy vegye át a kultúránkat az a bevándorló, aki azért jön, hogy élvezze azokat a közjavakat, amelyeket ez a kultúra hozott

⁵ A bevándorláshoz hasonlóan a túlnépesedésről is megszlanak a nézetek. Akadnak, akik nem látják az erőforrásokat korlátosnak a népességnövekedés függvényében sem, például korábban Simon (1981) vagy napjainkban Kallis (2019), akik az újrahaznosításra / helyettesítők feltalálására vagy az egyéni fogyasztás-csökkentésre helyeznék a hangsúlyt. Akadnak, akik rendre felhívják kutatásaikkal a figyelmet a „növekedés határaitra”, ekképpen az erőforrások szűkösségére, például Meadows és szerzőtársai (1972, 1992, 2004) a Római Klubból. A túlnépesedési vitáról lásd: Almadi (2023).

⁶ A technológia jelenkori fejlődéséről, az innovációról és az ipar 4.0-ról lásd: Endrődi-Kovács – Stukovszky (2022) és Endrődi-Kovács – Nagy (2022).

⁷ A társadalmi tőke elmélete Robert D. Putnam névéhez fűződik, aki a csoportokat összetartó és hatékonyra tevő tényezők közt a kollektív identitást, a kölcsönös bizalmat, a közös értékeket és normákat és az együttműködési készséget vizsgálta. Következtetése szerint „a társadalmi tőke kialakulásában és megerősödésében kulcsszerepet játszik a személyközi kapcsolatok hálózata” (Scalea 2023: 57).

létre” (Scalea 2023: 60). Ezzel szemben a Nyugat az európai őshonosok helyett ma a bevándorlók identitása és kultúrája iránti ünneplésre buzdít, mellyel őket egy olyan exkluzív társadalmi tőke létrehozására ösztönzi, melybe az őshonosok nem kapcsolódhatnak be. Ebből kifolyólag ők ma egy szélesebb társadalmi hálóra támaszkodhatnak, mint az őshonosok.

Scalea összességében elmondja, hogy a bevándorlás gazdaságra gyakorolt pozitív hatásaira vonatkozó bármely állítás pusztán „feltételezés”, ahogyan azt George Jesús Borjas, a Harvard Egyetem professzora, a téma legnagyobb szaktekintélye megállapította (Borjas 2018: 337). És rávilágított, hogy valójában ennek ellenkezőjéről állnak rendelkezésre tapasztalati adatok és számítások. Például az 1960-as és ’70-es években az Egyesült Államokba bevándorlók – azáltal, hogy kevesebb adót fizettek és több juttatásban részesültek, mint jobban képzett társaik más országokban – hosszú távon gyengítették a gazdaság versenyképességét (Borjas 1990). Így végeredményben nem annak nőtt a valószínűsége, hogy ők vagy leszármazottjaik jobban fizető állásokhoz jutnak, hanem annak, hogy szociális juttatásokban részesülnek.

Foglalkoztatás, munkaerő-kereslet és -kínálat

A már említett standard elmélet szerint a bevándorlás növeli a munkaerő-kínálatot a fogadó országban, mely átmenetileg a fizetések csökkenéséhez vezet. Ám mivel ez a tőkésék bevételeinek növekedését eredményezi, akik munkaerő iránti kereslete ezáltal nő, ez a folyamat idővel visszaemeli a fizetéseket a kezdeti szintre. Ennél azonban a valóság jóval összetettebb. Például Rowthorn (2015: 20) szerint a bevándorlás akkor hat pozitívan a foglalkoztatottságra, ha egyfelől már lezárult a bevándorlási hullám, és ha másfelől a gazdaság épp növekvő pályán van. Ezt támasztja alá az egyik brit tanulmány is, miszerint recesszió idején „minden 100 újonnan érkező bevándorlóra 30 olyan őshonos jut, aki elveszíti a munkáját” (UK Migration Advisory Committee 2012). Ez nem véletlen, hiszen Európába többnyire alacsonyán képzett bevándorlók érkeznek, Olaszországban például 10 bevándorlóból 8-at alkalmaznak alap- vagy középfokú végzettséget igénylő munkakörökben, miközben az őshonosok esetében szintén nem keveset, 10-ből 6-ot. Vagyis a kevésbé képzett olaszoknak versenyezniük kell az újonnan

érkezőkkel a munkahelyekért (Scalea 2023: 67).

Scalea úgy találja, hogy sokan érvelnek azzal a befogadás mellett, hogy a bevándorlók olyan munkákat vállalnak el, amelyeket az (európaiak) olaszok már nem akarnak elvégezni. Rowthorn (2015: 20) szerint azonban ez tévhit: „nagyon kevés olyan munka van, amelyet egy őshonos a körülményektől függetlenül semmi pénzért nem lenne hajlandó elvégezni”, vagyis nem a munkát utasítja vissza (ha egyáltalán megteheti), hanem az alacsony vagy csökkenő fizetést és a romló munkakörülményeket. A piacgazdaságban a tőkésnek (munkaadónak) a munkaerőhöz kellene igazítania a béreket, és csak ott kellene külföldit alkalmaznia, ahol a helyiek már nem elérhetők (mennyiségben vagy kompetenciában). A valóságban azonban a tömeges bevándorlással, a munkaerőkínálat-növekedéssel a bérek csökkennek, amikor a tőkésék inkább az alacsonyabb bérigényű külföldi munkaerőt választják (Scalea 2023: 68-69). Vagyis az őshonosok megélhetése az alacsonyabb képzettséget igénylő szakmák és pozíciók esetén veszélybe kerül. Ezzel szemben a magas pozíciókat birtoklók (politikai és üzleti vezetők) egyre nagyobb profitot halmoznak fel az olcsóbb munkaerőnek hála, ezért nem véletlen, hogy érdekeiknek megfelelően a befogadás mellett érvelnek. Vagyis a különböző társadalmi rétegek eltérően élik meg a bevándorlás foglalkoztatásra mért hatásait.⁸

Abban az esetben pedig, ha igaz volna az állítás, miszerint a bevándorlókra azért van szükség, mert az őshonosok bizonyos munkákat egyszerűen nem hajlandók elvégezni, akkor Scalea szerint az azt is jelentené egyben, hogy az ő gazdasági asszimilációjuk – tehát számukra az őshonosokéval azonos fizetés és jólét biztosítása – valójában előnytelen a befogadó országra vagy annak tőkéseire nézve. Ebből kifolyólag pedig az ő bérüket mindig egy, az őshonosokénál alacsonyabb szinten, őket magukat pedig szándékosan alárendelt helyzetben, szegénységben kellene tartani – mert ha nem így lenne, ha egyenlő jólétet biztosítanának nekik, akkor idővel ők is visszautasítanák azokat a munkákat, amelyeket az őshonosok korábban nem akartak elvállalni –, vagy folyamatosan új bevándorlókat kellene importálni – akik megint csak hajlandók lennének alacsonyabb bérért olyan munkákat elvégezni, mint amelyeket az országban élők nem (69-70. o.).

Ezek a dilemmák azonban Scalea szemében azért is feltételesek, mert a jelenlegi gazdasági modellben sokkal kevésbé van szükség alacsony

⁸ Erről bővebben lásd például: Borjas (2017).

képzett munkaerőre, mint korábban, mely tendencia Blangiardo és szerzőtársai szerint (2017: 44) csak erősödni fog a rohamos technológiai fejlődés következtében: nem telik tizenöt évbe, és a fizikai munkások felét felváltják a robotok (Muro et al. 2019). Vagyis az alacsonyan képzett őshonos munkaerőnek az automatizációval is fel kell vennie a versenyt, ezért fontos lenne, hogy elsősorban számukra biztosítsa az állam a munkahelyet és a túlélés eszközeit (Scalea 2023: 85). Mindazonáltal az európai demográfia alakulása, a születésszám csökkenése Sieferle (2017: 21-25) szerint az „automatizált termeléshez való evolúciós alkalmazkodási folyamat” része – annak ellenére, hogy sokan a nyugati demográfia válságáról beszélnek, melyet (részint) bevándorlással akarnak gyógyítani. Pedig ha megnézzük, a fejlett társadalmak korfája tükrözi a termelékenység maximalására való törekvést, azt hogy sokan megélik az idős kort, hogy az egyénbe többet fektetnek be, például magasabb szintű oktatással. Ezzel szemben a fejletlen államok elmaradottnak tekinthető korfája azt mutatja, hogy sokan meg sem élik a felnőttkort, nemhogy szerencsésen megöregednének.

Az ezt, tehát a bevándorlás foglalkoztatásra mért hatásait vizsgáló kutatások közt Scalea túlnyomórészt olyanokat talált, melyek kedvezőtlen hatásokat tulajdonítanak a bevándorlásnak (2023: 71). Ezek közül két megállapítást emel ki:

- George Jesús Borjas (1999: 10-11): sok kutatás nem veszi figyelembe az őshonos munkavállalók mobilitását, pedig ha egy régióba sok bevándorló érkezik, akkor számos őshonos hagyja el a régiót, és máshol keres munkalehetőséget. Azok az állampolgárok pedig, akik ebbe a régióba akartak jönni dolgozni, végül nem teszik, mert érzik a telített munkaerőpiacot. Tehát összefüggés van a külföldi bevándorlás és az őshonosok országon belüli migrációja közt.
- Rolf Peter Sieferle (2017: 17-21): a tömeges bevándorlás óta „az állampolgárságból származó jövedelem” elvesztette az értékét, vagyis míg korábban attól (is) függött az emberek jövedelme hogy melyik országban élnek – értsd egy gazdag ország szegény embere jobban élt mint egy fejletlen ország gazdag embere –, addig most újra a társadalmi rétegek közötti olló nyílik Nyugaton, aminek következtében az ottani alsóbb osztályok tagjai elveszítik kiváltságos helyzetüket, és csak a tőkés és bizonyos szakképzett munkavállalók húznak hasznot az

olcsó munkaerő-kínálat megnövekedéséből az egyes ágazatokban. Mindeközben a társadalmi mobilitás egyre nehezebb: a szegények arra ítéltetnek, hogy életük végéig szegénységben éljenek; a gazdagok pedig arra, hogy haláluk napjáig gazdagok maradjanak. Ekképpen Sieferle szerint a néperdekét képviselő populisták tiltakozása a bevándorlás ellen gazdasági szempontból helytálló.

Jóléti állam, közjavak és -szolgáltatások

A jóléti állam – melyben élünk – célja, hogy a beszedett közpénzek révén garantált közjavak és -szolgáltatáson útján csökkentse, azaz kiegyenlítse a nemzeten belüli jövedelemkülönbségeket (Scalea 2023: 77). Scalea szerint ezt a jóléti állami koncepciót azonban már önmagában fenyegeti a tömeges beáramlás, hiszen ha feltételezzük, hogy a bevándorlás következtében a társadalmi háló fellazul és az egyes rétegek elidegenednek egymástól, akkor láthatjuk, hogy annak következtében a gazdagok kevésbé lesznek hajlandóak a szegényekről gondoskodni, jövedelmük egy részét elosztani köztük – lásd a társadalmi tőke elméletében, Collier 2013-as munkájában. A bevándorlóknak pedig a szociális juttatásokhoz való hozzáférése a befogadó országban töltött idővel párhuzamosan nő (Borjas 1999: 12), mely juttatásokat az adófizetők biztosítják, ekképpen nőnek a helyiek adóterhei (National Research Council 1997). Sőt, mivel a bevándorlók lakta területeken a lakásárak és a lakbérek is emelkednek (Saiz 2007), így azok az őshonosok, akik kénytelenek ingatlant bérelni, hátrányos helyzetbe kerülnek. Ebből kifolyólag pedig nő a szociális lakások iránti igény, mely iránti „versenyben” ugyancsak az őshonosok maradnak alul, hiszen ott az alacsonyabb fizetések alapján állapítják meg, hogy ki a rászoruló – s mint olvashattuk, a bevándorlók kevesebb pénzért vállalják el ugyanazt a munkát, mint az őshonosok. Ez a folyamat természetesen tovább nyitja a társadalmi rétegek közti ollót, hiszen a szegények vagyonszökkenését és a gazdagok vagyonnövekedését eredményezi. Ezért nem mindegy az sem, hogy a közpénzekből hány embert tart el az állam, és hány között osztja el a közjavakat és -szolgáltatásokat (Scalea 2023: 81-83). Ha több embert akar ugyanazon a szinten eltartani, mint a jelenlegi őshonos szegényebb réteget, akkor az államnak, de gyakorlatilag az adófizetőknek jobban a zsebükbe kell nyúlniuk, ha az őshonos szegényréteg mellett a bevándorlókat is támogatni akarják. Ez persze oda

vezet, hogy egyes szociális célkitűzések gazdaságilag fenntarthatatlanok lesznek, ezért le kell mondania az államnak róluk. Ekképpen Sieferle (2017: 21-25) szerint a *no border* (a határok nélküli) világ elkerülhetetlenül *no welfare* (jólét nélküli) is egyben, ahol a jogállam szociális háló nélkül működik.

A munkavállalási céllal érkező külföldiek tömeges beáramlása által biztosított átmeneti többletbevétel másik oldalán tehát az általuk támasztott többletkiadások vannak, mint például a népesség előregedése miatti megnövekedett nyugdíjkiadások (Collier 2013: 119). Olaszország nyugdíjrendszerében a bevándorlók saját jövőbeni nyugdíjuk kifizetéséhez járulnak hozzá az adók és járulékok befizetésével, nem a jelenlegi idős őshonosok nyugdíjainak kifizetéséhez. Ez azt is jelenti, hogy a bevándorlók nyugdíjait is ki kell egyszer fizetni, ahogyan most az őshonos olaszokét.

De a nyugdíjak mellett sajnos a közbiztonság fenntartásának megnövekedett költségeire is gondolni kell – világít rá Scalea (2023: 91-93). Ugyanis tanulmányok már évtizedekkel ezelőtt kimutatták, hogy a bevándorlók körében magasabb a bűnözés aránya, mint az őshonosok körében. A börtönben raboskodó külföldiek aránya rendkívül magas:⁹ „Svájcban 74,3 százalék, Ausztriában 46,7 százalék, Belgiumban 42,3 százalék, Svédországban és Németországban mintegy 30 százalék”. Olaszországban bár a bevándorlók a lakosság 10 százalékát teszik ki csupán, a bűncselekmények – mint szándékos emberölés, szándékos testi sértés, szexuális erőszak, prostitúció, lopás, rablás, zsarolás, kábítószerek-kereskedelelem, hivatalos személy elleni erőszak, bünszervezetben való részvétel – közel egynegyedért felelősek (mely adat nem tartalmazza a második generációs, a már Olaszországban bevándorló háttérű lakosokat). Tehát hiába akart „munkaerőt” Európa, „emberek jöttek”.¹⁰ És ezzel együtt megjelentek a gettók és a terroristacselekmények száma is jelentősen nőtt a kontinensen (92-103. o.). A romló közbiztonságot azonban a nyugati elit tagjai

nem érzik, nem tapasztalják a bőrtükön, hiszen „úgy élnek saját országaikban, mintha külföldi turisták lennének: a migránsnegyedek közül csak a legjellegzetesebb, turistacsalogató városrészeket ismerik, miközben semmit sem látnak a gettókból és a társadalmi marginalizálódás igazi központjaiból” (Caldwell 2010: 99).

Scalea úgy látja tehát, hogy a bevándorlók befogadása jelentős költséggel jár az államnak, azáltal pedig az adófizetőknek. Tudományos és nemzetközi szervezetek több országra – például az Egyesült Államokra és Nagy-Britanniára – kiszámolták a bevándorlás által generált bevételeket és kiadásokat, és minden esetben arra a következtetésre jutottak, hogy többbe kerül a bevándorlás az őshonosoknak, mint amennyi hasznot hoz (sőt, hasznai egészen elenyésző).¹¹ Rowthorn (2015: 54-63) szerint azonban – Nagy Britannia esetében – a pontos számításokhoz el kell választani egymástól az európai és az Európán kívüli bevándorlókat, hiszen míg az első csoport által termelt többlet magasabb, addig a második esetében a deficit a nagyobb.

Persze, Scalea szerint sokan állították, hogy a bevándorlók befogadásának költségeit az Európai Unió állja – de végső soron annak fedezésére is a tagállamok állampolgárai, adófizetői termelik ki a szükséges pénzt. És Olaszország esetében – az Olasz Állami Számvevőszék 2018-as jelentése szerint – „2016-ban az elsődleges befogadás teljes állami költsége (a magánszemélyek és külföldi szervek hozzájárulásait nem számítva) 1,7 milliárd eurót tett ki; az Európai Unió a maga részéről 46,8 millióval járult hozzá, azaz az olasz állam költségvetéséből fizetett terhek mindössze 2,7 százalékaival” (Scalea 2023: 106-107). Az ezt követő években az uniós hozzájárulás még kisebb arányban fedezte az olasz kiadásokat. Ezért Scalea egyetért azzal, hogy a befogadást jutányosabb áron tudnák állni a menekültek – amennyiben feltételezzük, hogy valóban menekültekről van szó – származás szerinti szomszédos országai, hiszen esetükben gyakran szegény országokról van szó, ahol a felmerülő költségek is alacsonyabbak (Collier 2013: 261). Ezekhez a kiadásokhoz tehát már az uniós országok is nagyobb valószínűséggel tudnának hozzájárulni, sőt, ugyanabból a pénzből, amit Európában egyetlen menekült ellátására költenek, egy fejletlen országban sokkal több személy megsegítését fedezhetnék. Ráadásul, ezek az országok kulturálisan is közelebb állnak a menekültekéhez, tehát kisebb kultúrsok és nagyobb tolerancia-szolidaritás övezné őket.

¹¹ Ezen hasznokról bővebben lásd: Scalea (2023: 87-8).

⁹ A neomarxista és posztmodern gondolkodók szerint azonban a bevándorlás és a bűnözés között nincs okozati kapcsolat: az adatok pusztán azt mutatják, hogy a Hatalom önkényesen és igazságtalanul határozza meg a bűnöző fogalmát, vagyis bélyegzi meg bűnözőként a bevándorlók marginalizált és gyenge csoportját (Scalea 2023: 94).

¹⁰ Max Frisch svájci író a második világháború után az egyes európai országok által ösztönzött bevándorlásra utalva jegyezte meg: „munkaerőt akartunk, de emberek jöttek” (in Scalea 2023: 89-90).

Következtetések

Az előző két fejezetben nyomon követhettük Scalea érvelésének logikáját, annak főbb pontjait és azokat a forrásokat, melyekből merített „igazá”-nak alá-támasztására. Ekképpen az „elit vagy a neomarxisták kontra populisták” bevándorlási vita központi kérdései – s a rájuk adott populista válasz költség-haszon elemzései – is körvonalazódtak: kiket lehet (részint a törvényi szabályozás keretében, részint a rendelkezésre álló ismeretek alapján) bevándorlóknak és kiket menekülteknek tekinteni?; mekkora részét teszik ki a bevándorlóknak a nők és a gyerekek, és honnan érkeznek a legtöbb ember Olaszországba?; mekkora részét teszik ki a bevándorlók az európai társadalmaknak?; nő-e a bevándorlással egy ország gazdasági teljesítménye és a termelékenység?; van-e szükség a bevándorlóra az európai munkaerőpiacon? fizetik-e majd a bevándorlók az európai őshonosok nyugdíját?; jár-e többletköltségekkel a bevándorlók befogadása, és ezeket fedezi-e az Európai Unió? Valamint megtudhattuk, hogy fogalmi szempontból nevezhető-e a napjainkban tapasztalt tömeges, Európát érintő bevándorlás „invázióknak”. Következtetéseiben a szerző egyetért többek közt Debray-vel (2012: 18), aki szerint a gazdag társadalmi osztály, a haladó értelmiségi elit, mely a Nyugatot a multikulturalizmus irányába tereli, egyfajta jótékonyági projektként tekint a bevándorlóra, épp oly atyáskodással és idealizáltan közelíti meg őket, mint a marxisták korábban a munkásokat (Debray 2012: 18). Egyszerre eszközként és szegény emberekként is látja őket, akik segítik célja megvalósításában – a gazdagsága fenntartásában és a további meggazdagodásban –, és akik ugyanakkor enyhítik a gyarmatosítás és a globalizáció nyomában kelt büntudatát, hiszen befogadásuk bár nagylelkű cselekednek számít, és táplálja, sőt, kielégíti egyenlőség iránti eszméjét, mégiscsak olcsóbb, mint egy vagyon-úraelosztásra épülő adórendszer, ami veszélyeztetné a jólétét és a kiváltságos helyzetét.

Az ilyen politikai filozófiai kitekintéseivel a szerző csorbítja kötetének tudományos (vagy bizonyíték-alapú) jellegét, és ellenben erősíti azt a politikai-kulturális polarizációt, melyet például a bevándorlás dilemmáinak két szélsőséges nézetre való redukálása jelent, ahol az őshonos – legyen az befogadópárti vagy -ellenző – épp úgy szemben áll mindig a bevándorlóval, mint ahogyan az internacionalizmus vagy határok nélkülség, a sokszínűség és a szolidaritás néz farkasszemet a nacionalizmussal vagy nemzeti szuverenitással, a homogén társadalom

biztonságával és az önérdek követésével (Scalea 2023: 21-2). Mert ezt a – politikailag vagy politika filozófiailag meghatározott és rendre felmerülő – binaritást kiaknázva vagy továbbgondolva redukálhatta és torzíthatta a fősodratú média végső soron arra a minden mást kizáró két álláspontra a migrációval kapcsolatos társadalmi-politikai-gazdasági vitát, amit a szolidaritás kontra faj- és idegengyűlölet jelent. Az ebből adódó választási kényszer vezethet az olyan dilemmákhoz, mint például, hogy vajon az európai terrorcselekmények okai az egyes, ilyen tragédiát szenvedett európai népekben vagy azon terroristákban keresendők, akik ellen ezen európai népek korábban sérelmet követtek el? Tehát kötelesek vagyunk-e a terroristákat áldozatoknak tekinteni, velük szolidaritást fogadni, ha pedig nem tesszük, akkor fajgyűlölőnek számítunk-e?¹²

Mindenesetre, Scalea úgy látja, hogy a neomarxizmusnak ez az önvizsgálat vagy Nyugat-ellenesség is sajátja, mivel gondolkodói a Nyugatban az igazságtalanság és az egyenlőtlenség forrását, az „imperializmus”, a „rasszizmus” és a „patriarchátus” megtestesítőjét látják. Ezzel szemben ideológiájuk központi eleme, a bevándorlópártiság együtt jár egy igazságosabb és egyenlőbb világ felépítésével, a nyugati (európai) civilizáció lerombolásával, és helyébe egy olyan multikulturális társadalom létrehozásával, melybe a nem európai egyedeket vagy tömegeket importálják, de nem integrálják, hanem elkülönítik az őshonosoktól, s számukat drasztikusan növelve végül kiszorítják az európaiakat a hazájukból. Scalea (2023: 17) leszögezi, hogy ezen modernkori gyarmatosításról alkotott elképzelése azonban „nem egy összeesküvés-elmélet”,¹³ hiszen szerinte a történelmet a korszellem alakítja, mely öltheti egy olyan kulturális forradalom alakját, amelyben az egyes politikai-gazdasági hatalommal bíró személyek, intézmények és az egyes társadalmi rétegek aktívan részt vesznek. Sőt, úgy látja, hogy ezzel szemben, az ellenállás formájaként jött létre a – negatív felhanggal bíró, megbélyegző – „szuverenizmus” és „populizmus” (18. o.). Ez előbbin azt az akaratot érti,

¹² Előfordult, hogy az Európában terrorcselekményt végrehajtók az általuk vélt európai iszlamofóbiára hivatkoztak tettük indokaként. Erről lásd például Suarez (2016), Dearden (2017).

¹³ Peeters hasonlóan látja a neomarxista doktrínát és annak Nyugat-ellenességét, azonban ő is leszögezi, hogy nem összeesküvés-elméletéről van szó, hiszen a történelmet emberek sokasága, mozgalmak alakítják. Erről és az általa vélt nyugati kulturális önpusztításról bővebben lásd: Peeters (2012).

mely a politikát eredeti, rendeltetésének megfelelő helyére akarja visszaterelni azokból a központokból (például nemkormányzati és nemzetközi pénzügyi szervekből, multinacionális vállalatokból), melyek a demokrácia hatókörén kívül esnek. Az utóbbin pedig a népakarat érvényesülését érti, az attól egyre távolabb kerülő elit érdekeivel szemben.¹⁴ Scalea szerint a szuverenisták és a populisták elutasították, hogy idegenekké váljanak saját hazájukban, és hogy elveszítsék afölött az irányítást. Ekképpen demokratikus úton szembeszegültek az elit bevándorlásról alkotott víziójával, hogy megvédjék a munkahelyeiket és a fizetésüket, magukat és szeretteiket fizikailag is az egyre veszélyesebb utcákon és tereken, hogy megőrizték identitásukat¹⁵ az új kultúrákkal szemben, s hogy végső soron Európa önmaga maradjon. Tették ezt nem faj- vagy idegengyűlöletből, hanem mostmár évtizedes tapasztalataik által vezérelve.

Ennek ellenére, Scalea nem zárja ki a migráció lehetőségét, de mérlegeli annak ideális mértékét és minőségi szempontjait (például a kulturális távolságot befogadó és bevándorló közt) az integráció szükségességének fényében. Az asszimilációt jogosan és természetesen elvárhatónak, a multikulturalizmust azonban összegegyeztetetlennek tartja a demokráciával, sőt, úgy véli, hogy ez utóbbi pusztán a tartós szegénységet teremti meg, a nihilizmus felé sodorja a (nyugati) társadalmakat, és megkérdőjelezi bennük azokat az alapvető értékeket, amelyek történelmileg és organikusan alakultak ki (például „a női test integritását, a nők emancipációját, a politika és a vallás szétválasztását, az aposztáziához való jogot” – 156. o.). Ekképpen „Egy több évszázados visszalépésnek vagyunk tanúi ezekben az országokban: visszatérünk a vallásháborúk és a nemzetiségek közötti összecsapások sötét korszakához, egyazon politikai struktúrán belül.” Erre Scalea szerint a Nyugat identitásválsága miatt kerülhetett sor, amiatt, hogy az egyre kevésbé hisz a saját civilizációjában, kultúrájában, s egyre inkább a fogyasztói társadalomra korlátozódik, melynek jellemzője az erkölcstelenség, a vallástalanság és a kulturális relativizmus, melyen könnyen felülkerekedik a bevándorlók erős hite és identitástudata. A haladáspártiak befogadás melletti érvelésének

¹⁴ A populizmusról bővebben lásd „*A népszerűség átka*” című tanulmánykötetet (Heil – Petri szerk. 2023), melyben a szerzők büszkén vállalják a „populista” jelzőt.

¹⁵ A nemzeti identitás kialakulásáról, abban az érzelmi és kognitív hűzőerők szerepéről lásd: Kollai (2023).

ellentmondása itt abban nyilvánul meg, hogy míg a bevándorlók minden kulturális sajátosságát (még azt is, mely a nyugati kulturális vívmányokat, mint például a nők oktatását, sutba vágja) elfogadja és üdvözli, azaz megőrzendőnek tartja, addig a nyugati kultúrát önmaga megtagadására, eltörlésére, a multikulturalizmusban való feloldására kényszeríti.

Scalea baljósan látja a jelenleg zajló történelmi-népesedési átalakulást, és ezt a hangulatot könyvében mind számadataival, mind érvelésével egyértelműen közvetíti. Ezért a migráció ésszerű támogatása és a bevándorlók megfelelő ellátása (és egyben integrálása) mellett határozott fellépést sürget azon terror ellen, melyet a média hirdetett meg a hazaszerető nyugatiakkal szemben. Hangsúlyozza, hogy a saját identitás és hagyományok tiszteletének semmi köze nincsen a faj- és idegengyűlölethez – ahogyan a bevándorlók esetében sem feltételezi senki ezt –, s hogy a világ népességszámának megnövekedésével nem váratlan a migráció tömegessé válása. Ennek azonban a helyes és jó megoldása a helyben segítés, például az egyes országok gazdasági fejlődésének előmozdításával, és így az ottani születésszám erőforrásokhoz való igazításával. Mert miközben a nemzetközi politikai és média közösség a szegény országok magas népesedési rátáját politikailag korrekten nem bolygatja, addig a nyugati népesedés ideális szintjét alacsonyan húzná meg, egyrészt környezetvédelmi okokból, másrészt pedig azért, hogy így a nyugatiak önfeláldozásból a fejletlen és fejlődő országok szülöttjeit örökre fogadhassák. Végső következtetése, hogy „Minden nép számára előnyös megoldásokat lehet és kell találni. Beleértve a saját népünket” (177. o.).

Irodalomjegyzék

Almadi Sejla 2023 Túlnepesedési vita: Malthus népesedési törvényének és máig tartó tudományos hatásának áttekintése. In Benczes István – Szunomár Ágnes szerk) *Változó világ: Ünnepi tanulmánykötet Szentes Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából*. Budapest: Akadémiai Kiadó (2023), 217-235.

Blangiardo, Gian Carlo – Gaiani, Gianandrea – Valditara, Giuseppe 2017 *Immigrazione. La grande farsa umanitaria*. Canterano: Aracne. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.

- Borjas, George Jesùs 1990 *Friends or strangers. The impact of immigrants on the U.S. economy*. New York: Basic Books. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Borjas, George Jesùs 1999 *Heaven's door. Immigration policy and the American economy*. Princeton: Princeton University Press. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Borjas, George Jesùs 2017 The wage impact of the Marielitos: a reappraisal. *The Journal of Work and Policy*, 70(5), 1077–1110. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Borjas, George Jesùs 2018 Lessons from immigration economics. *The Independent Review*, 22(3), 329–340. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Caldwell, Christopher 2010 *Reflections on the revolution in Europe. Immigration, Islam and the West*. London: Penguin, 17. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Chamorro-Premuzic, Tomas 2017 Does diversity actually increase creativity? *Harvard Business Review*, június 28. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Collier, Paul 2013 *Exodus. Immigration and multiculturalism in the 21st Century*. New York: Oxford University Press. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Dearden, Lizzie 2017 Salman Abedi once called RE teacher an 'Islamophobe' for asking his opinion of suicide bombers. *The Independent*, május 26. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Debray Régis 2012 *Elogio delle frontiere*. Add, Torino. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Endrődi-Kovács Viktória – Nagy Sándor Gyula 2022 A kelet-közép-európai kis- és középvállalkozások versenyképességi környezete az Európai Unióban. *Közgazdasági Szemle*, 69(3), 314–338.
- Endrődi-Kovács Viktória – Stukovszky Tamás 2022 The adoption of industry 4.0 and digitalisation of Hungarian SMEs. *Society and Economy*, 44(1), 138–158. <https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/7273/>
- ENSZ (United Nations – Egyesült Nemzetek Szervezete) 2017 *DESA/Population Division, World Population Prospects*. <https://esa.un.org/unpd/wpp/>. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Harvey, Sara 2013 A different perspective. The multiple effects of deep level diversity on group creativity. *Journal of Experimental Social Psychology*, 49(5), 822–832. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Heil Kristóf Mihály – Petri Bernadett szerk. 2023 *A népszerűség átka*. Budapest, Alapjogokért Központ.
- Insee (Institut national de statistics et des études économiques) 2016 *Ethnic-bases statistics*. <https://www.insee.fr/en/information/2388586>
- Kallis, Giorgos 2019 Limits: Why Malthus Was Wrong and Why Environmentalists Should Care. US: Stanford Briefs.
- Kollai István 2023 Nations Beyond Interests. Emotional and Cognitive Motives in the Development of National Identities. *Journal of Nationalism Memory & Language Politics*, 17(1).
- Meadows, Donatella H. – Meadows, Dennis L. – Randers, Jørgen – Behrens III, William W. 1972 *The Limits to Growth*. Potomac Associates – Universe Books.
- Meadows, Donatella H. – Meadows, Dennis L. – Randers, Jørgen 1992 *Beyond the Limits* (Hardcover ed.). Chelsea Green Publishing. ISBN 0-930031-55-5.
- Meadows, Donatella H. – Randers, Jørgen – Meadows, Dennis L. 2004 *Limits To Growth: The 30-Year Update* (Paperback ed.). Chelsea Green Publishing. ISBN 193149858X.
- Muro, Mark – Maxim, Robert – Whiton, Jacob 2019 *Automation and artificial intelligence. How machines are affecting people and places*. Brookings. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.

- National Research Council 1997 *The New Americans. Economic, demographic, and fiscal effects of immigration*. National Academies Press, Washington. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Olasz Statisztikai Hivatal (ISTAT) 2017 *Il futuro demografico del Paese*. április 26. <https://www.istat.it/it/files/2017/04/previsioni-demografiche.pdf>. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Peeters, Marguerite A. 2012 The globalization of the Western cultural revolution. Key concepts, operational mechanisms. En Route Books & Media.
- Putnam, Robert D. 2000 *Bowling alone. America's declining social capital*. New York: Simon & Schuster. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Rowthorn, Robert 2015 *The costs and benefits of large-scale immigration. Exploring the economic and demographic consequences for the UK*. Civitas, 4. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Saiz, Albert 2007 Immigration and housing rents in American cities. *Journal of Urban Economics*, 61(2), 345–371. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Scalea, Daniele 2019 *Immigrazione. Le ragioni dei populisti*. Olaszország: Historica Edizioni.
- Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Scianca, Adriano 2016 *L'identità sacra. Dèi, popoli e luoghi al tempo della Grande Sostituzione*. Milano: Aga. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Sieferle, Robert P. 2017 *Das Migrations-Problem. Über die Unvereinbarkeit von Sozialstaat und Masseneinwanderung*. Waltrop-Berlin: Thomas Hoof. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Simon, Julian L. 1981 *The Ultimate Resource* (Hardcover ed.). Princeton: Princeton University Press. ISBN 069109389X
- Suarez, Elizabeth 2016 Abdul Razak Ali Artan's name added to student group's list of people of color killed by police. *The Lantern*, december 08. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Taguieff, Pierre-André 2017 L'immigrationnisme, dernière utopie des bien-pensants. *Le Figaro*, október 15. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- UK Migration Advisory Committee 2012 *Analysis of the impacts of migration*. In Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.



Ámos Imre: Kettős portré

TÁRGYIASÍTOTT LELKIISMERET
A 20. századi európai és nemzetközi jog „szörnyszülöttje”

DOI 10.35402/kek.2024.2.16

Összefoglalás

Grégor Puppincq *Lelkiismeret és emberi jogok* című kötete a lelkiismeretet és a lelkiismereti okból történő megtagadás jogát vizsgálja az egymással versengő nemzeti versus európai és nemzetközi jogrendszerekben. Miként e 20. századi vívmány az erkölcs ellentmondásos megkettőződéséhez vezetett, a lelkiismeretet is egy egyre szubjektívabb, természetől elszakadt megközelítésben látatja. Márpedig a lelkiismeretnek kulcsszerepe van az egyéni és csoportos döntések meghozatalában és azok mások általi megítélésében, például a bevándorlók befogadásának kérdésében. Így szemlénk célja az volt, hogy megvizsgálja: van-e különbség a befogadás mellett és ellen érvelők között a lelkiismeret – mint filozófiai és jogi meghatározás – tekintetében; valamint hogy miként értékelhető a média szerepe a lelkiismeret formálásában. A kötet tematikus feldolgozása lehetővé tette a lelkiismeret mibenlétének, működésének, szabadságjogok tárgyává válásának feltárását, s hogy összegezzük a lelkiismereti okból történő megtagadás jogának elismerési gyakorlatait és kritériumait. Főbb következtetéseink egyike, hogy a befogadás lelkiismerete, a támogatás vagy ellenzés erkölcsi megítélése az értelemtől és a tájékozottságtól nagyban függ, melyet a média mint intézmény és mint információforrás is nagyban befolyásol. Másik pedig, hogy a korok előrehaladtával, visszatekintve tudható csak biztosan, hogy – az éppen győzeledelmes korszaknak megfelelően – mi is a „jó” és „helyes” lelkiismeret.

Kulcsszavak: bevándorlás, erkölcs, európai jog, lelkiismeret, lelkiismereti okokból történő megtagadáshoz való jog, korszak, nemzetközi jog

Abstract

Grégor Puppincq's book *Conscience and human rights* examines conscience and the right to conscientious objection in competing national versus European and international legal systems. Just as this 20th century achievement led to the contradictory doubling of morality, it also sees conscience in

an increasingly subjective approach, disconnected from nature. In fact, conscience plays a key role in making individual and group decisions and in their assessment by others, for example in the issue of accepting immigrants. Thus, the purpose of our review was to investigate: whether there is a difference between those who argue for and against acceptance in terms of conscience – as a philosophical and legal definition; and how the role of the media in the formation of conscience can be evaluated. The thematic processing of the volume made it possible to explore the existence and functioning of conscience, its becoming the subject of freedoms, and to summarise the recognition practices and criteria for the right to conscientious objection. One of our main conclusions is that the conscience of acceptance, the moral judgment of support or opposition depends greatly on reason and information, which is greatly influenced by the media as an institution and as a source of information. Another is that with the progress of the ages, looking back, one can only know for sure what the “good” and “correct” conscience is – in accordance with the currently victorious zeitgeist.

Keywords: conscience, European law, immigration, international law, morality, right to conscientious objection, zeitgeist

Bevezetés

Grégor Puppincq, francia jogász, publicista és emberi jogi szakértő (Mandiner 2021) legújabb kötete¹, a „*Lelkiismeret és emberi jogok*” (eredeti nyelven: „*Objection de conscience et droits de l'homme*”) 2023 őszén jelent meg hazánkban, és a lelkiismereti okból való megtagadást mint jogi eszközt helyezi az elmélkedése középpontjába. Puppincq számára ezen terület beható vizsgálata 2016-ban kezdődött Thierry Rambaud professzor témavezetésével a *Droit, société et religion* (Jog, társadalom és vallás) című folyóirat hasábjain megjelent tanulmányuk keretében. Ennek alaposan átdolgozott és kibővített változata a mostani kötet, mely annak ellenére,

¹ Korábbi kötete, az „*Embertelen jogok*” 2021-ben jelent meg hazánkban az MCC Press gondozásában.

hogy a lelkiismeret és az emberi jogok – ahogyan a cím is utal rá – közös metszéspontjában található szűk témájával és annak megfelelő nehéz nyelvezetével nem egy széles olvasóréteget céloz meg, valójában bárki számára érdekes és értékes olvasmány lehet, akit érdekel, hogy miként vált a *megfoghatatlan* lelkiismeret a szabadságjogok tárgyává.

A lelkiismeret ugyanis nem egy szilárd anyag, tartalom, vagy egyéneknél konform, azonos, így az egyes helyzetek lelkiismereti szempontú megítélése egyéni elbírálás alá esik. És mivel nem stabil, egy pontban rögzített, ezért személyes és környezeti hatásoknak való kitettsége okán változékony, befolyásolható, mellyel vissza lehet élni. Sőt, az idő, a különböző korok előrehaladtával egyre szubjektívabbá, a természettől elszakadtabbá válik megítélése. Mégis, mivel lelkiismeretünk kötelességet ró ránk a döntéshelyzetekben, s bizonyos helyzetek erkölcsi megítélésére, s annak megfelelő cselekedet megtételére sarkall, egyben szabadságjog is. Vagyis mivel diszkomfortérzetet, gyakorlatilag az önmagunkkal való meghasonulást váltja ki belőlünk, ha nem neki megfelelően cselekszünk, az európai és nemzetközi jog (a nemzeti jogrendszerekkel szemben) lehetővé teszi – sőt, egyes helyzetekben megköveteli –, hogy – a hivatalosan ránk szabott feladattal, paranccsal szemben, de – a lelkiismeretünknek megfelelően cselekedjünk.

Így a lelkiismeretnek kiemelkedő szerepe van az egyéni és csoportos döntéseink meghozatalában – és azok mások általi megítélésében –, például – de nem kizárólagosan – a bevándorlók befogadásának kérdésében. Az előző szemlékkel („*Szentek táborá*”, „*Migráció – A populisták igaza*”) összhangban, a jelen tanulmány célja, hogy megvizsgálja: a *befogadás lelkiismeretét*, vagyis azt, hogy *van-e különbség a befogadás mellett és ellen érvelők közt a lelkiismeret – mint filozófiai és jogi meghatározás – tekintetében*; valamint azt, hogy *miként értékelhető a média szerepe a lelkiismeret formálásában*. Ehhez először a lelkiismeret mibenlétét és működését tárjuk fel, majd azt, hogy miként vált a szabadságjogok tárgyává. Ezt követően tematikus rendben sorra vesszük a lelkiismereti okból történő megtagadás jogának elismerési gyakorlatait és kritériumait. Végül a kutatási kérdések megválaszolásával zárjuk a következtetésekben.

A lelkiismeret mibenléte és működése

A lelkiismeret nem a meggyőződések összességét, hanem azok lélektani és erkölcsi funkcióval

ellátott forrását jelenti. A tudatban, vagyis önmagunk és a világ megismerésében gyökerezik, mégis túlmutat rajta, mivel erkölcsi ítéletet hoz az észlelt cselekvésekről. Ebben a jó iránti vágy és a rossz elutasítása hajtja. A legfőbb jót azonban csak az értelem, az intelligencia segítségével, a választási lehetőségek mérlegelésével érheti (érhetjük) el. Az erkölcs ezen alapelvei, a lelkiismeret hajtóerői egyetemesek, minden emberben jelen vannak. Ezt hívták az ókori görög és római filozófusok, mint például Cicero és Seneca, „synderesis”-nek, vagyis „habitualis lelkiismeret”-nek. S ez egyfajta kölcsönösséget is feltételez, vagyis hogy úgy (jót) cselekedjünk másokkal, ahogyan másokat szeretnénk, hogy velünk (jót) cselekedjenek (Puppinc, 2023: 19-24).

A lelkiismeret értékítéletét bármely konkrét (megtörtént, folyamatban lévő, feltételezett stb.) helyzetre önmagunk vagy a külvilág vonatkozásában alkalmazhatja, tehát hatóköre is egyetemes. Megfelelő gyakorlása azonban feltételezi, hogy „tulajdonosa” képes eme ítéletét tények ismeretében, befolyásolástól mentesen meghozni. Mert az olyan személyek lelkiismerete, akik nem jól tájékozottak, mások által manipuláltak vagy szenvedélyek rabjai, nem tiszta. S ekképpen értékítéletük sem lehet az. Márpedig a lelkiismeret megfelelő gyakorlásához a pontos, becsületes és helyes, józan eszű érvelés is szükséges, mely nagyban – de nem kizárólagosan – függ a műveltségtől és a kritikus gondolkodástól. (Egy demens személy vagy egy gyermek nem rendelkezik megbízható lelkiismerettel, s ezért büntetőjogilag sem vonható felelősségre.) Vagyis végső soron az ész vezet a lelkiismeret szabadságához, ahhoz, hogy egy adott személy helyes ítéletet alkothasson saját és mások cselekedeteinek erkölcsösségéről (24-25. o.).

Ugyanakkor a lelkiismereti szabadság nem erkölcsi szabadság, hiszen az adott személy nem hozhat önkényes erkölcsi ítéletet. Sőt, az ember szabad akarata által eldöntheti, hogy lelkiismeretének megfelelően vagy ellene, tehát tudatosan cselekszik. S ekképpen felelős tetteiért – képes felelősséget vállalni értük. Vagyis a lelkiismeret „nem önkényes cselekedet, hanem a jó megismerésének aktusa” (26. o.). Ez azt is jelenti egyben, hogy bár a lelkiismeret is tévedhet véletlenszerűen, általános értéke alapvetően jó, megbízható tetteink irányítására, melyet döntéseink sokasága bizonyít.

A lelkiismeret mint a szabadságjogok tárgya

A lelkiismeret – működése okán – kötelességeket ró az emberekre, s ekképpen szabadságjogok tárgyát is képezi (58. o.). A lelkiismereti szabadság gyakorlásának egyik módja a lelkiismeretre való hivatkozás egyes cselekedetek megtételekor vagy elutasításakor. Ez utóbbi, a lelkiismereti okból történő megtagadás azonban nemcsak kötelesség, hanem jog is egyben, miképpen a jogok és kötelességek összefüggenek egymással és egymást feltételezik (65. o.). Az európai és nemzetközi jogrendszer elismeri és a nemzeti jogrendekkel szemben biztosítja az egyénnek ezt a jogát. Engedélyezi a megtagadást, amennyiben az egy (nemzeti) „rossz” vagy „gonosz” törvény által előírt cselekedetre vonatkozik.

Ez azt a klasszikus erkölcsi felfogást tükrözi, melyet Aquinói Szent Tamás „*Summa Theologiae*”-jében (A teológia foglalat) is olvashattunk: „Az emberi törvény annyiban törvény, amennyiben a helyes ész követi és ebben az esetben nyilvánvaló, hogy az örök törvényből származik. Amennyiben eltér az észől, úgy gonosz törvénynek hívjuk, és így nem törvény, hanem inkább valaki részéről erőszak” (Prima Secundae, XCIII. kérdés, 3. szakasz, válasz a második ellenvetésre); „Minden emberi törvény annyiban törvény, amennyiben a természettörvényből származik. Ha pedig a természettörvénytől valamiben eltér, már nem törvény, hanem annak megromlása” (Prima Secundae, XCV. kérdés, válasz a második szakaszra) (52. o.).

A lelkiismereti okból történő megtagadást a pozitív jog széles körben elismeri, például az Egyezségokmány 18. cikke, az Európai Egyezmény 9. cikke, az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 1. cikke vagy a Helsinki Konferencia (1965) záróokmánya, mely minden egyén számára rögzíti a „saját lelkiismeretének parancsával összhangban való cselekvéshez való jog”-ot a gondolat, a lelkiismeret, a vallás és a meggyőződés szabadságának részeként. De nemcsak mint jogot, hanem – természetszerűleg – mint kötelességet is. Ennek elismerésére a második világháború, majd a kommunizmus bukása után volt szükség azon személyekkel kapcsolatban, akiket „súlyos igazságtalanságok elkövetésében való közreműködésre utasítottak” (59. o.).

Ekképpen a háborús bűnösök² vagy a nemzeti szocialista rezsim kiszolgálói nem vonhatták ki magukat a felelősség alól arra hivatkozva, hogy a nemzeti törvényeiknek megfelelően, parancsra cselekedtek. Erről az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága (1950) a következőképpen nyilatkozott: „Az a tény, hogy egy személy kormánya vagy felettese utasítása szerint járt el, nem mentesíti őt a nemzetközi jog szerinti felelősség alól, feltéve, ha megvolt az erkölcsi képessége arra, hogy válaszson” (60. o.). Saját kormányuk vagy felettesük utasításának megtagadása esetén azonban mind a háborús bűnösöket, mind a nemzeti szocialista rezsim kiszolgálóit valószínűleg saját nemzetük bírósága vonta volna felelősségre. Vagyis egy ilyen személy részéről a megtagadás „hősies [...] kötelesség az emberiség iránt, melynek maga is részese” (59. o.).

Már ebből is látható, hogy a lelkiismereti okból történő megtagadás jogának megítélése nem egyértelmű, sőt sokszor ellentmondásos. Ez az erkölcs ellentmondásos megkettőződéséből fakad, mely a társadalom liberális és individualista fejlődésének, haszonelvűségének eredménye. Liberális szemléletben ugyanis az erkölcs köz- és magán-dimenziója elválik egymástól, mely azt jelenti, hogy a magánéletben elkövetett cselekedetek erkölcsössége magánbírálat alá esik, mely a magánéletben folytatott

² Markus Günther újság- és regényíró „*Hitler és mi*” című tanulmányában arra a következtetésre jut, hogy mind a tömeges téveszmék követői, mind az ezekkel szembenálló kivételek cselekedeteik alátámasztására a lelkiismeretükre hivatkoztak: „A Harmadik Birodalomban az elkövetők túlnyomó többsége, akár pitiáner blokkfelügyelőként, akár felelős koncentrációs táborfelügyelőként, nem a lelkiismerete ellen, hanem azzal összhangban cselekedett.” Ekképpen a következőket fogalmazza meg kiáltványában: „A lelkiismeret a végső mérce, és az is marad. Ez azt is jelenti, hogy csak fenntartásokkal vagyok demokrata. Mert a többség is tévedhet bármikor. Csak további intézkedésig vagyok törvénytisztelő, csak szkeptikus vizsgálat után vagyok lojális és csak visszavonásig lehetek toleráns: mert nincs olyan törvény vagy rendelet, nincs olyan korszellem vagy véleménydivat, nincs olyan ideológia, legyen az bármilyen jó szándékú is, és nincs olyan főnök, aki a legfőbb hatóság. A legfőbb hatóság csakis a lelkiismeretem lehet. Ha azt hiszem, hogy immunis vagyok a régi és új üdvöségtanok minden csábításával és kísértésével szemben, akkor túlbecsülöm magamat és a lelkiismeretemet, mert minden korszaknak megvoltak és megvannak a maga tévedései, a kortársak által fel nem ismert igazságtalanságai. De az az egyén, aki követi a lelkiismeretét, messze a legjobb, sőt, az egyetlen védelem, amit felismerhetek, amikor én, mint később született ember, haraggal, séggyennel és tehetetlenséggel tekintek ebbe a történelembe.”

erkölcstelen gyakorlatok dekriminalizálásához és társadalmi szintű toleranciájához vezet. Utilitarista felfogásban a haszonelvűség pedig oly mértékű, hogy a jó cél elérése szentesítheti akár rossz eszközök alkalmazását is – például egy tudományos át-törés, profitszerzés érdekében életek feláldozását –, mely ellentétben áll a klasszikus erkölcs azon felfogásával, hogy az igazi jót csak más jó által lehet elérni (66-7. o.).

A jó egységének eme felbomlása nyomán jön létre az erkölcs ellentmondásos kettőssége, mely bár a társadalom szintjén nem okoz látható problémát, az egyén szintjén rombol. Ott az emberek többségének irreleváns, de az érintett kisebbség számára lelkiismereti szabadságba ütköző. Így lehetséges például, hogy míg az eutanázia lehetővé tétele egy országban a társadalom szintjén elfogadott gyakorlatot jelent, addig az egyén szintjén, kiváltképp azok számára, akiknek végre kell hajtaniuk, a lelkiismerettel nem összeegyeztethető. S ilyen esetben az egyén vagy a lelkiismerete ellen cselekszik és erőszakot vesz magán, vagy él a lelkiismereti okból való megtagadás jogával (67-8. o.).

Ekképpen a társadalom, pontosabban az abban működő jogalkotó feladata a két erkölcsi szint együttélésének megszervezése vagy eseti alapon a lelkiismereti szabadság jogának bírói elismerése által vagy az ún. „lelkiismereti záradék” biztosításával a különböző társadalmi szférákban (például az egészségügyben). A záradék bevezetésével maga a jogalkotó is elismeri, hogy a vonatkozó cselekvések, feladatok, beavatkozások (például a korábban említett eutanázia) erkölcsi problémát jelentenek, így jogos a megtagadásuk. Ezzel végső soron „meggátolja, hogy a tolerancia maga is intoleránssá váljon, amikor elítéli azokat a polgárokat, akiket szakmai helyzetük a két erkölcsi szint között sodor, és megakadályozza, hogy egyesek a részükre megadott engedélyt mások szabadságának rovására gyakorolják, vagy hogy a közérdek arra kényszerítsen egyéneket, hogy erkölcstelen cselekedetet kövessenek el” (68. o.).

A lelkiismereti okból történő megtagadáshoz való jog elismerése

Az európai és a nemzetközi jogban, de a pozitív nemzeti jogban is már számos esetben megtörtént a lelkiismereti okból történő megtagadáshoz való jog elismerése, sokszor ellentmondásos erkölcsi természetű kérdésekben. Például a katonai szolgálat, az

egészségügyi eljárások, a vallásoktatás és a szexuális felvilágosítás, az azonos neműek közti bejegyzett élettársi kapcsolat és polgári házasságkötés, valamint a vadászat terén (66-69. o.).

Katonai szolgálat

A katonai szolgálat, pontosabban a katonai jellegű cselekedet és a katonai célú kiadások megtagadása lelkiismereti okból lehetséges, amennyiben az erőszak alkalmazásának kötelezettsége konfliktusba kerül a lelkiismereti szabadsággal és a vallás vagy meggyőződés kinyilvánításának jogával. Vagyis akkor, ha az egyén nem a szolgálatot, hanem más emberi lények megölését tagadja meg, ha az emberi élet szentségére hivatkozik. Ez esetben az állam kötelezheti a szolgálatot megtagadót hadseregen kívüli, nem katonai parancsnokság alá rendelt, nem büntető jellegű, közhasznú polgári szolgálat teljesítésére (69-79. o.). Ettől eltérően azonban a bíróság nem fogadja el a lelkiismereti okból történő megtagadás jogát hivatkozási alapként, ha például valaki a katonai szolgálatot a kötelezettséget kiróó állam berendezkedése miatt tagadja meg (Bayatyan-ügy 2016: egy török muszlim nem volt hajlandó egy szekuláris állam hadseregében szolgálatot teljesíteni). Vagyis ebben az esetben a bíróság kizárja a muszlim meggyőződést a vallási meggyőzések védelme alól, és szembemegy saját ítélkezési gyakorlatával (80-4. o.).

Egészségügyi eljárások

Az egészségügyben azóta merül fel a lelkiismereti okból való megtagadás, amióta megjelentek a nem terápiás célú orvosi eljárások. Ilyenek a fogamzásgátlás, a plasztikai sebészet, a sterilizáció, az abortusz, az eutanázia vagy a közvetlen terápiás cél nélküli tudományos kutatás. Ekképpen az ilyen eljárások dekriminalizálását a korábban említett lelkiismereti záradék elismerése kísérte, mely biztosítja az orvosok számára a megtagadás jogát. Erre azért is volt szükség, mert ezek a beavatkozások a feje tetejére állították az orvosi etikát. Az erkölcsöt a cselekvés célhoz rendelése határozza meg. Ezért ha megváltozik a cél, az erkölcs is. Így most egy rossz cél határozza meg a rossz erkölcsöt. És bár az egészségügyi szakemberek egy része hű maradt az élet szentségének és a test integritásának történelmi elvéhez, másik része az igények kielégítését, a haszon által hajtott szolgáltatásnyújtást helyezte az előtérbe. Ez a kettősség alapvetően befolyásolja a

lelkiismereti okból való megtagadás jogának alkalmazhatóságát (85. o.).

A már említett lelkiismereti záradék például biztosíthatja az ápolók, az orvosok és a szülésznők lelkiismereti okból történő megtagadásának jogát egyes beavatkozások esetén (ezt főként az abortusz, az eutanázia és a biotechnológiai eljárások során alkalmazzák). Ez tartalmazhat kitételeket, ilyen megtalálható például a francia jogban: „kivéve a sürgősségi eseteket és azokat az eseteket, amikor ezáltal nem lenne eleget emberiességi kötelezettségeinek” (francia orvosi etikai kódex, 47. cikk) (86-87. o.). De vannak országok, melyek nem garantálják a lelkiismereti záradékot az egészségügyi szakembereknek. Ilyen például Bulgária, a Cseh Köztársaság, Finnország, Izland, Svédország, ahol bíróság dönt a lelkiismereti megtagadás jogáról az egyes esetekben (98. o.). 2020-ban például egy Svédország ellen indított ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága úgy határozott, hogy „egy kórház megtagadhatja az abortusz végrehajtását elutasító szülésznők felvételét azzal az indokkal, hogy ez »abortuszt kérelmező nők egészségének védelmét biztosító jogos célt« szolgálja, és hogy a szülésznők önként választották ezt a munkát, »tudván, hogy ez abortuszokban való részvétellel jár» (109. o.). Ezzel a döntésével persze a bíróság megint csak korábbi elveinek mondott el- lent, hiszen az abortusz nem gyógymód, ráadásul életet vesz el; és nagyban szűkítette a lelkiismereti okból való megtagadás jogának hatályát (110. o.).

Az eugenika azonban, azaz az ember tökéletesítésére³ irányuló, nem terápiás orvosi beavatkozások összessége (értsd: embereken végzett kísérletek, szelektálás, sterilizálás, elpusztítás – 89. o.), már számos országban bevett gyakorlat, mely ma valóban

³ Elsőként René Descartes francia filozófus fogalmazta meg azt („Értekezés a módszerről”, 1637), hogy az orvostudomány lehet az ember tökéletesítésének a módja, idővel pedig Pierre-Jean Georges Cabanis volt, aki felszólította a kormányokat művében („Az ember fizikai és erkölcsi jellemzőinek összefüggése”, 1802) arra, hogy javítsák az emberi fajt, tökéletesítsék mind a társadalmi, mind az egyéni szervezetet. A kettejük közt eltelt időben – és azóta is – számos filozófus hitt az ember tökéletesíthetőségében, például William Godwin angol filozófus („Politikai Igazságosság”, 1793) vagy Marie Jean Antoine Nicolas Caritat, marquis de Condorcet, francia filozófus („Történelmi vázlat az emberi szellem haladásáról”, 1795) – róluk bővebben lásd Almadi (2023) –, akik azonban nem kapcsolták össze az ember tökéletesíthetőségét az orvostudománnyal. Ez utóbbi felfogást képviselő irányzatok közül emelkedett ki az eugenika a 19. század végén.

meghatározza az egészségügy célját, s ekképpen erkölcsét is. Annak ellenére, hogy a nürnbergi perek bírái még elítélték azokat a náci orvosokat (halálra ítélték például Gerbhart professzort emberiség elleni bűncselekmények miatt), akik az eugenika elkötelezettjeiként a hippokratészi esküvel szembementek és az emberiség ellen tevékenykedtek – vagyis amiért nem a lelkiismeretük szerint cselekedtek. Ez követően azonban, a 20. század második felében, a fogamzásgátlás legalizálásával az emberi testen végezhető „terápiás” célú beavatkozásokat felváltották az „orvosi” beavatkozások, melyek utat nyitottak az eugenikának (90-4. o.).

A törvénymódosítások következtében tehát fellendült az orvosi „ipar”, szabadabbá vált az út az esztétikai, a fogamzásgátlási, a nemzőképességi, a tudományos (kutatói), az orvosi segítséggel történő elhalálozási stb. eljárásoknak. Például Franciaországban miután 1999-ben módosították a polgári törvénykönyv 16. cikkének (3) bekezdésében a „terápiás” jelzöt orvosi”-ra, a francia törvényhozás 2001-ben engedélyezte a fogamzásgátlási célú sterilizációt, 2004-ben a bioetikai törvény által az embereken végzett tisztán kognitív kutatásokat, 2013-ban pedig az emberi embriókon végzett kutatásokat stb. (93. o.).

Ilyen esetekben, ha az egészségügyi dolgozók élnek is a lelkiismereti okból történő megtagadás jogával, egy csoportba esnek a vallási vagy felekezeti alapon megtagadókkal – hiszen a lelkiismeret és a vallás egy törvényben rögzített. Ezáltal azonban az erkölcs és a vallás közti határvonal összerosódik, és egyfajta szubjektív megközelítést kap, miközben épp az erkölcsnek szilárdnak és objektívnek kellene lennie. A jó, a helyes, az igazság képviselőjének. Ekképpen azonban pont fordítva, az erkölcs is zavarossá válik, a lelkiismereti okból megtagadók pedig a zavar, az igazságtalanság okozói lesznek: „A jogban ugyanis a zűrzavar az igazságtalanság jele, mivel az ellentmondás [az erkölcs szubjektívvé válása] hibát jelez” (96. o.).

Vallásoktatás és szexuális felvilágosítás

Az Európai Bíróság az egyének (szülők) megtagadási jogát szavatolja a (gyermek) vallásoktatás(á)ra vonatkozólag, s kimondja, hogy „e nevelést és oktatást a szülők vallási és világnézeti meggyőződésének megfelelően kell biztosítani”; de rendszeresen elutasítja a szexuális felvilágosítás, a világi erkölcs, az etika vagy a (koedukált) úszásoktatás esetében. Ezek oktatása során ugyanis – a bíróság szerint – nem

történi indoktrinációs (politikai vagy ideológiai befolyásolási) kísérlet, a tanítás „objektív, pluralista és tudományos módon” történik. Ha ettől a gyakorlattól az intézmény vagy oktatója eltér, a szülők megtagadása jogosnak minősül (130-131. o.).

Elvileg. A bírósági ítélezés azonban ettől eltér, és a szülők helyett az állam kezébe helyezi a gyermekek nevelését. Az állam pedig akár a szülők akaratára ellenére is oktathatja a gyerekeket a különböző szexuális irányultságokra. Erre példa Spanyolország, ahol több mint 50 ezer család és számos katolikus püspökök tiltakozott a Zapatero-kormány által (állami és magániskolákban) bevezetett súlyosan „illetlen”, „ideológiai” és „katolikusellenes” tantárgy ellen, mégis az Európai Bíróság 2014-ben (érdemi indoklás nélkül) elutasította azon 305 spanyol család keresetét, akiket hazájukban elítéltek, amiért megtagadták, hogy gyermekeik a vonatkozó tantárgy óráin részt vegyenek (133-134. o.).

Az ilyen gyakorlat azért is veszélyes, mert maga a történelem bizonyítja, hogy az állam (vagy az oktatási intézmény) visszaélhet gyermeknevelési jogával, és valójában a tudománnyal szembenelő, ám tudományosnak nyilvánított elméletek átadására is törekedhet (például a kommunista hatalom a tudományos szocializmus oktatására). Egy autoriter állam maga határozza meg, hogy mi a tudományos és a természetes, nézeteit ráerőlteti másokra (oktatási intézményekre, szülőkre stb.), és elnyomja azokat, akik nem értenek vele egyet. Egy liberális államnak ezért tartózkodnia kellene az ilyen jellegű / tartalmú kijelentésektől – azon túlmenően, ami általánosan elfogadott. Így ha mégis azt állítja, hogy „bizonyos »rasszok« alacsonyabb rendűek, hogy egy nyolchónapos magzat nem emberi lény, vagy azt, hogy egy személy neme független a biológiától, akkor az állam annak teszi ki magát, hogy az emberek lelkiismerete ezzel ellentétes ítéleteket talál hozni” (187. o.).

Bejegyzett élettársi kapcsolat és polgári házasságkötés

Az Emberi Jogok Európai Bírósága több ízben elismerte az egyének lelkiismereti okból való megtagadáshoz és vallásszabadsághoz fűződő jogát az azonos neműek közti bejegyzett élettársi kapcsolat és házasság vonatkozásában (értsd: azt, ha valaki megtagadja az azonos nemű párok összehátát) – tehát a jog e területen is rögzítésre került –, és emlékeztette az államokat ezen jog tiszteletben tartásának biztosítására. Ugyanakkor arra is rávilágított, hogy az államok tág mérlegelési mozgástérrel rendelkeznek

az egymással versengő (nemzeti és európai) jogok, az intézmények igazgatása (például a polgári házasságkötés megfelelő működtetése) és az egyenlőség előmozdítása/ a megkülönböztetés elleni küzdelem viszonylatában. Vagyis az államok meggondolhatják, hogy elbocsátják-e azon alkalmazottaikat, akik nem hajlandóak az azonos nemű párok összehátására (136-138. o.).

Ezt megerősítendő, 2017-ben a bíróság elutasította 146 francia polgármester és választott önkormányzati képviselő keresetét, amelyet azért nyújtottak be, mert 75 ezer eurós pénzbírság és 5 éves szabadságvesztés terhe mellett rótták rájuk az állam az azonos nemű párok közti házasságkötés celebrálásának kötelezettségét. Carlo Ranzoni bíró elfogadhatatlannak minősítette a keresetet, és úgy vélte, hogy a választott képviselők az államot képviselik munkájuk ellátása során, ezért nem léphetnek fel az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt. Vagyis állami szolgálkká, automatákká alacsonyította le őket, ezzel megfosztva őket a lelkiismeretüktől és az emberi jogok garanciájától. Puppincck rávilágít, hogy ugyanezt az érvelést használták a totalitárius rezsimiek a saját közigazgatásuk leigázására, mely ellen éppen a lelkiismereti szabadság jogi bevezetése megtörtént (138-139. o.).

De az azonos neműek házasságának elutasítása más szolgáltatások kapcsán is felmerült. Például amikor egy keresztény cukrász megtagadta, hogy egy homoszexuális pár házasságkötése alkalmából tortát készítsen. Itt azonban a brit bírák elismerték a cukrász megtagadási jogát, mivel az nem a homoszexuálisok mint megrendelők elutasítására (szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetésére) vonatkozott, hanem az általuk rendelt torta feliratára: „Támogassátok a meleg házasságát”. (Az ügyet az Emberi Jogok Európai Bírósága elé terjesztették, ahol jelenleg ítéletre vár.) (129-30. o.)

Az azonos neműek házassága lehet jog, ha a házasság emberi, társadalmilag meghatározott intézményességét vesszük figyelembe. Ha azonban a házasság természetes jellegét tekintjük hivatkozási alapnak, vagyis azt, hogy nemző és családalapítási célt szolgál, akkor lehetséges a homoszexuális házassághoz való jog elutasítása (185-8. o.).

Vadászat

A vadászat megtagadása egy változatos esete a bírói ítélezésnek. Például amikor francia magán-személyek megtagadták, hogy a tulajdonukban lévő földterületen egy vadásztársaság vadászatokat rendezzen, az Európai Bíróság 1999-ben elismerte

a tulajdonhoz való jog sérelmét, és azt is, hogy a vadászat „mélyégesen ellentétes” a tulajdonosok „saját meggyőződésével”. Ezt követően Franciaország 2000-ben „törvényben elismerte a jogot, hogy »ellentétes személyes meggyőződésre hivatkozva« bárki megtagadhatja a vadászat engedélyezését a saját földjén” (139-40. o.).

A megtagadáshoz való jog elismerésének kritériumai

A megtagadáshoz való jog elismerése – mint láthattuk – nem automatikus. Az elbírálás függ attól, hogy (142-143. o.):

- „a cselekvés megtagadása vajon egy észszerűen gondolkodó személy cselekedete-e;
- a megtagadás pusztán személyes haszon (kényelem?) okán vagy lelkiismereti okokból történik-e;
- a lelkiismereti okból történő megtagadás erkölcsi vagy vallási előírásokon alapul-e;
- a megtagadás tárgyát képező cselekedet és a meggyőződés tartalma között fennálló távolság szerint.”

Ez utóbbi arra utal, hogy az adott személy meggyőződésének (az adott körülmények között) is számos kritériumnak kell megfelelni (148-150. o.):

1. Ezeknek „őszinte” erkölcsi vagy vallási meggyőzéseknek kell lenniük, tehát a légből kapott vagy kétségbe vonható meggyőzések elutasíthatók a bíróság által.
2. A „meggyőzések” nem a „vélemény” és az „eszmék” szinonimája, hanem „bizonyos fokú erővel, komolysággal, koherenciával és jelentőséggel” bíró nézeteket takar, melyek pontos tartalmát azonosítani szükséges.
3. Amennyiben vallási meggyőzésekről van szó, a nézeteknek „ismert valláshoz” kell kapcsolódniuk.
4. Amennyiben nem vallási jellegű, hanem „filozófiai meggyőzésekről” van szó, a nézeteknek tiszteletet érdemlőnek kell lenniük egy „demokratikus társadalomban” és összeegyeztethetőnek kell lenniük a személy méltóságával.

Nem mindegy tehát, hogy a meggyőzések erkölcsi vagy vallási jellegűek-e (160. o.), esetleg egyszerre mindkettő (165. o.). Például bibliai

szempontból minden erkölcsi alapú megtagadás egyben vallási jellegű is, „mivel a zsidó-keresztény hit azt tanítja, hogy Isten az, ki örök törvényét az emberek szívébe véste: az emberi lelkiismeret tehát nem más, mint »Isten hangja«, mely az embert fel-emelte a lelki életre, ez »Isten székhelye a lélekben«, és ha valaki a lelkiismerete ellen cselekszik, akkor »Isten ellen cselekszik«” (167. o.). Ugyanakkor – írja Puppinc – legyen premorális vagy amorális az emberi természetről alkotott felfogás, az szükség-szerűen erkölcsi megítéléshez is vezet, például arról, hogy egy emberen milyen beavatkozást szabad vagy tilos elvégezni. Ekképpen a különböző szexuális irányultságok egyre szélesebb körű elfogadása nem a tolerancia fokozódását, hanem az irányultságok természettől való elszakadását és egyben egyéni, szubjektív megítélését tükrözi (184. o.).

Amennyiben a bíróság úgy ítéli meg, hogy valójában nem lelkiismereti okból történt a megtagadás, akkor e megtagadás összekapcsolható a polgári engedetlenség fogalmával. Ennek egyik korai példája, amikor 1846-ban letartóztatták és bebörtönözték Henry David Thoreau amerikai író és gondolkodót, mert nem volt hajlandó fejadót fizetni Massachusetts államnak: bűnrészesnek tartotta az államot a rabszolgatartás és a mexikói háború ügyében. Thoreau bojkottja a megtagadás egyik – de nem egyetlen lehetséges – formája volt, mivel nem akart hozzájárulni egy olyan személy vagy csoport érdekeinek érvényesítéséhez, amely cselekedete számára erkölcsileg kifogásolható volt (181. o.). Hasonlóan, az egykori Emberi Jogok Európai Bizottsága többször is (1980-as és '90-es évek) úgy ítélte meg, hogy az adófizetési kötelezettség megszegése, tehát a megtagadás nem történhet kizárólag azért, mert az adóbeszedő állam olyan vallást támogat vagy tevékenységet finanszíroz (például katonai szolgálatot, abortuszt, eutanáziát stb.), amelyhez az adóalany-nak semmi köze vagy amellyel nem ért egyet (180. o.).

Ezeket túl a bíróságok ítélete, a megtagadás jogának elismerése vagy elutasítása, az adott kor alapvető társadalmi értékeitől is függ, ma kiváltképp a tolerancia és a pluralizmus szükség-szerű fenntartásától. „Így például az intoleranciától és a vallási elzárkózástól való félelem készítette az Emberi Jogok Európai Bíróságát annak elismerésére, hogy a német keresztény szülőket büntetni kell azért, mert megtagadták, hogy gyermekeiket vegyes összetételű iskolákba küldjék, vagy azért, mert nem engedték, hogy részt vegyenek a szexuális felvilágosító tanítási órákon” (210. o.).

Következtetések

Puppinck a több száz, erkölcsöt és vallást érintő jogi eset felvonultatásával – és sokszor részletekbe menő bemutatásával – esetről esetre konkretizálja a lelkiismeret mint szabadságjog mibenlétét, szűkíti a rá vonatkozó szabályozás mozgásterét. S e fokozódó tárgyiasítással maga is hozzájárul a lelkiismeret természetétől való elszakadásához – vagy ahogyan ő fogalmaz, „szörnyszülött”-é válásához. Paradox módon azonban – ahogyan ő is rávilágít – e folyamattal párhuzamosan a lelkiismeret és az abból származtatott megtagadás joga egyre szubjektív megítélést kap mind az európai és nemzetközi jogban, mind a (nyugati) társadalmakban. A lelkiismeret tehát, bár tárgyiasult, továbbra is mozgásban van, változékony és befolyásolható, az adott kor és környezet értékeihez igazodik.

E befolyásolásban – és végső soron szubjektivitásban – játszik közre a média növekvő (hatalma és) szerepe, „mindenüttlévősége”. Hiszen gyakran ahelyett, hogy az objektív tényeket közvetítené, propagandagépezetként részrehajló véleményeket közöl, sokszor a valóságot elferdítve agitál.⁴ Így felmerülnek a kérdések: tekinthető-e a média szektának? És ha igen, jelenthet-e felmentést az ember cselekedeteinek következményei, a felelősségvállalás alól, ha pusztán a médiából tájékozódik és arra alapozza a tetteit? Más szavakkal: a média hatással van az emberek gondolkodására, és ekképpen tetteire, tehát nem meglepő, ha valaki a médiában elhangzottaknak megfelelően cselekszik; mivel azonban a média sem tévedhetetlen, sőt... nagy esély van rá, hogy az ember nem a „jó” szerint vagy igazságosan jár el, ha neki megfelelően cselekszik, mégis tetteinek negatív következményeivel számolnia kell.

A média azonban nemcsak mint intézmény, hanem mint általános információforrás is lényeges tényező a lelkiismeret kérdésében. Hiszen, ahogyan Puppinck is rávilágít, a lelkiismeret erkölcsi

⁴ Ennek egyik legjobb példája – a bevándorlási kérdés kapcsán – a 2015-ös migránsválságról való tudósítás részeként Pulitzer-díjat nyert fotográfia Balogh Lászlótól (Reuters 2016), melyen magyar rendőrök állnak egy bevándorlócsalád felett, akik 2015. szeptember 3-án a bicskei vasútállomáson önként színpadiasan a sínekre vetették magukat, mielőtt őrizetbe vették őket. S mely képről a korábbi tudósítás (a félreérthető beállítás miatt) azt közvetítette, mintha a magyar rendőrök szándékosan a sínekre lökték volna a családot – ami természetesen nemzetközi felháborodást váltott ki, és Magyarország náci Németországhoz való hasonlítását eredményezte.

megítélésében az értelemnek kulcsszerepe van. Ha tehát az értelem egyetlen tájékozási pontja a média, az erkölcsi megítélés nem lehet kellően megalapozott, vagyis a lelkiismereti döntés sem. A bevándorlási kérdésben ez – Scalea „*Migráció*”-könyve alapján – azt jelenti, hogy ha a (nyugati) média főáramlata olyan, akár a statisztikai adatokkal szembenő, érzelmekre ható (például büntudatkeltő) állításokat mantráz, amelyek érvényesítése valójában veszélyes a befogadó országoknak, akkor a „vészharangok megkongatása”⁵ ellenére az őshonos lakosok egy jelentős része úgy érzi (majd), hogy lelkiismereti kötelessége a befogadás. Velük szemben állnak azok, akik a „médiaismereteken” túl vagy azok kizárásával több/más forrásból tájékozódva, vagy az érzelmek helyett a száraz tények és/vagy tapasztalataik mérlegelése útján úgy vélik, hogy akkor cselekednek „jól”, lelkiismeretük szerint, ha ellenzik a befogadást.

Vagyis, bár mindkét oldal – a náci Németország és a kommunizmus kiszolgálóihoz és ellenállóihoz hasonlóan – a lelkiismeretének megfelelően gondolkodik és cselekszik, a „jó” és „helyes” lelkiismeret egyben intelligens is, és erkölcsi megítélését megbízható, sokrétű információkra alapozza, s kitalál a napjainkban tapasztalható dezinformációk útvesztőjéből. Ez persze szinte lehetetlen egy átlagember (de sokszor még egy szuperintelligenciájú) számára (is), és egyben lenéző (véleményük kizárása esetén pedig diszkriminatív) azokra nézve, akik bármely okból a médiába vetették a bizalmukat vagy kevésbé tájékozottak. S így felmerül a kérdés, hogy valóban bárki elítélhető-e azért, mert lelkiismerete szerint támogatja vagy ellenzi a befogadást?

Lehet, hogy idővel, a korok újabb előrehaladásával visszatekintve, úgy látjuk majd, hogy a tömeges (és sokszor) illegális bevándorlás támogatása és ellenzése volt a mi korunk kommunizmusa, náciizmusa, csakhogy támogatás esetén „posztliberalizmus”-nak vagy „neomarxizmus”-nak, ellenzés esetén pedig „populizmus”-nak hívjuk.⁶ A történelem kifolyása dönti majd el, hogy melyik lesz az uralkodó korszellem, mely maga alá gyűrve a másik oldal lelkiismeretét, „rossz”-nak bélyegzi azt, és dicső küzdelmeire visszatekintve „helyes”-nek csak saját lelkiismeretét ismeri el.

⁵ Utalás Scalea könyvének bevezetésére.

⁶ Noha a kettő nem ugyanaz, a populizmus mint új, a nép érdekét képviselő korszellem ellentétpárjaként Békés (2023) a posztliberalizmust, Scalea (2023) a neomarxizmust jelöli meg.

Irodalomjegyzék

- Almadi Sejla 2023 Túlnépesedési vita: Malthus népesedési törvényének és máig tartó tudományos hatásának áttekintése. In Benczes, István – Szunomár, Ágnes szerk. *Változó világ: Ünnepi tanulmánykötet Szentes Tamás akadémikus 90. születésnapja alkalmából*. Budapest: Akadémiai Kiadó (2023), 217-235.
- Békés Márton 2023 Posztliberális szintézis – Gramsci, Schmitt és a nemliberális demokrácia. In Heil Krósfó Mihány – Petri Bernadett szerk. *A népszerűség átka*. Alapjogokért Központ, Budapest. 55-88.
- Aquinói Szent Tamás 2011 *Summa Theologiae (A teológia foglalat)*. Budapest: Szent István Társulat. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Cabanis, Pierre-Jean Georges (1802) 1844 *Rapports du physique et du moral de l'homme* (Az ember fizikai és erkölcsi jellemzőinek összefüggései). Párizs. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Descartes, René (1637) 2000 *Értekezés a módszerről* (hatodik rész). Budapest: Műszaki Kiadó. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága 1950 *Annuaire de la Commission du droit international (A Nemzetközi Jogi Bizottság évkönyve)*, vol. II, 374-378. o. In Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Günther, Markus 2013 *Hitler és mi*. Augsburg: Buchhandlung am Obstmarkt. In Schuler, Ralf 2023 *Generation Gleichschritt: Wie das Mitlaufen zum Volkssport wurde*. Basel: Fontis AG.
- Mandiner* 2021 *Társadalomrombolás a bírói pulpitusról – beszélgetés Grégor Puppinc francia alkotmányjogással, a European Centre for Law and Justice igazgatójával*. <https://mandiner.hu/kulfold/2021/12/gregor-puppinc-interju-strasbourg-eclj>
- Puppinc, Grégor 2021 *Embertelen jogok*. Budapest: MCC Press.
- Puppinc, Grégor 2023 *Lelkiismeret és emberi jogok*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- Reuters* 2016 *Reuters Wins Pulitzer for Photography of Migrant Crisis*. <https://www.reuters.com/news/picture/reuters-wins-pulitzer-for-photography-of-idUSRTX2AJBF/>
- Scalea, Daniele 2019 *Immigrazione. Le ragioni dei populist*. Olaszország: Historica Edizioni.



Anna Margit: Kettős portré

MACHIAVELLI'S ADVICE TO THE REIGNING "PRINCE" OF ITALY ON IMMIGRATION
Interview with Daniele Scalea, author of "Immigration – The truth of the populists"

DOI 10.35402/kek.2024.2.17

"In actions of all men, especially princes, where there is no recourse to justice, the end is all that counts. A prince should only be concerned with conquering or maintaining a state, for the means will always be judged to be honourable and praiseworthy by each and every person, because the masses always follow appearances and the outcomes of affairs, and the world is nothing other than the masses." (Machiavelli 1532: Chapter 18)

Sejla Almedi: You are one of the founders (and also the president) of the Machiavelli Centre for Political and Strategic Studies (think thank). Why did you give this name to the institute?

Daniele Scalea: Niccolò Machiavelli, the first great modern political scientist, believed it was the duty of a scholar like himself to advise the prince, the leader. Similarly, our Centre aims to ensure that academic and specialised knowledge supports the actions of policy-makers. Let us not forget that Machiavelli was a staunch patriot; all his studies were geared toward the liberation of Italy. Patriotism remains a guiding value for our Centre.

SA: What are the topics that your centre is focusing and advising on?

DS: We have the ambition to cover all topics of political interest. However, in this phase of growing that we hope will elevate us to that level, we are primarily focused on defence, security, foreign policy, immigration, and democracy. Nevertheless, we do not disregard so-called ethical and cultural topics.

SA: What kind of impact do you think the centre can make on decision-making?

DS: Think tanks traditionally serve to assemble expertise and provide solutions to decision-makers. Their role is increasingly significant in our era, especially as political parties in many countries are deconstructing, reducing themselves to electoral committees whose competencies are confined to election campaigns. State administration cannot replace the function of strategic planning and shaping a worldview. Its role remains one of administrating the existing, and often, bureaucratic structures are

far from neutral. This is where think tanks like ours come into play: defining a worldview and determining the best way to make it a reality.

SA: How, by what tools, do you fulfil this role? For example, are you publishing policy briefs to help decision-makers solving a timely crisis or case?

DS: Yes, we publish policy papers that we distribute to decision-makers. Given their purpose, these documents are brief and concise, as decision-makers typically lack the time for extensive reading. The language used is direct and pragmatic: every line aims to practically address the proposed problem.

But we also organise about a dozen of conferences each year to promote public debate on issues of political and strategic importance. Our events are mainly held in Rome, within the Parliament, to facilitate the participation of policy-makers. In seven years of activity, we have hosted 7 ministers, 11 vice-ministers or under-secretaries, 50 MPs and MEPs, as well as a numerous leading figures from the military, diplomatic and industrial worlds.

The most important events are the thematic Machiavelli conferences. These are one-day events of debates and discussions on specific current issues, like the *immigration*, with the participation of distinguished guests.

SA: In your book, "Immigration – The truth of the populists", you warned that by the middle of our century, the majority of the Italian society will not be composed of native citizens, Italians, but of migrants. And yet, although the feedbacks to your book were positive, moreover you got acknowledgements to it from Italian politicians, you did not think you could ring the alarm bells, warn and motivate the people, the politicians to actually stop immigration to your country. Does that still apply or are there any changes in the Italian politics?

DS: The vast majority of the public, including decision-makers and intellectuals, still fails to grasp the epochal dimension of what is unfolding.

The current migratory flows have triggered a demographic and cultural shift in Europe, capable of closing an era that began 4,000 to 5,000 years ago. And, this transformation will not occur without radically altering Europe's social, political, and philosophical categories, many of which have persisted through modernity, the Middle Ages, and classical times.

Widespread hostility toward mass immigration is often superficial—a reaction that combines some rationality with mostly instinctive elements. As our familiar and predictable surroundings gradually become exotic, foreign, threatening, dangerous, and unpredictable, this reaction emerges. Yet, this initial impulse must be contextualised within a historical-philosophical understanding and justification. Unfortunately, this crucial step remains insufficient, hindering the formulation of effective, coherent countermeasures.

SA: In your work, you collected evidence for the downsides of accepting millions of people from different cultures, whose aim is mainly not integration into the European societies, but rather to establish their owns in parallel. If it is not beneficial neither for the Europeans, nor for the incomers, how do you think that current receptive attitude towards the illegal and/or large-scale migration could be changed?

DS: Already today, we can assert that the attitude of the majority of European citizens has changed. Those who view immigration critically and anxiously constitute the majority. If we exclude those who are first or second-generation immigrants, the critics represent an overwhelming majority. This is evident in the rightward shift among European voters. In many countries, the traditional moderate, conservative, and centre-right parties have been surpassed by more radical right-wing parties. This shift has occurred in France, Italy, and recently in the Netherlands. In several other countries, although there has not been a complete overtaking, right-wing radical parties have grown—Spain and Germany being notable examples. In some cases, the moderate parties themselves have shifted their platforms to become more radical (as seen in Hungary).

On the left, there is also a noticeable shift. For instance, in France, the socialists have been replaced by Macronism, which leans less to the left.

However, this rightward shift struggles to materialise in immigration containment policies. This

is primarily because pro-immigration forces have strongholds outside the electoral and democratic systems—in supranational bodies, laws, and international treaties. The new forces have not yet fully grasped how to impact these extra-democratic pillars that ensure the continuation of the multicultural and pro-immigration agenda.

SA: You are a historian, and mention in your book that the barbaric invasions were not different in their scales from the today experienced mass immigration to Europe, thus those were not necessarily accompanied by weaponised attacks either. What do you think how a such invasion could be fight against?

DS: Essentially, wars are fought over resources, and space is one of the most crucial resources. This has been the case throughout history because the struggle for existence, as taught by Darwin, serves as the primary engine of biological dynamics. Under normal circumstances, when someone seeks to conquer, subjugate, or colonize another's space, they encounter resistance from the current owner. War erupts, and the victor gains control of the contested space.

What we are witnessing today with the mass extra-European immigration into Europe is a surrogate for war. Extra-European peoples are effectively colonizing our continent, albeit in a relatively peaceful manner (although instances of violence do occur, as seen in various predatory and criminal phenomena disproportionately involving immigrants against natives). This peaceful approach actually depends on the fact that Europeans have surrendered. They are not resisting the invasion; otherwise, there would be war or, more likely, a halt to migration flows (since external populations are still incapable of defeating us in war and would thus give up).

The lack of resistance can be attributed to three factors:

Betrayal by the ruling classes: Driven by ideology or self-interest, they have deemed the ethnic replacement of European peoples desirable.

False consciousness among the rest of the population: Propaganda has induced ignorance of the phenomenon or a lack of resistance.

General apathy among our people: For some reason, our vitality has waned (as evidenced by declining birth rates).

So, how do we fight back? By replacing the ruling classes, countering propaganda, and, above all,

reawakening the vital forces of European nations.

SA: Besides, the categories of “refugee” and “migrant”, recently a new concept has emerged both in research and policy-making, the “environmental/climate refugee/migrant”, which refers to “people who must leave their homes and communities because of the effects of climate change and global warming” – according to the National Geographic (n.d.). However, the European Parliament (Apap – Harju 2023) claims that the “term ‘migrant’ might not always be considered appropriate, as it suggests a degree of volition in the decision to move.” Therefore, the climate refugee is a person who is forced to migrate to e.g. Europe because of environmental disasters (like earthquakes and floods), which are partly due to temperature rise and the CO2 emission; and whose situation was just worsened due to the coronavirus pandemic.

Annually, appr. 21.5 million people (UN-HCR 2016), “who live on the frontlines of the climate crisis”, are displaced (McAllister 2024), but predictions warn that their number can grow to 1.2 billion by 2050 (Institute for Economics and Peace 2020). Since the cause of climate change is regularly associated with human activity, the Global North is blamed for the situation of climate refugees (i.e. Global South). Therefore, the EU wills to “lead by example, by establishing, for a start, a European framework of rights for people forcibly displaced owing to climate hazards, envisaging, among other things, proper and timely remedial action in support of the victims of climate disasters.” To this end it took initiatives (e.g. COP27, Egypt; COP28, Dubai) to “support victims of climate change”, and “ensure a just and balanced energy transition” (Apap – Harju 2023). **What do you think about that concept and how/whether it should be handled differently from “regular” migrants in the effective politics?**

DS: I find this new category utterly absurd. Firstly, the global temperature increase, except in certain desertification-prone areas, corresponds to a rise in natural productivity. Secondly, the theory of climate migrations stems from an entirely unproven notion that we are witnessing an escalation of catastrophic climate events. But even if we accept these flawed premises, it remains unclear why Europe should compensate anyone, especially since it is not currently at the top of the list in terms of

CO2 emissions or water pollution.

In a broader sense, I am opposed to any regulation or policy based on a “sense of guilt,” whether founded or not. The secularization of European politics once meant that political decisions were driven more by objective and practical interests than idealistic aspirations. However, we are now witnessing an irrational cult—one that portrays Mother Earth as violated by “human parasites”—gaining prominence and dictating the political agenda. In essence, we are witnessing a return to a pre-secular era in European politics. What’s worst, this new cult is no more centred around human value and dignity – as it was the old one – but it is essentially misanthropic.

SA: As a researcher and author, are you planning to focus on a new topic (for e.g. an upcoming book) in the near future, or sticking with the in-depth investigation of immigration?

DS: I am working on a book that revolves around the thesis that, due to specific generational dynamics, the West is approaching a probable epochal turning point. This turning point will likely give rise to ideologies, governance methods, and lifestyles radically different from those that characterized the modern and contemporary eras. Even conservatives should recognize this and put forth a more courageous, ambitious, and unconventional narrative.

SA: As a last question, what do you think Machiavelli would advise to the reigning “Prince” of Italy on immigration?

DS: In the time of Machiavelli, large-scale migrations like these were unthinkable. However, there is no doubt that he would have viewed them as a threat to be contained. Machiavelli taught that threats should be confronted as soon as possible, ideally prevented altogether. True wisdom lies in recognizing problems at their inception because wars are not avoidable; they are merely postponed. All of this Machiavelli wrote about in “The Prince.” Therefore, I believe he would recommend decisive and resolute actions in the short term, rather than allowing enclaves of unassimilated cultures to take root in our land. The predictable effect of such enclaves would be to undermine democracy and civil coexistence, potentially leading to the same internal strife and unending conflicts observed in many “multicultural” countries of the second and third world.

Bibliography

- Apap, Joanna – Harju, Sami James 2023
The concept of ‘climate refugee’. Towards a possible definition. *European Parliament*. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI\(2021\)698753_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/698753/EPRS_BRI(2021)698753_EN.pdf)
- Institute for Economics and Peace 2020 September 9 *Over one billion people at threat of being displaced by 2050 due to environmental change, conflict and civil unrest*. <https://www.economicsandpeace.org/wp-content/uploads/2020/09/Ecological-Threat-Register-Press-Release-27.08-FINAL.pdf>
- Machiavelli, Niccolò 1532 *Il Principe*. Chapter 18. Translated by Hooker, Richard 1996. https://www.faculty.umb.edu/gary_zabel/Courses/Phil%20281b/Philosophy%20of%20Magic/Dante.%20etc/Philosophers/Idea/PRINCE18.HTM
- McAllister, Sean 2024 January 17 There could be 1.2 billion climate refugees by 2050. Here’s what you need to know. *Zurich*. <https://www.zurich.com/en/media/magazine/2022/there-could-be-1-2-billion-climate-refugees-by-2050-here-s-what-you-need-to-know>
- National Geographic n.d. *Environmental refugee*. <https://education.nationalgeographic.org/resource/environmental-refugee/>
- Scalea, Daniele 2019 *Immigrazione. Le ragioni dei populisti*. Olaszország: Historica Edizioni.
- Scalea, Daniele 2023 *Migráció – A populisták igaza*. Budapest: Alapjogokért Központ.
- UNHCR 2016 Frequently asked questions on climate change and disaster displacement. <https://www.unhcr.org/uk/news/stories/frequently-asked-questions-climate-change-and-disaster-displacement>

SZERZŐINK

Almadi Sejla Almadi Sejla PhD (Tata, 1986) adjunktus, Világgazdasági Tanszék, Budapesti Corvinus Egyetem; vendégoktató, KEDGE BS – Bordeaux; vezető, R.E.D.

Beke Ottó (Zombor, 1981) a Pécsi Tudományegyetemen szerzett PhD-fokozatot irodalomtudományból. Az Újvidéki Egyetem szabadkai székhelyű Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának docense.

Deáky Zita (Budapest, 1955) PhD, etnográfus, ny. egyetemi docens, ELTE BTK Néprajzi Intézet.

Csorba János (Budapest, 1951) PhD, gyermek-serdülopzihiáter, volt habilitált tanszékvezető (ELTE BGGyK), egyetemi docens, a Magyar Individuálpzichológiai Egyesület (MIPE) alelnöke, a Magyar Pszichiátriai Társaság vezetőségi tagja, oktató a MIPE-ben és vendégoktatásokban: PPKE, ELTE.

Fekete Éva (Debrecen, 1977) doktorandusz, ELTE TáTK. Kutatási területe és publikációi: önkéntesség a mai magyar társadalomban.

Gyökér Róbert (Ózd, 1974) PhD, kulturális antropológus és független etnográfiai filmes alkotó. Kutatói érdeklődésének középpontjában az önszerveződő kisközösségek értékrendbeli változásainak és életmódstratégiáinak, a közösségiség posztmodern fogalmiságának, valamint a kollektív emlékezet problematikájának a vizsgálata áll.

Kiss Endre DSc (Debrecen, 1947) filozófus, filozófiatörténész, germanista egyetemi tanár.

Lányi Gusztáv (Kiskőrös, 1951) pszichológus és szociológus, a tudomány kandidátusa (CSc), ELTE ny. egyetemi docens.

Nagy Péter Tibor (Budapest, 1963) DSc, vallás- és oktatás-szociológus.

Pap Ágota (Szabadka, 1981) a budapesti Semmelweis Egyetem Doktori Iskola, Mentális Egészségtudományok Tagozat, Magatartástudományok Program PhD egyéni fokozatszerzője, a szabadkai Vackor Magyar Iskoláskor Előtti Nevelő- és Gyakorlóintézmény pszichológusa, a ProAktiva Pszichológiai Centrum pszichológus-konzultánsa.

Simonyi Gabriella (Topolya, 1982) mester-pszichológus, mentálhigiénés segítő, integratív gyerekpszichodráma-vezető, negyedéves doktorandusz hallgató az SZTE-BTK Neveléstudományi Doktori Iskolában, ahol kutatási területe a gyermek- és kamaszkori hazugságok. Iskolapszichológusként dolgozik 11 éve a bácsfeketehegyi Nikola Đurković Általános Iskolában.

Séra László (Naszód, 1943) Dr., pszichológus, általános/kognitív pszichológiai tárgyak oktatója (1974–2005, ELTE), habilitált főiskolai tanár (2005–2008, KJF), majd ny. tanár (2008–2021, PTE, Pszichológia Intézet).

S. Nagy Katalin (Nagykanizsa, 1944) DSc, művészettörténész, szociológus, a BME professor emeritusa.

Szabó Emília (1998) tanító-mester. Az egri Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Neveléstudományi Doktori Iskola, Műveltségterületek pedagógiája program, Digitális Pedagógia modul hallgatója, a csantavéri Hunyadi János Általános Iskola dolgozója.

Szokolszky Ágnes PhD (Budapest, 1956) pszichológus, a Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetének korábbi intézetvezetője és tanszékvezető docense. Munkásságának fókuszában a pszichológiatudomány története, kutatásmódszertana, és elméleti kérdései állnak.

Szűts Zoltán (1976) habilitált egyetemi docens, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem Pedagógiai Karának dékánja, a Neveléstudományi Doktori Iskola programigazgatója, az Újvidéki Egyetem szabadkai Magyar Tannyelvű Tanítóképző Karának vendégoktatója, a Milton Friedman Egyetem által kiadott Szabad Piac felelős szerkesztője. A világháló metaforái (Osiris, 2013), az Online (WoltersKluwer, 2018) és A digitális pedagógia elmélete (Akadémiai, 2020) könyvek szerzője. A hypertextuális irodalom, az online kommunikáció és média, az információs társadalom és a digitális pedagógia kutatója.

Valuch Tibor DSc (Tata, 1963) történész, az Eszterházy Károly Katolikus Egyetem tanára. Kutatási területei a politikai magatartás és politikai viselkedéskultúra a jelenkori Magyarországon.

